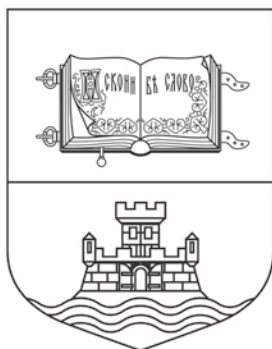

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

мултидисциплинарне академске мастер студије

РЕЛИГИЈА У ДРУШТВУ, КУЛТУРИ И ЕВРОПСКИМ ИНТЕГРАЦИЈАМА

СРПСКИ МИСЛИОЦИ О ХРИШЋАНСКИМ ОСНОВАМА МОНАРХИЈЕ

ментор:

Проф. др Мирољуб Јевтић

студент:

Ѓакон Хаџи Ненад М. Јовановић

академска година 2019/2020.

СРПСКИ МИСЛИОЦИ О ХРИШЋАНСКИМ ОСНОВАМА МОНАРХИЈЕ

аутор: Ђакон Хаџи Ненад М. Јовановић

Рад брањен дана _____, пред комисијом:

Проф.др Мирољуб Јевтић, ментор _____

Проф.др Зоран Крстић _____

Доц.др Марко Вековић _____

Сажетак: У овом раду се настоји на приказивању основних праваца развоја и схватања државотворног концепта православне монархије међу српским ауторима. Речени државотворни идеал има своје исходиште у источноромејском богословском и политичком учењу о симфонији, као синергији, тј. добровољној сарадњи Цркве и државе на заједничком подвигу руковођења једном православном државом и духовног старања за спасење њених поданика. Средњовековна Србија, као део тзв. *византијског комонвелта*, усвојила је овакав државотворни концепт и прилагодила га сопственом народном духу и повесном искуству. Овај државотворни модел односа између Цркве и државе доживео је свој врхунац за владавине светородних династија Немањића, Лазаревића и Бранковића, а његов благотворни утицај имао је извесног ефекта и на ослободилачке и државотворне покрете на српским етничким просторима у XIX и XX веку, за владе династија Петровића-Његоша, Карађорђевића и Обреновића, проналазећи извесног одјека (позитивног или негативног) у размишљањима и идејама савремених српских аутора.

Кључне речи: православље, монархија, политикологија религије, симфонија, саборност, самодржавље.

Abstract: This paper will attempt to show the basic directions of development and understanding of the state-forming concept of the Orthodox monarchy among the Serbian authors. This state-forming ideal has its origin in the Eastern Roman theological and political teaching on symphony, as synergy, ie. voluntary cooperation between the Church and the state, as the common exploit of governing an Orthodox state and spiritual caring for the salvation of its subjects. Medieval Serbia, as a part of the so-called *Byzantine Commonwealth*, has adopted this state-forming concept and adapted it to its own national spirit and historical experience. This state-forming model of church-state relations culminated during the reigns of the Holy Nemanjich, Lazarevich, and Brankovich dynasties, and its beneficial influence also exerted a certain effect on liberation and state-forming movements in the Serbian ethnic territories in the XIX and XX centuries, during the reign of Petrovich-Njegosh, Karageorgevich and Obrenovich dynasties, cultivating certain echoes (positive or negative) in the thoughts and ideas of contemporary Serbian authors.

Key words: Orthodoxy, monarchy, politology of religion, symphony, catholicity, autarchy.

Садржај:

I УВОД.....	6
II ЦРКВА, ЊЕНО УЧЕЊЕ И ДЕЛАТНОСТ, КАО ФАКТОРИ У ФОРМИРАЊУ МОНАРХИСТИЧКОГ СВЕТОНАЗОРА.....	10
1. Доживљај Цркве као државотворног фактора.....	10
2. Старозаветни и новозаветни узор у формирању православног монархијског поретка.....	19
3. Старозаветна монархија као првоузор и надахнитељ хришћанског државног уређења.....	23
4. Новозаветно поимање (царске) власти.....	34
5. Христос као Цар над царевима и узор хришћанског монарха.....	37
6. Одсјај идеје идеалне хришћанске монархије у литургијском животу Цркве и њеној богослужбеној пракси.....	45
7. Српски мислиоци о светоотачком виђењу благочестивог догмата монархије Бога Оца и монархијском државном уређењу као његовој земаљској икони.....	56
III ИСТОЧНОРОМЕЈСКИ КОНЦЕПТ СИМФОНИЈЕ, КАО КРАЈЕУГАОНИ КАМЕН СРПСКОГ ПРАВОСЛАВНОГ СХВАТАЊА МОНАРХИЈЕ.....	68
1. Српски опит симфоније као државотворног начела.....	68
2. Рађање, утемељење и развој православног монархистичког поретка од Светог цара Константина Великог до владарског идеала Новог Константина.....	82
3. Прихватање и прилагођавање источноромејског државотворног обрасца у средњовековној Србији, на размеђу Истока и Запада.....	91
IV СРЕДЊОВЕКОВНА СРБИЈА, КАО БАШТИНИК ИДЕЈЕ ПРАВОСЛАВНЕ, САБОРНЕ, САМОДРЖАВНЕ И СТРАТОКРАТСКЕ МОНАРХИЈЕ И ЊЕНА ПРОЈАВА У НОВОВЕКОВНИМ СРПСКИМ МОНАРХИЈАМА.....	97
1. Неке од нововековних визија српског средњовековног самодржавља.....	97
2. Светосавско схватање државе и монархије.....	114
3. Немањински период, као круна у врхунац српске крштене монархије.....	123

4. Православно једноначалије у доба Лазаревића, Бранковића и Котроманића.....	128
V НОВОВЕКОВНЕ СРПСКЕ МОНАРХИЈЕ.....	136
1. Религијска компонента српског нововековног монархијског поретка.....	136
2. Од православне теократије до Краљевине Црне Горе.....	142
3. Одсјај православне монархије од Карађорђа до Милоша Великог.....	152
4. Од Кнежевине Србије до Краљевине Југославије - постепено удаљавање од древних државотворних образаца.....	178
VI РАЗЛИЧИТА СХВАТАЊА СРПског ПРАВОСЛАВНОГ МОНАРХИСТИЧКОГ ИДЕАЛА ОД КРАЈА XIX ДО ПОЧЕТКА XXI ВЕКА.....	196
1. Златни период нововековне српске монархије или њена лабудова песма?.....	196
2. Тињање неугаслог пламена православне монархије на згаришту краљевине.....	206
3. Политички плурализам као позорница различитих перцепција монархије.....	212
VII ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	254
Литература.....	257

I УВОД

Религија је један од крајеугаоних каменова за формирање духовног и сваког другог идентитета сваке заједнице, те представља и једну од круцијалних покретачких снага у формирању државотворне и политичке потентности свакога народа. Чини се да је ова чињеница била одувек позната, али научно није веродостојно и систематски третирана све до појаве политикологије религије, као засебне научне дисциплине у корпусу политичких наука.¹ С тим у вези, зачетник политикологије религије, као признате и етаблиране политиколошке науче дисциплине, проф.др Мирољуб Јевтић² примећује: "У политици и науци на почетку 21. века преовладава став да је нација секуларна категорија. Због свега тога савремени општи политиколози, социолози, етнологзи и други који се баве проблемом нације, не обраћају пажњу на религију као једном од чинилаца који је утицао на обликовање савремених нација. За разлику од тога политикологија религије као једна од најмлађих из корпуса политичких наука има друкчији приступ. У предмету њеног истраживања је посебно истакнуто да она проучава утицај религије на настанак савремених нација и народа".³ Наравно, и други истраживачи и проучаваоци религије кроз призму њеног утицаја на формирање различитих политичких идеја и концепата, примећивали су утицај религијских веровања на формирање политичких ставова, убеђења и пројеката, али се нису овим феноменом бавили систематски и засебно, већ, помало, узгредно и са мање или више референце или познавања самих религијских учења, која су вршила тако снажан утицај на политички живот односних народа и верских заједница.

¹ Jevtić Miroljub, "25 Years of Politology of Religion", *Christianity, World, Politics* Nr 23(2019), Instytut Politologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa, 2019, pg.151-158.

² Редовни професор Факултета политичких наука Университета у Београду, где предаје предмете: *Политикологија религије, Верске заједнице у Србији, Религија и савремени свет, Религијски фундаментализам и екстремизам, Политичка учења великих религија и Политичка улога религије у XX и XXI веку.*

³ Јевтић Мирољуб, *Проблеми политикологије религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2012, стр.133.

Тако, покојни академик Војислав Становчић⁴ вели: "Оправдање власти помоћу религије, односно образовање друштвене свести да је послушност световној власти истовремено и верска обавеза, један је од најстаријих начина заснивања политичке обавезе поданика."⁵ Док проф.др Зоран Милошевић⁶ понешто шире посматра ствар, када каже: "Однос сваке велике религије и њене институције (Цркве) вишеструко је значајан за политиколошке и социолошке студије. Ако погледамо нашу планету запазићемо да све цивилизације имају печат вере. Другим речима, цивилизација настаје на основу вере, а то значи да су припадници конкретне цивилизације (не)свесно прожети тачно дефинисаним системом вредности које творе личност".⁷ У складу са гореизнетим, јасно је да је управо православље извршило значајан, ако не и пресудан, утицај на настанак и формирање српске политичке свести, мада се то често пренебрегава, посебно у круговима оних мислилаца, који се ватрено залажу за принцип одвојености Цркве и државе и који Цркви одричу било какву друштвену улогу изван уских обредних и стриктно верских оквира. Но, упркос таквим ставовима, чак ни они не могу порећи чињеницу да је религијско одувек значајно упливисало на политичко, као што читамо и код проф.др Здравка М. Пена⁸: "Историјско искуство је показало да свака стварност а пре свега политичка јесте израз и огледало духовне стварности."⁹ Стога, сигурни смо да ни најватренији поборници секуларизма и пасивизације шире друштвене улоге религије, не могу порећи чињеницу да је Црква и у нас, поред њене основне улоге, одувек била, јесте и биће чинилац политичког живота. Та њена улога је некада била мање или више приметна, али никада није ишчезла. Баш као што сведочи и др Јевтић: "Пре свега важно је истаћи да је православна црква до краја Првог светског рата била веома важан политички чинилац".¹⁰ Но, у промењеним

⁴ Члан Одељења друштвених наука Српске академије наука и уметности и професор Факултета политичких наука Университета у Београду.

⁵ Војислав Становчић, *Политичке идеје и религија 1*, Удружење за политичке науке Југославије, Београд, 1999, стр.257.

⁶ Редовни професор теоријске социологије и политичке теорије на Европском универзитету Брчко Дистрикт.

⁷ Милошевић Зоран, *Црква и политика*, Институт за политичке студије, Београд, 2002, стр.7.

⁸ Редовни професор Православног богословског факултета "Свети Василије Острошки" Университета у Источном Сарајеву.

⁹ Пено Здравко М., *О монархији*, Περίστέρη, Београд-Θεσσαλονίκη, 1994, стр.17-18.

¹⁰ Јевтић Мирољуб... исто, стр.172.

условима и са битно редукованом делотворношћу, она је ову своју улогу задржала до дана данашњег.

Нека нам буде дозвољено да приметимо да жустро противљење и неслагање са овом улогом Цркве у друштву произилази из, суштинског, непознавања Цркве, њене природе и учења, али и са реликтима, мање или више, милитантног атеистичког приступа питању религије из наше, не тако давне, прошлости. Због тога неки, једноставно, Цркви оспоравају (чак, забрањују) право на изношење било којег става, који би се могао протумачити као политички, а други, пак, такав ангажман Цркве виде као супротан самом Христовом учењу. У оваквом дискурсу се Цркви оспорава било која јавна делатност изван оквира омеђених олтаром или, у најбољем случају, црквеном портом. Примећује то и др Марко С. Марковић¹¹, један од најугледнијих српских емигрантских аутора: "Понекад нас читаоци и пријатељи подсећају на Христову реч пред Пилатом: *'Моје царство није од овога света'* (Јн. 18,36). И заиста, ако је у питању политичка моћ, ми знамо да Христос није дошао на свет да преузме земаљско царство нити да својим ученицима обезбеди светску превласт. То су још за живота Исусова схватили и његови савременици па су га, разочарани, зелоти због тога напустили. Али то не значи да сву Христову науку треба свести на ту реч и приписивати јој смисао који она нема. Јер Христос је такође рекао: *'Дајте цару царско, а Богу Божије'* (Јн 16,33). Хришћанска јавна делатност обележена је свим тим истинама и треба да се креће у тим оквирима. Заповест *'Дајте цару царско, а Богу Божије'* налаже несумњиво да се Христови свештенослужитељи и богослови првенствено посвете верском животу, препуштајући политику онима који су за то позвани. Али Христос није тиме само разграничио духовну власт од световне него је и утврдио човекова права у односу на политичку власт. Он се одриче светске политичке власти, али не дозвољава ни власти да тотално пороби човека. И зато човека делимично отрже од власти, усправља га, успоставља као личност, захтева од њега уствари слободу мишљења и савести. Ето зашто Црква не може у том случају остати скрштених руку него ће ићи до мучеништва да би се успротивила деспотији тирана над људским душама. (...) Може ли се то назвати политиком? Свакако, то је у извесном смислу била политика, па су је и Римљани били тако протумачили, али то је била *прва политика отпора тиранији у*

¹¹ Теолог, доктор политичких наука, историчар и књижевни критичар.

име достојанства човекове личности. (...) Погледајте Константина Великог и његову победу над Максенцијем, 312. године. За незнабожце, то је само био доказ надмоћи Константина који је савладао свога главног супарника, у бекству удављеног у Тибру. Али у срцу Константина, који је имао визију Крста Христовог крај написа „Овим знаком ћеш победити” и у очима Цркве, то је био тријумф хришћанства, крај гоњења хришћана и – већ идуће године – признање хришћанске религије у Римском царству. А зар то није политички акт? Несумњиво, најважнији политички акт у римској историји. Али, у духовном погледу, то је била политика ослобођења човека од античке идолатрије и антрополатрије. (...) Благословила је Црква и Лазара на Косову, а после Косова га до неба уздигла и религиозно осмислила косовски пораз. Пет стотина година је српском народу живот надахњивала, онда кад га сви беху сахранили и најзад га оспособила да изађе из гроба. Свете ли и чудесне политике која се показала силнијом од свих светских сила и видовитијом од свих великих државника! Чудо је постало могуће, зато што се путем једне богочовечанске политике српски народ уподобио Христу. Постојали су у свету разни месијанизми и пре и после Косова, али Срби су били први народ у историји који је своју судбину поистоветио са Христовим страдањем и васкрсењем, па одатле црпео веру у свој спас. Каква поука се може извући из горњих примера? Ни у једном од поменутих случајева Црква не тражи власт за себе него само устаје у одбрану вере у Бога и човековог достојанства. Зато, кад год је Црква принуђена да се бави политиком бранећи те вредности, она је уздиже и освећује. Тиме је јасно одређено како и под којим условима Црква има право да се у политици манифестује.”¹²

Елем, овом приликом, наш главни задатак јесте бацање погледа на схватање монархијског државног устројства, те на његово происхођење из православног вероучења и то, превасходно, по разумевању српских аутора од средњовековног периода, преко периода обнове српске државности у XIX веку, па до данас. У циљу остваривања овог задатка ћемо указивати на ставове појединих српских богослова, религиолога, историчара, политиколога, социолога, политичара, књижевника и других признатих ауторитета и личности из сродних области, али и разматрањима бројих других аутора, који су се на ову тему освртали, а сами долазе из света политике, науке, културе, уметности и др. При томе,

¹² Марковић Марко С., *Истина о француској револуцији*, Србски Образ, Београд, 1995, стр.5-7.

себи у задатак не стављамо изношење сопственог става по овом питању, већ, превасходно упознавање са ставовима појединих српских аутора, уз неопходно тумачење истих кроз призму политикологије религије и, колико је год то могуће, без изношења субјективних вредносних судова. Нараво, без илузије да ћемо тему, ни изблиза, исцрпети!

Горе наведено ће нам послужити као основни принцип, те дати темељ у настојању да препознамо религијску димензију српске монархистичке мисли, са посебним акцентом на идеју саборне, органске и православне монархије *српског стила и искуства*, као и на релевантност исте у контексту развоја српске политикологије религије.

II ЦРКВА, ЊЕНО УЧЕЊЕ И ДЕЛАТНОСТ, КАО ФАКТОРИ У ФОРМИРАЊУ МОНАРХИСТИЧКОГ СВЕТОНАЗОРА

1. Доживљај Цркве као државотворног фактора

Православље настоји да човека посматра у његовом тоталитету, тј. као биће заједнице и као биће духовно-телесног јединства, те се, стога, не може одрећи доживљаја човека и заједнице, коју он ствара, у временским и просторним оквирима, иако га види као биће које је, у есхатолошком смислу, назначено да надилази речена ограничења. У тим оквирима треба посматрати и друштвено-социјалну, па и политичку димензију црквене делатности и живота. На свој начин и кроз сопствену визуру, ово је препознавао и академик Слободан Јовановић¹³: "Као божанску нужност, државу су схватили хришћански богослови. Постање државе они су објашњавали Божијом вољом: власт је од Бога, јер, као што каже Св. Павле, 'Свака душа да се покорава властима које владају; јер нема власти да није од Бога, а што су власти, од Бога су постављене'. Држава је наметнута човеку вишом Божијом вољом, - и пошто је та виша воља извор и самог моралног закона, то држави не треба бољег оправдања од њеног божанског порекла. – Ова теорија не може се научно

¹³ Председник Министарског савета Краљевине Југославије, председник Српске краљевске академије, ректор Университета у Београду, декан Правног факултета Университета у Београду и др.

претресати, јер се не оснива на научним доказима, већ на библијским текстовима. Али могло би се рећи да, у опште узимајући, државна организација не одговара основним идејама хришћанског морала, и да баш са гледишта хришћанског морала, не би требало сматрати као установу божанског порекла. Хришћански морал садржи прописе који се тичу нашег унутрашњег живота; његов је циљ да нашу душу приближи Богу. Са гледишта хришћанског морала, није главно *шта* смо урадили, него *зашто* смо урадили; главне су наше унутрашње побуде. Да би наша радња имала моралне вредности, тражи се двоје: (1) да је учињена драговољно, из слободног уверења (оно што смо урадили под морање, није *наша* радња; за ту радњу немамо личне заслуге); (2) да је учињена из чистих побуда, из праве љубави према Богу, а не из страха од земаљске казне или у очекивању земаљске награде. – Држава, пак, регулише нашу спољашњу радњу, остављајући наше унутрашње побуде на страну. Да би нас покренула на оне радње које сматра као целисходне, она гледа да једним системом земаљских казни и награда заинтересује наш егоизам, - и, у недостатку наше драговољне покорности, задовољава се и изнуђеном. Таква једна организација као држава није у стању ништа учинити за наше морално усавршавање у смислу хришћанске религије; из тог разлога она не заслужује да се говори о њеном божанском пореклу".¹⁴ Не можемо се отети утиску да, иако поједини од његових изнетих увида имају резона, наш познати правник и академик ствари теолошке природе овде, донекле, симплификује и да, у духу владајуће секуларистичке друштвене матрице, хришћанство своди на домен *унутрашњег живота*, за шта немамо оправдања ни у јеванђелској науци, нити у учењима древних *хришћанских богослова*, иако се он на њих позива. Чињеница је, наиме, да су многи од отаца нагласак стављали на оно *унутрашње*, али их то, нипошто, није чинило аутистично несвесним оног спољашњег. Чак ни они међу њима, који су трпели прогоне државних власти, нису сматрали да *држава није у стању ништа учинити за наше морално усавршавање*, нити су гајили овакву врсту анимозитета према самој држави (па, ни царској власти), какву им академик Јовановић приписује. Узмимо за пример Светог Максима Исповедника, који је, због своје упорне одбране православља, итекако, испио своју чашу жучи и претрпео прогоне од стране државне, тј.

¹⁴ Јовановић Слободан, *О држави : основи једне правне теорије*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1922, стр.30-31.

царске, власти. Но, он, упркос томе, препознаје истинску и идеалну улогу државе и Цркве у једном друштву. Зато се, нипошто, не би могао извући закључак да, по учењу овог Светог Оца, *државна организација не одговара основним идејама хришћанског морала*. Напротив! Чини нам се да, управо, резон Светог Максима ваљано илуструје нашу поенту: "Догмате вере треба да испитују и да о њима доносе одлуке свештенослужитељи а не цареви, јер је свештенослужитељима поверено да и цареве помазују, и руке на њих стављају, и Хлеб Небески приносе, и олтару предстоје; њима је дато да врше и све остале Божанске и узвишене Тајне".¹⁵ Из овог отачког опита вере ми назиремо визију сагласности Цркве и државе на заједничком делу спасења човека и то из пера Светог Оца, који је лично претрпео прогон државе због своје неодустајне православности. Слично и једнако мериторно је мишљење Светог Јована Златоуста, како због његовог светитељског и богословског ауторитета, тако и због чињенице да је и он испио своју горку чашу жучи услед царских прогона. Дакле, по наводима протојереја Тихомира Илића, Свети Јован Златоуст поучава: "Цару су поверена тела, а свештенику душе: цар опрашта новчане дугове, свештеник – грехове; онај принуђава, овај опомиње; онај силом, овај саветом; онај има материјално оружје, овај – духовно оружје".¹⁶

Међу српским мислиоцима, зналачки се овим нивоом наше теме позабавио др Миодраг М. Петровић¹⁷: "Да би се правилно схватило какав положај заузима византијски цар у Цркви у односу на остале њене чланове, каква он права има у Цркви и, откуда му власт да се меша у црквене ствари - треба пре свега напоменути да пред очима имамо православног византијског цара, о којем често говоре и св. канони. Као хришћанин, цар је са осталим хришћанима, лаицима и клиром, члан Цркве. А чланови Цркве, тј. сви хришћани, називају се 'цареви и свештеници' (Откр. 1,6; 5, 10); називају се 'изабрани род, царско свештенство, свети народ' (I Петр. 2,9). Према томе, не само цар, него сваки члан Цркве, који живи побожним животом, може носити многе епитете, као и епитет 'свети'. Сви ови свети, начичкани су на Богом установљеном украсу, чинећи тело Цркве, које је глава Христос. 'Он је глава телу Цркве' (Кол. 1,18; Еф. 5,23; 4,15; 1,22). Тело 'уде

¹⁵ Свети Максим Исповедник, *Изабрана дела*, Епархија рашко-призренска, Призрен, 1997, стр.14.

¹⁶ Свети Јован Златоуст према: Илић Тихомир, *Духовни бисер – верске и моралне истине*, Црква Светога Великомученика и Победоносца Георгија-Чукарица, Београд, 1989, стр.35.

¹⁷ Научни саветник Историјског института Српске академије наука и уметности.

има многе, а сви уди једнога тела, премда су многи, једно су тело' (I Кор. 12, 12). Сваки члан врши у телу одређену функцију, како је то Бог одредио. 'Бог постави све уде у телу како је кога хтео.' (I Кор. 12,18). Зато Црква и представља најдивнији украс на земљи. Јер 'једне дакле постави Бог у цркви прво апостоле, друго пророке, треће учитеље, а потом чудотворце, онда дарове исцељивања помагања, управљања, различне језике' (I Кор. 12,28; Еф. 4,14). Зашто? 'Да се свети приправе за дело службе, на сазидање тела Христово' (Ефес. 4, 12). 'За дело службе и сазидање тела Христово' постављен је и цар, као 'Божји слуга' и 'осветник ономе који зло чини' (Рим. 13,4). Његов допринос у Цркви се очигледно разликује од доприноса осталих чланова, због положаја који заузима и задатка који му је доделио божански промисао. 'Као што је око усађено у тело, тако је цар постављен у свету, Богом дат за сарадњу у интересима. Дужност његова је да се о свима људима брине као о својим породичним члановима, да би напредовали у добру а не у злу'. Византијско законодавство изразито и јасно говори о значају цара по Државу и Цркву. 'Цар је законска управа, опште добро свих грађана', и 'дужан је да се истиче у православљу и побожности, и да буде чувен у божанској ревности...' Према томе, вери и 'божанској ревности' треба приписати што св. оци дају цару мноштво епитета, као што су: 'најпобожнији', 'христољубиви', 'помазаник Господњи', 'богољубазни', 'цар јереј, архијереј', 'свети' и др".¹⁸

Ни трага од некакве грубе поларизације на релацији Црква – држава или олтар - круна, какву наслућујемо код Слободана Јовановића. Духовне и световне ингеренције - да, али не и одбацивање државе као такве. Јер, ако је, као што Јовановић правилно примећује, хришћанству *циљ да нашу душу приближи Богу*, онда се тај циљ не остварује никако другачије већ у оквиру и кроз Заједницу. Никако, дакле, спасење људи као атомизованих јединки, заокупљених искључиво сопственим *унутрашњим животом*, већ кроз Цркву и у Цркви, која поред метафизичке, има и своју историјску, па и политичку, раван.

Нешто светла на то баца проф.др Здравко М. Пено следећим речима: "Православни народи су кроз Цркву претпоставили небеску политику свакој другој политици (Филипљ. 3.20), дајући и конкретној земаљској власти преображенски смисао и хришћански израз

¹⁸ Петровић Миодраг, "Положај и права византијског цара у Цркви", *Теолошки погледи* год.IV бр.4., Архиепископија београдско-карловачка, Београд, 1971, стр.307-315.

који је своју пуноту нашао у начелу сагласја, представљеном у двоглавом орлу византијском. Тако кроз хиљадулетну историју Византије духовна и државна власт блиско сарађују, уз нагласак да благосиљање царске власти од стране Цркве јесте израз икономије (домостроја) Божије, да би се иста власт преобразила, задобивши кроз помазање Монарха благодат Цркве. Црква није благосиљала и не благосиља царство земаљско као оно које ће бити паралелно Царству Божијем, него је благосиљала Монархију као облик владавине који је најсличнији, педагошки најприкладнији, јер тежи Царству Небеском. Црква је носилац свега божанског у свету и зато је прави Монарх увек онај који, као наш Свети Цар Лазар, позива у Царство Небеско, подсећајући народ на његово небеско призивање али не пасивно, дуалистички, оставивши отаџбину насилницима. То је активни и позитивни став Православља према државној власти – да се власт као појава овог века не презре него преобрази. С друге стране, Монарх никако не сме пасти у стари пагански култ апсолутизовања своје личности него треба да прими звање слуге Божијег (Римљ. 13.4).¹⁹ На истом трагу је и Хаџи Братислав Николић²⁰: "На историјском плану нашег народа Црква се појављује као државотворни и културнотворни организам и животна сила која је кроз векове носила српско национално биће, његове делатности, подвиге, домете, навике, заоставштину и све то заоденуто у препознатљив и непоновљив израз, препознатљив и непоновљив карактер. Држава је у истој мери значајан чинилац безбедности народа и јемац који својим одобравајућим законима, ограђује и брани све историјске, политичке, националне, научне, културне и друге тековине и интересе народа. Садејство ова два организма – Цркве Христове и Државе националне, може обезбедити највиши могући ниво сигурности и историјске сврсисходности и оправданости једног хришћанског народа, па и српског".²¹

Проф.др Срђа Трифковић²², као кључне за формирање оваквих социјалних концепција, види, управо, мотиве религијске природе, па каже: "Потреба за живим симболом

¹⁹ Пено Здравко М., *О монархији...* исто, стр.27-28.

²⁰ Књижевник, новинар, публициста и сценариста Фондације "Пријатељ Божији".

²¹ Николић Хаџи Братислав, "Противприродни карактер новог светског поретка", *Збиља* год.XIII бр.91-92, Rivel Co, Београд, јануар-фебруар 2003, стр.7.

²² Историчар и публициста. У својој богатој научној каријери и друштвено-политичкој делатности обављао значајне дужности у Крунском савету Његовог Краљевског Височанства престолонаследника Александра

органског јединства народа, симбола чији се легитимитет заснива на крвном наслеђу, снажно је присутна у монотеистичким религијама и на њима заснованим културама. У том смислу је неумрли монархистички импулс у Срба од оних спона потребних (и способних) да нашу културу и оживљену традицију врати у европску матицу, од које нас је удаљио двоструко сатанизујући феномен марксистичког републиканизма. За афирмацију тог импулса је потребно да дође до преко потребних фундаменталних промена, чији ће субјекат бити сам народ".²³ Дакле, ширећи своју визуру са хришћанског на општи - монотеистички религијски план, др Трифковић управо у религији препознаје тај импулс, који доприноси формирању схватања о потреби синергичне (и то монархистичке и органске) узајамности Цркве и државе, као двају ентитета, који, сваки у своме призивању и сопственим методима, делују у истом циљу. Проф.др Драгољуб Живковић²⁴, своје гледиште измешта, чак, и из монотеистичког контекста и тражи њене изворе још у политеистичкој антици, али је ни он не може замислити ван религијских оквира: "Праву монархију, у којој је краљ човек најплеменитијих врлина, са јасно дефинисаном улогом, Аристотел сматра најбољим обликом државног уређења и пореди га са космосом и Богом. Коначно, ако се само погледа шта су српске династије оставиле народу Србије у готово свим димензијама живота народа, а шта су то урадили 'народни демагози', које су Хелени законом протеривали из државе као највеће непријатеље, није тешко одлучити се шта је боље".²⁵ Др Живковић, свакако, до горњих закључака не долази без добрих и ваљаних разлога, што нас утврђује у уверењу да се идеја српског монархизма никако не може посматрати и ваљано разумети ван дискурса политикологије религије. Но, иако би нам се горњи закључци могли чинити разложним, утемељеним и оправданим, остаје чињеница да

Карађорђевића. Био је директор Центра за међународне односе при Рокфорд институту у Илиноју, уредник одељења међународних односа при реномираном америчком палеоконзервативном магазину *Chronicles* у издању Рокфорд института, представник Републике Српске у Лондону, саветник престолонаследника Александра, Владе Републике Српске и председника Војислава Коштунице и новинар најутицајнијих медија из Србије, Велике Британије и Сједињених Америчких Држава.

²³ Трифковић Срђа, "Да живи Србија – живео краљ!", *Погледи* год.ХІ бр.107, Новинско издавачко предузеће "Погледи", Крагујевац, 24. април – 15. мај 1992, стр.28-30.

²⁴ Професор антропологије на Филозофском факултету Университета у Приштини.

²⁵ Живковић Драгољуб, "Аристотелова рецепција монархије", *Српске органске студије* год.І бр.2/1999 св.1, Преображај о.д., Београд, 1999, стр.5-12.

је могућ и легитиман и сасвим другачији приступ питању религијске оправданости овог или оног облика државне владавине. Уосталом, није мали број оних мислилаца, који оваква виђења не деле и то, управо, из побуда и резона религијске природе. Други, пак, монархију не виде као пожељан државни модел баш због тога што не деле или, чак, поричу друштвену и политичку релевантност религиозног погледа на савремени свет и друштво. Зато, чини нам се, др Ратко Динић примећује: "Наше друштво је оштро подијељено на оне који сматрају да је Бог и монархија нешто превазиђено, анахроно, и оне који повратак монархије и религије виде као пут ка обнови и спасу народа".²⁶ Такви мислиоци су, дакле, противници монархије, управо, због тога што наступају са атеистичког становишта, што је легитимно, али уједно и потврђује нашу тезу о релевантности ове теме за политикологију религије. Међутим, др Владимир Р. Димитријевић²⁷ нам скреће пажњу на важну чињеницу да се са концептом утемељавања монархијског државотворног обрасца на религијским, тј. православним, основама не би могли сложити ни неки од мислилаца, који нипошто не спадају у атеистички корпус делатника: "Многи православни данас уопште не знају зашто нам је потребно да у пуноти свог погледа на свет, погледа црквеног и светотачког, исповедамо да је једини Богом благословени поредак у друштву – православна хришћанска Монархија, којој је на челу побожни и честити Монарх, али не било какав Монарх, марионета у партијско-парламентарној борби за власт, него Монарх – Домаћин, који заиста влада својом државом, ограничавајући своју вољу вољом Божјом и служећи Богу и роду испуњавањем заповести Христових".²⁸

Интересантну димензију, која се наставља на увиде др Трифковића и др Живковића, препознајемо и код др Бориса З. Милосављевића са Балканолошког института Српске академије наука и уметности, који међу конститутивним идентитетским елементима једног народа и његове политичке парадигме, једно од кључних места додељује оном, религијском: "Пресудни фактори за конституисање нације су порекло, религија, држава,

²⁶ Динић Ратко, "Кукавичије јаје", *Монархија* год. III бр. 15, ООСНО - Котор, Котор, Васкрс 1995, стр. 26.

²⁷ Православни публициста, доктор филолошких наука, професор чачанске гимназије и председник Политичког савета Српског покрета Двери.

²⁸ Димитријевић Владимир Р., "Православна монархија и апокалипса", исто, стр. 12.

историја, територија и свест. Носиоци државотворне свести су првенствено у првом, свештеничком и другом, војном сталежу, њиховом континуитету и критеријумима утемељеним при формирању државе. Дакле, када је реч о народу, у пуну националну парадигму, спада заједничко порекло (језик, карактеристике, обичаји), религија (увек је нека од светских религија била утемељујућа при формирању државе), држава, историјски континуитет и свест о својој земљи (како митска тако и гео–стратешка). Ти основни фактори улазе у националну парадигму. Негде су једни израженији од других, нарочито кад је нација настала из становништва различитог порекла, али је основа парадигме универзална. Тако у српску парадигму улази православно Хришћанство, словенско, српско порекло, држава по монархијском, византијском узору, историја и свест о територији. Из парадигме се поступно изводе посебни и појединачни традиционални модели примерни сталежима, пословима и крајевима. Да напори једног народа не би били узалудни, свака генерација мора изнова, у новим условима да задобија своју традицију, тј. да стиче свест о континуитету. Утемељен и државотворан народ увек проверава све ново кроз традиционалне критеријуме, јер има свест о држави као свесном и интуитивном искуству низа генерација. Током историје долази до промена у деловима парадигме, али када промене постану исувише радикалне као што је случај са револуцијама, угрожава се континуитет, идентитет и витална снага нације".²⁹ Значи, по др Милосављевићу, православље и монархизам су, такође, неодвојиви елементи српске заветне политичке самоидентификације...

У Срба, као и код других европских народа, овакав политиколошко-религиолошки образац везује се за средњи век, а код нас, поглавито, за државотворну делатност епохе Немањића, па проф.др Бошко И. Бојовић мериторно тврди: "Политичка идеологија средњовековне Србије развијала се, дакле, упоредо с политичком и културном историјом монархистичке установе".³⁰ Политичка идеологија Немањићке Србије се не може изузети из оквира православне духовности и монархистичког поретка, упркос чињеници да Црква може да делује и постоји у било ком облику владавине. С тим у вези др Пено вели: "Зашто су православни хришћани за Монархију иако по Евангелију нема прописаног система

²⁹ Милосављевић Борис З., "Народ, држава и нација – Анализа основних појмова наше савремене политичке терминологије", *Образ* бр.1-2/1996, Србски Образ, Београд, 1996, стр.91.

³⁰ Бојовић Бошко И., *Византија – Балкан - Европа*, Службени лист СРЈ, Београд, 2014, стр.99.

власти или облика политичке владавине које се изричито препоручује? Из историјског искуства се може сагледати да, ако већ морамо имати одређени облик државности (упор. 1.Сам.8.5), онда треба подражавати облик владавине који највише личи на Царство Небеско".³¹ У том смислу, проф.др Смиља Марјановић-Душанић³², управо, у раном Немањинском периоду препознаје то настојање на подражавању темпоралног државног устројства Царству Небеском, а све у циљу омогућавања делатности Цркве на делу спасења човековог, па вели: "Немањина Хиландарска повеља почиње једним општим уводом о овоземаљским монархијама чији је задатак, по Божијој милости, да служе људском добру".³³

Милост Божија је, дакле, неопходни услов и државни *sine qua non*, уколико је реч о веродостојном хришћанском монархистичком поретку. Оном, који није сам себи циљ, већ као основни циљ свој има стварање услова за испуњење човековог есхатолошког назначења. "Европски идеал хришћанског краља развио се током позне антике и раног средњег века; тај владар је, пре свега, *rex iustus*, онај који је власт примио од Бога, ко је пред Богом смеран, ко води свој народ следећи Божије законе и постаје *imago Dei*."³⁴ Из овога следи да је, за веродостојну хришћанску монархију, неопходни предуслов праведност владара, који, у крајњој инстанци, настоји на угледању на Христа. Без тога, монархија губи свој *raison d'être* и промашује своје назначење и свој крајњи циљ. Начелно говорећи, таква, десакрализована, мохархија би престала да буде то што јесте, па би, самим тим, изгубила и своје религијско оправдање, па и подршку Цркве, којој дугује свој легитимитет. Према проф.др Бошку И. Бојовићу, "монархистичка власт користила је одвајкадашње поступке својствене краљевској скралности, у хришћанском духу у мери у којој је то било могуће, да би потврдила и одржала континуитет и легалитет државне

³¹ Пено Здравко М., *О монархији...* исто, стр.7.

³² Редовни професор средњовековне историје на Одељењу за историју Философског факултета Университета у Београду и спољни сарадник Балканолошког института Српске академије наука и уметности.

³³ Марјановић-Душанић Смиља, *Владарска идеологија Немањина*, Српска књижевна задруга, Свети архијерејски синод Српске Православне Цркве, Издавачко предузеће Clío, Београд, 1997, стр.100.

³⁴ Исто, стр.267.

власти, последњег бедема против довођења у питање прокламованог реда вредности"³⁵, а такав државни ауторитет потребује неокрњен морални капитал највише врсте – моралну димензију, која се задобити и остварити може једино у области религиозног.

2. Старозаветни и новозаветни узор у формирању православног монархијског поретка

"Православни хришћани нису и не могу бити у дилеми око тога где је њихово истинско Отачаство. Оно је тамо где је и њихов Отац Небески и због тога је сва ова Вера наша у знаку есхатолошког исчекивања. Зато и сам Господ сведочи: 'Царство моје није од овога свијета, кад би оно било од овога свијета царство моје, слуге моје би се бориле да не будем предан Јудејцима, али царство моје није одавде' (Јн.18,36). Но, ово нипошто не подразумева штетно западање у оригенистичку прелест, која се често кроз повест појављивала кроз потпуно запостављање чињенице да ми овде и сада постојимо и јесмо подложни телесним и временским ограничењима, тј. да живимо у времену и простору, а нисмо изван историје. Оваква датост је богоустановљена још у почетку времена и простора, тј. Шестодневом, који сведочи о постојању творевине и човека у њој од одређеног тренутка у времену. На истом се месту налази и сведочанство о томе да је Бог човеку поверио свет, који је створио, на управу и обделавање, давши му и своју прву заповест: 'И благослови их Бог, и рече им Бог: рађајте се и множите се, и напуните земљу, и владајте њом, и будите господари риба морских и од птица небеских и од свега звериња што се миче по земљи' (Пост.1,28). У овом призиву човековом лежи и посебна одговорност човекова за сву творевину, као и његова неутажива потреба да овде и сада дадне веродостојан одговор на богонадахнути позив Светог Апостола Павла: 'А све нека бива благообразно и уредно' (1.Кор.14,40). У тој потреби да све буде 'уредно', тј. 'по пореку', препознајемо непрестано и органско настојање сваког веродостојног хришћанина да већ овде и сада успостави поредак по узору на његов Небески Првоузор, који се огледа у благочестивом догмату Монархије Бога Оца, од којег се Син рађа и из којег Дух Свети исходи. Управо због тога нас све и Његово Високопреосвештенство архиепископ

³⁵ Бојовић Бошко И., *Византија – Балкан - Европа ... исто*, стр.92.

цетињски, митрополит црногорско-приморски, зетско-брдски и скендеријски и егзарх свештеног трона пећког Г.Г. Амфилохије (Радовић) молитвено призива да будемо 'у духу Божанског Јединоначалија (Монархије) Оца и Сина и Духа Светога, Бога Љубави коме је слава у вјекове вјекова'.³⁶ Дакле, као онима, *који јесу у свету, али нису од овога света*, хришћанима је својствено да покушавају да устроје и своју народну заједницу по узору на предвечну тројичну Заједницу трију Ипостаси једнога Бога и због тога је од Цркве, кроз сву њену повест, монархијски поредак препознаван као једини Богом благословени и Богом установљени. Он је, наиме, икона Небеске реалности у времену и простору... Овакво схватање препознајемо и пратимо од самих почетака, тј. још од самог позива Господњег: 'Подајте ћесарово ћесару, а Божије Богу' (Мк.12,17), а нарочито од коначног успостављања Православне Монархије на челу са нашим великим земљаком, Светим Равноапостолним царем Константином Великим. (...) Такође, због те богоустановљености монархијског државног поретка је и грех према њему у црквеној свести доживљаван као посебно велики и готово као грех против саме Цркве, као богочовечанског Организма и Тела Христовог. Зато још у Старом Завету Свети Премудри цар Соломон богонадахнуто сведочи: 'Гадно је царевима чинити неправду, јер се правдом утврђује престо' (Пр.16,12). У том смислу ваља посматрати и богомрски грех краљеубиства, којим су Срби, нажалост, чак четири пута за мање од стотину година упрљали своју колективну свест и савест, обливајући свој Престо крвљу чак четворице својих миропомазаних владара. Није, наиме, случајно да је управо тај ужасни грех завредио нарочити третман и посебну опомену у богонадахнутим речима Светог Писма: 'Не дирајте у помазанике моје' (1.Дн.16,22). Вреди ли се, дакле, чудити учинку таквог пркоса вољи Божијој и злом плоду злог семена, којег смо посејали таквим ужасним грехом?"³⁷ Из горњих наших речи видимо један од могућих теолошких приступа у сагледавању православног монархизма кроз библијску призму. Признајемо, он није ни особито оригиналан, ни посебно инвентиван, ни нарочито свеж. Нити је једино могући, али му се не може оспорити релевантност са становишта политикологије религије, баш као ни приступу историчара Ивана А. Марковића, који

³⁶ Радовић Амфилохије према: Јовановић Ненад М., "Архијерејски благослов за грб братства Батуран", IntRes: <https://www.czipm.org/amfilohije04.html>, 2005, посећено 23.10. 2019. г.

³⁷ Јовановић Ненад М., "Цртице о православној монархији – богомблагословени поредак овде и сада", *Српска застава* год.XXXIV бр.60(120), Мирослав Панић, Честерфилд, април-јун 2009, стр.14.

пише: "Као што је човек створен по образу и подобију Божијем ('И створи Бог човека по образу својему, и подобију Божијему створи га' – 1.Мојс.1,25), тако је људска заједница морала да буде организована по хијерерхијском и домаћинском принципу Божије хармоније. Ова хармонија огледа се у венчању Богочовека Христа са небоземним организмом – Црквом, где се Небески Женик у сваком погледу жртвује за своју невесту Цркву, која му је у љубави безусловно одана и на тај начин творе једно Тело – Царство Небеско. На сличан начин, тачније иконичан начин, монарх је венчан за свој народ и они чине својеврсну брачну заједницу – царство земаљско. Међутим, Свето Јеванђеље нас упозорава да је 'Царство Небеско као човек који посеја добро семе у пољу својему, а кад људи поспаше, дође његов непријатељ и посеја кукољ по пшеници, па отиде, а кад ниче усев и род донесе, онда се показа и кукољ'. Слично Царству Небеском, кукољ је убачен и у царство земаљско, на њиву монарха и његовог народа и то у виду једне погубне идеологије, која Отачаство води у смрт. Да би се спречило даље утапање различитих народних организама у живо блато сатанске унификације, потребно је поново оживотворити идеју православног хришћанског монархизма и монарха који би био мелем за сваку рану коју народном телу нанесу слуге непријатеља Божијих и људских".³⁸

Иначе, историја покушаја да се монархијска државна власт, њено духовно назначење и политички легитимитет сагледавају и оправдавају духовним опитом, заснованом на старозаветном и новозаветном искуству и науку, код Срба је почела још у раном немањинском периоду, што је донело раскошне плодове у домену наше средњовековне књижевности, сликарства и градитељства, којима се и данас (с ваљанм разлогом) негордељиво дичимо. "Фреске сопоћанске унутрашње припрате и Урошева повеља за стонску цркву заслужују, поводом Јесејеве лозе, да се на њима ближе задржимо. Реч је о мотиву добро познатом у хришћанском свету. Слика стабла јеврејских царева, пророка и свештеника, предака Богородице и Христа, први пут се јавља у ликовној уметности Истока средином XII столећа (1169. у мозаику цркве Рођења Христовог у Витлејему); минијатуре и витрај на западу Европе илуструју то стабло већ у XI веку. Идејну основу за настанак овог мотива дале су књиге оба завета – прецизније, догмат о Божијем

³⁸ Марковић Иван А., "Победа над смрћу Отачаства – Оглед о православном монархизму", *Бели орао* бр.3/4, Српска светосавска странка, Београд, март 1999, стр.21.

оваплоћењу које Стари завет наговештава, а Нови завет износи. Конкретна слика 'стабла' изводила се из књиге пророка Исаије. Стављена у црквену ликовну уметност, она има теолошки смисао: да слави на видљив начин Христов долазак међу људе. Ближи поглед на сопоћанску лозу и стонску повељу, међутим, указивао би да овај мотив, у српској средњовековној уметности, може спајати теолошку и династичко-политичку поруку. На 'династичком' плану, његова сврха је да легитимизира предводничку улогу Немањића у стварању српског Израиља.³⁹ "Слична старозаветна поређења и песничке метафоре које су указивале на сродност Христова и Немањића корена срећемо и у службама и Житију од Теодосија Хиландарца, неодређено датована у рани XIV век. Циљ свих ових дела био је да савременицима покажу да је појава 'богомизабраних' владара из лозе Немањића предестинирана. Као што је из Јесеја никла лоза Христових предака, тако из Немање ниче лоза манастирских ктитора у владајућој династији. (...) Такво поистовећење немањићких владара са старозаветним и новозаветним узорима јасно показује да је у државној идеологији Урошевог времена – која се одражава у програмском сликарству, текстовима житија и аренгама повеља – тема светог корена, светородне династије и посвећеног владара добила пропагандно-политичке обресе."⁴⁰ Др Марјановић-Душанић, нешто даље, додаје: "Посебно у законодавним изворима какви су текстови закона и канона, као и уводни делови владарских повеља, препознају се неке од идејних претпоставки власти, односно, обриси једне заокружене политичке мисли у средњовековних Срба. Што је нарочито важно, овакве представе се у нашим повељама јављају у историјски поучним менама, под утицајем актуелности. Није реч о некаквој специфичности немањићке канцеларије; обичај да се документарном тексту ставља као увод опште разматрање о задацима владара и државе прати се, у целој Европи, непрекинуто, од јавних аката позне антике до краја средњег века. Природно је, и сасвим у духу хришћанске Европе средњег века, што се у таквим разматрања врлине и дужности српског владара првенствено пореде с узорима Старог и Новог завета. Као што је Библија служила за основни узор и извор знања и идеја, тако је књижевност библијске егзегезе (рановизантијска хомилитичка литература, али и словенски преводи – 'беседе' и 'слова' светих отаца) пружала стално

³⁹ Марјановић-Душанић Смиља, *Владарска идеологија Немањића...* исто, стр.113-114.

⁴⁰ Исто, стр.116-117.

надахнуће политичкој мисли".⁴¹ Из свега наведеног препознајемо завидну потентност религијског елемента за политички живот средњовековне Србије. Православље је, дакле, и основа и потка српске државотворне монархијске политичке философије и државне идеологије.

3. Старозаветна монархија као првоузор и надахнитељ хришћанског државног уређења

Богоустановљеност старозаветне монархије је неоспорна чињеница до које се лако долази, макар и површним, исчитавањем библијског текста. Докази за то су неоспорни и сасвим непосредни, мада има и оних алегоријске природе. "Низ тема практичне политике – полицентризам монархичке васељене, династија, избрани народ, победничке вође – могао се верски образложити само позивањем на старозаветне догађаје, личности, схватања. (...) Јаков отелотворује вођу Израиља, Јосиф праведника и богоизабраника, Давид миропомазаног тријумфатора над јачим непријатељем, Мојсије Богом надахнутог племенског поглавара, Исус Навин ратника – освајача."⁴²

Без амбиције да овде улазимо у ерминевтичка разматрања, држаћемо се метода политикологије религије, за коју довољно значе речи самог Писма: "Кад уђеш у земљу коју ти даје Господ Бог твој да је наслиједиш, и населиш се у њој, ако речеш: да поставим себи цара, као што имају сви народи око мене, само онога постави себи за цара, којег изабере Господ Бог твој; између браће своје постави цара себи; а немој поставити над собом човјека туђина, који није брат твој. Али да не држи много коња и да не враћа народа у Мисир да би имао много коња, јер вам је Господ казао: не враћајте се више овијем путем. И да нема много жена, да се не би отпадило срце његово, ни сребра ни злата да нема врло много. А кад сједи на пријесто царства својег, нека препише себи у књигу овај закон од свештеника Левита; и нека га држи код себе и нека га чита док је жив, да се учи држати се бојати се Господа Бога својег држати све ријечи овога закона и ове уредбе, и

⁴¹ Исто, стр.185-186.

⁴² Исто, стр.301.

творити их; да се не би подигло срце његово изнад браће његове, и да не би отступило од ове заповијести ни надесно ни налијево, да би дуго царовао он и синови његови у Израилју." (Понз. 17,14-20.) Ова старозаветна монархијска матрица је, уједно, и једна од најжилавијих константи српске монархијске идеје, која се протеже од преднемањићког, преко средњовековног до нововековног периода српске монархије. Зато, када говори о српским владарима од VII до IX века, ову чињеницу апострофира и пуковник др Миливоје Пајовић⁴³, који, између осталог, вели: "Српским земљама су управљали домаћи владари, по праву наслеђа".⁴⁴ Дакле, од легендарног жупана Свевлада, па преко кнеза Вишеслава, кнеза Властимира, великог жупана Вукана, великог жупана Стефана Немање, бана Пријезде I, великог кнеза Стефана Лазара, деспота Ђурђа, владике Данила I, врховног војводе Карађорђа, па до кнеза Милоша, сви су оснивали владарске династије народног корена и српске крви⁴⁵, сасвим у складу са наведеном старозаветном заповешћу. Дакле, не улазећи у мотиве Божије одлуке и икономије, закључујемо да је царство у Израилју, ни мање ни више, него Божанска установа, што је имало и има једно од круцијалних значења за легитимизацију власти монарха и у српском православљу. Наравно, царско достојанство подразумева одређене предуслове, који су нужни за задобијање благослова Божијег у сврху легитимизације једне монархијске владавине. Ти предуслови су, пре свега религијски и етички, а један од елемената, који произилазе из наведених богонадахнутих речи *Књиге поновљених закона* и који је од особите важности за српску средњовековну и нововековну монархистичку идеолошку матрицу, јесте и испуњавање предуслова и директне Божије заповести да се признаје само владар из сопственог народа. И, заиста, идеја *народне династије* је једна од најсталнијих константи српске православне монархистичке идеје, која је љубоморно чувана кроз све векове њеног трајања. "Срби су имали ретку срећу да и у новој историји имају своју династију. Но након Другог рата поново су пали у ропство туђина по вери. Као и наши православни суседи и ми смо заборавили речи пророка Мојсеја: 'Немој поставити над собом човјека туђина, који није брат твој' (5. Мојс. 17.14,15). Диктаторски безбожни режим се сурово обрачунао са

⁴³ Доктор политичких наука и начелник Центра за мировне операције Здружене оперативне команде Генералштаба Војске Србије.

⁴⁴ Пајовић Миливоје, *Владари српских земаља*, Граматик, Београд, 2004, стр.8.

⁴⁵ Тодоровић-Шера Мирослав, *Заборављени српски владари и њихове земље*, Leo commerce, Београд, 2016.

Црквом и Монархијом. Требало је 'убити Бога' у душама људи, одвојити их од једино спасавајуће Цркве и избрисати свест о Монархији из памћења народа."⁴⁶

С друге стране, пак, историја српске монархије сведочи и о епизодама када се одступало од монархијских начела благословених богонадахнутим старозаветним текстом. Посебно, када је реч о регициду, у случају војводе Ђарађорђа, кнеза Михаила, кнеза Данила и краља Александра Обреновића. Свето Писмо о томе изричито говори на више места: "Јер ко ће подигнути руку своју на помазаника Господњег и бити прав?" (1.Цар, 26,9); "Не дао ми Бог да дигнем руку своју на помазаника Господњег!" (1.Сам. 26,11); "Гадно је царевима чинити неправду, јер се правдом утврђује пријесто." (Пр.16,12) и: "Не дирајте у помазанике моје." (1.Дн.16,22), о чему ће и доцније бити речи.

Као што помену смо, етички и законски моменат, јесте један од пресудних за задобијање, како наклоности Божије, тако и његове потврде легитимитета царске владавине. Једнако тако, преступање заповести Божијих и нарушавање закона Божијег, узрок су, како опште народне несреће, тако и губитка реченог царског легитимитета, као што пише и протојереј-ставрофор проф.др Радомир В. Поповић⁴⁷: "Наиме, свака непослушност према Богу и Његовом закону, свако отпадништво од вере и морала имало је обавезно лоше последице. С друге стране послушност према Богу, побожност и поштење, морална исправност увек су водили срећи и благостању како самих царева као Божијих помазаника, тако и целог народа".⁴⁸ О реченом сведочи и сама Реч Божија: "Рече Бог Израилев, каза ми стијена Израилева: који влада људима нека је праведан, владајући у страху Божијем; и биће као свјетлост јутрења, кад сунце излази јутром без облака, и као трава која расте из земље од свјетлости иза дажда. Ако и није таки дом мој пред Богом, ипак је учинио завјет вјечан са мношвом, у свему добро уређен и утврђен." (2.Сам.23,3-5) Или: "Мношвом цареви царују, и владоци постављају правду. Мношвом владају кнезови и поглавари и све судије земаљске." (Прич. 8,15-16)

⁴⁶ Пено Здравко М., *О монархији...* исто, стр.20.

⁴⁷ Редовни професор на катедри Опште историје хришћанске Цркве Православног богословског факултета Университета у Београду.

⁴⁸ Поповић Радомир В., *Историјске књиге Старог Завета*, Свети Архијерејски Синод Српске Праославне Цркве, Београд, 1985, стр.39.

Према старозаветном схватању, пак, богоотпадништво са собом повлачи и озбиљне последице, како по народ, тако и по самог његовог владооца: "Пропао си Израилју; али ти је помоћ у мени. гдје ти је цар? гдје је? нека те сачува, у свијем градовима твојим; гдје ли су судије твоје, за које си говорио: дај ми цара и кнезове? Дадох ти цара у гњеву свом, и узех га у јарости својој." (Ос.13,9-11) Наиме Бог Израилју даје цара, када овај више не показује спремност да се повинује сувереној власти самога Бога (као непосредној теократији), али зато и трпи тешку шибу Божију када, сада подвлашћен земаљском цару, као помазанику Божијем, тврдоврато гази закон Божији.

"Да будемо и ми као сви народи; и нека нам суди цар наш и иде пред нама и води наше ратове." (1.Сам.8,20.), вели Израил и Бог му даје цара, као помазаника Свог. Иако из овога излази да је установљење старозаветне монархије производ извесне апостасије, не смемо губити из вида да је, и таква, старозаветна царска власт установа Божанског порекла, што ће се особито показати на Давидовој династији са свим месијанским последицама у Новом Завету и у личности Христовој: "Тога ради хвалим те, Господе, по народима, и појем имену твојему, који славно избављаш цара својега, и чиниш милост помазанику својему Давиду и сјему његову довијека." (2.Сам.22,50-51) Само ћемо се, још, подсетити да се у генеалогiji Господа нашега Исуса Христа (Мт.1,1-17) наводи три пута по четрнаест колена Христових предака, међу којима је једино код помена Давида наведено и то да је он цар (Мт.1,6), док се сви остали помињу само по личном имену. Реч је, дакле, о једном од новозаветних поступака прекомпоновања старозаветни царске и месијанске матрице и о давању истој новог садржаја – садржаја, који ће доцније пресудно утицати на формирање хришћанске владарске идеологије, као и идеологије православног монархизма. "Сакрална генеалогija која владара види као потомка Јесејеве, односно Христове лозе, у подлози је слике о владару који није само богоизабраник и миропомазаник већ сама слика Бога – *Rex imago Dei*. Таква двострука промоција краља у домену монархијске идеологије заснована је на Старом завету."⁴⁹ Свесна је овога и српска теолошка мисао, па блажене успомене Његово Преосвештенство епископ будимски Г.Г. проф.др Данило (Крстић) научава: "Православни теолози посматрају историју са врха: Од уласка Бога у историју, од Оваплотења Логоса. Тада се старозаветно обећање дато цару

⁴⁹ Марјановић-Душанић Смиља, *Владарска идеологија Немањића...* исто, стр.189.

Давиду испунило у Божанском Месији Исусу из Назарета. И као што богоизабрана династија Давида достиже свој духовни врхунац у Богочовеку Исусу Христу, тако исто за нас није случајно него провиденцијално да се плодна времена паганског Рима поклапају са његовим царским, а не републиканским периодом. Зато је значајно када Христос вели: "подајте цару царство, а Божије Богу". Господ је тиме открио узвишену аналогију, наиме да постоји само *царство небеско*, а никаква република небеска".⁵⁰ Или, пак, по речима Светог Николаја Охридског и Жичког: "Благо народу чији се владар одушевљава Богом и хвали Бога и пева Богу! Његов народ поштоваће истог Бога и свога владара волети као мудра и добра. Цар Давид певао је уз харфу: *Да хвали душа моја Господа! Свако дихање нека хвали Господа*. И гледајући величанство Божје он је за себе говорио: Ја сам црв, а не човјек! Зато је Давидов народ Бога поштовао а Давида волео".⁵¹ Самим тим, очекивано, чињеница богоустановљености старозаветне монархије произвела је и круцијалне последице на српску владарску идеологију. "У основи средњовековног поимања власти налази се хеленистичка представа о божанској природи царске личности. Хришћанска мисао је појам поглавара који се поистовећује са Богом транспоновала у доктрину о његовом божанском избору, какву срећемо већ у Старом завету. Божја милост се схвата као темељ и претпоставка земаљске власти у средњем веку; идеја краљевства које производи из Божије милости, иако битно различита од идеје Божјег краљевства, у основи се не може без ње разумети. Млади народи Запада су ту битну формулу *Dei gratia rex* користили за потврду легитимности својих монархија. Њен сакрални карактер нашао је свој израз и у обреду владарског миропомазања, који је постао саставни део крунидбене светковине. У доба уздизања рашке државе под великим жупанима, другом половином XII века, прихваћено је учење по којем је не само избор владара већ и екуменска деоба државних власти исход Божјег плана; она се врши и мења по божанској вољи. Према државно-правној мисли епохе, политичка власт владара "изведена" је из апсолутне власти Бога и наликује њој. Разлике између царског и краљевског схватања те "изведености" биле су знатне, али заједничко им је што гледају на земаљску моћ као на службу Богу; у томе је

⁵⁰ Крстић Данило, "О монархији Србије и њеном србијанству", у: Средојевић Милорад (ур.), *Монархија : зборник текстова : Устав Краљевине*, Хришћанска мисао, Универзитетски образовани православни богослови, Задужбина "Николај Велимировић и Јустин Поповић", Хиландарски фонд, Београд, 2002, стр.16.

⁵¹ Велимировић Николај, *Кроз тамнички прозор*, Евро, Невен, Београд, 2000, стр.92.

виши смисао, и ограниченост, секуларне монархије. На Западу, још од каролиншког доба, Бог се сматра извором власти сваког самосталног и легитимног владоца – независно од титуле коју владалац носи. Управо такво учење – а не византијско, које заступа идеал централизоване владавне над васељеном – прихвата и Стефан Немања у често цитираним редовима Оснивачке повеље Хиландару. Да су рашки велики жупани крајем XII столећа сматрали да су стављени на престо *per gratiam Dei* и да су том истом милошћу стекли право на ранг самодржаца, сведочи више важних, премда недовољно схваћених историјских извора."⁵²

С друге стране, пак, покојни мр Мирко Ђорђевић, полази од, готово догматичне, поставке о иреверзибилности историјских процеса и позивајући се на *модерну хришћанску свест* и на Стари Завет, оспорава покушај оправдавања монархијског устројства библијским исказима. Иначе, мр Ђорђевић је био врло познат и заступљен у српској јавности, као неко ко се активно бавио религијским питањима, а био је, заправо, професор књижевности, књижевник, преводилац и публициста. Међутим, често је у јавности препознаван и представљан као социолог религије, верски аналитичар и стручњак за верска питања, мада му је стручна област била компаративна књижевност. Елем, он вели: "Својим наглашеним провиденцијализмом ови мислиоци надахњују и данас читав низ мислилаца конзервативне оријентације који револуције у друштву виде као "казну божију" јер наводно те промене нарушавају природни ред и нормално стање у свету. Посебан је проблем како доказати да је феудални систем "воља божија" и да човек нема право да мења свет. Одатле се отвара још низ проблема који су актуелни у савременој друштвеној мисли. Тријада према којој на небу постоји Бог, у држави краљ а у породици домаћин делује привлачно али се не поклапа са историјским реалијама, као што се не поклапа ни са дубљим смислом истине и поруке свету и људима коју је донела Христова "наука". Ни из чега се не види да је овим мислиоцима било непознато библијско учење о друштву и владару или краљу у друштву које у тим институцијама не види увек неки строго позитивни принцип – рецимо из Прве књиге Самуилове, 8. 10-15. – али су они своју органицистичку схему претварали у учење које наглашава примат друштва над људском личношћу, која се мора понашати само као "ћелија" увек потчињена "глави" организма.

⁵² Марјановић-Душанић Смиља, *Владарска идеологија Немањића...* исто, стр.60-61.

Модерна хришћанска свест полази од другачијих виђења хришћанства које се обраћа људској личности изнад класа, нација и племена с једном аутентичном универзалистичком "глобалном" поруком. Једноставан одговор класичне органицистичке мисли нас и не приближава дубини оног питања које је онако парадоксално отворено. Да се Провиђење меша у токове људског живота, то теолошки није спорно, али је спорно, и то увелико, да се божански план може овако једноставно свести на просту аналогију. Процеси друштвених промена су иманентни и по природи иреверзибилни – теорија о божанском пореклу власти је опште место код свих органициста који у демократији виде као и стари Де Местр "најгоре стање друштва". Све зло почиње, као што се истиче, људском побуном "против краља и својине". Тој схеми остаје верна и модерна органицистичка мисао и нису анахрони проблеми и питања које она отвара, али су одговори сигурно у крилу модерног друштва које је другачије структурирано него што је то био случај с друштвом у XVIII или XIX веку".⁵³

Рекло би се да Његово Преосвештенство епископ жички Г.Г. Сава (Бараћ) Дечанац, полази управо од теолошких и религиолошких поставки, које Мирко Ђорђевић оспорава, мада је писао на самом концу XIX века: "Коренити је извор власти и сили у држави сам Цар царствујући и Господ господствујући. Онако, као што је сам Творац благословио, поверио и дао човеку власт и господство над свим својим земаљским тварима; онако, као што су избраници Божји по вољи Божјој избрани и позвани Божјим гласом да приме власт и управу свога Богом повереног им народа, а имено: патријарси, народни и врховни и наследни владоци – тако од Господа произилази власт и старешинство породично, задружно, родитељско, грађанско и Божје цркве над људима, а о свему овоме јасно и опширно може се наћи у Светом Писму. Па према овоме, свака се душа и покорава властима, које правилно владају; јер су оне од Бога, па с тога, ко се успротиви власти, противи се наредби Божјој. Земаљска власт, што је у општем уређењу виша и моћнија у држави, то је још очевидније њено происхођење од Бога, јер је она – власт – почетак сваког на земљи корисног почетка. Ову Богом откривену и утврђену истину, не само што су примили још од постанка света они народи, Духом Светим задахнути, непосредно

⁵³ Ђорђевић Мирко, "Српска органицистичка мисао – извори и значења", у: Ђорђевић Мирко (ур.), *Српска конзервативна мисао*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2003, стр.9.

самим Богом упућени, освећени и просвећени Божјом црквом, но су постепено ову потребу опажали, примили, па и вршили и они народи, који бејаху и изван Божје цркве – идолопоклоници. Говори пророк Данило безбожном Валтезару, цару вавилонском: *Царе, Бог Вишњи даде царство и славу и част Навукодonosору оцу твојему*. И сама титула наследних владалаца проистиче од Бога и Божијег открића. Особито је свештено-царско-краљевску власт осветио и на највиши степен узвисио Господ наш Исус Христос, цар неба и земље, *чијем царству неће бити краја*. Лице, које је заоденуто у држави врховном влашћу, оно је више и најузвишеније од других државних чланова. *Срце је царско у рукама Божијим*. А што је више освећенија власт, то је она и узвишенија и за општу ствар благотворнија; јер је са освећеним и усугубљеним благодетним силама власт просвећенија и моћнија у свом светом делу – да својим држављанима лакше може управљати, све на прави пут исправљати, као: неуредне стишавати, разне ђуди кротити, злонамерне радове, злоречја и противуречја својом просвећеном и освећеном мудрошћу предупредивати, и уједно све своје државне чланове међусобно братимити и сједињавати у једну општу, нераздвојну, благотворну и спасоносну велику целину, домаћу. Па потом је освећена власт, за све чланове једне државе и најспасоноснији, најузвишенији и најмоћнији посредник између људи; јер она свагда, по свом високом позиву чини по примеру Цара васионе, посредника Бога и људи, који је творећи мир, измирио небо и земљу и сајединио Богом изабрани народ са идолопоклоницима, те тако самог Свемогућег Бога познадоше, с њим се измирише и у једног се новог човека обадва народа ујединише".⁵⁴ Дакле, не ради се о покушају да се покаже и докаже да је *феудални систем "воља божија"*, већ да се благословеном сматра она монархијска власт, која над собом признаје суверенитет Божији и придржава се закона Божијег, јер само такве власти *правилно владају* и могу са псалмопојцем царем Давидом да усклику: "Господе! с твоје се силе весели цар; и како му је велика радост што ти помажеш! Што му је срце жељело, дао си му, и молитве уста његовијех нијеси одбио. Јер си га дочекао благословима милосним, метнуо си му на главу вијенац од драгога камења. Молио те је за живот и дао си му да му се продуже дани до вијека. Велика је слава његова твојом помоћу; славу си и красоту метнуо на њ. Дао си му благослове до вијека, развеселио си га радошћу лица својега. Јер се цар узда у Господа и у

⁵⁴ Дечанац Сава, *Владалац и народ : кринисање и миропомазање владарца : дужности његове и народне*, Центар за истраживање православног монархизма, Београд, 2018, стр.10-11.

милост вишњег; и не колеба се" (Пс.21,1.-7). У праву је, дакле, Мирко Ђорђевић када примећује да ни старозаветно ни хришћанско учење у монархијској власти *не види увек неки строго позитивни принцип*. Он је позитиван у оној мери у којој је у сагласности са вољом и законом Божијим, те сам по себи није апсолутан. Само је царска власт која *чини по примеру Цара васионе* достојна народне послушности и молитвеног вапаја: "Господе! помози цару, и услиши нас кад те зовемо" (Пс.20,9). Једино таква царска власт је она која би, по виђењу владике Саве Дечанца, могла *происходити од Бога*, која је *освећена* и која *чини по примеру Цара васионе*. Једино би се на такву, а не тек формално монархијску, власт могле односити речи проф.др Смиље Марјановић-Душанић: "Сакрална генеалогичка која владара види као потомка Јесејеве, односно Христове лозе, у подлози је слике о владару који није само богоизабраник и миропомазаник већ сама слика Бога – *Rex imago Dei*. Таква двострука промоција краља у домену монархијске идеологије заснована је на Старом завету".⁵⁵

Према томе, рекло би се, да мислиоци попут мр Мирка Ђорђевића претерано поједностављују и профанизују ствари, када импутирају да *зло почиње људском побуном "против краља и својине"*. Иако речено може да се посматра као нуспојава или симптом, старозаветно и хришћанско поимање јесте да зло проистиче из безбожности и противљења Богу, док је веродостојни и достојни монарх, који истински настоји да твори вољу Божију и чува лик и подобје Божије у себи самом, позван да буде победоносан над таквим појавама у држави, која му је поверена на управу, као што читамо и у Светом Писму: "Господ убија, и оживљује; спушта у гроб, и извлачи. Господ сиромаше, и богате; понижује, и узвишује. Сиромаша подиже из праха, и из буњишта узвишује убогога да га посади с кнезовима, и даје им да наслиједе пријесто славе; јер су Господњи темељи земаљски, и на њима је основао василену. Сачуваће ноге милијех својих, а безбожници ће умукнути у мраку; јер својом снагом неће човјек надјачати. Који се супроте Господу, сатрће се; на њих ће загрмјети с неба; Господ ће судити крајевима земаљским, и даће снагу цару својему, и узвисиће рог помазанику својему" (1.Сам.2,6.-10.). Насупрот таквој, државочуварној, благословеној и теодулској монархијској власти Стари Завет ставља

⁵⁵ Марјановић-Душанић Смиља, *Владарска идеологија Немањића...* исто, стр.189.

беспоредак и отпадништво: "У оно вријеме не бјеше цара у Израилју; сваки чињаше што му бјеше драго" (Суд.21,25). О томе говори и покојни проф.др Драган Суботић⁵⁶: "Интересантан је однос монархије према идејама политичке облигације, поготову оној типологији која инсистира на божанским правима, о прескриптивним правилима и о уговору и пристанку. Тако М. Подунавац вели да је у темељу теорија о божанским правима садржана па да су грађани (поданици) у обавези послушности према политичкој власти због чињенице да је владарски ауторитет у основи еманација или елегација божјег ауторитета. Отуда, политичка облигација изводи се из облигације према Богу. За монархистичку идеју је итекако важно органицистичко инсистирање на протоку времена као предуслову политичке облигације, односно, посесије политичке моћи. Зато и Е. Берк, заговорник конзервативног дискурса спомиње обичајно право у виду прескриптивне посесије. Корене ове теорије видимо у Боденовом учењу о патријархалистичкој основи политичког поретка (ауторитет оца породице односно владара у држави) док Лоазо говори о временском трајању једне власти без обзира на начин и услове који су довели до њеног настанка, свакако уз Фимерово истицање да сва власт потиче од првих очева породице, испрва патријарху Адаму..."⁵⁷ У том смислу можемо посматрати и чињеницу да је једна тако млада династија, какви су били наши Обреновићи, одлучила да за своје породично гесло одабере речи: *Tempus et meum ius* (Време и моје право)...

Од самих почетака крштене монархије у Срба, она је препознавала државно-политичку, идеолошку и типолошку потентност старозаветних узора за утврђивање сопствене идеологије, легитимитета и државног програма. Зато га она обилато користи и експлоатише: "Настало у време рађања јеврејске државе, Мојсијево петокњижје одражава ону фазу живота правних норми када су оне једновременно и закони и религиозни прописи. Из ове чињенице и, уопште, из старојеврејског виђења владара као везе између Бога и изабраног народа, произлази и хришћанско схватање о владару који је бранитељ вере и, уједно, творац, па и персонификација државе. У институционалној основи тог двојног схватања његових дужности је преплитање, а у раним књигама Торе чак идентификација

⁵⁶ Научни саветник Института за политичке студије у Београду, главни и одговорни уредник научног часописа *Политичка ревија* у издању тог Института, као и главни и одговорни уредник угледног научног часописа *Српске органске студије* и др.

⁵⁷ Суботић Драган, *Српски монархизам у прошлости и данас*, БИНА д.о.о., Београд, 1997, стр.7.

првосвештеничке са етнаршком, доцније монаршком улогом. Иако настао и једној примитивној заједници, старозаветни узор – дефинисан архетиповима Јакова и Давида – истицао је својим најважнијим порукама на хришћанску перцепцију идеалног владара, који је увек, и пре свега, бранитељ праве вере. У средњовековних Срба, на специфичан начин су се испреплетла политичка и првосвештеничка својства Јакова-Давида и сусрела се у лику Стефана Немање, идеалног прототипа свих Немањића на српском престолу.⁵⁸ Нешто даље др Марјановић-Душанић подвлачи ту старозаветну паралелу: "Немања је постао Нови Јаков – идеални *rex et sacerdos* отачаства".⁵⁹ Ђакон др Милорад Лазић, еминентни и прерано упокојени историчар српске средњовековне културе, такође, наглашава старозаветну паралелу са Јаковом, као битну за формирање српског монархијског програма и идеологије: "У естетичком и политичко-философском смислу, мотив паралелизма светог Саве са Јосифом, доминира у Сопоћанима као истоветан мотив Доментијанових житија у естетизацији владарског посвећења и продуховљења. Тиме су, заправо, српска политичка мисао и државотворна идеја добили библијски естетички праузор. Доментијан и непознати сликар храма Свете тројице у Сопоћанима постају онај потребни ниво једне културе и епохе који пресудно утиче на даљи ток не само културе и уметности, већ и духовног опредељења српског народа у току низа будућих векова".⁶⁰ Проф.др Бошко И. Бојовић, као да наведено још продубљује, уводећи и, тако битну, месијанску димензију у дискурс богоизабраности монархијске власти: "Поређење са старозаветним патријарсима и краљевима Израиља даје владарској хагиобиографији месијански смисао".⁶¹

Међутим, овде нам се посебно важним и интересантним чини виђење покојног др Чедомира Ребића⁶², који тим интензивним, фреквентним и врло омиљеним референцама на

⁵⁸ Марјановић-Душанић Смиља, *Владарска идеологија Немањића...* исто, стр.191.

⁵⁹ Исто, стр.194.

⁶⁰ Лазић Милорад, "Политичка философија и њена естетизација у Доментијановим житијима", *Градац* год.20 бр.110, Дом културе Чачак, Чачак, 1993, стр.96.

⁶¹ Бојовић Бошко И., *Краљевство и светост : политичка философија средњовековне Србије*, Службени гласник, Београд, 1999, стр.51.

⁶² Значајни проучаваоц средњовековне књижевности и сарадник Института за српску културу Приштина – Лепосавић.

Стари Завет (посебно на Псалме Давидове) у српским средњовековним споменицима, даје извесан монархистичко-дидактички смисао, а у циљу припреме будућег владарца за велико дело служења Богу, на спасење повереног му народа и државе: "Поред жеље да овлада поетским формама, стилским поступцима и начином казивања, Првовенчани је проучавао Псалме и из других разлога. Неки тумачи Давидових Псалама истичу схватање да је Пророк Давид "саставио Псалме зато да би обучио свога сина Соломона, кога је припремао за свог наследника, закону Божијем и молитви". И Свети Симеон је припремао сина Стефана за свога насљедника; припремао га је Божијем закону и молитви. Псалми су Првовенчаном служили као мисаони узор да у свом дјелу обликује идејност".⁶³ Ово нам се чини особито важним за правилно разумевање идеолошке матрице српског православног монархизма.

4. Новозаветно поимање (царске) власти

Проф.др Мирољуб Јевтић, бавећи се Христовим поимањем државе и државне власти са позиција политикологије религије, налази: "Исус је живео у најразвијенијој и најјачој држави тога доба – римском царству. Своју делатност свео је на црквену и игнорисао је државу, колико год је могао. Својим следбеницима је говорио да његово односно њихово царство није од овог света. Шта је Исус учио своје следбенике најбоље се види у Посланици Јеврејима апостола Павла где стоји: "јер овдје немамо града који ће остати, него тражимо онај који ће доћи". На основу тога јасно је да су хришћани могли да прихвате у свом вредносном систему секуларни облик политичког уређења, мада је стицај историјских околности учинио да се највећи део историја хришћанских народа одвијао у оквиру теократских држава".⁶⁴ Из теолошке перспективе, пак, речено допуњује проф.др Здравко М. Пено и доста јасно и језгровито излаже новозаветно учење о природи

⁶³ Ребић Чедомир, "Како се Стефан Првовенчани угледао на Давидове Псалме у свом литерарном казивању о догађајима из живота Светог Симеона", *Теолошки погледи* год.XLVI бр.3/2013, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд, 2013, стр.873-874.

⁶⁴ Јевтић Мирољуб, *Искушења политикологије религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2014, стр.190-191.

монархијске и сваке друге власти: "Хришћанство је однос према устројству власти начелно исказало у позитивном, а не у ропском смислу кроз речи самог Господа Христа: **"Подајте дакле цару цареву, а Богу Божије"** (Мат.22.21) и Апостола Павла да **"су власти од Бога установљене"** (Римљ.13.4-6) **"јер старјешине нису страх за добра дјела него за зла. Хоћеш ли пак да се не бојиш власти? Чини добро и имаћеш похвалу од ње. Јер је слуга Божији теби за добро. Ако ли зло чиниш бој се, јер не носи мача узалуд, јер је Божији слуга, осветник, да излије гнев на онога који зло чини"** (Римљ.13.3,4). Отац Јустин Поповић говори о власти "као регулатору и одржаваоцу богоданог и божанског поретка у свету. Властима се треба покоравати док су слуге Божије, страх злим делима, а не добрим. Но, када су страх добрим делима, када гоне Божије добро, онда им се не треба покоравати, нити их слушати". Јер и Апостол пред јудејским Синедрионом рече: **"Богу се треба покоравати више него људима"** (Дела Апост. 5.29). Власт кад се одметне од Бога, онда се она претвара у насиље и тиме престаје бити од Бога и постаје од ђавола".⁶⁵ Управо, често навођеним, одељком из Матејевог Јеванђеља бавио се и покојни Добрица Гајић⁶⁶: **"Хришћански владар самодржац јесте владар који највише одговара оном Христовом раздвајању Државе и Цркве ('цару цареву, Богу Божије') јер то раздвајање, из аспекта православне државне идеологије, води симфонији, јединству Божанског и људског, кроз миропомазање владара"** (...), пише Јанић о односу државне и духовне јерархије, када црквена јерархија, признајући миропомазану царску власт, признаје и сувереност Бога, а сам цар, признајући јерархију, признаје кроз њу исто тако и Божију сувереност".⁶⁷ Овим се, поред старозаветног, новозаветни богооткривени наук, такође, поставља у раван својеврсне апологије идеје православне монархије, што јесте интересантно са позиција политикологије религије, будући да су сличну матрицу користили бројни православни монархистички мислиоци у последња три века.

Иако се познате Христове речи о давању *царевог цару, а Божијег Богу*, не морају нужно схватати у смислу неопходности покоравану власти миропомазаног монарха, оне

⁶⁵ Пено Здравко М., *О монархији...* исто, стр.7.

⁶⁶ Књижевник, новинар, публициста, преводилац, вишегодишњи шеф Информативне службе Српског демократског покрета обнове и др.

⁶⁷ Гајић Добрица, "Монархистички погледи владике Николаја Велимировића", *Нова српска политичка мисао* год.ХI бр.1-4, ИИЦ Нова српска политичка мисао, Београд, 2004, стр.279.

се често тумаче у наведеном смислу, што није бивало без опозиције. Такође, ово и друга подобна новозаветна места често су кориштена за наглашавање потребе покораванја и послушности хришћана државним властима као таквим. Понекад, чак, и без обзира на природу тих власти, мада је то, у дискурсу православног монархизма, увек подразумевало покораванје легитимним властима, које доследно исупуњавају своју дужност служења Богу и спасењу својих поданика, кроз своја политичка овлаштења и државну моћ. Тако, читамо код проф.др Евгенија Васиљевича Спекторског⁶⁸: "Могућа су три одговора на питање одакле потиче ауторитет државне власти: теократски, аутократски и демократски. Први се састоји у томе што власт постаје одозго као Божије пуномоћје: 'Ваља се покоравати не само од страха, него и по савести', јер 'нема власти да није од Бога', објашњавао је апостол Павле Римљанима, навикнутим на демократску идеологију. Као прави владалац сматра се сам Бог (одавде 'теократија', што у преводу са грчког језика значи 'Божја власт'). Земаљски је владалац одговоран само Богу: 'самоме Теби згрехих', кајао се цар Давид. Али опет апостол Петар проповедао је: 'Већма се треба Богу покоравати, него ли људима'. То значи да је дужност становништва покоравати се власти само уколико она не газии Божје заповести, које су прече од човечјих. У таквом су случају средњевековни писци признавали становништву чак право на побуну против власти. Монархије сачињавају сједињење теократије и демократије: по милости Божјој и вољи народној".⁶⁹

С друге стране, пак, има и мислилаца, који су се бавили религијским питањима, који у Христовом и новозаветном учењу називу, некакву иманентно против-државну ноту. И то, рекло би се, понајпре противну монархијском облику владавине. Зато, нпр, мр Мирко Ђорђевић сматра: "Национална револуција, по мишљењу савремених органициста, мора утемељити ако не неку нову теократију оно сигурно некакво ново друштво, нови ред и поредак у савременом свету заснован на принципима хришћанског колективизма и солидаризма а у основи се мора налазити нека 'домаћинско-православна етика'. Већ у самим овим формулацијама се јасно препознају кључне одреднице класичног органицизма

⁶⁸ Предреволуционарни ректор Кијевског университета, професор Университета у Београду и Љубљани, професор Православне богословске академије Светог Владимира у Њујорку и дописни члан Српске академије наука.

⁶⁹ Спекторски Евгениј В., *Држава и њен живот*, Српска књижевна задруга, Београд, 1933, стр.63-64.

које су једноставно национално-националистички 'модернизоване'. Сам колективизам, који се одбацује у комунистичкој варијанти, објашњава се на заиста необичан начин и, што је посебна тема, дефинише као *саборност*. Органицистима се чини да се систем живота у древним манастирима, организација 'киновија' у монашким заједницама-републикама може једноставно пренети и у свет савременог живота и у праксу модерне људске *заједнице* или државе. Заборавља се проста чињеница да свет и људско друштво никад неће постати манастир као што ни манастир не може бити копија реалног света и људског друштва. У цркви и у црквеном учењу ови планови јасно се разликују и није много јасно на основу чега се органицисти позивају управо на цркву будући да су црква и држава 'ентитети' чије су природе различите (да је Христос хтео да ствара државу, он би је створио али је створио цркву као модел опречан репресивној моћи државе и та чињеница стоји данас као суштина која се може само скривати али се променити не може)".⁷⁰ Бојимо се, међутим, да теза о некаквом *црквеном учењу као моделу опречном репресивној моћи државе*, ипак, вапи за додатном елаборацијом и поткрепљењем у Светом Писму или учењу Светих Отаца. Нека нам буде дозвољено да приметимо да све то делује као некакво настојање да се постави вештачка граница између Цркве, као метаисторијског и мистичног Тела Христовог и као историјске и реалне институције, а како би била осујећена у свом сведочењу овде и сада, тј. у веремну и простору.

5. Христос као Цар над царевима и узор хришћанског монарха

Својим уласком у благодетне оквире хришћанске икумене, који је представљао и њихов улазак у само историју, Срби су почели да примају и прихватају и древне и богонадахнуте источне месијанске и христолошке утицаје благодарећи којима се у њиховој народној души Христос зацарио као једини истински и суверени Цар над свеукупном творевином. Ти утицаји, који су међу Србима примани посредством црквеног учења, библијске катихезе и сакралне уметности, просијали су са древног Истока и пали на плодно средоземно тле грчко-римске цивилизације, дајући нови садржај и

⁷⁰ Ђорђевић Мирко ... исто, стр.14-15.

употпуњујући старозаветни доживљај Божијег владарског суверенитета. По речима др Радована М. Пилиповића⁷¹: "Медитерански басен Августиновог века чекао је оног правог Цара, оваплоћеног Помазаника, Сина Божијег и Спаситеља света. Њега траже '**волсви**' (mages, μάγοι), мудраци са Истока: 'где је Цар јудејски који се роди? Јер видјесмо његову звијезду на Истоку и дођосмо да му се поклонимо.' (Мт. 2,2) Ови источњаци који су запамћени у јеванђељу Матејевом још више су слављени у црквеној поезији (**Волсви перстијсти, Божићни тропар**). Било да су били из Вавилона, Персије, Египта или Етиопије они изражавају месијанску наду ванјудејског света, ванзаветног дела човечанства, или боље оних за које важи латинска: *Ex Oriente lux, ex oriente Dei*".⁷²

Хришћанско начело угледања на Христа (*imitatio Christi*) оставило је дубоког трага у свим областима и доменама европске цивилизације кроз многа столећа, те није ни чудо да је оно постало интегралним и незаобилазним делом српске владарске идеологије која је, дакле, била битно религијски заснована и која тиме спада у област проучавања политикологије религије. Ово начело је оставило дубоког трага и у српском живопису, духовној поезији, дипломатици, богослужбеним текстовима, сакралној архитектури, житејној књижевности и др. Овом значајном темом бави се и проф.др Смиља Марјановић-Душанић: "Због свог најопштијег значаја за идеологију средњовековне државе као творевине божанске мудрости и доброте (Августинова *civitas Dei*), један мотив у иконографији Пантократора заслужује да се на њему задржимо. Реч је о јеванђелском Христу који је 'светло свету' (Јован 8,12). Он је надахњивао и слике земаљских владара. О таквом надахнућу сведоче споменици византијске реторике и ликовне уметности, где се цар – светлост слави све до пропасти Царства. Потреба да се у цару види извор светлости наслеђена је из римског доба (персонификација *Sol invictus*-а). Преломљена кроз однос Христ-цар, ова представа је развијена не само у Византији већ и у другим земљама византијског културног круга. Слика владара као 'богоразумне зраке', 'слична сунцу и сунчаној светлости', својствена је српским владарским животописима. Њој одговарају, на грачаничким фрескама, повезане представе Христа који шаље зрак сјаја према краљевој

⁷¹ Историчар и директор Архива Српске Православне Цркве.

⁷² Пилиповић Радован, "Рах Romana, Рах Christiana et Carmen Saeculare", *Јустин* бр.2005/1, Удружење студената "Свети Јустин Философ", Београд, 2005, стр.32-33.

глави, и божијег анђела који краља крунише стемом. Све то показује да је идеал Христа као новозаветне *lux mundi* деловао и у српској средини, и да се нарочито испољавао у круни, чије су злато, драго камење и бисер видљиви израз божанске светлости. *Imitatio Christi* дубоко је прожимала владарску идеологију средњег века, па и сам обред крунисања. Он постепено постаје, од паганског и ратничког, хришћански чин усредсређен на помазање новог владара".⁷³ Из горњег јасно видимо колико је духовно начело следовања Христу и угледања на Њега, заправо, битно не само за општу хришћанску духовност и праксу или за хришћанско сакрално стваралаштво, већ и за политичко-идеолошку идентификацију врховне државне власти, као и за његову легитимизацију.

На сличан начин и из сличне визуре, тј. са становишта историје уметности, овим питањем се бави и проф.др Драган Војводић⁷⁴: "Крстоносни пут ка есхатону, озарен светлошћу вишњег Јерусалима, који су православни владари током средњег века утирали градећи и чувајући Цркву у њеној заветној пуноћи, био је, према хришћанском схватању, двосмеран пут. Земља не би могла закорачити ка небу, а да небо претходно није корачало по њој. Својом спасоносном икономијом - оствареном кроз отеловљење, жртву, васкрс и вазнесење Бога Сина, а затим и силазак Светог Духа - Господ је измирио и спојио небеса и земљу, пропућујући људском роду стазу вечнога живота. Како би се та стаза могла следити у 'мраку сујетног света', Он је уз њу поставио неизбрисиве светотајинске путоказе. Међу њима и тајну царства. Према средњовековним учењима, Бог је бирао и помазањем на мистичан начин уздизао изнад осталих људи цара, да би по његовој вољи владао земаљским светом. Обичан смртник преображавао се тако у богонадахнутог (са)служитеља велике тајне власти у којем се огледао сам наднебесни властодржац – 'Цар царева и господар господара' (1.Тим. 6:15; Откр. 1:5-6, 17:14, 19:16; Дан. 2:47; итд). Дакле, једновременно с дужношћу да гради храмове и у њих сабира 'народ Цркве', возводећи га ка небесима, хришћански владар је имао мисију да, као слуга Божији, заступа свог вишњег сизерена и снисходи, односно чува поверене му печате небеских начела на земљи. Из таквих посредничких дужности произилазила је нарочита сложеност положаја владоца,

⁷³ Марјановић-Душанић Смиља, *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од XIII до XV века*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1994, стр.142.

⁷⁴ Редовни професор на Одељењу историје уметности Филозофског факултета Университета у Београду.

из праха подигнутог грешника, осењеног светошћу узвишеног задатка и посебном благодаћу привезаног за Божанство".⁷⁵ Дакле, владарско уподобљавање Христу јесте предуслов стицања нарочите владарске харизме, која претпоставља својеврсни преображавајући и мистични квалитет монархијске власти, којој је она, у великој мери, дуговала не само своју дуговечност, континуитет и политичко-државотворну делотворност и сврсисходност, већ и сопствену освештаност (сакралност) и неповредивост, кроз резолутно табуизирање сваке, етички неоправдане, делатности на штету легитимне монархијске власти (1.Дн.16,22).

Управо угледању на Христа дугујемо и перцепцију монарха, као служитеља Божијег, а не само господара повереног му народа. Суштина царске власти, заправо и јесте у служењу, а не у господарењу, што савремени и секуларизовани критичари монархијског државног устројства тешко разумевају и често изврћу или пренебрегавају. Веродостојни израз и тумачење овог начела налазимо, нпр, код проф.др Мирјане Стефановски⁷⁶: "Схватање о пореклу државне власти и сотериолошки смисао владања опредељују природу владалачке власти – то је служба која се остварује подражавањем божанског извора власти и испуњава последовањем Христу улогом у божанском плану спасења".⁷⁷ Понекад се, управо, овај моменат користи за оспоравање потребе постојања било каквог старешинства међу следбеницима Христовим, па и владарског достојанства у хришћанском контексту. У том смислу се најшешће позива на само Јеванђеље: "А Исус дозвавши их рече им: Знате да они који се сматрају владарима народа господаре њима, и великаши њихови владају над њима. Али међу вама да не буде тако; него који хоће да буде међу вама велики, нека вам служи; И који хоће међу вама да буде први, нека буде свима слуга. Јер Син Човјечији није дошао да му служе него да служи, и да даде живот свој у откуп за многе" (Мк.10,42-45). Случајно, или потпуно свесно, пренебрегава се да Господ овде уопште не пориче потребу и чињеницу постојања *владара народа* и и оних *који господаре*, већ управо њима налаже служење другима, као модел узорне владавине.

⁷⁵ Војводић Драган, "'Обавијен земаљском сликом' о представама византијских и српских средњовековних владара у проскинези", *Црквене студије* год.IV бр.4, Центар за црквене студије, Ниш, 2007, стр.379-380.

⁷⁶ Редовни професор на Катедри за правну историју Правног факултета Университета у Београду.

⁷⁷ Стефановски Мирјана, *Средњовековна схватања узорне владавине*, Досије студио, Београд, 2018, стр.120.

Зато се и обраћа онима *који хоће да буду велики* и онима *који хоће да буду први*, а не онима који поричу и оспоравају било какав вид првенства и управе. Тај, служитељски, моменат који је у самој суштини владарског достојанства и назначења срећемо и у средњовековној српској књижевности, толико значајној за формирање идеје идеалног српског монарха у политиколошком и религиолошком смислу. Тако, нпр, Свети Данило II Пећки, архиепископ српски, говорећи о Светом краљу Стефану Урошу II Милутину, преноси и ове молитвене речи: "Зато молим незлобиво Твоје човекољубље и убеђујем Тебе слаткога Исуса, слуга Владика, раб цара. Јер цар је, али добар је; Владика, но ипак милостив."⁷⁸ Српски краљ је, дакле, превасходно *слуга* и *раб* Исуса Христа, као владике и предвечног Цара. Зато се на наведене речи проф.др Мирјане Стефановски одлично надовезују увиди проф.др Смиље Марјановић-Душанић: "Како се цару као највиши узор јавља сам Христос, то његов примарни задатак постаје да буде праведан и брине о законима, да буде смиран и да штити ортодоксију. Испуњавајући ове дужности, он постаје 'активни инструмент спасења'".⁷⁹ То надовезивање особито је важно због тога што начелу царског служења додаје, фантастично битно, разумевање улоге миропомазаног православног монарха у сотириолошкој равни. Он је, наиме, по православном монархистичком схватању, веома битни сарадник Цркве на делу спасења читавог народа. Он, наиме, као једну од битних улога, поред оне чисто политичке, управне и војне, тиме задобија и високо назначење у чисто духовном домену, што поново смешта нашу причу у сферу религиолошког дискурса. "Као израз Божије икономије и брак и Монархија јесу спасоносно средство а не циљ. Циљ је увек један и исти – сабрање свих и свега у Христу Господу, тј. у Цркви Вечнога Завета. Установљење прве Монархије (царства) у Старом Израилу (1. Сам. 8.5) било је, као што смо на почетку нагласили, предвиђено код пророка Мојсеја (5. Мојс. 17.14,15) пре него што је било помена о томе у Израилу и као конкретно остварење јесте резултат Божије икономије и снисхођења Божије Премудрости људима тада као и касније у Новом Израилу. Брак и Монархија нису сами по себи савршени, али по снисхођењу које Бог чини и по икономији Божијој они могу да се преобразе – Крштењем и Причешћем – у стварности Будућег века. Тако је са браком који је основ живота једне породице, тако је и са нацијом која је једна проширена породица. И као што се благосиља брак (иконичност

⁷⁸ Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских*, Српска књижевна задруга, Београд, 1935, стр.78.

⁷⁹ Марјановић-Душанић Смиља, *Владарска идеологија Немањића...* исто, стр.272.

Христа и Цркве) благосиља се и Монарх који је (као и сваки други члан Цркве) икона Христа Цара. Узвишенији положај у односу на остале вернике ставља у обавезу Монарху 'да се о свим људима брине као о својим породичним члановима, да би напредовали у добру а не у злу'. Монарх је икона Христа Цара, али, наравно, не у оном смислу у којем је то Епископ који је – на месту Божијем у Евхаристији. У Хришћанству не може бити речи о обожењу царске власти у значењу како је то било у римској империји где се цар сматрао видивим богом. Обожење сваког члана Цркве па и Монарха је свакако увек по мери служења Богу и остварене иконичности у Светој Евхаристији. Иконичност Монарха јесте, дакле у његовом служењу јер је 'слуга Господњи' (Римљ. 13.4), а **не у привилегијама** како се то обично мисли, **јер племство обавезује**, а тим пре краљевско или царско достојанство. Овако схватање служења дубоко је уткано у свест византијских царева, а посебно у свест српских краљева и царева који су били први служитељи Цркве – царско свештенство у библијском смислу те речи, које обухвата и целокупни верни народ. Србски владари су носиоци и 'небеске политике' Цркве (Филипл. 3.20), определења за Царство Небеско, што су посведочили, почев од Светог Симеона – Стефана Немање који оставља земаљску власт сину Стефану и одлази у Свету Гору, до Светог Цара Лазара који положи живот за 'Царство које је увек и до века'. Као истинити служитељи Божији, наши свети цареви и краљеви, имали су свест да се Круна задобија 'по милости Божијој' и зато су на дарове узвраћали даровима."⁸⁰ Интересантно и важно је да и др Владимир Р. Димитријевић наглашава и говори о чињеници да се, у православном контексту, монарх разумева као различит и другачији од било ког свог поданика једино у смислу повишене обавезе служења делу спасења (колико биолошког, толико и есхатолошког) христоимените заједнице, којом началствује у државно-политичком смислу: "Ромејски император, најугледнији од најмоћнијих средњовековних владара, за разлику од западних, папизмом отрованих монарха, нигда себе није сматрао ОНТОЛОШКИ 'бољим' или 'вишим' од својих поданика: он је само функционално био издвојен да, са крстом у једној и мачем у другој руци, брани свој народ од непријатеља. На Велики Четвртак, дан када Света Црква слави спомен на последњу вечеру Христову са Апостолима, обављену уочи самог страдања на Голготи, Цар ромејски је за своју трпезу позивао дванаесторицу

⁸⁰ Пено Здравко М., *О монархији...* исто, стр.21-22.

најсиромашнијих житеља Цариграда, а затим, после вечере, свима је, по узору на Христа, прао ноге, показујући да је он Господар управо као Слуга – Слуга Бога и Божије правде".⁸¹

Исту тему, са друге стране, бавећи се посланицама Михаила Псела источноромејском цару Константину X Дуки, расветљава и доц.др Јасмина Шаранац Стаменковић⁸²: "(...) епистолограф истиче цареву скромност, побожност и човекољубље, што је нарочито изражено у његовој бризи за поданике његовог Царства. С друге стране, као Божији изабраник на Земљи, Дука брани ромејски народ од спољашњих политичких непријатеља. С друге стране, он једнако дели своју трпезу са својим суграђанима показујући на тај начин да су сви једнаки пред Богом. (...) Псел користи два уобичајена елемента царских говора. Они се односи на соларне метафоре у вези са владарским култом и традиционалном ромејском идеологијом, према којој је цар Византијског Царства слика и тело Божије на Земљи. Као што Сунце обасјава Земљу, на исти начин Дука сија лепотом својих врлина и обасјава Византинце. Псел описује Дукине врлине позивајући се на Нови Завет, тако говорећи о 'уздицању' (*ὑψος*) Константиновог ума и 'дубини' (*βάθος*) његовог смирења. У *Посланици Светог Апостола Павла Ефесцима* су све мере Христових врлина: ширина, дужина, висина и дубина (*τί τὸ πλάτος καὶ μῆκος καὶ ὕψος καὶ βάθος*). Према томе, сигурно је да епистолограф пореди Константина X са Исусом Христом, сином Божијим; овога пута (Михаило) Псел то чини индиректно."⁸³

Заправо, овај позив владарима на уподобљење Христу, на служење и на труд на делу спасења словесног стада Христовог, у крајњој инстанци, јесте позив на жртву и то жртву схваћену христолошки. То назиремо и у речима Његове Светости архиепископа пећког, митрополита београдско-карловачког и патријарха српског Г.Г. Павла,

⁸¹ Димитријевић Владимир Р., "Подвиг цара-мученика Николаја II – сведочење Христа", *Монархија* специјално издање, Српска народна обнова Котор, "Православна књижара" Богословског факултета СПЦ, Котор, 1993, стр.1.

⁸² Доцент на Департману за историју Филозофског факултета Университета у Нишу.

⁸³ Šaranac Stamenković Jasmina, "Psellos' Epistle (Τοῦ αὐτοῦ) πρὸς τὸν βασιλέα τὸν Δουκάν: The Byzantine basuleus archetype of God on Earth", *Црквене Студије* год.IV бр.14, Центар за црквене студије, Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије, Међународни центар за православне студије, Ниш, 2017, стр.272, 273.

произнесеним у његовој архипастирској беседи на заупокојеној Литургији и парастосу краљу Александру I Карађорђевићу, 9. октобра 1997. у опленачком храму Светог великомученика Георгија, краљевском маузолеју Карађорђевића: "Да је много урадио знали су и непријатељи наши и његови. Када је пошао да мир утврди, мир на Балкану и у Европи, они који су увек били против мира учинили су да он прекине свој живот и свој миротворни рад, злочином су га убили. Тако увек бива у овом свету, браћо и сестре, Каин се увек диже на Авеља и Авељ мора да се брани. Али, по речи Христовој, нема веће љубави него да неко живот свој положи за ближње своје. И још Господ Исус Христос каже, опомињући све нас, ко хоће да за Њим иде, да узме крст свој и иде за Њим. Али Он, који нас опомиње и спомиње на крст, најпре је узео свој крст и узнео га на Голготу, на њему је умро али и васкрсао. То је блаженопочивчи Краљ знао и знао је ону реч – боље је изгубити главу него своју огрешити душу. И зато, и за нас, и за све пре нас, претке наше свете, као и за оне који ће доћи после нас, највећа је ствар и суштина живота – да се спремимо за непролазно царство Христово. И кад изађемо пред Њега, не више као страдалника, него као судију праведног, да чујемо реч – у малом си ми био веран, над многима ћу те поставити, ући у радост Господа свога. Верујемо тврдо да је блаженопочивши краљ Александар ту реч чуо од нашег Спаситеља и да се налази у Царству небеском удостојен непролазног блаженства".⁸⁴ Из свега изнетог би могли да узвучемо закључак да је, у православном монархистичком поимању, идеални монарх разумеван као својеврсни христоподобни спроводитељ воље Божије у свом отачаству, као што примећује и новинар Војислав Плескоњић: "Колико је било значајно поимање да су хришћански владари заступници и одрази Помазаника, да миропомазање није симболичан гест, већ да му је сврха у стварној додели духовних моћи и призиву у достојанство, говори и податак да су до Петра I Карађорђевића сви владари васкрсле српске државе у прошлом веку (осим Карађорђа!) били само миропомазани, а не и крунисани".⁸⁵

⁸⁴ Стојчевић Павле према: Н.Ј., "Краљ Александар је ушао у радост Господа свога", *Каленић* год.XIX бр.5-6/1997, Српска православна епархија шумадијска, Крагујевац, 1997, стр.18.

⁸⁵ Плескоњић Војислав, "Круна или метафизика знамења", *Траг истине* бр.1, Траг истине д.о., Бања Лука, јануар 1998, стр.55.

Миропомазање, дакле, као примање печата дара Духа Светога, допуњује, освештава и легитимизује владарску харизму. Њиме га Црква признаје и препознаје као бранича поретка по узору на небоземни поредак и као првог свог верника и кључног сарадника на свом делу спасења, као што говори и блаженопочивши Небојша М. Крстић⁸⁶: "Свети Апостол Павле нас непрестано опомиње: 'Све нека бива благообразно и по поретку' (1Кор 14,40). Држава као специфичан простор у којем обитава одређена заједница, мора да буде устројена по **богочовечанском поредку**! Само тако она јесте уистину **држава**, што значи да је **држана** штедром и човекољубивом Руком Божијом – Руком Богочовека Исуса Христа **Сведржитеља** (Пантократора), Који све **држи** и **одржава** у поредку смисла, истине и живота. (Реч 'држава' је је од глагола 'држати'). Држава је онда заиста и у правом смислу **Дом** и **Домаћинство** једне богомблагословене заједнице, то јест побожног народа. У том Дому домаћин је један: **миропомазани монарх** који богомудро кормилари лађом државе кроз бурна и олујна светска искушења, молитвено **подржаван** (опет, не случајно, израз 'држати') **Патријархом**".⁸⁷

6. Одсјај идеје идеалне хришћанске монархије у литургијском животу Цркве и њеној богослужбеној пракси

Црква дише и живи Евхаристијом и Евхаристију. Она је, заправо, идентитет Цркве, тако да је све што се дешава у оквиру Литургије од круцијалног значаја за њено (само)разумевање. Међутим, за нас је овде особито битно да речени литургијски идентитет православне Цркве није без последица по литургијски идентитет православног монарха. "У Евхаристији Монарх прима помазање од Бога руком Патријарха и постаје носилац саборног духа у свету сведочећи небеско призивање свих и одлучност да се у име тог призивања победи кнез таме тј. кнез овог света. Наравно, увек је важна личност православног Монарха. Он као хришћанин, идентитет добија у Цркви Крштењем и

⁸⁶ Социолог, теолог, председник Отачаственог покрета Образ и покретач Центра за истраживање православног монархизма.

⁸⁷ Крстић Небојша М., *Политика и образ*, Издавачки дом Образ, Београд, 1993, стр.19.

Причешћем, односно животом у евхаристијској заједници на чијем челу је Епископ. Своју личност остварује кроз **црквени начин живота у породици и држави**. Монарх није помазаник 'по крви', него по милости Божијој. Ако је и постојала једна династија преко двесто година, као немањићка, то свакако није због, биолошки гледано, јаке крви, већ због светородности лозе. Светост је дело нетварних енергија Духа Светога које преображавају целокупну природу човекову и сву твар. Јер *'сваки дар добри и сваки поклон савршени одозго је, силази од Оца светлости'* (Јак. 1.17)."⁸⁸ У том смислу, веома је битно бацити, макар летимичан, поглед на евхаристијску праксу и наслеђе, у контексту црквеног легитимисања монархијске власти. Примера за то је велико мноштво, али се и они често игноришу, пренебрегавају или, пак, доживљавају као повесне наслаге без суштинске важности за суштину Литургије. Како било, не може се игнорисати и порећи да оне постоје, те су нама изузетно значајне, али не кроз призму литургике, већ у контексту политикологије религије. Наиме, осим литургијског и богослужбеног, те монархистичке референце у литургијско-богослужбеној пракси, имале су не мали утицај на формирање политичке свести и монархистичке идеологије кроз дуге векове.

Верујемо да је, у реченом смислу, најчешће помињана чињеница да се у Литургији Светог Јована Златоустог и то одмах након читања Светог Јеванђеља (дакле на разделници Литургије оглашених и Литургије верних), у осмој прозби сугубе јектеније произноси: "Још се молимо за блажене и незаборавне свете патријархе православне, за благочестиве царе и благоверне царице, за осниваче овога светог храма (ако је манастир: свете обитељи ове), и за све до сада преминуле православне оце и браћу нашу који овде почивају, и за православне свуда".⁸⁹ Иста прозба се узима и у сугубој јектенији Литургије Светог Василија Великог⁹⁰, Литургије пређеосвећених дарова⁹¹, Вечерње⁹² и Јутрење⁹³. Заиста, без намере да улазимо у питање историје литургијског текста, ми не можемо, а да не приметимо ову беловиду чињеницу, која има не малу релевантност посматрано са

⁸⁸ Пено Здравко М., *О монархији...* исто, стр.24.

⁸⁹ *Служебник*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд, 2007, стр.105.

⁹⁰ Исто, стр.179.

⁹¹ Исто, стр.253.

⁹² Исто, стр.20-21.

⁹³ Исто, стр.57.

становишта политикологије религије. Неоспорно је да наведени богослужбени пасус одише духом православне дијахијске симфоније, колико год неко настојао на релативизацији ове чињнице. "Молитве Цркве, а нарочито помињање Монарха у Светој Литургији, имају за циљ да му помогну да сачува образ Божији у себи и да својим хришћанским животом и понашањем буде добар пример повереном му народу, увек по мери дара Духа Светога. У том смислу, довољно су упечатљиве речи пророка Самуила Саулу, првом цару Израила: „*И постаћеш други човек... и кад се окрете да иде од Самуила Бог му даде друго срце*“ (1. Сам. 16.6-9)."⁹⁴

Српска богослужбена химнографија располаже и једним, чини нам се, посебно дирљивим примером који говори у прилог наше тезе да је религијски моменат био од пресудног утицаја за формирање, развој и ревитализацију политичке идеје српске православне монархије. Реч је о *Акатисту Пресветој Богородици Пећској*, који је произашао 1894. године, из пера Његовог Високопреосвештенства архиепископа београдског и митрополита српског Г.Г. Михаила (Јовановића). Ова димензија поменутог молитвеног текста јаснија нам је ако се сетимо да, нпр, блаженоупокојени Његово Преосвештенство епископ шумадијски Г.Г. академик Сава (Вуковић) сведочи да, поред тога што је митрополит Михаило био узоран монах и *отац нове богословске науке и лиретауре српске*⁹⁵, био је уједно и *једна од истакнутијих српских политичких личности друге половине XIX века*⁹⁶. Од химнографских дела, која су значајно доприносила јачању верске и националне свести, као и живом молитвеном сећању на неугасли идеал српске средњовековне монархије морамо да издвојимо и предивну *Стихиру српским светитељима*, која је литургијски намењена појању као причасног, на празнике Светих Срба и коју је саставио Његово Високопреосвештенство митрополит карловачки Г.Г. Јован (Георгијевић) 1771. године.

⁹⁴ Пено Здравко М., *О монархији...* исто, стр.26-27.

⁹⁵ Вуковић Сава, *Српски јерарси : од деветог до двадесетог века*, Евро, Унирекс, Каленић, Београд-Подгорица-Крагујевац, 1996, стр.330.

⁹⁶ Исто, стр.329.

Елем, у трећем икосу поменутог Акатиста се пева: "Радуј се Мајко која си родила Цара свих"⁹⁷ (Акатист 1992: 6), где се Господ доживљава као Цар, што је битно и за наше горње бављење Христом, као Царем над царевима и узором сваког хришћанског монарха. Нешто даље се и сама Пресвета Богородица доводи у исти контекст, такода прва молитва овог Акатиста велегласно произноси: "О, свечиста Дјево, свеблагословена Владичице, пресвета Богородице, Царице неба и земље, Мајко Бога вишњег (...)"⁹⁸.

Но, овај Акатист има и много директније монархистичке референце те, тако, у четвртом икосу кличе икони Мајке Божије Пећске: "Радуј се, Српског скиптра узвишење! Радуј се, Српског рода заштићење!"⁹⁹ Овако, дакле, о *српском скиптру* пева митрополит Михаило, за којег знамо кроз колико је искушења прошао за време своје архипастирске службе на Престолу Светог Саве (1859-1881 и 1889-1898) и то управо од стране истог тог *српског скиптра*. Његово архипастировање и живот обележени су сталним главобољама, које му је причињала политичка ненавист и зловоља Његове Светлости кнеза Милоша Теодоровића-Обреновића и Његове Светлости кнеза Михаила Обреновића III, а нарочито Његове Светлости кнеза Милана Обреновића IV (доцније – краља Милана I)¹⁰⁰, али ништа од тога никада није довело у питање његову начелну оданост и истинску лојалност *српском скиптру*. Сличност са поменутим примерима Светог Јована Златоуста и Светог Максима Исповедника, свакако, нешто говори. Та чињеница, дакле, није утицала на његово чврсто монархистичко одређење, које је, скакако, имало пре свега религијско утемељење. Иначе, поређење Мајке Божије са овим значајним делом репертоара краљевских регалија није никаква новина, те га срећемо и у осмом икосу овог Акатиста: "Радуј се, сведрагоцени скиптре Цара Христа – Бога нашег!"¹⁰¹ Наведено, чини нам се, довољно говори о идејној матрици на коју се наслања и на коју указује.

⁹⁷ Акатист Пресветој Богородици, Њеној чудотворној икони Пећској, Глас Светих равноапостола Ћирила и Методија - Загреб, Београд, 1992, стр.6.

⁹⁸ Исто, стр.24.

⁹⁹ Исто, стр.8.

¹⁰⁰ Вуковић Сава... исто, стр.329-330.

¹⁰¹ Акатист Пресветој Богородици, Њеној чудотворној икони Пећској... исто, стр.15.

На идеални тип монархије, као симфоније, указује шести кондак истог Акатиста, који поје: "Архипастир српски Сава са краљем Стефаном Првовенчаним, стојећи пред чудотворном иконом Твојом, са сузама се моле Теби, Богородице. А ми, гледајући на њих, Теби благодарност приносимо и Богу молитвено кличемо: Алилуја!"¹⁰² Ови богослужбени стихови, осим што указују на идеалну матрицу синергичне и симфониичне сарадње олтара и круне, такође, верне позива на угледање таквом поретку, као што чини и седми кондак истог Акатиста: "Желећи благослов Твој, Царице неба и земље, Срби проповедају милост Твоју; а цареви и кнезови, богати и убоги, приносећи дарове своје храму Твоме, сви усрдно од чистог срца кличу к Богу: Алилуја!"¹⁰³ Слично је и са живописним и дирљивим речима десетог икоса истог молитвословља: "Пресвета Богородице, Ти си тврђава верном Ти народу Српском и слава онима који празнују долазак Твој. Јер архипастир Никодим, приносећи икону Твоју краљу српском Стефану Дечанском, када овај дође у храм Твој да прими свето помазање ради владавине, виде велику светлост где обасјава српског монарха, и сви људи повикаше овако: Радуј се, велика славо садашњег радосног славља! Радуј се, јер си нам на преславан начин показала такво чудо! Радуј се, јер прослављаш оне који побожноштују икону Твоју! Радуј се, Српскога рода пресветло руководство!"¹⁰⁴

Друга молитва овог богослужбеног текста Пресвету Богородицу, такође, именује *Царицом и Мајком Цара и Господара васељене*, али, што је за нас овде још значајније, она нарочито од Прсевете проси да се молитвено заузме пред својим Сином за *благоверне царе, краљеве и кнежеве православне*: "О, свеблага Царице, надо наша, прими похвалну песму ову од нас недостојних слугу Твојих и помози нама немоћнима, јер немамо друге помоћи, ни друге заштите, осим Тебе, свемилостива Мајко Цара и Господара целокупне творевине, Дјево Маријо: просвети нас, сачувај и спаси благоверне царе, краљеве и кнежеве православне; спаси Госпођо, и помилуј православне патријархе, преосвећене митрополите, архиепископе и епископе, сав свештенички и монашки ред, и све православне хришћане; утврди истиниту веру; избави нас од падова и сагрешења, и

¹⁰² Исто, стр.11.

¹⁰³ Исто, стр.12.

¹⁰⁴ Исто, стр.18-19.

сачувај од вражијих лукавих нападаја".¹⁰⁵ Политиколошко-религиолошка релевантност ових молитвених стихова јесте неоспорна и крајње речита...

Но, за богослужбени живот наше помесне Цркве и за одјек монархијског принципа у њему је, можда, још и важније да се сличне монархистичке референце изобилно могу наћи и у тако важној богослужбеној књизи као што је *Велики требник*, у издању које је, према старим узорима на грчком и црквенословенском језику, превео и приредио Свети Јустин Ћелијски.

Нпр, овде налазимо молтвену прозбу: "За благочестивог и Богом чуваног краља нашег (име), за сав двор његов и војску, Господу се помолимо"¹⁰⁶, која се налази у чину *Молитвеног призивања Светог Духа пред почетак заседања сабора, скупштине и других друштвених представника* и то као седма прозба велике јектеније. Она се понавља и у чину *Молествија на нову годину*, као шеста прозба велике јектеније. Слично гласи и многољетствије краљу, након читања Светог Јеванђеља, у чину *Благодарења за краља на његов рођендан или имендан*: "Благоверноме и христољубивоме господару и краљу нашем (име) подари, Господе, срећан и миран живот, здравље и спасење, а над непријатељима победу и надмоћност, и сачувај га на многаја љета!"¹⁰⁷, као и шеста прозба велике јектеније, у чину *Благосиљања и освећења нове цркве или неке нове молитвенице вршеног од јереја* из исте богослужбене књиге: "За благоверног и христољубивог господара и краља нашег (име), за сав двор његов и војску, и да у срцу његовом свагда гаји мир и свако добро према светој Цркви, Господу се помолимо."¹⁰⁸

Природно је што се највише сличних референци у *Великом требнику* може пронаћи у тексту чина *Благодарења за Краља на његов рођендан или имендан*, где прозбе, које се додају великој јектенији гласе: "Да десница Вишњега учврсти скиптар његов, Господу се помолимо. Да добије с неба силу и мудрост за управљање и правосуђе, Господу се помолимо. Да његово краљевање у свему буде срећно и дуговечно, Господу се помолимо.

¹⁰⁵ Исто, стр.25-26.

¹⁰⁶ *Велики требник*, Епархија рашко-призренска, Призрен, 1993, стр.340, 347, 359.

¹⁰⁷ Исто, стр.360.

¹⁰⁸ Исто, стр.368.

Да га Господ услиши у дан туге, и да заштити име Бога Јаковљева, Господу се помолимо. Да му Господ пошаље помоћ са светог обиталишта свог, и да га заштити из Сиона, Господу се помолимо. Да му Господ да што му срце жели, и да испуни све добре намере његове, Господу се помолимо. Да потчињене великаше његове сачува неподмитљиве и непристрасне, Господу се помолимо. Да Господ сила оружје његово увек чини силним, Господу се помолимо".¹⁰⁹

Друга, шеста и седма прозба сугубе јектеније истог благодарења, поред старозаветних узора, за угледање српском монарху, сведоче и о хришћанском уверењу у богустановљеност краљевске власти: "Још се молимо за благоверног и христољубивог господара и краља нашег (име). (...) Безгранични у милости Боже наш, служи твоме благоверном и христољубивом господару и краљу нашем (име), кога си одредио да краљује у нас, подај успех Мојсијев, јунаштво Давидово, и мудрост Соломонову, на славу Имена Твога, молимо Ти се, свесвети Царе, услиши и помилуј. Ти Господару, који си све мудрошћу створио и управљаш целокупном творевином, учврсти државу слуге твога благоверног и христољубивог господара и краља нашег (име), испуни жеље и молебе срца његовог, и прослави Христа Твог, молимо Ти се, услиши и помилуј".¹¹⁰

Потресне речи из дела молитве у овом благодарењу, које архијереј или свештеник читају приконивши колена, између осталог, износе политички програм и модел узорног и идеалног хришћанског монарха, сасвим по узорима на српску средњовековну владарску идеологију, коју Црква, на овај начин, транспонује у услове нововековне српске монархије: "Пошто си срца наша испунио великим весељем и радошћу одредивши да над нама краљује љубљени слуга твој благоверни и христољубиви господар и краљ наш (име); умудри га и упути да ово велико служење Теби врши без спотицања; даруј му разум и мудрост, да по правди суди људима твојим, и да ово наслеђе твоје очува у миру и без муке, учини да буде победоносан над непријатељима, страшан злотворима, милостив и благонаклоњен добрима; загреј срце његово за старање о сиротињи, за гостопримство, за заштиту потлачених; а потчињене му власти води путем истине и правде, одвраћај их од

¹⁰⁹ Исто, стр.357.

¹¹⁰ Исто, стр.359.

пристрасности и подмитљивости; и учини да му искрено буду верни сви људи које си му у држави његовој поверио, и да им се он радује као отац деци својој; и нас обаспи великом милошћу својом. Умножи дане живота његовог у ненарушивом здрављу и непроменљивом благостању; и за владе његове даруј и свима нама, мир, тишину и напредак, благопријатне промене у ваздуху, плодност земље, и све што нам је потребно за привремени и вечни живот".¹¹¹ О поменутој литургијској димензији и визији краља, као благоверног заштитника вере и повереног му народа Божијег, говори и проф.др Смиља Марјановић-Душанић: "У визијама литургиста свети краљ се јавља најпре као онај ко је свој народ превео у хришћанство, затим као заштитник свог краљевства и, на крају, као миротворац чијом се помоћу спасава отаџбина".¹¹²

Његово Преосвештенство епископ аустријско-швајцарски и италијанско-швајцарски Г.Г. Андреј (Ћилерџић), такође, препознаје литургијску димензију монархијског државотворног принципа, којег сагледава, управо, као икону литургијске стварности, те сведочи: "У православном духу, хармонија Државе и Цркве могућа је само као благодат Божија, као тајна, а јавља се у литургијском животу Цркве. Као што Света Литургија има свој хијерархијски поредак: Бог - Епископ - народ, тако и православна монархија има свој хијерархијски поредак: Бог - Краљ - Домаћин. Краљ је Богом одабран да координира између Цркве и Државе. Само тако земаљски Владар постаје у свести народа вољени Краљ без кога нема јединства народа, односно без кога постоји само површно, привидно јединство које се потресима изнутра или споља постепено разбија. Зато је Краљ жива и једина идеја пуног народног јединства"¹¹³.

Интересантно је и врло важно да су текстови појединих повеља српских средњовековних владара некада улазиле, чак, и у састав самог литургијског богослужења, и то на подобије *Псалама Давидових*, што једнако сведочи, како о важности владара у црквено-литургијском поретку и о угледу његових исправа, тако и о политиколошко-религиолошкој димензији монархијског поретка тадашњој у Србији: "Аренге повеља

¹¹¹ Исто, стр.360.

¹¹² Марјановић-Душанић Смиља, *Владарска идеологија Немањића...* исто, стр.277.

¹¹³ Ћилерџић Андреј, "О православном монархизму", IntRes: <https://www.czipm.org/vladika-andrej-remezijanski.html>, 2013, посећено 13.9. 2019. г.

намењених манастирима заузимале су, изгледа, одређено место у литургијском обреду. Свечано читање владарских даровница у храму може се у психолошком смислу поредити с улогом коју је псалмодија имала у религиозном ритуалу. Као што је израз религиозног осећања и доживљаја кроз поетски ритам, 'музиком речи', изазивао код слушалаца високо емотивно стање, тако је уклапање у литургију дипломатичких текстова који садрже елементе монархијске пропаганде укључивало паству у колективну молитву за заштиту, односно спас душе изабраног владоца"¹¹⁴. Када је, већ, реч о *колективној молитви пастве за заштиту и спас владоца*, поменули смо да је Српска Црква прописала и нарочити чин *Благодарења за краља на његов рођендан или имендан*, а владика Сава Дечанац је, у његовом навођеном капиталном делу, нарочито третирао и тему нарочитих *богослужења сваке године на царске дане високоторжествене и торжествене* и то од старозаветне израиљске монархије, преко римског и источноромејског периода, па до нововековних православних монархија.¹¹⁵

Из свега наведеног произилази да су Литургија (и богослужење уопште), као светотајински идентитет Цркве, неодвојиви од идеје православне монархије, бар по схватању српских аутора попут проф. Небојше Пајкића¹¹⁶: "Држава и култура (света) подлежу једном надређеном принципу из којег се изводе. Ако питање разлажемо из србске православне перспективе, онда је тај свет, онда је та култура, онда је идеја државе мерљива искључиво према византијском идеалу. Ономад је био васпостављен поредак 'симфоније' између 'црквене и државне владе'. Мада није имао право свештенослужитеља, Цар је као црквенослужитељ улазио у олтар, имао је право благослова. Византијски Цар је као и његово Царство (земаљско) био у органској, онтолошкој вези са Мони-Архи(е)измом. Идеја ортодоксног краљевства је неодвојива од литургије".¹¹⁷

¹¹⁴ Марјановић-Душанић Смиља, *Владарска идеологија Немањића...* исто, стр.187-188.

¹¹⁵ Дечанац Сава... исто, стр.241-242.

¹¹⁶ Драматург, сценариста, филмски критичар и професор на Факултету драмских уметности Университета у Београду.

¹¹⁷ Пајкић Небојша, "О симболичном краљу и краљу као символу", *Траг истине* бр.1, Траг истине д.о., Бања Лука, јануар 1998, стр.51.

На овом месту би било корисно и важно скренути пажњу на разумевање појединих српских аутора да је, по источноромејском узору, православни монарх као личност и судеоник Литургије имао и запажену улогу у евхаристијском слављу. Ово се нарочито огледало у богослужбеном поретку према којем је православни монарх приступао Светом Причешћу. "По светом миропомазању, Господар, по старом црквеном установљењу, ступа кроз двери – царска врата – у олтар и стане поред архипастира пред светом трпезом и као посвећени на особито високо служење цркви и држави, причешћује се – прима свету тајну по реду и правилу исто онако као што се причешћују и свештенослужбоци: прима понаособ тело Христово и понаособ из свете чаше пије свету крв Спаситељеву."¹¹⁸ "Као помазаник Божији 'дужан је да се истиче у правоверју и побожности, да буде чувен у божанској ревности'. Ова посебност служења цара омогућила му је да се причести у Олтару (иако је то забрањено лаицима), само у случају када је хтео принети дарове. Цар је први члан лаоса, народа Божијег, управо 'због положаја који има, ревности и истицања у побожности, те зато стоји између свештенства и народа', штитећи веру и култ с једне, и верни народ с друге стране. Његова снага јесте у верности Богу, а снага повереног му царства јесте у једнодушно исказаном поверењу помазанику Божијем."¹¹⁹

Још од времена Светог равноапостолног цара Константина Великог, источноромејски василевс фигурира као својеврсни *спољашњи епископ* Цркве, мада се ни тада и тамо није могло говорити о некаквом дословном архијерејском или свештеничком достојанству императора. Као нехиротонисани слуга Божији, он се, евентуално, може посматрати само као црквенослужитељ, али је интересантно да је, упркос томе, он играо битну улогу у Светој Литургији и то учешћем у великом входу, правом благосиљања, приношењем када и др. У нововековној српској монархији би се паралела са оваквом источноромејском литургијском праксом могла пронаћи у чину увођења патријарха у патријарашки трон у Пећи, као и увођења студеничког игумана у трон настојатеља ове свештене обитељи. Будући да су се речене еклисијалне интронизације одвијале искључиво у оквиру литургијског славља, то је значило да је одређена литургијска улога припадала управо краљу, иако он никада није био доживљаван као црквени, већ једино државни поглавар.

¹¹⁸ Дечанац Сава... исто, стр.32.

¹¹⁹ Пено Здравко М., *О монархији*... исто, стр.11.

Нешто од наведеног је и тема бављења проф. др Евгенија Васиљевича Спекторског, који бележи: "На византијском истоку више се одржавала 'симфонија'. Цар је био 'спољашњи епископ' цркве у буквалном смислу ове грчке речи, која значи 'надзорник'. Он је потврђивао права цркве, и чак њено учење. Зато је, на пример, у Јустинијанов законик поред прописа римског права уведен био и Никејски символ вере, са забраном да се о њему јавно препире. Цар је могао да улази у олтар и да благослови народ трикиријем. Ипак, он се није сматрао као носилац благодати свештенства. У црквеној јерархији он је заузимао само положај читаоца, т.ј. не свештенослужитеља, већ само црквенослужитеља. Ако је он нагињао јереси, као што је био случај са царевима монофизитима и иконоборцима, православна јерархија се бунила. Иначе је она радо сарађивала са државном влашћу".¹²⁰ Чињеница је да је, у хиљадугодишњој повести Источноromeјског Царства, долазило и до нарушавања свештеног принципа симфоније између Цркве и државе, тј. олтара и круне. Узрок таквог разлаза је најчешће био теолошке или етичке природе, али је производио јасне и драматичне последице и у политичкој сфери. Међутим, владари који су били узроком настанку таквог беспоретка губили су свој црквени легитимитет, па и своју литургијску улогу у Цркви. Примећује то и јереј доц.др Александар Ђаковац¹²¹: "Црква је на изванредан начин санкционисала улогу цара, иако му никад није дала свештенички статус. Штавише, дешавало се немало пута да се Црква успротиви вољи царевој. Упечатљив је пример забране причешћа цару Теодосију од стране св. Амвросија Медиоланског због покоља који се догодио у Солуну".¹²²

Академик Никола Радојчић¹²³ нас, пак, обавештава о торжественој улози цара у Литургији, као и о црквенослужитељској димензији царске службе: "Владарево не само православље, него и његов свештени чин у православној цркви излазе из његова

¹²⁰ Спекторски Евгениј В. ... исто, стр.183.

¹²¹ Доцент на Катедри за догматику Православног богословског факултета Университета у Београду.

¹²² Ђаковац Александар, "Црква, држава и политика", у: Јабланов Максимовић Јелена, Крстић Андријана (ур.), *Црква у плуралистичком друштву : зборник радова*, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2009, стр.11.

¹²³ Историچار, редовни члан Српске академије наука и уметности и сарадник њеног Историјског института и Византолошког института, редовни професор српске и хрватске историје на Университету у Љубљани и др.

учествовања у Великом входу и из његова начина причешћивања. Када, наиме, дође време Великога входа, наставља т. зв. Кордин, онда угледнији између ђаконa призову цара, који изнад свога орната обуче златну мантију и узме у леву руку символ свога црквенога чина, деспотата, палицу. Тако опремљен, учествује цар у Великом входу, и када се он завршио, враћа се престолу, на који опет седа да би устао само при најсвечанијим тренутцима литургије. Ако је владар спреман за причешће, онда га угледнији ђакони призивају, кад дође време причешћу. На позов ђаконa, улази цар с њима у олтар и с преданом му кадионицом окади прво крстообразно свету трпезу, а затим патријарха. Овај прима из царевих руку кадионицу да би цара окадио, пре него што га причести. Царска причест је свештеничка, не лаичка (...)"¹²⁴ Дакле, из описане праксе патријаршког и царског кађења, као и целокупног описаног учешћа цара у евхаристијском слављу, просијава литургијски образац црквено-државне симфоније, која је крајугаони камен православне монархије, као политиколошко-религиолошког феномена.

Приводећи овај део нашег бављења концу, сетимо се предивних и вишезначних стихова *Акатиста Покрову Пресвете Богородице*: "Радуј се, православних царстава неразрушива Тврђаво и Бедеме! Радуј се, светих храмова и олтара најлепши Укресе! Радуј се, царских престола највернија Заштито!"¹²⁵

7. Српски мислиоци о светоотачком виђењу благочестивог догмата монархије Бога Оца и монархијском државном уређењу као његовој земаљској икони

Један од српских аутора, који се најчешће бавио идејом православне монархије, као и светоотачким виђењем тог питања са теолошког становишта, свакако, је био блаженопочивши владика будимски др Данило (Крстић), који је био јасан у изношењу

¹²⁴ Радојчић Никола, *Обред крунисања босанскога краља Твртка I*, Научна књига, Београд, 1948, стр.56.

¹²⁵ *Акатист Покрову Пресвете Богородице*, IntRes: <http://crkvasvetepetke.org.rs/sr/akatisti-posveceni-bogorodici/404-akatist-pokrovu-presvete-bogorodice.html>, посећено 1.10. 2019. г.

свог монархистичког става: "По учењу светих Отаца христијанска држава треба да буде православна Монархија, јер само она има литургијски магнет братољубија."¹²⁶

У том смислу су нам битни и закључци Светог Јустина Ћелијског, који се детаљно позабавио виђењем идеалне монархијске државе код Светог Саве, тј. у немањићком периоду наше повести: "По светосавској философији живота и света: и човек и друштво, и народ, и држава имају се прилагођавати Цркви као вечном идеалу, али се Црква нипошто не сме прилагођавати њима, и још мање – робовати њима. Народ има праве вредности само у толико уколико живи еванђелским врлинама и оваплоћује у својој историји богочовечанске вредности. Што важи за народ, важи и за државу. Циљ народа као целине, исти је што и циљ појединца: оваплотити у себи еванђелску правду, љубав, светост; постати 'свети народ', 'Божји народ' који својом историјом објављује божанске вредности и врлине. Свети Немањићи су тако схватили и народ и државу; и на томе неуморно радили најпре они сами, па за њима и са њима и сав српски народ. Свима закон беху еванђелске врлине, свима: и управљачима народним и народу, - пише монах Теодосије у Животу Светога Саве. У томе, у томе је бесмртна слава и непролазна величина Светих Немањића. Без еванђелских врлина, шта је народ? - Поворка ходећих лешева. А држава? – Институција за разарање народне душе и њених вечних вредности... *Савест српског народа су светитељи, на челу са Светим Савом.* А та савест нашег народа стално упућује свима Србима у свима вековима једну молбу, један савет, један завет: *нека вам свима, и убогима и богатима, и младима и старима, и писменима и неписменима, и свештеницима и учитељима, и војницима и радницима, и министрима и владикама, закон буду – еванђелске врлине!* Буде ли тако, српски ће народ савладати све смрти у свима световима, и ништа му неће моћи наудити, ништа, ништа, ништа!"¹²⁷ На другом месту исти новојављени српски Свети додаје: "Програм и план наше народне историје дали су наши свети цареви и краљеви, на челу са светим Савом. У том програму и плану - све је свето и честито, све бесмртно и еванђелско".¹²⁸ Наведене речи нам се чине нарочито

¹²⁶ Крстић Данило, "О монархији Србије и њеном србијанству", *Монархија : зборник текстова : Устав Краљевине...* исто, стр.18.

¹²⁷ Поповић Јустин, *Светосавље као философија живота*, Глас Цркве, Ваљево, стр.87-88.

¹²⁸ Поповић Јустин, "Светосавско свештенство и политичке партије", IntRes: <https://svetosavlje.org/svetosavsko-svestenstvo-i-politicke-partije/>, 2012, посећено 13.9. 2019. г.

битним за нашу тезу, јер сведоче да српски државно-политички *план и програм*, заправо, надахнут религијским учењем, тј. Јеванђењем и светосављем, као *православљем српског стила и искуства*.

Шта је, заправо, у средовековној Србији ово подразумевало најбоље видимо код једног од најпроминентнијих наследника Савиних на престолу архиепископа српских, тј. код Светог Данила II Пећског, који је пишући о владарима из светородне династије Немањића, оставио леп траг о тадашњем српском схватању идеалне монархијске владавине и идеалног типа православног владара. Тако, Свети Данило II, говорећи о Светом преподобном Теоктисту (тј. краљу Стефану Драгутину), бележи: "Када је доспео до младићског узраста, и пошто је Христос сунце праведно освећивао његов ум, овај богољубазни младић учаше се да поје Господу: "Господе кажи ми, да разумем" (Пс. 38, 5). И дадоше га родитљи његови на учење светих и божаствених књига, и њих убрзо научи, вешто и разумно, и наслађујући се добрим и красним речима њиховим, хтео је да спреми већу наду не само себи, но и целоме Богом дарованом му отачаству".¹²⁹ Дакле, српски краљ се, од најранијег узраста, припремао за своју будућу службу миропомазаног монарха, на коју је призван самим Богом и за коју је *његов ум освећиван самим Христом* и то молитвеним *појањем*, изучавањем *божаствених књига*, а коначни циљ владавине за коју се на овај начин припремао јесте био релевантан за област којом је бави политикологија релгије, јер се састојао не само у личном, већ и у спасењу читавог његовог Отачаства. Јасно је како је овакав приступ формирању личности једног будућег владара могао довести до тога да, као монарх, он учини толики допринос православљу и Цркви у својој земљи, јер осим по својој ватреној личној побожности и аскетизму, Свети Теоктист ће остати у повести познат и признат као један од владара, који је учинио највише за утврђивање православља у босанаским областима своје државе, као и у области задужбинарства и др. Због тога и мр Немања Цвитковац, кустос-историчар млађе генерације, бележи: "У највећем броју случајева је препознато његово прегалаштво у корист Православне Цркве и хришћанске вере, као и његова борба против јереси"¹³⁰. Јасно

¹²⁹ Данило Други... исто, стр.13.

¹³⁰ Цвитковац Немања, "Верска политика Стефана Драгутина Немањића у светлу српске и хрватске историографије", *Геолошки погледи* год.L бр.1/2017, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд, 2017, стр.104.

је и то, да та есхатолошка, мисионарска, подвижничка и црквено-политичка димензија деловања једне државне власти исту квалификује за сагледавање из политиколошко-религиолошког угла.

Као што смо видели, по Светом Данилу II архиепископу српском, извор ауторитета православног монарха јесте у Богу, што он никада не пропушта да нагласи: "Јер Ти си онај који постављаш земаљске царе и који им снабдеваш царство, и који им у руке предајеш управљање народа".¹³¹ Или: "(...) знам да се без Тебе не свршава ни дело, ни реч, јер кроз Тебе све постаде што је видљиво и невидљиво; и Тобом 'цареви царују и силни власти држе' (Прич. Сол. 8, 15)".¹³²

Слично горенавођеним ставовима Мирка Ђорђевића и оца Александра Ђаковца, из Даниловог учења о монархији се не би могао извући закључак да је тај облик државног поретка доживљаван као вредност по себи, а још мање нао некаква апсолутна вредност. Њена вредност потиче од Бога и веродостојна је у оној мери у којој испуњава своје назначење у смислу саможртвеног служења делу спасења читаве народно-државне заједнице, што видимо и из наведених речи Светог Јустина Ћелијског. Лишена ове димензије, монархијска власт би била лишена своје суштине, па и религијског оправдања: "Јер многи се јавише у сујети овога света, па и силни цареви и управљачи народа. Но за њих је речено: 'Служите му, цареви, са страхом, и радујте се са трепетом' (Пс. 2, 11) и разумите ко је Онај, који одузима душе царевима. Ко је тај од земаљских, који се спасао поуздавши се на множину богатства свога? Или ко се помогао силом снаге своје? А они, који ради Твога светог имена, оставивши земаљско царство, пођоше за Тобом добрим пастирем душа наших, такви примише место земаљске и маловремене славе небеску славу, која остаје на векове, и своју душу чисту сачуваше"¹³³. Једна епизода из Даниловог казивања нам се чини посебно битном за разумевање управо ове димензије наше приче, јер, заправо, формулише религијски основ губљења достојности за царско служење: "Јер овај хулни цар, ђаволом наговорен, сличан је оном лукавом предатељу који одступи од

¹³¹ Данило Други... исто, стр.29.

¹³² Исто, стр.81.

¹³³ Исто, стр.44-45.

светлости у таму, као што и овај цар Палеолог одлучивши се од хришћанске вере, узео веру латинску".¹³⁴

Свети цар Јустинијан I је битан за наше горње бављење принципом православне монархије, кроз призму Литургије о чему довољно сведочи чињеница да је управо он саставио предивну литургијску песму *Јединородни Сине и Слове Божији*, која је постала њеним саставним и незаобилазним делом од 536. године. Такође, о релевантности делатности овог владара за област политикологије религије, сведочи чињеница да је управо овај Свети цар био и сазивач знаменитог Петог весељенског сабора, одржаног у Константинопољу 553. године. Међутим, чини нам се да је, за идеју православног монархизма, највећа заслуга Светог цара Јустинијана, управо, у рађању и формулацији принципа симфоније, као темељног принципа ове политичке концепције. "Прву формулацију система сагласја изнео је православни ромејски цар, свети Јустинијан у уводу шесте новеле његовог кодекса, рекавши да је Бог дао човечанству кроз Цркву два велика дара, свештенство и царство (ιερωσύνη και βασιλεία). Односи између Цркве и државе, по теорији симфоније, постоје на основу узајамности и сагласја између те две власти. Духовна власт има првоодговорност и првенство у Цркви, док државна власт има првоодговорност и првенство у држави. Законодавац у Епанагоги за царевања Василија (867-886) је то овако представио: 'У држави састављеној од делова и удова, слично људском телу, највећи и најважнији су делови цар и патријарх, јер што је за душу и тело држављана мир и благостање, за царство и архијерејство је истомишљење и сагласност'. "¹³⁵ Иако овај Свети василевс, свакако, не спада у ред Светих отаца Цркве, чини нам се да је његов допринос, као литургијског песника, те сазивача и председатеља највиших теолошких форума свог времена, итекако, релевантан за нашу тему. Због тога нам се чини да смо, по овом питању, сасвим на трагу ученог теолошког увида владике Данила Будимског: "Православни ромејски цар, свети Јустинијан, сажето је исказао тајну да је Бог дао човечанству - кроз Цркву - два велика дара: свештенство и царство (sacerdotium и imperium). Он подразумева да је то дато Старом и Новом Израилу. Велики патријарх цариградски, свети Фотије, указао је на идеал сагласја ('симфоније') између те

¹³⁴ Исто, стр.83.

¹³⁵ Пено Здравко М., *О монархији...* исто, стр.10-11.

две власти. Духовна власт свештеника има првенство у Цркви, а државна власт има првенство у земаљском царству. Идеална слика те сарадње двеју власти налази се у грбу ромејске царевине - у двоглавом орлу који је символ равнотеже на врху недељивог организма - православнога Хришћанства - у којем највећу одговорност носе цар и патријарх. Посебне харизме које добијају свештеник и цар (први кроз рукоположење, а други кроз поновно миропомазање) не одвајају их онтолошки од браће њихове, осталих верника, јер сви Хришћани (кроз Крштење и Причешће) јесу есхатолошки 'свештеници и цареви Богу' (Откривење 1,6; 5,10). Миропомазани цар и хиротонисани свештеник од браће су издвојени само функционално - унутар општега свештенства и опште царствености свих верника. Зато се у 84. апостолском правилу прописује да Хришћани не би смели незаконито вређати носиоце власти, што значи да могу јавно да осуде цара уколико је он сам нарушио законе. Црква цару јасно ставља до знања да он, иако има власт, поседује исто човечанско достојанство дато свима од истог Бога Творца. Цар је само служитељ Цркве, стојећи између свештенства и народа као заштитник вере и култа. Ако цар има неке привилегије унутар Цркве то је само у оној мери у којој их Црква дозвољава. У историји Цркве позната су два искривљења ромејске равнотеже између ове две власти - цезаропапизам и папоцезаризам. Први се појавио у Византији када су цареви самовољно приграбили право да прописују неприхватљиве догмате какав је, рецимо, био случај у доба иконоломства. После више од сто година проведених у мученичкој борби, православна Црква однела је победу над кривим царским догматима"¹³⁶.

У светлу свега изнетог нам се позиција, слична оној коју износи покојни академик Војислав Становчић, чини као одвећ профана и поједностављена. Наиме, академик Становчић, свакако, мислећи на Светог Григорија Двојеслова, пише: "Црква је пружила световној власти теолошко оправдање потребе покораванја грађана. Св. Гргур је чак писао у својој *Пасторалној владавини* да поданици не само да морају да се покоравају већ и да се морају уздржати да процењују или критикују живот владара".¹³⁷ Неоспорно је да је Црква пружала и обезбеђивала легитимизацију монархијске власти и послушности истој,

¹³⁶ Крстић Данило, "О православној монархији", *Градац* год.20 бр.110, Дом културе Чачак, Чачак, 1993, стр.9.

¹³⁷ Становчић Војислав, *Политичке идеје и религија* 2, Удружење за политичке науке Југославије, Београд, 1999, стр.68-69.

али није довољно рећи само то, а изоставити историографско, теолошко и религиолошко објашњење овога феномена. Не, уколико постоји жеља да се овим питањем бави са довољном дозом добронамерности и акрибије. Ово је посебно важно ако узмемо у обзир да смо горе јасно видели да није тачно да је подршка владару била некаква неопозива и догматски прописана обавеза Цркве, већ да је она била условљења и ограничена православношћу монарха и његовим доследним испуњавањем својих високих државних, екклисијалних и моралних прерогатива. Или, сагласно светојустиновском опиту: "'Покоравати се Богу већма него људима' – то је устав Православне Цркве, њен вечни и незаменљиви Устав – Свеустав, њен вечни и неизменљиви Став – Свестав".¹³⁸ Такође, из горенаведеног примера, из пера Светог Данила II Пећског, ово је сасвим извесно, а о томе сведоче и примери којима није сиромашна ни наша национална повест. Сетимо се, само, односа Цркве према монархијским државним властима, тј. самим миропомазаним монарсима, у одређеним периодима владавине Светог краља Стефана Уроша II Милутина, цара Стефана Уроша IV Душана, кнеза Милоша Теодоровића-Обреновића, кнеза Михаила Обреновића III, краља Милана I Обреновића, регентуре кнеза Павла Карађорђевића или, чак, расколничког периода егзила краља Петра II Карађорђевића. Но, подвлачимо да ништа од наведеног, ипак, никада није довело у питање начелни став Цркве према монархијском принципу владавине, баш као што ни однос Светог Јована Крститеља према етичким преступима цара Ирода није довео у питање новозаветни став према држави као таквој.

Етичка узоритост и религијска правоверност су, дакле, *conditio sine qua non* и минимални духовно-идеолошки предуслови, које Црква поставља као неопходне за легитимизацију власти одређеног монарха, којег пристаје да миропомаже и венча на царство. Она у миропомазаном шефу државе жели да види благотворни узор и светли образац за угледање својој пастви и поданицима тог владара. Речено препознајемо и у речима Светог Николаја Охридског и Жичког, које је изговорио у поводу четрдесетодневног помена краљу Александру I Карађорђевићу, 4.(17) новембра 1934: "Усуђујемо се да јој (*краљици Марији – прим аут.*) кажемо сада у данима њенога великога

¹³⁸ Поповић Јустин, "О односу Цркве према властима", *Православље* год.XXXVIII бр.905, Српска патријаршија, Београд, 1. децембар 2004, стр.27.

бола оно што смо се снебивали рећи јој у данима њене среће и мира. Три или четири од српских владара, који су се измењали у недавној прошлости Србије изазивали су својим породичним животом код народа српског негодовање, чак и саблазан. У краљици Марији народ је нашао за чим је жудео: једну идеалну владарску супругу, скромну мајку, вредну домаћицу, достојанствену краљицу. И народ српски био је благодаран Богу што је краљевски дом најзад постао узором чедности, слоге, верности и љубави – узором свима поданицима Њихових Величанстава. Па гледајући у своју племениту краљицу народ је оживео у себи успомену на краљицу Јелену, ктиторку манастира Градца, и на царицу Милицу Љубостињску. И зато цео народ, који се с неподељеним поштовањем односио према краљици Марији у њеној тихој породичној срећи, гледа сада кроз своје сузе у њу као у оличење бола (...)"¹³⁹.

Ипак, чини нам се да ову димензију проблема, којим се овде бавимо, међу српским мислиоцима нико није тако сажео и формулисао као Свети Јустин Ћелијски, који нам свима поручује: "Људима се треба покоравати све док нису против Бога и Божијих закона. Но, чим иступе против Бога и Његових закона, Црква им се мора одупрети и супротставити. Не ради ли тако, зар је Црква? И представници Цркве, не раде ли тако, зар су апостолски представници Цркве? Правдати се при томе такозваном икономијом није друго до прикривено издавати Бога и Цркву. Таква икономија је просто напросто – издајство Цркве Христове. (...) Власт је у начелу од Бога (**Рим.** 13, 1-6) и хијерархија вредности и хијерерхија поретка је од Бога. Зато се у начелу треба покоравати власти као регулатору и као одржаваоцу тог богоданог и божанског поретра у свету. Иначе се пада и запада у безвлашће, у анархију. Властима се треба покоравати све док одржавају божански поредак у свету, док су 'слуге Божје', и као слуге Божје. Покоравати се властима зато што као слуге Божје носе мач којим кажњавају зло, а штите добро. Покоравати се властима зато што су слуге Божје 'страх злим делима', а не добрим. Но, када су власти страх добрим делима, када власти гоне Божје добро, а највеће Добро и Сведобро овога света – Господа Христа, и тиме Његову Цркву, онда се таквим властима не треба покоравати, нити их слушати. Са њима се хришћанин мора борити, и то светим, еванђелским средствима

¹³⁹ Велимировић Николај, "Беседа о Краљу Мученику", *Српске органске студије* год. I бр. 2/1999 св. 1, Преображај о.д., Београд, 1999, стр. 87.

борити. Никада се хришћанин не сме већма покоравати људима него Богу, нарочито људима који су против Бога Истинога и против Његовог Еванђеља. Власт је у начелу, у принципу од Бога. Али, кад се власт одметне од Бога и иступи против Бога, онда се она претвара у насиље, и тиме престаје бити од Бога и постаје од ђавола. Тако, ми хришћани знамо и тајну власти и тајну насиља: власт је благословена Богом, насиље је проклето Богом. Све што је од Бога – добро је, чим се злоупотреби – од ђавола је. Злоупотреба Божјег – то је ђаво, и сав ђаволизам свих светова, па и човечанског. Власт је од Бога: а док се држи у Богу и под Богом и са Богом – она је благословена. Чим напусти Бога, она постаје насиље, и тиме преноси себе под власт противбога – ђавола. (...) 'Богу Божје – цару царев'. То је еванђелска коегзистенција Цркве и државе, одређена и прописана самим безгрешним свезнајућим Господом и Спаситељем Христом (Мт. 22,21). Зато за Цркву неизменљиво и вечито обавезна. Цару: харач, новац, на њему лик царев. А Богу – и душу и тело: јер на души и у души лик Божији, и на телу и у телу преко душе, јер оно живи боголиком душом и носилац је боголике душе. Зато и једно и друго припадају Богу – вечности, вечном животу – Вечној Истини, Вечној Правди, Вечном Разуму, Вечном Смислу. Стога се Божје не сме жртвовати ради царевог. Првенство и ту увек припада Богу. (...) 'Богу Божје – цару царев' – то је еванђелски принцип коегзистенције између Цркве и државе. Не сарадње, већ коегзистенције – сапостојања. Не сарадње, поготову када 'цар' потиरे све што је Божје, и неће ништа што је Божје, и хоће да уништи све што је Божје. Ту нема најосновнијих услова за сарадњу. Или сапостојање равноправних установа, и људских бића у њима, или страдање Цркве од гонитеља, од мучитеља, од насилника, који одричу и гоне Бога и што је Божије, а диктатуром намећу анти-Бога и анти-Божје. Црква и држава: одвојена једна од друге; свака за себе, и у себи и по себи. Не мешати се у унутрашње ствари Цркве, не дирати њене вечне и свете еванђелске дужности и права. Јасно је: Црква мора у сваком режиму, па и безбожничном, наћи свој *modus vivendi*; али увек у духу и границама еванђелског принципа коегзистенције: 'Богу Божје, цару царев'. И још, под врховном контролом Свејеванђеља: 'Богу се већма покоравати него људима'. Ако тога нема, онда Цркви као једини еванђелски *modus vivendi* остаје: страдати за Господа Христа, трпети, злоупатити се, и тако се борити за основна права вере и душе".¹⁴⁰

¹⁴⁰ Поповић Јустин, "Црква и држава", *Градац* год.20 бр.110, Дом културе Чачак, Чачак, 1993, стр.11-13.

Погрешно би, међутим, било закључити из свега наведеног да у савременим српским теолошким и, уопштено, интелектуалним круговима важи некаква монолитна и општеобавезујућа перцепција православне монархије, каква би се могла извући из главнине навода, које смо до сада имали прилике да прочитамо. Ово би се могло приметити и код једног од етаблираних српских теолога млађе генерације, јереја др Вукашина Милићевића¹⁴¹, којем благодаримо на језгровитом теолошком објашњењу благочестивог догмата монархије Бога Оца: "Појам *монархија* је један од кључних теолошко-тријадолошких појмова. Овим појмом означена је истина да је начело постојања Божијег, а следствено томе и свега створеног, апсолутно Једно и јединствено. Ово 'начело' је сама личност Бога Оца. Бог Отац, дакле, рађа Сина и исходи Духа Светога – Он је једино и јединствено начело њиховог јединственог начина постојања које је означено терминима *рађање* и *исхођење*. Зато што је Бог Отац, Бог је Један – *монотеистичност* хришћанства се управо односи на *монархију* Бога Оца. Овакав став је на сасвим директан начин изражен у преписци св. Василија Великог и Аполинарија Лаодикијског".¹⁴² Вукашин Милићевић овим нуди свој одговор на запитаност Светог Јустина Ћелијског: "Ко уопште од Хришћана може да поднесе да се у Светој Тројици уводе два узрока, то јест: Отац као један узрок Сина и Духа, и Син као други узрок за Духа Светога, и тиме да претвори монархију (јединоначалије) у Светој Тројици у двобојје?"¹⁴³ Дакле, светоотачким речником речено - *Бог је један зато што је Отац*. Међутим, за нашу тему је битно рећи да Вукашин Милићевић, нешто даље, износи своје убеђење да би било "више него нетачно закључити како је монархија најбољи облик друштвеног уређења с обзиром да је појам монархије један од кључних за хришћанско поимање бића (свега што постоји)".¹⁴⁴ Штавише, он истиче да "апстрактно рефлектовање о друштвеним уређењима, утемељено на хришћанској онтологији, а без осећања за њену есхатолошку суштину – тј.

¹⁴¹ Асистент Групе за систематско богословље и предавач на предмету *Хришћанска етика*, на Православном Богословском Факултету Университета у Београду.

¹⁴² Милићевић Вукашин, "Црква и монархија", у: Јабланов Максимовић Јелена, Крстић Андријана (ур.), *Црква у плуралистичком друштву : зборник радова*, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2009, стр.23.

¹⁴³ Поповић Јустин, "Житије Светог и равноапостолног оца нашег Фотија Великог, патријарха Цариградског, исповедника", IntRes: <https://svetosavlje.org/zitija-svetih-3/7/?pismo=cir>, 2016, посећено 26.9. 2019. г.

¹⁴⁴ Милићевић Вукашин... исто, стр.24.

на чињеницу да је поредак бића у који хришћани верују и ишчекују будућа стварност – није захвалан посао"¹⁴⁵...

На другом полу ове исте теме, пак, налазе се схватања мислилаца, попут др Владимира Р. Димитријевића, који с једнаким убеђењем бране своје ставове, али их и поткрепљују мишљењем неоспорних светоотачких духовних ауторитета, који су, чак, били спремни да своје неодустајно залагање за богомблагословени државни поредак залију сопственом мученичком крвљу: "(...) Свештеномученик Владимир, митрополит кијевски, убијен од большевика у Украјини 1918., бранећи монархизам од, у оно време популарне, републиканско-демократске демагогије, био је још јаснији и смелији: 'Свештеник који није монархиста недостојан је да стоји крај СВЕТОГ ПРЕСТОЛА. Свештеник – републиканац свагда је маловеран. Монарха на царство помазује сам Бог, председника бира народна гордост; Цар се држи на власти испуњавајући заповести Божје, а председник – угађајући руљи; цар своје верне поданике Богу приводи, а председник – од Бога их одводи'. У историји православних народа монархијско државно уређење имало је предност управо због оног начелног става да је Цар, Краљ или Књаз – слуга Божији и заштитник вере Христове, који својим делима и врлинама читав народ подстиче да иде за Богочовеком и служи Светој Тројици".¹⁴⁶ Исти аутор, на другом месту, додаје: "Учење Светих Отаца Цркве је јасно: установа православне монархије има не само политичко, него и мистичко значење (у том смислу је у праву отац Митрофан Хиландарац, који је једном приликом рекао: 'Мистика је најбоља политика'). Док год у свету буде постојала православна монархија, монархија у којој владар није лутка у партијско-парламентарној борби за власт, него истински Отац народно-државног дома, дотле зло неће моћи да буде озакоњено, нити ће непријатељи Христови у коначном смислу преузети контролу над човечанством да би себи на чело поставили последњег међу свим безаконцима, наопаког господара у лажи и злу уједињене планете – антихриста. У 2. посланици Солуњанима Свети апостол Павле је законитог монарха назвао оним који задржава свет на путу богоодступништва (апостасије): тек тада ће отпадија достићи врхунац да би дала

¹⁴⁵ Исто

¹⁴⁶ Димитријевић Владимир Р., "Подвиг цара-мученика Николаја II – сведочење Христа"... исто, стр.1.

најотровнији плод – антихриста, човека безакоња и сина погибије (2. Сол. 2, 1 – 4; 6 – 8)".¹⁴⁷

Овај српски аутор је, дакле, сасвим на трагу духовног опита и политичке визуре Светог владике Николаја Охридског и Жичког, који доноси поуку, која је једна он најчешће упортебљаваних у циљу оправдавања гледишта да је управо монархијски модел уређења државе једини прихватљив и легитиман са становишта православног вероучења: "Прва је вредност Бог. Друга је вредност Краљ. Трећа је вредност Дом. (...) Краљ је миропомазаник Божији. Он је главни носилац власти у држави. Као слуга Божији он влада по милости Божијој. Он је јемство јединства државног. Он је јемство правде и правиче за све грађане своје. Он је символ рада и поретка и сигурности у земаљском царству, које је школа вежбања у свим хришћанским врлинама, које су услов за грађанство у Царству Божјем, Небесном и Вечном. (...) Бог је Цар над царевима и Господар над господарима. Његово је Небеско и Земаљско царство. Он је Сведржитељ. У Његовој је руци све: и живот и здравље и разум и радост. Њему се морамо сви поклонити. Краљ је господар царства земаљског по милости Божјој. Прво по милости Божјој па онда и вољи народној. Краља морамо сви поштовати. Дом је главна и основна школа, која спрема људе за грађане и земаљског и Небеског Царства. Дом, српски дом, морамо сви чувати. Никада српски народ није био без ове три највеће вредности: никада без Бога, никада без владара, никада без дома. Нити је могао бити, нити ће моћи бити".¹⁴⁸

Иначе, Свети владика Николај, као један од најужоритијих савремених српских и свеправославних отаца, на више места нарочито истиче један од квалитета српске православне монархије, који се може посматрати и као веродостојно и доследно следовање библијском обрасцу (Понз. 17,14-20.), којим смо се горе већ позабавили: "За српски народ, као ваљда ни за један други у свету, народна династија постала је тако природна ствар да му је непојмљиво како неки народи могу узимати туђине за своје владаре, а неподношљива и сама помисао да њему у његовој слободној држави туђин буде

¹⁴⁷ Димитријевић Владимир Р., "Православни монархизам данас", *Образ* бр.2/1995, Српски Образ, Београд, новембар 1995, стр.8.

¹⁴⁸ Велимировић Николај, "Три највеће вредности српског народа", у: Средојевић Милорад (ур.), *Монархија : зборник текстова : Устав Краљевине, Хришћанска мисао, Универзитетски образовани православни богослови, Задужбина "Николај Велимировић и Јустин Поповић"*, Хиландарски фонд, Београд, 2002, стр.7-9.

владар".¹⁴⁹ На овом месту ваља нагласити да овде није реч о пројави некакве српске националне или верске искључивости или ексклузивизма, већ да она, итекако, има своје корене у домену политиколошко-религиолошког одређења одређеног народа. Пише о томе и др Душко Ж. Лопандић¹⁵⁰: "Иако су све државе Балкана, осим Албаније, биле православне, њихови страни владари у почетку нису делили веру својих поданика. Први грчки владари су били протестантске вере, док су бугарски и румунски владари били католици. У бугарској владарској породици је 1894. године настала права мала драма, када је тек рођени престолонаследник Борис требало да буде крштен по православним, уместо по католичким обичајима".¹⁵¹ У којој мери су горње околности производиле, сасвим конкретне, последице у црквеном и политичком животу, сведочи и чињеница да су румунски краљ Фердинанд I и краљица Марија, као инославни, били крунисани (15. отобра 1922) испред, а не унутар самог Саборног крунидбеног храма Свете Тројице и Светих арханђела Михаила и Гаврила у Алба Јулији...

III ИСТОЧНОРОМЕЈСКИ КОНЦЕПТ СИМФОНИЈЕ, КАО КРАЈЕУГАОНИ КАМЕН СРПСКОГ ПРАВОСЛАВНОГ СХВАТАЊА МОНАРХИЈЕ

1. Српски опит симфоније као државотворног начела

У горњем нашем излагању и у наводима појединих српских аутора, који су третирали ову тему, понешто смо већ дознали и саопштили о симфонији као источноромејском

¹⁴⁹ Велимировић Николај, "Национализам Светога Саве", *Српска народна обнова* бр. 15/16, Општински одбор Српске народне обнове Бијело Поље, Бијело Поље, април 1995, стр.16.

¹⁵⁰ Докторирао на Сорбони из области европског и међународног права, дипломата и стручњак за европско право и регионалне односе, бивши директор за питања Европске Уније и помоћник министра за питања Европске Уније и регионалну сарадњу у Министарству спољних послова Владе Србије, национални координатор за Пакт о стабилности, председавајући Владиног Одбора за чланство у Светској трговинској организацији и члан Владиног Већа и Комисије за интеграцију у Европску Унију, амбасадор Србије у Португалу, амбасадор и шеф мисије Србије при Европској Унији у Бриселу, аутор преко стотине научних и стручних радова, као и десетак књига из домена популарне историографије, уџбеника историје и др.

¹⁵¹ Лопандић Душко, *Династије које су владале Европом*, Мали Немо, Панчево, 2008, стр.255.

државотворном концепту, заснованом на православном погледу на свет и формулисаном, особито, благодарећи политичким и теолошким визијама Светог цара Јустинијана I и, нарочито, Светог Фотија Цариградског, за кога проф.др Влада Станковић¹⁵² пише: "Свест о стварном односу између царске власти и престоничке цркве, односно фактична надмоћ световног поглавара и опасност коју такво стање крије, нашли су најбољег израза у напорима ученог патријарха да јасно одреди *суштину* и положај две власти, можда чак и пре него њихову саму поделу. Фотије је схватио велику идеолошку празнину која је настала после иконоклазма, јереси коју су цареви створили и одржавали. Један од проблема налазио се у томе што ни нови, ортодоксни владари, нису показивали много воље да напусте начине поступања царева јеретика према цркви, односно према њеном *проедросу* у Константиновом граду. Царска власт се од Теодоре, преко њеног брата Варде до Василија Македонца и његовог сина, у много чему поводила и *угледала* на василевсе иконоборце, нарочито у често испољеном непоштовању достојанства патријарха или цркве, било да се радило о неканонском, односно самовољном постављању или о истом таквом уклањању архијереја са трона. Став цариградске цркве према царској идеологији и василевсу уопште, морао је због тога често бити двојак, готово дволичан: величајући али и опрезан, понизан и послушан али и спреман на супротстављање, заклоњен свештеним достојанством, мучеништвом цркве и светитељством њених патријараха".¹⁵³

Наша намера и задатак, међутим, нису да дубље елаборирамо или да се бавимо оспоравањем или апологијом свештеног концепта симфоније са теолошког, историографског или чисто политиколошког становишта, већ да бацимо нешто светла на поимање овога концепта код појединих српских аутора и то провучено кроз призму политикологије религије. Стога ће и даље наше бављење овом темом тећи у наведеном смеру. На пример, подсетићемо на став српског имењака Светог Фотија, Његовог Преосвештенства епископа зворничко-тузланског Г.Г. Фотија (Сладојевића), који образлаже своју приврженост свештеном државотворном концепту симфоније, одговарајући на питање новинара да ли се Црква и држава могу потпуно раздвојити и

¹⁵² Редовни професор на Одељењу за историју Филозофског факултета Университета у Београду.

¹⁵³ Станковић Влада, *Цариградски патријарси и цареви Македонске династије*, Византолошки институт САНУ, Београд, 2003, стр.205-206.

вели: "Не могу и не треба да се одвоје, али не треба да раде посао једни другима. Најбољи концепт је симфонија. Црква увијек наглашава да партије не треба да разједињују него да обједињују наш народ, иако им се то често не свиђа".¹⁵⁴ Сасвим слично је и у случају Његовог Преосвештенства епископа дизелдорфског и немачког Г.Г. Григорија (Дурића), из чијих јавних наступа је умесно извући закључак да и он, као неки неостварени идеал у црквено-државним односима види, управо – симфонију¹⁵⁵, те да је она могућа једино у оквиру монархије¹⁵⁶.

Наглашавамо да је симфонија идеална пројекција односа црквене и државне власти, оличених у патријарху и цару и да је она више задатак, него ли каква датост. Но, како је и сам духовни пут сваког хришћанина ка *мери раста пуноте Христове* (Еф. 4, 13), такође задатак, а не идеал који се икада може у потпуности сматрати досегнутим, јасно је да је и вредност симфоније у, никада довршеном, процесу усавршавања црквено-државних односа, који једно уређено људско друштво чини бољим и ближим свом високом небеском Првоузору. "Идеална слика сарадње духовне и државне власти симболички је изражена у двоглавом орлу Византије, који је, по речима великог руског теоретичара Монархије Тихомирова, 'израз равнотеже на врху недељивог организма православног хришћанства по којем највећу одговорност носе цар и патријарх'. Са своје стране, и цар и патријарх су дужни да остваре симфонију, да не дође до разилажења и супарништва Цркве и државе, односно до превласти једне над другом."¹⁵⁷ Сличан је и приступ др Владимира Р. Димитријевића, који, попут проф.др Здравка М. Пена, Вељка Илића¹⁵⁸ и других, очигледно, следује начину којим је, код нас, питању природе православне симфоничне

¹⁵⁴ Сладојевић Фотије према: БН, "Фотије: Не одричемо се светиња на КиМ", IntRes: <https://tvk3.info/fotije-ne-odricemo-se-svetinja-na-kim/>, 2018, посећено 26.9. 2019. г.

¹⁵⁵ "Владика Григорије: Судбина Косова је у рукама Американаца, говорио ми је патријарх Павле", IntRes: <http://www.nspm.rs/hronika/vladika-grigorije-sudbina-kosova-je-u-rukama-amerikanaca-govorio-mi-je-patrijarh-pavle.html>, 2019, посећено 28.11.2019.г.

¹⁵⁶ Нова С, "Утисак недеље: Владика Григорије, Вељко Лалић, Вукашин Милићевић", IntRes: <https://www.youtube.com/watch?v=Czw3J3-Xoyk>, 2019, посећено 28.11.2019.г.

¹⁵⁷ Пено Здравко М., *О монархији...* исто, стр.11.

¹⁵⁸ Илић Вељко, "Парламент или монархија", *Траг истине* бр.1, Траг истине д.о., Бања Лука, јануар 1998, стр.44.

монархијске власти најауторитивније приступао епископ Данило (Крстић) и то настојећи да сагледа симболичку политиколошко-религиолошку вредност једног од најдоминатнијих српских хералдичких симбола: "У ромејском царству, Византији, родила се од Бога благословена идеја симфоније Цркве и Царства коју симболизује двоглави орао, онај исти орао који је слетео и на грбове Светих Немањића и Црнојевића, Петровића и Карађорђевића. Једна глава и једно крило овог орла био је Патријарх, друга глава и друго крило – Цар. И један и други – раби Христови, Вечнога Владике, чијем Владичанству и Царству неће бити краја. (...) Ово предање о симфонији Цркве и Царства, иако у бурама историјске свагдашњице често нарушавано, остало је као вечни државотворни идеал свим православним Хришћанима; међу њима – Србима и Русима. Када су пала наша краљевства и царства, заиста се збило оно што су пророковали руски светитељи: наша Отачаства постала су смрдљиве лешине, начете црвима безбожништва и човекомрзитељства званог большевизам".¹⁵⁹ Исти, пак, концепт Гордана Паић сагледава и објашњава не следећи начин: "Однос између цркве и државе заснива се на тзв. начелу координиране дијархије. Према њему те друштвене установе међусобно сарађују поводом виталних питања егзистенције човека, народа и заједнице уз обострано уважавање самосталности у сопственим областима деловања. Схосно томе православље се разуме као 'живот хришћанске цркве' и 'култ националне државе', а држава као световна и религијска заједница. Такав друштвени статус цркве као 'општедржавног арбитра' је значајна одлика њене стратегије деловања".¹⁶⁰

Због чега би политичка визија Цркве била баш оваква, тј. због чега би Црква програм симфонијске монархије имала да сматра, ако не за једино прихватљив или могућ, а оно, бар, као најпожељнији? Осим што би се, у теолошким визијама, могао доживљавати као одсјај небеске реалности у тварном свету, рекло би се да је он производио и пожељне, чисто политичке, последице по конкретан живот Цркве у одређеним друштвеним оквирима. На тај начин проблем сагледава и блаженопочивши протојереј проф.др Димшо

¹⁵⁹ Димитријевић Владимир Р., "Подвиг цара-мученика Николаја II – сведочење Христа"... исто, стр.1.

¹⁶⁰ Паић Гордана, "Српска православна црква и криза", *Градина* год.XXVI бр.10-11-12, Издавачко предузеће "Градина", Ниш, 1991, стр.162.

Перић¹⁶¹, када бележи: "У Византији су се православни владари појавили 'као помоћници и заштитници Цркве'. Онога тренутка када се Православни цар појавио помоћником и заштитником цркве 'Црква се није устручавала да му уступа привилегије да у њој развија акцију по питању поретка. М. Петровић закључује, значи, право на акцију у Цркви цар не црпи из царске власти, нити то право одозго прима, него баш из саме Цркве, која уступа, или дозвољава, или га подстиче да помоћу световне власти, коју је одозго примио, служи потребама Цркве, у границама које му она дозвољава'. Правила – канони, која су доносили Васељенски сабори, била су општеобавезна у целој Византијској царевини. Канон - правило 'прописује и потврђује Црква у области вере, морала, дисциплине, устројства, поретка, управе'. Цар Маркијан, који је сазвао IV Васељенски Сабор је изјавио: 'Што Свети Сабор одлучи, за мене је закон, томе ја слиједим, томе вјерујем'"¹⁶².

Већ смо поменули да је у нас, свакако, највећи труд и највише љубави на дубљем сагледавању принципа црквено-државне монархијске симфоније уложио владика Данило (Крстић), којег су због тога и не без разлога, понекад сматрали *највећим монархистом међу српским епископима и највећим епископом међу српским монархистима*: "После пада династије Романових, после грозоморног цареубиства, намеће се питање: да ли византијско-росијански идеал сарадње између Цркве и царства, вреди нешто данас? Мој професор Антон Владимировић Карташов (у младости министар у влади Керенског) неустрашиво је бранио вредност и лепоту 'једноначалија' у Русији... Он је волео да каже да само у племенитим народима, који верују у Бога, може да цвета монархија, јер народ не завиди цару, него се поноси њим, као крунисаним оцем. (...) Помазање даје и харизматичност... Русија не може без јаке централне власти. Чак и Стаљин је био лоша карикатура цара... Карташов дијалектички решава проблем неједнакости: само одозго постоји суштинска једнакост – као што Бог очински воли све људе једнако. Међутим, у историји, феноменолошки, једнакости нема, јер Бог ствара сваког човека различитим, непоновивим, са разним талентима. Отуда је неизбежна хијерархија у космосу и

¹⁶¹ Професор *Канонског и црквеног права са црквеном администрацијом* на Православном богословском факултету Университета у Београду и *Црквеног права* на Правном факултету Университета у Београду.

¹⁶² Перић Димшо, "Црква и држава", у: Живковић Гордана (ур.), *Човек и црква у вртлогу кризе : шта нам нуди православље данас*, Градина, Ниш, 1993, стр.101.

човечанству. И зато оваква револуционарна дерњава о једнакости завршава крвавом комедијом бонапартизма... Антон Владимировић није био фантаста. Веровао је у 'мало дело', свакодневни напор. Говорио је да хришћани могу опстати у секуларизованој држави, где је Црква одвојена од центра власти, и поседује свој *минимум* – слободу култа. Али њихов *максимални идеал* јесте православна теократија, симфонија двеју власти, - у циљу литургизације целог Божјег космоса. На том политичком послу треба да раде само верници, који улазе у све поре друштва, а свештенство треба да се држи на висини мистагогије олтара, јер православни клир нема папске политичке претензије".¹⁶³ На овом месту нам се чини важним и интересантним да, на сличан начин на који Карташов говори о Јосифу Висарионовичу Цугашвилију, код нас, о Јосипу Брозу (као о напакој и неблагословеној имитацији монарха) резонује и Његова Светост архиепископ пећски, митрополит београдско-карловачки и патријарх српски Г.Г. Иринеј.¹⁶⁴ По овом питању, слично Његовој Светости је расуђивао и покојни протојереј др Жарко Ђ. Гавриловић¹⁶⁵: "Ми смо се за рачун једног протуге и белосветске скитнице одрекли свих наших царева и краљева, да бисмо њега доживотно зацарили и закраљили. Ми смо се ради једног тиранина одрекли сва три наша краља: и краља ослободиоца Петра Првог који је неговао у Србији највећу и најлепшу демократију још почетком овог века, и витешког краља Александра који је пао као жртва оних које је ослободио, и нејаког краља Петра Другог који ником зла није учинио, да бисмо непријатељског војника из првог светског рата окрунили и закраљили. Истина он легално није био краљ али је формално уживао веће привилегије од ма ког краља света и понашао се тако као да је био краљ краљева и цар царева".¹⁶⁶

¹⁶³ Крстић Данило, "За Русију христоносну", *Православље* год.39 бр.940, Информативно-издавачка установа Српске православне цркве, Београд, 15. мај 2006, стр.15-16.

¹⁶⁴ Гавриловић Иринеј према: Јовановић Хаџи Ненад М., "Добродошао Господару", IntRes: <https://www.czipm.org/gospodaru.html>, 2013, посећено 23.9. 2019. г.

¹⁶⁵ Бивши почасни професор Православног богословског факултета у Београду. Оснивач и председник Српске светосавске странке. Докторирао на Православном богословском факултету Српске Православне Цркве и на Филозофском факултету Университета у Београду.

¹⁶⁶ Гавриловић Жарко, *Крсташки рат против српског народа*, Жарко Гавриловић, Београд, 1992, стр.119.

Елем, сигурни смо да је владика Данило, вођен својим сопственим духовним опитом, био убеђен да ни његово залагање за васпостављање симфоније двају власти, у оквиру хришћанског монархијског поретка, није био плод фантазма или утопије, већ да је реалан духовно-политички пројекат, којем се вреди посветити и за који се ваља неодустајно залагати и ватрено га сведочити. Важно нам је и то да владика Данило овде наглашава и то да је ту реч о визији идеалног поретка, са православног становишта, али да Црква, по невољи, може постојати и деловати и у другим и другачијим политичким системима. Такође, битно је да он нагласак у вредновању тог, идеалног, поретка ставља на његов финални задатак и призивање, који формулише као *литургизацију целог Божјег космоса*. "Црква није институција, основана од једног или групе заинтересованих појединаца зарад обављања њима корисних послова који морају бити одвојени од државних послова, већ заједница верних, тело које је основао и коме је глава Господ Христос, које ради на општекорисном послу спасењу свих. Ако је и политички схваћена као служење као служење општем добру, онда две власти – црквена и световна – раде на истом послу, свака делујући у свом домену, у сагласју једна са другом. Српски двоглави орао, пореклом из Византије, симбол је управо оваквог сагласја (симфоније). Његове две главе представљају цара и патријарха, две равноправне и међусобно допуњујуће власти. Може ли таквог сагласја бити у секуларној републици? Историја показује да не може. Црква, на основу свог 20-вековног искуства, чини се, извлачи исти закључак. Она је опстала под различитим друштвеним системима, и није везана ни за један од њих, али је једино у монархији имала пуну слободу деловања и сагласје са световном влашћу. **Свети Јован Шангајски каже:** 'Православна црква може да постоји при сваком облику управљања, али је питање који који од њих боље одговара наравственом (моралном) принципу. Црква није везана ни са чим и не ставља себе у зависност од било каквог (државног) устројства'. Улога Цркве и њен утицај у друштву су неоспорни. (...) Наравно, самовоље има код свих врста власти, али монарх је одговоран пред Богом и савешћу (у православној држави он може да буде само верник и онај који исповеда православно вјерују), а у народовлашћу (републици) све се своди на удовољавање маси, на било који начин."¹⁶⁷

¹⁶⁷ Јовановић С., "Црква и монархија", *Нова искра* год. XII бр. 74, Иван Стојановић, Београд, децембар 2003, стр. 4-5.

У смислу црквене свести о томе да она може и мора деловати у било ком поретку (наравно, по различитим модалитетима и у различитим условима), али да се, макар начелна, предност даје оном – симфонијском, важни су нам увиди које смо већ детектовали код других српских аутора, попут епископа Фотија (Сладојевића) и др. Међутим, нарочиту пажњу желимо да скренемо на мисао Његовог Преосвештенства епископа новосадског и бачког, сомборског и сегединског Г.Г. проф.др Иринеја (Буловића), који има другачији приступ и сентимент него, нпр, владика Данило, али нам дарује поуку сасвим компатибилну његовој: **"Слободна Црква у слободном друштву** била би једина формула која би задовољавала захтев и овоземаљске, државне политике и небоземне, црквене политике, при чему би људи слободно и одговорно давали 'цару цареву, а Богу Божје' (**Мат.22,21**). Где држава није склона условној 'симфонији' (и већој или мањој сарадњи), ту је за Цркву прихватљив и однос 'мирољубиве коегзистенције' или сапостојање равноправних установа' (отац Јустин Поповић); а где ни тога нема, ту Цркви преостаје страдање за Христа као 'једини еванђелски *modus vivendi*' (исти)".¹⁶⁸ Сличним се чини и приступ јереја Ненада Илића¹⁶⁹, који, очигледно, монахријски облик владавине претпоставља републиканском, али га не догматизује и не доживљава као какву апсолутну вредност: "Црква је могла да сарађује са властима чији је врховни представник миропомазан, мада је и тада било пуно проблема, јер Црква никада није била и неће бити само од овог света, а власт увек жели да има и власт над Црквом. А у сарадњи са властима које не прихватају или стављају у заграду хришћанске вредности, однос треба да буде веома опрезан и уз дужну дистанцу. Не сме се допустити да нехришћанска власт заклони Христа. Власти које мисле да је могуће држати Цркву под пуном контролом, било притисцима или даровима, увек ће се изненадити у одлучујућим тренуцима. Неће их нико слагати, него ће се испоставити да нису разумели договоре, циљ и облик сарадње. Видели смо и видећемо".¹⁷⁰ Из овога произилази да Црква начело монархијске симфоније, нипошто, не догматизује нити га уврштава у корпус свог верозаконског свеобавезујућег

¹⁶⁸ Буловић Иринеј, "Црква и политика", *Градац* год.20 бр.110, Дом културе Чачак, Чачак, 1993, стр.7.

¹⁶⁹ Редитељ, сценариста, писац, уредник и предавач на предмету *Креативна продукција* на Факултету савремених уметности у Београду.

¹⁷⁰ Илић Ненад, "Видели смо и видећемо", IntRes: <https://www.czipm.org/videli-videcemo.html>, 2018, посећено 13.9. 2019. г.

учења, али да га препознаје као компатибилног са природом саме Цркве и са њеним есхатолошким назначењем и њеним сопственим *темпоралним* интересима. Управо је због тога ова тема у тој мери потентна у смислу научног приступа и бављења политикологије религије...

Подразумева се да је међу Србе концепт симфоније стигао као последица благотворног источноромејског религијског утицаја, али и прихватања правног и политичког наслеђа универзалног православног царства. Тај утицај је, свакако, постојао и био довољно снажан још и преднемањихком периоду, мада је тек тада процвао и почео да даје конкретног државно-политичког плода, у смислу формирања особене немањихке политичке философије, која јесте имала снажан печат источноромејског узора, али му је додала и, себи својствене, државно-политичке елементе наслеђене из периода Властимировића, Војислављевића, Вукановића и др. Разлог овоме, свакако, лежи у чињеници да се тек од почетка немањихког периода може рећи да се српска држава неопозиво и коначно определила за источно-православни модел хришћанства, што је подразумевало и саобраћавање сопственог политичког устројства истоме. Баш као што налази и проф.др Мирјана Стефановски, када говори о том религијско-политичком утицају пре зацарења првих Немањиха на српском престољу: "Кроз вазални однос према Царству Ромеја српски кнежеви усвајају и византијске погледе на државни живот и схватања о преклу, законитости и сврси владалачке власти. Својим учењем о земаљским властима те назоре подржава и црква".¹⁷¹ Или, баш као што проф.др Бошко И. Бојовић пуну примену симфонијског начела у Србији везује да период владавине великог жупана Стефана Немање (Светог Симеона Мироточивог) и црквене делатности његовог сина, Светог Саве Српског: "Немања ће радити на успостављању хармоније између државе и цркве, која ће на тренутке (Данило Други) постати нека врста симбиозе власти. Из овог високог степена синтезе две власти, чији су подстрекачи 'двојица богоизабраника', два света ктитора, Симеон и Сава, настаће особени појам отаџбине, владара и његових поданика, који ће се

¹⁷¹ Стефановски Мирјана, *Почеци српске државности и учење о држави латинске цркве*, Хришћанска мисао, Београд, 2006, стр.36.

тако често помињати и у књижевним списима, појам о новом изабраном народу, 'Новом Израиљу'".¹⁷²

Доказе да је симфонија *српског стила и искуства* била владајући државотворни концепт средњовековне Србије није потребно много тражити јер, нпр, већ настављач Светог Данила II Пећког о њему оставља речито сведочанство. Наиме, неименовани Данилов настављач, у познатом спису *Животи краљева и архиепископа српских*, између осталог, говори и о начину функционисања начела симфоније у доба Светог краља Стефана Дечанског и Светог Данила II Пећког: "Ови су, да тако кажем, љубављу вере срдчане у Господу једну вољу имали у телу и на једнога гледајући, светим Духом спремљени за борбу и Христовом благодаћу овенчани (крунисани), чинили су добар пример и богољубље свима у отацтву српске земље".¹⁷³ Значи, једномислије црквене и државне власти, које порађа сарадњу и једнодушност на заједничком послу, представља главну карику идеалног државно-политичког система српског немањићког периода, што је и логично, јер за главне протагонисте и носиоце идеје има краља, који је уједно и први син и бранич Цркве и поглавара автокефалне Цркве, који је уједно и поданик и главни легитимизатор власти миропомазаног монарха. Такав систем, у идеалном виду, искључује супротстављање или сукобе двају разнородних ентитета, који су упућени један на другог, а све у циљу веће (ван)временске добробити читавог народног организма.

Са природом српског средњовековног државног система нас поближе и зналачки упознаје врсни зналац ове материје, проф.др Бошко И. Бојовић: "С институционалним темељем својственим феудалној монархији и концепцијским системом наслеђеним од источне хришћанске духовности, од почетка XIII века српска краљевина нашла се у положају повољном да досегне извешан степен културне и политичке синтезе, која ће бити специфичан израз њене средњовековне цивилизације. Та синтеза није се огледала само у креативном остварењу универзалних модела, већ и у аутохтоном решавању крупних питања каква су могла искрснути пред средњовековно друштво, а нарочито проблем односа двојне власти – духовне и световне. Како на Истоку, тако и на Западу, ово

¹⁷² Бојовић Бошко И., *Краљевство и светост : политичка философија средњовековне Србије...* исто, стр.54.

¹⁷³ Данило Други... исто, стр.154.

питање решено је углавном на основу односа снага, што је, више или мање, стварало значајну неједнакост државне и црквене власти. Из ове неједнакости произашли су исто тако самодржачки, аутократски монопол који се у модерној историографији означава појмовима цезаропапизам и папоцезарије, понекад, уосталом, прилично погрешно. Синергија, заједничко деловање цркве и државе у српској средњовековној политичкој и духовној култури, објашњава се као симфонија (сагласје) двеју власти, појам који добија нормативни и теоријски садржај 1220. у Крмчији, зборнику црквених закона и правних прописа архиепископа Саве. Ова симфонијска међузависност представља извесно преимућство јер је имала за последицу да синхронизује и до извесне мере успостави равнотежу и неутрализује власт двеју аутократија, неутрализујући притом утицај центрифугалне силе феудалне господе. Међутим, иако је разилажење теорије и стварности неизбежна последица динамике слободне воље, одјек ове доктрине био је од највећег значаја у доба Немањића. При свему томе, усаглашеност две доминантне сталешке структуре остаје идеја водиља политичко-црквене идеологије".¹⁷⁴ Исти аутор наставља: "Политичка структура и равнотежа друштвених снага немањићке државе одликовале су се релативно уравнотеженом дијархијом световне и духовне власти. Монархија у цркви има главни ослонац за обуздавање центрифугалне силе крупних земљопоседника. Те две силе различите су природе, али имају заједнички извор који потиче од божанског права. Почев од овог аксиома, заједничког за политичку теорију хришћанског света, српска монархија искомала је идеологију и праксу (praxis) управљања јавним пословима у функцији својих потреба и тежњи. (...) Оснивање српске аутокефалне цркве и међузависност државне и духовне власти темељ су српских монархистичких концепција и културне особености Србије".¹⁷⁵ Закључци др Бојовића су за нас и нашу тему од круцијалне важности из разлога што он, иако потцртава вредност и значај политичко-религиолошке доктрине, којим се одликовала средњовековна српска монархија, ипак не пропушта да нагласи да је овде реч о идеалном начелу, које није искључивало динамику усавршавања и постизања нових степена савршенства или, пак, повремене деградације и опадање истог, сасвим у складу са православним духовним опитом на личном плану. Зато, он истиче да се та црквено-државна доктрина остваривала *до извесне мере*, да је бивало периода или

¹⁷⁴ Бојовић Бошко И., *Византија – Балкан – Европа...* исто, стр.103.

¹⁷⁵ Исто, стр.100, 101.

момената *разилажења теорије и стварности*, те да је реч о концепту *релативно уравнотежене дијархије*, што јој, ипак, није сметало да кроз сву повест српске крштене монархије остане као *идеја водиља политичко-црквене идеологије*. Но, за политикологију религије је од не мање важности и то да сведочи о томе да је *заједнички извор*, ауторитета и легитимитета, како црквене, тако и краљевске власти *потичао од Божанског права*.

Значајно је што се поменути аутор осврће и на честе оцене монархијског модела, који је потеко из Византије, а које га квалификују као цезаропапистички, пропуштајући да увиде чињеницу да је на Истоку Црква, итекако, располагала апаратом за заштиту својих интереса, а неретко и вољом да исти примени у тренутцима када је то доживљавала као неизбежно. О томе говори академик Никола Радојчић: "Много се, наиме, греша како сам већ истакао, када се православна црква приказује као понизна послушница владара, која им се не усуђује постављати никакве захтеве приликом њихова крунисања. Јер, она их је постављала, и то веома часне и озбиљне, али – то је истина – не политичке природе. Црква је тражила од владара уверење о његовој правоверности и човекољубивости (φιλανθρωπία), а владари су признавали цркву као посредника између себе и Христа, од кога су, по византинском веровању, примали своју власт (...)"¹⁷⁶ Из наведеног јасно распознајемо да се у идеално схваћеној симфонији, заправо, ради о синергији, као добровољној сарадњи двају власти, али без преплитања њихових ингеренција и надлежности, што је фантастично важно за политичко-религиолошко поимање овог државотворног концепта. Такође, академик Радојчић потпуно руши поставку о некаквој апсолутној потчињености Цркве владару или некаквим његовим несувислим хировима. Бар у контексту веродостојног и, колико-толико, доследно спроведеног принципа симфоније. Он, заправо, сведочи о органској и институционалној оспособљености Цркве да штити своју догматску позицију и организациону структуру. "Српска црква није тежила за супремацијом над државом, али је тим оштрије бдила над владарском правоверношћу."¹⁷⁷ Са истом трагу је и академик Георгије Острогорски, кад каже: "Док у рановизантијско доба, наслањајући се на римске традиције, цар скоро неограничено влада над црквом, дотле у средњем веку црква и у Византији неизбежно стиче већу моћ у управо

¹⁷⁶ Радојчић Никола, *Обред крунисања босанског краља Твртка I...* исто, стр.50.

¹⁷⁷ Исто, стр.41.

с њене стране царски апсолутизам наилази на најјаче препреке".¹⁷⁸ Што је још важније, академик Радојчић сведочи о (идеално схваћеној) светотајинској и етичкој природи узвратног и ограничавајућег утицаја Цркве на владара, као свог верног сина и заступника, што примећујемо и код покојног проф.др Георгија Александровича Острогорског¹⁷⁹: "Сукоби између световне и духовне власти ни у Византији нису били ретки и нису се увек свршавали царевом победом. Међутим, за Византију такви сукоби нису толико карактеристични колико је карактеристична тесна веза и присна сарадња државе и цркве. Надахнуте истим идеалима и чврсто повезане заједничким интересима, православна држава и православна црква делују споразумно и споразумно сузбијају сваку опасност која би угрозила богомдани светски поредак, било да та опасност долази од спољних и унутарњих противника царевих или од разорне делатности антицрквених јереси. Но овај савез неизбежно доводи цркву под туторство моћне царске власти. Тако превага царске власти над црквом остаје типична за Византију у сва времена. Цар је не само врховни заповедник војске, врховни судија и законодавац већ и бранилац цркве и праве вере. Он је изабраник божији и као такав не само господар него и живи симбол Царства које му је бог поверио. Уздигнут изнад свега људског и земаљског, он стоји у директној вези са божанством и постаје предмет нарочитог верско-политичког култа. Из дана у дан тај култ се манифестује кроз импресивне церемонијалне обреде на царском двору, одражава се у свакој слици која приказује цара као христољубивог владара, у свакој ствари везаној за његову сакралну личност, у свакој речи која му је упућена или коју он сам јавно изговара".¹⁸⁰

О двојности, али и начелној компатибилности Цркве и државе, као двају одвојених чинилаца друштва, много је говорено. У склопу тога, српски аутори су се освртали и на улогу, садејство, али и двојност интереса олтара и круне. За нас је, у том смислу, посебно важно виђење аутора попут проф.др Бошка И. Бојовића. Оно нас обавезује на достојно сагледавање и узимање у обзир, јер је реч о високом интелектуалцу и врхунском

¹⁷⁸ Острогорски Георгије, "Историја Византије" у: Озимић Небојша (ур.), *Војсковођа, цар, светац : избор текстова о лику Константина Великог*, Просвета - Ниш, Ниш, 2002, стр.109.

¹⁷⁹ Дугогодишњи професор на предмету *Историја Византије* на Филозофском факултету Университета у Београду и оснивач Визанолошког института Српске академије наука и уметности.

¹⁸⁰ Острогорски Георгије, *Историја Византије*, Народна књига, Београд, 1998, стр.51-52.

познаваоцу материје, који се темом озбиљно бавио.¹⁸¹ Он, дакле, вели: "Синергија двеју власти, *imperiū-a* и *sacerdotiū-a*, уобичајен је пример у средњем веку. Улога централне власти у увођењу хришћанства у земљи, о чему Доментијан изричито говори, чак и када парафразира митрополита Илариона, била је од великог значаја. Светогорски монах какав је био Доментијан, образован и мистик, није морао имати илузију у погледу двојних интереса које је садржавало ово садејство цркве и државе, чији двоструки смисао заиста никад није могао да се изгуби откад је Константин Велики пригрлио хришћанску веру. Међутим, ипак је постало очигледно да напредовање друштвене димензије Цркве није могло ни да се замисли без чврсте владареве подршке. Од тренутка када се владар представио као борац за веру и уз то се определио за монашки позив, као што је то учинио Немања а за њим и други бројни чланови династије, изгледало је као да су противречности превазиђене. Вера је карактеристична одлика средњовековног човека и Немањићи заиста много дугују Цркви, њеној духовности и њеној друштвеној и цивилизацијској димензији".¹⁸²

Ако би са тог истог становишта посматрали политиколошко-религиолошки значај средњовековног владарског двора¹⁸³, онда би нам се посебно релевантним чинили увиди познатог епископа из III-IV века, Јевсевија Кесаријског, о чему пише и покојна др Нинослава Радошевић¹⁸⁴: "Евсевије је свестан значаја дворског церемонијала за политичку пропаганду. Сјај и раскош царева околине доприносили су уздизању његове изузетне функције. Приказ небеског двора у коме ужурбани анђели и арханђели окружују божији престо (...) неодољиво подсећа на царски двор сав у раскоши и сјају, пун угледних дворана

¹⁸¹ У својству социолога религије, специјалисте за средњовековну историју, филолога, балканолога, оснивача Катедре за историју и друштво Југоисточне Европе на Сорбони, научног саветника Балканолошког института Српске академије наука и уметности, истраживача сарадника Центра за балканске студије у Паризу, научног сарадник Центра за византијске, балканске и неохеленске студије у Паризу, редовног професора на Школи за напредне студије друштвених наука у Паризу, професора у Европском центру за мир и развој у Београду и др.

¹⁸² Бојовић Бошко И., *Краљевство и светост : политичка философија средњовековне Србије...* исто, стр.92.

¹⁸³ Вићентић Бојан, "Српски средњи век", *Двери српске* бр.1-2/2004, Српски сабор Двери, Београд, Сретење 2004, стр.53.

¹⁸⁴ Виши научни сарадник Византолошког института Српске академије наука и уметности.

увек спремних на проскинезу. Узвишеност царског позива оправдавало је стриктни формализам церемонијала и бљесак царског окружења. Међутим, сваки добри хришћански владар, исто као и антички краљ – филозоф, свестан другостепене важности материјалних добара, презире пурпур, смеје се удворицама и ласкавцима и као Константин 'одева своју душу у сјајне хаљине'. У вештој игри речима преношењем на морални план царских титула 'автократор' и 'победник', као највећа Константинова вредност уздиже се његова победа над сопственим страстима и његово самосавлађивање (...). И сам овоземаљски живот и многохваљена дуговечност су пролазни и безвредни. Вечни живот је цар себи обезбедио својом праведношћу".¹⁸⁵ Јасно је, дакле, да источноромејски дворски церемонијал, као *елемент политичке пропаганде*, али и као својеврсна икона и *приказ небеског двора*, носи политиколошко-религиолошку поруку *par excellence*.

2. Рађање, утемељење и развој православног монархистичког поректа од Светог цара Константина Великог до владарског идеала Новог Константина

Чини нам се логичним да личност, дело и заоставштина Светог Равноапостолног цара Константина Великог, као и последице који они остављају кроз повест, буду једна од радо разматраних тема од стране српских аутора, који се баве темом хришћанских основа монархије, као државног уређења.¹⁸⁶ Ово је, свакако, оправдано ако узмемо у обзир да је Константинова владавина нуклеус и зачетак онога што ће се доцније развити у концепт православне монархије и то са снажним религијским печатом.¹⁸⁷ Религијски моменат наглашен је истицањем чињенице да је Константинова самостална императорска владавина заснована на чувеној и легендарној победи под симолом победоносног крста.

¹⁸⁵ Радошевић Нинослава, "Константин Велики у византијским царским говорима" у: Озимић Небојша (ур.), *Војсковођа, цар, светац : избор текстова о лику Константина Великог*, Просвета - Ниш, Ниш, 2002, стр.142.

¹⁸⁶ Крстић Небојша М., *Победити или нестати*, Ривел Ко, Београд, 2002, стр.45-46.

¹⁸⁷ Живковић Ивица, "Ухваћен у таму рационализма", *Војсковођа, цар, светац : избор текстова о лику Константина Великог...* исто, стр.169.

По обрасцу цара Давида, као тријумфатора, Константин се доживљава као први цар – бранитељ богооткривене вере, иако је јасно да његов сукоб са сувладаром није био, преваходно, верске природе. Но, православном монархистичком дискурсу ова чињеница није сметала да цара Константина почне да доживљава, управо, као образац хришћанског монарха, као врховног заштитника Цркве и верног народа. Да се ова идеја транспоновала кроз време, верујемо, да није неопходно истицати и доказивати, али нам се чини сврсисходним да укажемо на један одељак из старе српске хагиографско-историографске књижевности, који лепо илуструје преношење константиновског идеала и његово плодотворно калмљење на српско државно стабло. Наиме, српски архиепископ Свети Данило II Пећски кличе Светом краљу Милутину над његовим самртним одром, тј. по његовој блаженој кончини: "О љубазни и прослављени Богом, и слични светим и великим царевима, кротком Давиду и славном Константину, достојниче Божије помоћи и покроба на прослављање и на узвишење свога отацтва".¹⁸⁸

За нас је важно и симптоматично да један истакнути човек Цркве, какав је у своје време био епископ жички Сава Дечанац, не детектује било какву цезаропапистичку димензију, константиновски установљене и оформљене, царске власти. Разлог томе је, свакако, у позицији из које се једна појава посматра. Полазна тачка владике Саве је конзервативистичка и заснована на основама православног богословља и традиционалног поимања српске државности: "Владалац је у својој држави врховни заштитник, строги чувар и хранитељ догмата господствујуће – православне вере – правоверија и сваког црквом установљеног обреда, благољепија и благочинија. За велико учешће у развићу хришћанства, а потом особито старање о цркви, први хришћански цар Велики Константин, носио је почасну титулу 'спољашњи епископ'".¹⁸⁹ Овакво поимање царске власти је могуће једино кроз идеализовану концепцију монархијске владавине као служења Богу и заједници верних, тј. народу, који није само пуки збир поданика, већ охристовљени *лаос* (λαός) у органском ткиву Цркве¹⁹⁰.

¹⁸⁸ Данило Други... исто, стр.112.

¹⁸⁹ Дечанац Сава... исто, стр.32.

¹⁹⁰ Познановић Жељко И., *Српска идеја*, Слободна књига, Београд, 1999, стр.43-44.

Иако се не сме губити из вида да је Константин био изразито политички делотворан владар, сматрамо да би се резоновањем др Косте Ђурића¹⁹¹, према којем би се Константиновом одређењу за хришћанство признала искључиво политичка димензија, овом судбоносном потезу одузела било каква духовна компонента, а самим тим и било каква дубља политиколошко-религиолошка релевантност. Међутим, мишљења смо да то не може бити случај, будући да су хришћани и у Римском Царству, као и у самој Константиновој војсци, били у изразитој мањини, тако да би он таквим одређењем својим политичким плановима пре могао да науди, него да им буде од ползе. Тај Константинов поступак, иако јесте политички по својој природи, свакако је имао религијску мотивацију и произвео је не само политичке, већ и последице у домену религијског. Покојни теолог Никола Поповић о овоме расуђује на начин, који тему чини изразито битном управо са становишта политикологије религије: "Па да се упитамо: зашто је пришао хришћанству? Једни веле да је то урадо из чисто политичких разлога. По њима, император, уверивши се да незнабоштво пропада, а својим падом вуче и државу у пропаст, као искусан политичар видео је да је, за обнављање и подизање државе нужна била нова религиозна основа, а њу му је могло дати само хришћанство, због чега се и старао да веже хришћанство са државом. Хришћанство је морало бити то које ће државу сачувати од трулежи идолопоклонства. По Фарару, такво мишљење не одговара ондашњем стању ствари и нема никаквог основа. Јер Константину није било потребно да склони хришћане на своју страну, кад су још од времена његовог оца стајали на његовој страни, наравно, уколико се може говорити о партаичности њиховој у тој борби. Друго, у његовој је војсци била већина незнабожачка, а хришћани су били у мањини, како на истоку тако и на Западу. Рим је још био чиста незнабожачка варош и ту се популарност најмање могла добити наклоношћу хришћанима. А да су ту били политички разлози у питању, баш би они требало да га зауставе од тог корака, јер је њим најпре могао да навуче мржњу незнабожаца на себе. У Миланском едикту се да видети шта га је руководило на тај судбоносни корак. Ту он сам вели да је узрок те његове наклоности хришћанима милост највишег Бога и жеља да ту милост обезбеди и за убудуће. На тај начин сам Константин

¹⁹¹ Ђурић Коста, *Црква и држава : поводом питања о одвајању цркве и државе*, Штампарија Св. Сава, Београд, 1923, стр.13.

признаје да је за победу, коју је са куд и камо мањом војском учинио, обавезан особитој помоћи Великог Бога. Према томе, мишљење које каже да је Константин из политичких разлога пришао хришћанима као неосновано само по себи отпада".¹⁹² Бавећи се Константиновим законодавним и државотворним радом, као суштински религијски надахнутим, на описано сведочанство епископа Јевсевија Кесаријског нас подсећа и покојни проф. Мирослав А. Војиновић, богослов и уредник *Прегледа Цркве Епархије нишке*.¹⁹³

Свети цар Константин је био један од главних узора за угледање дугом низу српских владара, чија је званична философија политике у њему препознавала један од водећих образаца идеалног хришћанског монарха. Ова нит се, у извесном смислу, може пратити од самог почетка српске православне монархије, тј. од Светог Симеона Мироточивог, па све до краља Александра I Карађорђевића, о чему сведочи предивна фреска и ктиторска композиција на јужном зиду цркве Светих равноапостолних цара Константина и царице Јелене у Опарићу, где је, по узору на ктиторску композицију краља Петра I Карађорђевића на Опленцу и српске средњовековне владарске ктиторске композиције, приказан краљ Александар у пуном краљевском орнату и са макетом храма у рукама, како га Свети цар Константин приводи Богородици, која седи на трону са Богомладенцем Христом у наручју. Иначе, живопис овог храма је 1936. године израдио академски сликар Николај Мајендорф, руски емигрант и потомак високоблагородне руске баронске лозе. Овај пример из црквене уметности из прве половине XX века, може да се посматра ван било каквог политиколошко-религиолошког контекста и да се посматра само као уобичајени начин иконографског приказивања ктиторских композиција. Дакле, без икаквих политиколошко-религиолошких последица или интенција. Међутим, када измемо у обзир друге примере православних владарских ктиторија тога доба, као и одговарајућих иконографских композиција које их прате (нарочито бројних, нпр, у Румунији тог периода), не би нам се могло замерити ако би смо речену фреско-композицију посматрали и са становиште политикологије религије. Она би могла да нас наведе на помисао о иконографској реакцији на промењене услове живота и деловања Цркве у новоформираној

¹⁹² Поповић Никола, "Религија цара Константина" у: Озимић Небојша (ур.), *Војсковођа, цар, светац : избор текстова о лику Константина Великог*, Просвета - Ниш, Ниш, 2002, стр.128-129.

¹⁹³ Војиновић Мирослав, "Веродостојност виђења Св. цара Константина Великог"...исто, стр.137-138.

мултиконфесионалној Краљевини, у којој је она изгубила статус државне Цркве, али и остала под значајним утицајем владара и уливом световне власти. Или, како је приметио блаженопочивши протојереј-ставрофор проф.др Лазар Милин¹⁹⁴: "У пламену првог светског рата и револуција, као у каквом свеопштем пожару, нестало је хришћанских царевина и царева, па хришћанство почетком 20. века улази у нови период свога постојања, период помного чему сличан оном предконстантиновском периоду".¹⁹⁵ Међутим, упркос суштински измењеном условима и државној политичкој и идеолошкој матрици, Црква свој начелни став према идеји монархије није променила. Монарх се и даље, по идеалном константиновском типу, доживљава као први син и највећи бранич Цркве и правоверја, чак и у условима када није дошло до миропомазања, као главног светотајинског елемента легитимизације његове власти, као Богом установљене и Црквом потврђене. "Власт, наиме, од Бога може да буде на два начина: или по вољи Божјој или по допуштењу Божјем. По *вољи Божјој* је онда кад се стара да испуњава заповести Господње и да оне који су јој поданици васпитава као честите Хришћане, пре свега правичним и човечним законима. По вољи Божјој је власт оличена у Монарху који прима Миропомазање од стране Патријарха, а са Миропомазањем благодат Духа Светога која књазу, краљу или цару просветљује ум и срце и учи га да испуњава вољу Свете Тројице. Таква власт, власт по вољи Свевишњег, међу православнима је постојала од Светог Цара Константина до Светог Цара Николаја II Романова, а међу Србима од Светог Симеона Немање до Петра II Карађорђевића..."¹⁹⁶

Елем, један од главних мотива за средњовековно поређење Светог Симеона Мироточивог са Светим царем Константином, јесу његове заслуге за ширење, одбрану и утемељење правоверја у подложном му Отачаству, што није било без велике важности за формирање идеолошког светоназора и политичке философије тадашње Србије. "Чињеница да се Немањи, а затим и Сави даје константиновски епитет 'равноапостолни', одражава, у

¹⁹⁴ Редовни професор на Катедри систематске теологије за предмет *Апологетика са историјом религије* на Богословском факултету Српске Православне Цркве.

¹⁹⁵ Милин Лазар, *Научно оправдање религије (Апологетика)* : књига 2, Православље, Београд, 1977, стр.59.

¹⁹⁶ Димитријевић Владимир Р., "Са вером у Бога, за Краља и Отацбину", *Двери српске* бр.28, Српски сабор Двери, Београд, 30. децембар 2005, стр.9.

ширем смислу, преплитање владарског и првосвештеничког архетипа које се у светлости старозаветне политичке теологије наметало средњовековном човеку".¹⁹⁷

По узору на поменути немањићку државотворну *свету двојицу*, којима се доцније типолошки придружује и трећи – Свети Симон Монах (краљ Стефан Првовенчани), ову идеолошку константиновску матрицу следе и сви њихови наследници на српском престолу током средњег века. "Готово у свим повељама упућеним црквеним дестинатарима, Дечански инсистира на круни као симболу свог владарског положаја. О самоме чину крунисања изведеном 'на празник Богојављења' опширно се говори у Дечанској хрисовуљи. 'Од Бога дарована круна краљевства српског' већ генерацијама је за Немањиће симболисала свети карактер њихове власти. Византијска учења о изабраном народу, 'равноапостолном' зачетнику Царства и светости владара слила су се у Срба у династички обојену слику немањићке лозе (Грачаница, 1321. године), на којој анђели доносе свете регалије Новом Константину. Стефан је своју задужбину посветио Пантократору, што је представљало даљи корак у приближавању Немањића идеји Царства. (...) Од многих слојевитих и вишезначних дечанских слика, неке имају несумњив династичко-политички карактер. Заједно са текстом хрисовуље за исти манастир, оне откривају извесне особености владарског програма (...)." ¹⁹⁸ На истом месту сазнајемо: "Душан себе пореди са Јосифом, угледајући се на Јосифа као 'владара многих народа'. Српски цар вели да њега самог 'таквим истим начином, по својој милости... премести (Бог) од краљевства на православно царство'. Описом своје државе као 'православног царства' Душан открива сопствене универзалистичке претензије, потврђујући их даље речима да 'све ми (Бог) даде у руке као и Великоме Константину цару, земље и све стране и поморја и велике градове царства грчкога'. Последња потврда о томе да је у идеолошком смислу прелаз на екуменско царство припреман у српској средини, по нашем мишљењу крије се у Душановим речима: 'Све се то догодило не по мојој жељи, ни неком силом, него по благослову божјем и других поставише ме царем за сваку православну веру, да славим једносушну Тројицу у векове. Амин'". ¹⁹⁹ Иста константиновска матрица се лако да пратити у српском средњовековном живопису, књижевности и дипломатици, тако да је

¹⁹⁷ Марјановић-Душанић Смиља, *Владарска идеологија Немањића...* исто, стр.295.

¹⁹⁸ Исто, стр.153-154.

¹⁹⁹ Исто, стр.92.

исто приметно и у повељи цара Стефана Уроша IV Душана Светој српској царској лаври манастиру Хиландару из 1348, о којој др Марјановић-Душанић бележи: "Као некада Константину Великом, тако су и њему, захваљујући молитвама и благослову светих предходника, додељене свете инсигније победиоца: крст од руке Господње и мач из руке анђеоске".²⁰⁰

Исти идеолошки концепт је преживео и саму светородну династију Немањића и наставио се за владе њихових наследника и настављача из светородних династија Хребељановића-Лазаревића и Бранковића. Међутим, чини нам се да је тај програм угледања на зачетника православне монархије и првог хришћанског императора, био најизраженији у програму владарске идеологије Светог деспота Стефана Високог Лазаревића, за шта је највише заслужан његов званични биограф Константин Костенички или Константин Философ. Управо он је и творац маштовите владарске генеалогije Стефана Лазаревића којом га доводи у позицију биолошког потомка, па самим тим, и духовног и идеолошког наследника цара Константина: "Такође је (Деспот) сродник благочастивог (и) равноапостолног цара Константина, лоза његових родитеља – сачува се грана да царско и апостолско дело испуни и да изврши (што је предвиђено) изабраноме од најизабранијих, и дође време да стадо упозна преславног господара".²⁰¹ Речена генеалогija има веома важну религиолошко-политиколошку диманзију и вредност, посебно када узмемо у обзир политичко-безбедносну ситуацију током владавине Светог деспота, али и његове личне квалитете и особине, које су га квалификовале и легитимизовале за високу службу коју је обнашао. Након нестанка светородне династије Немањића, легитимизација власти нове владарске куће је била прека потреба, посебно ако узмемо у обзир унутршње-политичку климу тога доба и аспирације других претендената на исти положај. Стефану је у прилог ишла чињеница да је потицао од Немањића по *танкој крви*, као и новостечени духовни и династички ауторитет дома његовог оца, утемељеног на мученичкој жртви Светог великомученика векликог кнеза Стефана Лазара Хребељановића Косовског. Дакле, код Лазаревића постоји тенденција да се, по узору на легитимизацију власти династије Немањића пореклом од Светог Симеона Мироточивог, изгради нови легитимитет на

²⁰⁰ Исто, стр.163.

²⁰¹ Константин Философ, *Живот Стефана Лазаревића деспота српског*, Издавачки фонд Српске Православне Цркве, Београд, 2009, стр.26.

родоначелнику нове династије – Светом великомученику Лазару Косовском, али и на легитимитету пореклом (по женској линији) од Светог Симеона Мироточивог и по (фиктивној) генеалогии од Светог цара Константина. То је стари образац и обезбеђује не само континуитет, него и легалитет власти, али и потпору религијске природе, која световној власти додељује сакралну димензију. "Сакрална димензија ове краљевске харизме почива на посвећењу свог утемељитеља чији ће култ наставити да се развија у току 13. века."²⁰² Управо је Црква, била главни ослонац формирању тог новог политичког легитимитета и религијског ауторитета. Међутим, Константин Философ, као главни протагониста и *spiritus movens* владарске идеологије Лазаревића, на известан начин, настоји да тај ауторитет и легитимитет *ојача* довођењем Светог деспота Стефана Високог у директну и непосреду везу са личношћу и богатим наслеђем Светог цара Константина Великог. "Идеологија 'Новог Константина' добила је најдоследнији израз у 'генеалогии Немањића' из пера Константина Философа, тексту који покушава да порекло српске династије веже за оснивача Цариграда. Та фиктивна генеалогиија је конструисана у време када су потомци кнеза Лазара градили свој легитимитет на сродству са владалачком кућом Немањића; па ипак, жеља ондашњих српских династа да се у свом деловању и сликама које су о себи оставили саобразе идеалном хришћанском владару не би добила тако 'историјски' облик да *imitatio Constantini* није имало у српској средини дугу традицију."²⁰³

Дакле, управо је Црква та, која је стварала култ и лик цара Константина као идеалног архетипа хришћанског монарха, чиме је једном за свагда исказала своје политиколошко-религиолошко схватање о идеалном типу државне власти. Колико је ово било значајно у духовном, једнако је било и у политичком смислу, кроз многе векове и трајно је утицало на религијско поимање државне власти у Православљу. "Претварање Константина I и његове владе у легенду може да се прати, и то још много исцрпније, у хагиографији и црквеној историји. Вероватно је ова традиција утицала и на поређење словенских владара са првим хришћанским царем. И писци житија српских владара прате легенду 'богопросвећеног и премудрог Константина', кудећи његове мане и уздижући његове врлине. Тако је легенда оснивача Цариграда обухватила у своја недра многе ромејске

²⁰² Бојовић Бошко И., *Краљевство и светост : политичка философија средњовековне Србије...* исто, стр.39.

²⁰³ Марјановић-Душанић Смиља, *Владарска идеологија Немањића...* исто, стр.289.

василевсе и суверене средњовековног православног словенског света, обједињујући владарске идеологије византијског комонвелта једним многозначним симболом, симболом цара Константина Великог, његовог града и универзалног Источног хришћанског царства".²⁰⁴ И, заиста, већ у тој константиновској владарској типологији назиремо основне елементе идеализоване типологије православног монарха, као што су: христообразност, богоизабраност, светородност династије, па и симфонијачност. Тако нас, нпр, Небојша Озимић²⁰⁵, бавећи се ликом Светог цара Константина из угла древних црквених историја, из пера епископа Јевсевија Памфила Кесаријског и Сократа Схоластика, обавештава: "Потпуно је нормално да је за Евсевија, који је доживео и на својој кожи осетио сву жестину прогона хришћана, Константин изасланик Божији, послат на земљу да спроведе правду Творца. Тако Евсевије, описујући оно што је претходило бици код Милвијског моста, каже за Константина *император и син императора, човек религиозан и син најрелигиознијег човека, премудрог у свим пословима*. Очигледно је да Евсевије у свему поштује принцип монархичности и, у наведеном примеру, њиме чек образлаже разлоге због којих се баш Константин одлучио на кораке које је предузимао".²⁰⁶ Владарски образац, који се овим поступком поставља и утврђује, сведочи о идеално замишљеном монарху, као Божијем изабранику и човеку дубоке вере. Слично је и код Јевсевијевог настављача, о чему говори исти аутор: "Сократ Схоластик је Константина приказао пре свега као доброг државника, решеног да царство које му је, како сам каже, од Бога поверено сачува, прошири и християнизује још више"²⁰⁷, из чега извлачимо закључак да је хришћанска царска власт од самих почетака имала и своју сотириолошку димензију, која се испољавала кроз евангелизацију и оцрквљење једне политичке заједнице, тј. државе. Међутим, упркос свом активном и покретачком капацитету у крилу Цркве, код Константина се већ назире и симфонијски карактер царског служења, али и својеврсна брана од могућих цезаропапистичких тенденција световне власти, јер: "Када се нађе пред

²⁰⁴ Радошевић Нинослава... исто, стр.151-152.

²⁰⁵ Историјар, публициста, књижевник, преводилац и кустос Народног музеја у Нишу.

²⁰⁶ Озимић Небојша, "Константин Велики у црквеним историјама Евсевија из Цезареје и Сократа Схоластика" у: Озимић Небојша (ур.), *Војсковођа, цар, светац : избор текстова о лику Константина Великог*, Просвета - Ниш, Ниш, 2002, стр.191.

²⁰⁷ Исто, стр.195.

проблемом који не може да реши, а то су углавном догматски спорови, Константин је само решавање препуштао црквеним великодостојницима".²⁰⁸ Слика и образац идеалне монархијске власти је овим запечаћена и снажно је религијски надахнута и то сразмерно рано, тј. још у IV и V веку.

3. Прихватање и прилагођавање источноромејског државотворног обрасца у средњовековној Србији, на размеђу Истока и Запада

И поред извесних варијација и интерполација наслеђених из српског преднемањихког државно-политичког поретка, средњовековна Србија је прилично доследно пренела на своје тле источноромејски државотворни образац, додајући му као своју особеност и препознатљиву црту западне провенијенције, која је оставила значајног трага и снажно је утицала на формирање особених карактеристика, не само у домену устројства и схватања државе и власти, већ и у домену материјалне и духовне културе, тј. у градитељству, књижевности, хералдици²⁰⁹ и др. Међутим, када је реч о особеностима српске средњовековне монархије, ту је, заправо, превсходно реч о потреби за легитимизацијом краљевске власти, религиолошки релевантним, формирањем светородних владарских лоза, каква се у Византији никада није развила у том облику и тим интензитетом. "Први монархистички култ код Срба скоро се подудара с ницањем словенске хришћанске државе у тесном додиру с латинским и византијским светом. Премда изгледа немогуће утврдити директну везу између овог кнежевског култа и династичких култова из доба Немањића, најмање што би се из тога могло закључити јесте да је ту реч о христијанизованом друштву с препознатљивом склоношћу ка очувању култа кнезова, вероватно још од XI века, у време процвата култа краљева у многим европским земљама. Осим тога, оно мало што се зна о култу мученика Јована Владимира има више историјско-антрополошки, него

²⁰⁸ Исто.

²⁰⁹ Jovanovich Hadzi Nenad M., "Development of heraldry in medieval Serbia", *Nobiltà* Vol.XXVI No.153, Famiglie Storiche d'Italia, Istituto Araldico Genealogico Italiano, Feredazione delle Associazioni Italiane di Genealogia, Storia di Famiglia, Araldica e Scienze Documentarie, Milano, novembre-dicembre 2019, pg. 111-132.

идеолошки карактер. Изгубивши званичан карактер у Србији Немањића, и премештен у ред помесног култа, он ипак дозвољава претпоставку о виталности једне такве појаве, и то на знатном простору који се протезао од православне и латинске Дукље (Зете), прелазио преко средње Албаније до хеленског Епира и све то у готово хиљадугодишњем континуитету. (...) Припадност византијској црквеној јурисдикцији упућивала је на хиљадугодишњу империју оне који су упознали распон њене моћи и утицаја, тежили њеном престижу и богатству, стремили тековинама њене цивилизације до те мере да су пожелели да их претворе у сопствено наследство. Стефану Немањи, Светом Симеону у династичкој хагиографији, полази за руком да у наслеђе својих потомака пренесе византијску духовност која ће, након што буде прихваћена, током времена постати темељ двостраног стуба двојне власти, оличене у аутокефалној цркви и наследној краљевској харизми која и сама постаје сакрализована култом свог оснивача."²¹⁰ На описаним источноромејским темељима, допуњеним поменутиим српским особеностима, формиран је култ светих српских владара, али се временом идеологија византијског типа монархије све чвршће укорењивала и у Србији, посебно након владавине првих Немањића, а особито од времена Светог краља Стефана Уроша II Милутина, када, заједно са растом српске државотворне потентности, расту и извесне амбиције српских владара. За схватање и разумевање српског средњовековног монархистичког државотворног концепта нам је од посебне важности наша оновремена дипломатичка грађа, која је често крцата прасликама, симболима, али и директним алузијама на особити тип српске православне монархије. Примећује то и покојна проф. др Радмила Маринковић²¹¹: "Према законима писања докумената, он мора почети инвокацијом, зазивањем имена Божијег. Српске свечане повеље су ту инвокацију прошириле и претвориле у опширну теолошку и идеолошку мотивацију, у теолошко образложење подухвата, истичићи његов божански извор. Тако српске аренге пружају владарима могућност да теоријски образложе идеје којима су у свом владању руковођени, да истакну своје религиозне побуде и настојање да следе идеал хришћанског владоца, пуног врлина и осећања дужности према народу која им је Бог

²¹⁰ Бојовић Бошко И., *Византија – Балкан – Европа...* исто, стр.94.

²¹¹ Један од наших најпознатијих и најзаслужнијих историчара књижевности и бивши професор средњовековне књижевности на Филолошком факултету Университета у Београду и, што је посебно интересно, потомак Карађорђевог млађег брата, несрећног Маринка Петровића.

поверио".²¹² За политикологију религије је од немале важности да такав ауторитет, какав је, несумњиво, била др Маринковић, налази и препознаје и то у средњовековним српским изворима прве врсте, да су *религиозне побуде владања и идеал хришћанског владоца* имале *опширну теолошку и идеолошку мотивацију и теолошко и теоријско образложење божанског извора* власти православног монарха. Тај државотворни модел је до те мере загосподарио српском средњовековном политичком философијом да је, временом, постао и једна од темељних одредница психологије српског народног колективитета, коју је баштинио и након престанка државне самосталности. Такви садржаји народне свести могле су да населе душе и срца широких народних кругова једино као религијски инспирисани садржај, којег је Црква нормирала и проповедала, а одатле су упливисали и у традиционалну српску епiku, која је формирала лик српскога човека кроз дуге векове сужањства. На том трагу је у својим размишљањима био и Владимир Велмар-Јанковић²¹³: "По пореклу боје византијско, источно, балканско хришћанство живело је кроз српског сељака без златног сјаја Цариграда, и дуго после пропасти краљевске државе".²¹⁴ Нешто даље, исти аутор додаје: "Коренита прерада коју је Византија извела у војној схеми римске организације, прошла је кроз разне степене и претворила се сасвим у особени систем, источни, византијски, пре но што су Срби и дошли у додир с Цариградом. А исто тако је било и са осталим византијским установама цивилног живота које су на Србе утицале: источни тип монархије, источно хришћанство, законодавство, судство, администрација, уметност итд. "Византијска култура, ако не једино и искључиво, а оно свакако више но сви други фактори скупа, утицали су на живот српског народа и српских држава" (Ст. Станојевић) (...) А баш то законодавство у коме је стари Рим губио реч, његово судство и његова администрација деловали су доцније на Србе при устројству њихове државе. (...) Уз то је и сам утицај Византије у Србији ипак био периферичан и није сасвим поклопио донесене основе; иако је велико било угледање на Византију код људи чији су краљеви и сами имали аспирације за царски престо Цариграда, ипак се у законодавству и у

²¹² Маринковић Радмила, "Поговор", у: Маринковић Радмила (ур.), *Писах и потписах : аутобиографске изјаве средњег века*, Нолит, Београд, 1996, стр.245.

²¹³ Познати српски политичар, правник, психолог, драмски писац, приповедач, есејиста и критичар.

²¹⁴ Велмар-Јанковић Владимир, "Поглед с Калемегдана", у: Ђорђевић Мирко (ур.), *Српска конзервативна мисао*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2003, стр.103.

уметности, у обичајима и менталитету осећају знатне црте самосталног живота и схватања и поред превласти грчког језика".²¹⁵ О византијској компоненти српске државне идеје сведоче и програми зидног сликарства бројних и великолепних немањићких владарских задужбина, што сведочи и о употребљивости религијског момента у чисто политичком домену, који га, наравно, ни најмање не лишава његове духовне намене и природе. "Да је власт краљева Немањића била по природи сасвим слична власти ромејских царева сведочиле су нешто одређеније представе српских црквених сабора придружене сценама циклуса Седам васељенских синода (Сопоћани, Ариље) (...). То придруживање требало је да подсети да су српски владари, попут древних византијских василевса, преузимали мисију старања о чистоти правоверја у својој држави, у којој је деловала аутокефална народна црква".²¹⁶ На ову тему је промишљао и оставио нам је довољно дубоке и вредне увиде и легендарни др Мирослав Спалајковић²¹⁷: "У духовном јединству и непоколебљивости српске верске, друштвене и националне мисли, лежи извор оне државотворне моћи која је одржавала и спасавала Српство у средњем веку као и доцније. На том првобитном извору Србин је за сва времена одредио свој однос према Богу и људима, полажући у темеље свога народног бића: светосавску народну веру, патријархално схватање живота и поштовања предака, човештво и јунаштво однеговано у породичном задружном оквиру и опевано на народном језику заједничким уметничким генијем самог народа. На тим темељима је још од старина изграђена српска државна заједница, национално искристалисана у древним српским жупама и племенима, политички коначно уобличена у средњевековним српским државама, а нарочито у држави славних Немањића. Српска Голгота је отпочела од првог дана српског досељавања у ове северо-западне крајеве старе Византије, на вечитом раскршћу између Истока и Запада. Са највећим напорима Срби су подизали и одржавали своје државне зграде. У току векова

²¹⁵ Исто, стр.111.

²¹⁶ Марјановић-Душанић Смиља, Војводић Драган, "Образац царства - идеја и слика власти у Србији (1299-1371)", у: Војводић Драган, Поповић Даница (ур.), *Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, Српски комитет за византологију, ЈП Службени гласник, Византолошки институт САНУ, Београд, 2016, стр.306.

²¹⁷ Последњи посланик Краљевине Србије у царској Русији, вршилац дужности министра иностраних послова Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и дугогодишњи посланик Краљевине Југославије у Француској.

оне су зидане и рушене, али духовни темељи српске народне заједнице остајали су нетакнути. Њих ни време ни догађаји нису могли начети. Зато се српски народ и могао до данас одржати. Бранити те темеље с очајничким самопрегором и без предаха – у садашњости и будућности, онако као и у прошлости – такав је од памтивека био и такав мора увек бити ВРХОВНИ ЗАКОН у животу српског народа".²¹⁸ По схватању др Спалајковића је, дакле, *духовни темељ* тај на којем је сазидано здање српске државности те је, због тога, он достојан и највише жртве јер, чак и када би држава пропала, ако је очуван тај темељ, њено васкрсење је могуће. Ако духовног темеља нестане, нестаће и сама перспетива некакве државне организације и рестаурације. По овом схватању, дакле, без религијске основе није могућа ни државна надградња.

На послетку, са идеалним типом српске верзије црквено-државног модела монархијске симфоније, упознаје нас академик Теодор Васиљевич Тарановски²¹⁹: "Црква и држава у Византији сачињавале су јединствени црквенополитички организам, те им је био постављен заједнички задатак, и то да пасу стадо Христово. Стога није цар ни могао да остави верски и црквени живот без пажње и сарадње са своје стране, него је баш био дужан да буде активни сарадник у верским и црквеним пословима. ПравOVERНИ је цар био изричито признат и нарочито позван као 'чувар вере', који је имао да верски и црквени живот надзирава. И српски су владоци сматрали православље као основу своје власти и државе. Вршили су српски владоци и функције чувара вере, и то почињући од Стефана Немање и његове борбе против богумилске јереси и надаље. Те су се функције нарочито развиле и разгранале под Душаном, зашто су овлашћивале потпуност преузете царске власти. Душан је био свестан, да је он 'благоверни православни цар', коме пристоји да буде чувар вере, дакле и надзорник над црквом. (...) Пошто није црква била одвојена од државе, него је с њом заједно сачињавала један сложени и сложни црквено-политички организам, додељивало се цркви одређено учешће у државном животу. Ту прво долази право црквених достојанственика на милосрдну интервенцију код световне власти, која је

²¹⁸ Спалајковић Мирослав, "Духовни темељи светосавске Србије", у: Ђорђевић Мирко (ур.), *Српска конзервативна мисао*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2003, стр.98.

²¹⁹ Чувени правник и историчар словенског права, предреволюционарни професор Петроградског универзитета, професор Правног факултета Универзитета у Београду и редовни члан Српске краљевске академије.

интервенција била позната и проширена у Византији. (...) Било је ту дакле неке контроле од стране цркве над владаочевим даровницама црквама и манастирима, да не би се у њима вређала црквена слобода и да не би дар садржао неке правне мане, или нешто противзаконито, што не би црква могла да прими. Та контрола од стране цркве сачињава дакле неки pendant онеме надзору над радом у цркви, који је са своје стране вршио владалац. Трећа и најважнија функција, која је припадала цркви у световним пословима, потицала је из дужности и права свештенства да врши религијску и моралну поуку. Због тога свештеници свију степена хијерархије сматрали су се и признавали као природни, од Бога постављени, саветници владалаца. Одатле се изводило самостално право свештенства на учешће у државним саборима. Виши јерарси, а нарочито архиепископи, доцније патријарх, имали су у тој саветодавној функцији нарочиту и истакнуту улогу и не само на саборима, него и у ужем савету владаоцем и код решавања многих текућих државних послова".²²⁰ Из понуђеног описа др Тарановског није тешко извући закључак да је религија, заиста, била главни конститутивни елемент државно-политичке идеје средњовековне Србије. Као да је религијском начелу био потчињен читав државни апарат. Као да је главни интерес државе, заправо, био на очувању и унапређењу Цркве и њене улоге у друштву. "Светородна династија Немањића најбољи је пример политике са крстом. У време ове династије, Србија је доживела свој "златни век". Две стотине година напретка у економском и војно-политичком смислу, али и у духовном, резултат су владавине династије из које су готово сви владари постали светитељи. То сведочи о снази вере Немањића, који су своју државу увек водили путем истине Божије и православља. Србија је била земља у којој нико није био дискриминисан зато што је друге вере или националности и владавина закона била је сасвим нормална ствар. Немањићка Србија била је тврђава православља, а благоверни владари су градили велики број манастира и храмова. Немањићка Србија била је права симфонија световне и духовне власти, у којој су Црква и држава чиниле један организам и где се потврдило да без Цркве у политици нема добре политике ни успешне државе."²²¹ Но, како је ту, заправо, реч о идеално схваћеним релацијама на линији Црква – држава, морало би се поставити питање да ли је једнако

²²⁰ Тарановски Теодор, "Српски средњовековни владаноци као чувари вере православне", *Каленић* год. XXIII бр. 2(135)/2001, Српска православна епархија шумадијска, Крагујевац, 2001, стр. 24-25.

²²¹ Вићентић Бојан, "Црква и политика", *Нова искра* год. X бр. 69, Иван Стојановић, Београд, 2002, стр. 12.

толика била јака и намера да се религијски моменат употребљава у чисто политичком домену, тј. да ли је религија кориштена у циљу јачања државне кохезије, а ради њеног економског, војног, унутрашњег и спољнополитичког бољитка. Верујемо да је истина, као и иначе, негде на средини, али исто тако сматрамо да ове две врсте мотивације једна другу нису поништавале, потирале и искључивале, те да чињеница да је вера имала и чисто политичку димензију, нипошто није умањивала искреност религиозних уверења главних партиципаната у том, симфонијном, односу. Како било, рекло би се да је, тада и тамо, такав однос, свакако, производио благотворне последице за читав народни организам, како у духовном, тако и у политичком погледу...

IV СРЕДЊОВЕКОВНА СРБИЈА, КАО БАШТИНИК ИДЕЈЕ ПРАВОСЛАВНЕ, САБОРНЕ, САМОДРЖАВНЕ И СТРАТОКРАТСКЕ МОНАРХИЈЕ И ЊЕНА ПРОЈАВА У НОВОВЕКОВНИМ СРПСКИМ МОНАРХИЈАМА

1. Неке од нововековних визија српског средњовековног самодржавља

Идеална државна организација, каква је конципирана описаним немањићким идеолошким светоназором, поред православља, као религијског кохезионог фактора, подразумевала је и термин какав је *саборност*, који се врло често употребљава и данас у политичким визијама и српском политичком дискурсу у најразличитијим контекстима. Један од активнијих учесника српског политичког живота, др Војислав Шешељ, је само један од њих²²²: "Тада акумулисана духовна снага и стваралачка енергија биће драгоцену у наредним вековима ропства када је Српска православна црква преузела националну улогу сломљене државе Немањића. Црква је на то била дуготрајно припремана развијањем принципа саборности код бирања највиших црквених великодостојника, неговањем оданости држави као једне од главних духовних вредности, одрицањем од учешћа у борби за политичку власт, помагањем владарима да учврсте централну власт у односу на осигуре регионалне великаше, али и изразитом благонаклоношћу коју су према њој исказивали сви

²²² Народни посланик у Скупштини Србије, председник Српске радикалне странке и доктор правних наука.

краљеви и цареви немањићке лозе. Владари српске средњовековне државе нису исказивали цезаропапистичке склоности и наметали се као врховни црквени поглавари, као што је то био случај у неким другим православним државама. С друге стране, ни црквени великодостојници никада нису имали папистичких амбиција".²²³ Такође, врло рано се у том повесном периоду појављује и појам *самодржавља*, као синонима за државну самосталност. И један и други појам су крцати религиозим набојем и оправдавани су управо верским разлозима. Међутим, како би се поменути концепцијама удахнуо живот, био им је потребан религиозни животодавни дух. Но, да би оне уопште могле да опстану у контексту реалне политике и политичке сврсисходности и изводивости, држава је морала да располаже релевантном, поузданом и ефикасном војном силом, која би га бранила, а која је у искључивом домену световне власти. На тај начин су се ови кључни елементи допуњавали и били су потпуно међусобно зависни. Недостатак или изостајање било којег од њих подразумевао би рушење читаве идеолошке конструкције, али и саме државе са њом. Тако је и било. Након војног пораза, нестало је не само самосталне државе са њеним институцијама, већ је, на послетку и као нусефекат, и опстанак самосталне црквене организације доведен у питање. Тачније, у крајњој инстанци, као последица тих процеса је автокефална Српска Црква, заиста и нестала. Реч је о обрнутом процесу, који нас подсећа да је настанак српске самосталне државе у XIII веку, заиста, био могућ тек након формирања самосталне црквене организације. Слично је било и у нововековним српским монархијама, које су доживеле истоветан след црквено-политичких корака и њихових последица. Наиме, у доба потпуне потчињености поробљивачу, није било ни автокефалног статуса Цркве, док је са стицањем вазалног статуса она задобијала аутономију, а тек освајањем потпуне независности је и Црква поново добијала своју самосталност и одговарајући ранг на нивоу православне икумене. Баш као што примећује и блаженопочивчи патријарх српски Варнава: "Са политичким ослобођењем српски народ је истовремено постигао и своје црквено ослобођење и

²²³ Шешел Војислав, *Идеологија српског национализма*, Велика Србија, Београд, 2002, стр.194-195.

уједињење".²²⁴ Ти процеси су, очигледно политиколошко-религиолошки у својој суштини, а њихов корен јесте у немањинској Србији, као делу тзв. *византијског комонвелта*.

У складу са већ реченим, корисно нам је да видимо шта на ту тему вели, нпр, др Борис З. Милосављевић: "Пресудни фактори у формирању државе су религија државотворног народа и државотворног слоја и ратништво тј. војна организација. Са правног гледишта почетак државне власти налази се у војној организацији, јер она преко војне дисциплине, утемељује начело неједнакости. Државе увек настају из војске, јер једино ту на конкретан начин општи интереси добијају првенство над партикуларним, породичним и родовским интересима. Од врховног заповедника настаје владар, од свештенства и војног савета основна саветодавна и парламентарна тела, а од војног суда и патријархалног система кажњавања – судство и полиција. Тако се у самом процесу настајања државе конституишу основни облици законодавне, извршне и судске власти".²²⁵ Дакле, читамо и разумемо да, ако ствар посматрамо у српском контексту, др Милосављевићева *религија државотворног народа и државотворног слоја* јесте – православље. Када се помињу *основна саветодавна и парламентарна тела*, заправо је реч о - саборности. Под причом о формирању државе, је јасно да се ради о настанку самосталне и слободне државе. Дакле, подразумева се – самодржавље. И, на послетку, *ратништво тј. војна организација*, као државотворна и државочуварна сила, за синоним свој имају термин, који крстимо - стратократијом. Одсеб и кратко објашњење древног српског органског и стратократског схватања српске монархије проналазимо и у речима покојног краља Петра I, који једном приликом рече својим војеноначалницима: "Везе између Мога Дома и вас, старешина, војних, морају бити тешње, ако се искрено мисли радити на слави оружја и на остварењу народних идеала. Ми се морамо осећати као једно тело, морамо се одушевљавати истим погледима и чувствовати исте недаће".²²⁶ Ипак, чини нам се да ђакон др Ненад Идризовић²²⁷, нуди посебно надахнуту богословску дефиницију

²²⁴ Росић Варнава, *Тријумф православља : Српска православна црква у прошлости и садашњости : њена улога и њен значај у историји нашег народа*, Друштво Нова искра, Београд, 2010, стр.37.

²²⁵ Милосављевић Борис З. ... исто, стр.90.

²²⁶ Карађорђевић Петар I, "Краљ и официри : Први говор", у: Зечевић Милош Л. (ур.), *Краљевске речи : збирка говора краља Петра I*, Штампарија "Скерлић", Београд, 1924, стр.42.

²²⁷ Начелник Одељења за чување и приступ фондовима Народне библиотеке Србије.

и објашњење стратократске природе српске средњовековне монархије, када пише: "Ми данас морамо да знамо, колико год напредна и победоносна била држава Светих Србских владара она је у историји била одраз вечне славе Небеске Србије у Царству Божијем. Значај Светог Краља Милутина јесте у његовом сведочењу Вере православне и успостављању србског државног поредка, што се поклапа са оним нашта нас свети Апостол Павле опомиње: 'Све нека бива благообразно и по поредку'. Наш Свети Краљ Милутин, као такав, треба да нам буде савремени узор. Није свима дато да буду миропомазани монарси, али је свима дато да буду православни Срби, јер хришћанство је вера која изграђује витезове, јунаке, хероје, светитеље, мученике и све то у својој саборној суштини представља Свете Србе, јер се само тако можемо удостојити општења са Једним Живим и Истинитим Богом у Светој Тројници и нашим светим прецима у Небеској Србији и зато, ако страдамо, онда нека то страдање буде на путу истине и правде Царства Небеског. Ако пак побеђујемо, онда та витешка победа такође нека буде на путу истине и правде Небеске Србије у Царству Божијем".²²⁸

Сматрамо, ипак, да је међу српским ауторима новијег времена, а можда и међу српским политичким мислиоцима уопште, највећи допринос у актуализацији ових аспеката српске државотворности дао блаженопочивши Небојша М. Крстић, који вели: "Довољно је присетити се најславнијег и најузвишенијег периода србске историје и схватити колики је значај веродостојне државотворне присебности србског православног свештенства и оружаних снага Немањичке Србије. Наиме, ми данас врло често губимо из вида да су наши Свети Владари били пре свега отачаствољубиви и државотворно потентни команданти оружаних снага Државе Србије чија војска и полиција су биле кадре стићи и утећи и на страшном месту постојати за Крст часни и Слободу Златну. Нису наши Свети Владари били никакви апсолутистички тирани нити пак некакви демократски њиња-њања протоколарни шефови државе. Не. Они су милошћу Божијом били, како би Свети Владика Николај рекао, теодули (1) и стратократори (2). Другим речима, били су благоверне слуге Бога Живог и Истинитог које благословеном праведном силом бране своје Србско Отачаство и Своје Србске Светиње. Наши стратократски монарси знали су

²²⁸ Идризовић Ненад, "Значај светог краља Милутина", *Равногорска реч* год.XVII бр.119-120, Удружење бораца Краљевске југословенске војске "Дража Михаиловић" за Француску, Флери Мерожис, октобар-децембар 2003, стр.23.

јеванђелску истину да се највећа љубав потврђује у пожртвованој спремности да живот свој положимо за ближње своје. То исто су знали и осећали сви витешки припадници оружаних снага Свете Немањинке Србије. Без тог осећања нимало није било могуће одупрети се бројним непријатељима Православља и Србства".²²⁹ Очигледно је да Крстић описани државотворни идеал не посматра искључиво као ствар прошлости. Он га препоручује као модел за угледање и у времену садашњем, што се не може доживети као испразна и утопистичка православно-монархистичка фантазија, једино ако му приступамо са религијског становишта. Религија, наиме, као поседник, баштиник и чувар сакралних истина, успешно их транспонује кроз сва времена, јер су религијске истине једнако важеће јуче, данас и сутра. Уколико би, међутим, понуђени навод посматрали искључиво са секуларистичких позиција, он тешко да би имао нешто више од музејске вредности, а изгубио би сасвим на политичкој потентности и релевантности. Зато православна монархија изискује православног човека, православни народ. Без њих је она празна љуштура и лоша имитација веродостојног државног поретка. Без њих је она као "као звоно које јечи, или кимвал који звечи" (1.Кор.13,1), што нас поново враћа на малопређашњу причу о *духовним темељима*. На ову тему је, у своје време, писао и познати монархистички мислилац, адвокат др Владислав Д. Стакић²³⁰: "Вештина правога Краља састоји се да код олигархија спречи све оно што се противи јавном добру и националној будућности, а у погледу осталог да строго одржи ред. Дужност краља исто тако је да свим својим снагама помогне организовање народних елемената, на којима почива његов престо. Краљ је најстарији син цркве, чувар војничке организације, бранилац приватне својине, али у исти мах протектор сељачких синдиката и еснафа, који су велика нада будућности. Све то, разуме се, под условом да се одржава апсолутан ред".²³¹ Да се и овде, заправо, ради о причи која је у директној вези са облашћу политикологије религије постаје нам јасније када узмемо у обзир речи владике Данила (Крстића), које као да се надовезују

²²⁹ Крстић Небојша М., "За србску Србију", *Бели орао* бр.7, Српска светосавска странка, Београд, децембар 1998, стр.8.

²³⁰ Изасланик Његовог Краљевског Височанства кнеза-намесника Павла Карађорђевића у преговорима са Мусолинијем и др.

²³¹ Стакић Владислав Д., *Монархистичка доктрина Шарла Мораса*, Александар Жељко Јелић, Београд, 1990, стр.149.

на речи др Стакића: "Краљ се не може вратити – ако се ми не вратимо Богу. Подножје трону краљевском – то је поштен народ хришћански".²³² Најбољи доказ за овакву тврдњу јесу ставови аутора као што је, већ помињани, мр Мирко Ђорђевић, чији сентимент и духовни вид не распознају ону димензију православне, саборне, самодржавне и стратократске монархије, коју препознајемо код Небојше М. Крстића или др Бориса З. Милосављевића, али је за нашу причу важно да он у помињану четворну једначину српског монархизма уводи и органско (или *органицистичко*) начело устројства друштва. Наравно, он то чини на изразито критички начин и са секуларистичких позиција: "Органицистичка схема не само да је опстала већ очевидно предуго траје. Некада је схема буквално понављање познатог обрасца а некада пак идеолошки преобликовани исказ који се среће код многих органициста. Црногорски црквени великодостојник и познати теолог Амфилохије заиста је вешто поновио један такав образац који се нуди као мисао: 'Срби су од памтивека све решавали на саборима о Тројичину дне, преко михољских зборова на Превлаци до црквених сабора и за то би било добро да се и данас обнови саборна свест народа. Странке су нешто новијег датума и увезене су међу Србе са Запада, што може да буде опасно за нас који свему приступамо с метафизичких позиција. Треба доносити одлуке из главе целог народа – то су једине одлуке које су далековиде и далекосежне'. И кључне синтагме и значење целине исказа не само да су органицистички препознатљиви већ су идеолошки снажно интонирани. Најпре, у очи пада једна незрела историјска свест која занемарује елементарне чињенице јер – то није непознато – црквено-народни и сталешки сабори нису увек имали такву улогу ни у средњем веку када су били инструменти у рукама племићке елите у добро познатој спрези између трона и олтара. Давати им данас једну овакву улогу једноставно значи читати њихов смисао у популистичком кључу, односно, видети смисао и значење сабора на несвојевремен начин. Оваква се *саборност* лако препознаје као идеолошко покриће за модерни колективизам а када је реч о колективизму свеједно је да ли је он левичарски или десничарски-органицистички. У делима овог мислиоца иначе органицистички клишеи увек имају такав смисао – по њему, и српско 'органско' друштво не трпи страно и непријатељско тело у свом организму. Националистички месијанизам у његовим списима је агресивна

²³² Крстић Данило, "О монархији Србије и њеном србијанству", *Монархија : зборник текстова : Устав Краљевине...* исто, стр.14.

идеологија која је одјек сличних идеолошких концепција старих руских словенофила. Осамдесетих година управо минулог века ова је идеологија обилато храњена из органицистичких и сличних извора, при чему је важно имати на уму да није проблем у мисли као таквој већ у клишеима и стереотипима који су из ње изведени и политички функционизовани".²³³ Осим што је главна оштрица Ђорђевићеве критике усмерена на личност и ставове једног од највиших представника и архијереја Српске Православне Цркве, политичко-религиолошку димензију његовог исказа потцртава и његово обрушавање на *спрегу између трона и олтара*, као главне еманације свештеног концепта симфоније и *колективистички* дух православно-монархистичке (у његовом дискурсу - *органицистичке* и *саборне*) идеје, што сведочи да он полази са изразито индивидуалистичких позиција, које нису не приметне ни код појединих других српских аутора данас, од којих се неки сматрају и православним. Управо ту схему, за коју Ђорђевић вели да *не само да је опстала већ очевидно преуко траје*, оцртава нам покојни др Драган Суботић, као један од српских научних радника, који је највише свог времена и енергије посветио управо теоријском расветљавању идеја, које су за Ђорђевића *агресивна идеологија* и *националистички месијанизам*. Дакле, др Суботић сматра да је "(...) органска мисао у основи православна монархистичка и династичка, светосавска и дубоко укорењена у религиозно биће нашег народа који је вазда био окренут ономе што је народно, традиционално, колективистичко, солидаристичко, смосвојно и аутентично, чувајући се последњих 200 година три авети европске цивилизације: Дарвина, Ничеа и Маркса. Када кажемо да нисмо одушевљени индивидуалистичким начелом у етици, науци, култури, економији и политици, да основне принципе либерализма доводимо у сумњу, то значи да сумњамо и у принципе демократије, слободе и права човека и грађанина, као и принципе парламентаризма и свега онога што из њега произилази, а толико је очигледно у нашој суморној свакодневници. Зато, и кажемо да смо националисти, а против интернационалног начела, против партија и партизма који цепа наше народно биће, да се залажемо за породицу као темељ друштва и државе где треба да

²³³ Ђорђевић Мирко... исто, стр.26-27.

доминира божанска тријада: 'Бог – домаћин у Вациони, Краљ – домаћин у држави и Домаћин – у породици', изводећи из овога целокупно устројство".²³⁴

Саборност у српском контексту, заиста, јесте један чисто религиозни феномен, по свом пореклу, али је, ипак, производио и чисто политичке консеквенце. Наиме, првоузори и градивни елементи српских средњовековних сабора јесу, пре свега црквени сабори и српски древни народни зборови, о чему је својевремено детаљно писао академик Никола Радојчић. У том смислу, угледање на васељенске саборе сасвим је очигледно из посебно лепих и значењем крцатих примера српског средњовековног живописа, који често у блиску корелацију поставља управо васељенске саборе и немањихке државне саборе, што све сведочи о религијској и политиколошкој димензији овог феномена. "У Србији је црква била дубоко одана држави. Српско свештенство није бунило и организовало властелу против владара, како је то често чинило свештенство на западу. Ко иоле зна улогу римокатоличке цркве у формирању сталежа и у животу сталешке државе, тај мора бити начисто с тиме да у Србији сталежа већ и зато није могло бити што није било цркве, која би започела и водила борбену акцију у изграђивању свих привилегија које су ограничавале владарску власт. У Србији је црква својски сарађивала с владаром, и није се борила против њега. Из таквога стања излазе занимљиви односи међу српским црквеним и државним саборима, због којих развитак српских државних сабора, као представничких тела, највише одудара од сличних савремених установа на западу и на североистоку Европе. Српска православна црква није се борила против државе ради примата, као западна, и није с онако немилосрдном жестином као она уништавала трагове древних народних претхришћанских обичаја. Зато се за српске државне саборе сме рећи да су израсли у складнијем споју из словенских обичаја и из црквених закона неголи западни из германских традиција и црквених установа."²³⁵ Покојни Душан Ђ. Алимпић²³⁶ се, такође, бавио темом српских средњовековних сабора, али не бисмо рекли да би се његово схватање улоге ове институције поклопило са истраживањима једног медијисте, као што

²³⁴ Суботић Драган, "За органску и домаћинску мисао", *Искра* год.LII br.1073, Iskra Periodical, Бирмингем, 1. октобар 2000, стр.11.

²³⁵ Радојчић Никола, *Српски државни сабори у средњем веку*, Задужбина Милана Кујунџића, Београд, 1940, стр.42.

²³⁶ Правник и начелник Министарства унутрашњих дела у Влади Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

је др Радојчић, који се позабавио баш изучавањем овог поља. Елем, код Алимпића читамо: "Јиричек категорички тврди, да југословенски владаоци нису били апсолутни господари у правој смислу те речи, већ да им је за важне државне послове био потребан и пристанак саветодаваца и Сабора. И доиста, кад се има у виду огроман утицај који су племство и свештенство Средњег Века имали готово у свим јевропским државама; кад се зна да у средњовековној Србији није било редовне војске, већ да су властела, на случај рата, скупљала војнике по својим областима и сама их предводила; кад се не сметне с ума да је наше старо свештенство било у врло великом уважању и имало великог утицаја на народ; кад је из историје познато да је властела имала пресудну реч у распрама око престола, и кад се, најзад, уочи да су Сабори увек сазивани приликом одлучивања о најкрупнијим државним пословима, онда је, по готову несумњиво, да су они и у ствари – а не само по форми – били други главни фактор наше старе државне управе".²³⁷ Осим што би се рекло да Алимпић пренаглашава улогу сабора, а умањује улогу војске, приметно је и да потцењује духовну компоненту саборности, што стручњак за ову област, др Радојчић, не пропушта да учини. Ратнички ореол се, наиме, у средњовековној Србији, без обзира што још нема стајаће војске, придаје превасходно владару, а не његовим војводама. Чак ни ближним сродницима. Тако, наши стари летописци, нпр, славну победу на Велбужду не приписују младом краљу Душану иако је он, заправо, предводио војску и дао највећи допринос, већ његовом оцу, Светом краљу Стефану Урошу III Дечанском.²³⁸ Краљ је, дакле, главни заповедник војске, а његова властела му је потчињена. Њена је обавеза, а не ствар добре воље, да се одазива на краљев позив у рат. Осим тога, та војна компонента краљевске власти је, такође, заодевана у религиозно рухо, чиме је задобијала верску легитимизацију, тако да јој није могло бити противљења или какавог индивидуалистичког волунтаризма. "Владар мора бити, како се јасно види из свих ових карактеристика, од угледна рода, добар војвода и храбар војник, чврст у вери, свими прав и милостив,

²³⁷ Алимпић Душан Ђ., *Управне власти у старој српској царевини*, Издавачка књижарница "Напредак", Београд, 1921, стр.32.

²³⁸ Пајовић Миливоје, *Владари српских земаља...* исто, стр.56-58.

особито заштитник сиротиње и нејаких. Док је жив, живи цркви, држави и народу, а кад умре моли се Богу и бори за њих."²³⁹

Суштинску повезаност владарске идеологије Немањића, ни мање ни више, него са самим еклисиолошким учењем Цркве православне уочава и др Бојовић, чијем се познавању материје, напосто, мора посветити дужна пажња и признати релевантност и са теолошке и са политиколошко- религиолошке стране: "Осим добрих дела којима су могли да се подиче само моћници овога света – подизање великих верских задужбина, додељивање повластица црквеним установама, заштита цркве, њеног учења и ауторитета њене хијерархије и искорењивање јереси – критеријуми за њихову светост и канонизовање очито потичу из древне еклисиологије источног хришћанства. Краљевска харизма у Србији двоструког је порекла: с једне стране, она има хијерархијски карактер који припада ономе који се с допуштењем Божије воље налази на владарском престолу и, с друге стране, предиспозиција владарске светости наслеђује се крвним сродством са светородном лозом. Култ Светог Симеона Немање и његовог сина архиепископа Саве обезбеђује упориште генеричке харизме, оно по 'светородној лози'. Сама чињеница да је неко наследник краљевине, 'придржитељ' прадедовског престола, пружила је извор институционалне харизме суверене и провиденцијалне власти. Па тако према вишехијерархијском систему, чувар харизме својих предака, које настоји да подражава радећи за себе, као и за спасење свог отачаства, краљ је овенчан двоструким венцем, оним по крвном наслеђу и оним по дару благодати. У строжем институционалном значењу, краљевска харизма припада свакој миропомазаној глави која је законито крунисана, свакој сувереној власти легитимног карактера, генеричкој или негенеричкој. Другим речима, краљевски легитимитет обезбеђивали су, у исто време, *немањићко порекло*, као залог првенства на Божију милост, по мери склоности ка хришћанској врлини, као и законска одредба коју је крунисањем преносио или краљ свом наследнику, 'младом краљу', или је донета одлуком која је подразумевала консезус сабора и благослов цркве у виду краљевског крунисања. (...) Као облик еволуције историјске свести српске елите, династичка књижевност свете лозе произашла је, пре свега, из особености краљевине

²³⁹ Радојчић Никола, *Теодосијеви погледи на друштвено и државно уређење Србије*, Znanstveno društvo v Ljubljani, Љубљана, 1931, стр.19.

Немањића – монашке духовности контемплативног типа која је надахњивала сагласје двеју власти, сублимисано политичком теологијом која смисао постојања државе види у остварењу свештене историје. Како се ова осетљива равнотежа одржавала колико световним чиниоцима, тако и дуговечношћу идеје по којој се немањићка монархија сматра оваплоћењем свештене историје, светост и краљевина имају заједнички именитељ у концепту Новог Израиља (Божијег народа – цркве), персонификованог у благодатном континуитету свете лозе. У почетку отелотворена у Светом Симеону и архиепископу Сави, као и у двојству њихових светитељских култова, политичка теологија је током безмало два века била кадра да надахњује испуњење и усавршавање њиховог политичког и културног наслеђа".²⁴⁰ У плетори и венцу религијски надахнутих елемената, којима Црква легитимизује монархијски поредак се, тако, налазе и појмови као што су: *краљевска харизма, воља Божија, владарска светост, светородна лоза, провиденцијална власт, спасење Отачаства, дар благодати, миропомазање, хришћанска врлина, благослов Цркве, монашка духовност, сагласје двеју власти* (симфонија), *политичка теологија, свештена историја, светост, Нови Израил, светитељски култ* и др. Све су то елементи, који су веома присутни у средњовековној српској књижевности и дипломатици, а битно је нагласити да су готово све српске средњовековне владарске повеље, које су до данас сачуване, управо, оне које су биле упућиване црквеним адресатима. Наравно, не зато што оне нису издаване и за потребе физичких лица и лаичких адресата, већ зато што нам је врло мало таквих сачувано. Такође, српска средњовековна књижевност настаје, преваходно, у крилу Цркве. Та је књижевност поставила темеље нарочитом државотворном обрасцу, као што примећује и покојни академик Драгољуб Павловић²⁴¹: Као што је био случај са већином књижевности средњег века, тако је и наша средњовековна књижевност настала и развијала се поглавито у крилу цркве. То је било сасвим природно кад се има у виду да је хришћанска црква заиста била 'идеолошки представник средњовековног феудализма', и да је она као главна идеолошка сила феудалног поретка давала тон целокупном

²⁴⁰ Бојовић Бошко И., *Византија – Балкан – Европа...* исто, стр.96.

²⁴¹ Историчар књижевности, редовни члан Српске академије наука, управник Катедре за југословенску књижевност и декан Филозофског факултета Университета у Београду, уредник часописа *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, председник Друштва за српскохрватски језик и руководиоца Библиографског института Филозофског факултета у Београду и др.

ондашњем духовном и културном животу".²⁴² А ми бисмо додали да је једнако јак идеолошки утицај оновремена Црква имала и у домену политике. Зато је у срењовековној српској књижевности јасан и утицај црквеног учења, као и потребе заступања црквених интереса, који нису, баш увек, били истоветни са интересима круне. Такав је случај био, нпр, у време Душановог посезања за царском круном и проглашењем патријаршије. Тешко би, дакле, било и замислити могућност оспоравања чињенице да је српски монархијски поредак, фундаметално, религијски осмишљен, оправдаван, развијан и предаван кроз многа поколења. Тај је образац, напосто, постао не само делом локалне православне побожности и веровања, већ и кључним политичким принципом, на којем је почивала сама грађевина српске државе и српског виђења идеално уређеног друштва. Пошто, већ, поменуемо цара Душана, није згорег да потсетимо на 26. члан бистричког преписа *Закона благоверног цара Стефана* (тј. тзв. *Душановог законика*): "Црквама да влада Господин цар, и патријарх, и логотет, а други нико".²⁴³ Из њега видимо да је у његово доба, до танчина, усвојен, спроведен и законски нормиран принцип симфоније. Црква је, дакле, поседовала идентитет заједнице, суштински, различите од државе, као темпралног и политичког ауторитета, али је, у извесној мери, признавала и државну ингеренцију. То се огледало у утицају владара приликом избора новог поглавара наше помесне Цркве, при чему на избор осталог епископата и нижег свештенства није имао формалног права, као ни на уплитање у питања црквено-административне, богослужбене и догматске природе. Управо због ове чињенице су неки себи често дозвољавали поређење начела симфоније са цезаропапизмом. Овим периодом наше повести се бавио и познати покојни проф.др Александар Васиљевич Соловјев.²⁴⁴ Он на ту тему пише: "Владавина Душанова то је доба несумњиве хегемоније Срба на Балкану. Цар Стефан Душан има јасно одређени циљ – да његова држава буде много шира, него стара племенска држава. Ипак он се не носи 'југословенском идејом' уједињења целог југословенског народа, распарчаног између

²⁴² Павловић Драгољуб, "О нашој књижевности феудалног доба", у: Павловић Драгољуб, Маринковић Радмила (ур.), *Из наше књижевности феудалног доба*, Просвета, Београд, 1975, стр.5.

²⁴³ *Душанов законик*, Етхос, Београд, 2002, стр.82.

²⁴⁴ Професор за предмет *Историја средњовековног српског права* на Правном факултету Университета у Београду, декан Правног факултета Университета у Сарајеву, а доцније и професор словенских језика и руске литературе на Университету у Женеви и др.

Рашке, Босне, Далмације и Хрватске. Ову идеју прихватио је доцније краљ босански Твртко I год. 1378. и његови наследници 'краљеви Босни, Србљем, Далмацији и Хрватом'. Ипак ова југословенска идеја није успела, јер у XIV веку верске везе биле су много јаче од националних. У ово доба није било могуће створити једну државу од Југословена подељених између православља, католицизма и богумилства. У XIV веку (па и доцније) много је лакше створити једну велику државу од разних народа, уједињених у истој вери. И Стефан Душан прихватио је ову идеју, која је била ближа стварности у његово доба. У својој тежњи за цариградским царством он се није показао само идеалиста – фантаста (како га често прекоревају), него напротив реалиста-државник, који види да се на верској основи заиста може створити једна велика муслиманска, католичка или православна држава".²⁴⁵ Дакле, Душан задржава изврстан степен надзора над Црквом, који је од давнина Црква признавала и источноромејском василевсу, али та је пракса у нас постојала и пре Душанових настојања у смеру задобијања те власти за себе, јер су исти однос са Црквом имали и српски владари пре њега. Свакако, такође, по источноромејском узору. Но, ваља потсетити да ни то право владарског надзора над Црквом није било ни апсолутно ни једносмерно, као што смо видели из неких горњих примера. Сетимо се, још само, случаја када је Душанов деда, Свети краљ Милутин, први пут покушао да на архиепископски престо постави Данила. Чак ни тако моћном владару, као што је био он, то није пошло за руком, јер се тај избор није поклапао са интересима високе црквене јерархије, па је Данилов избор на престо Светог Саве морао поприлично да причека. Но, са становишта политикологије религије, важна поента коју подвлачи Соловјев јесте да је Душан радио на стварању царства на *верској основи* и то јер су *верске везе биле су много јаче од националних*, те је било *много лакше створити једну велику државу од разних народа, уједињених у истој вери*. Исто ово примећује и познати српски књижевник Славомир Настасијевић, кад вели: "Душан је добро знао да се само на верској основи може створити моћна држава".²⁴⁶ Све су то тезе од фундаменталне важности за политиколошко-религиолошки приступ посматрању српског друштва с краја XIV столећа...

²⁴⁵ Соловјев Александар В., "Постанак и значај Душанова законика", у: *Душанов законик*, Етхос, Београд, 2002, стр.13-14.

²⁴⁶ Настасијевић Славомир, *Стефан Душан*, Народна књига, Београд, 1981, стр.489.

Важно је истаћи да су, поред свега, наведени елементи српског монархистичког поретка, на изванредан начин, преживели и столећа ропства и, иако у модификованом облику, доспели у идеолошки репертоар нововековних српских монархија. Но, ваља признати, те измене древне идејне матрице нису биле ни незнатне ни *козметичке*, већ суштинске: "Пре свега, Црква Православна је у новој, вишенационалној и мултиконфесионалној држави, по природи ствари, изгубила статус државне Цркве какав је имала у Краљевини Србији, чиме је затрт и сам привид свештеног монархијског принципа симфоније, на ком је српска монархија почивала од самог свог настанка. Овај опробани и свештени државотворни принцип је под налетом духа секуларизма и југословенског утопизма, принет на олтар југословенског уједињења, чије последице и данас осећамо и испаштамо."²⁴⁷ Ипак, рекло би се да су неки од древних елемената српске монархијске идеологије, и поред реченог прилагођавању духу времена, задржали извесну сличност. Тако нам, нпр, Душанова законска одредба из поменутог члана његовог Законика, којом се осигурава утицај на црквене послове не само владару већ и његовом логотету, доста наликује истом таквом владарском и утицају надлежног министарства из времена владавине краља Александра Карађорђевића. Слично је и то што је Црква, поново уз сва прилагођавања новом добу, задржала своју свест о Богу као извору краљевске власти и о самој себи, као духовном ауторитету који том краљу потврђује легитимитет богоизабраности. Као што видимо код Боре Марковића са Правног факултета Университета у Београду: "Има Краљевих привилегија које се одржавају обичајем и без икаквог законског текста. Ту спада нпр. сигнатура 'по Божјој милости' која треба да значи оригинални квалитет владарског положаја, затим употреба симбола државне моћи (круна, престо, плашт, жезло, јабука итд.), његово спомињање у црквама (у православним црквама уз титулу 'благовјернаго и христољубиваго господарја и Краља'), обележавање по имену (без презимена) уз додатак једнога редног броја који означаје који је по реду владалац тога имена у истој држави или истој династији, право на ношење официрске униформе и са произвољним чином, заузимање најпочаснијег места и најпочаснијег положаја у свима приликама јавних манифестација. По канонским прописима владаоцу припадају нарочите почести и нарочита права у хришћанским црквама (вероватно и нехришћанским). (...) У

²⁴⁷ Јовановић Хаци Ненад М., "Предговор", у: Митић Бојан М., *Српска црква у југословенској Краљевини*, Центар за истраживање православног монархизма, Београд, 2018, стр.6.

монархијама је владалац увек и 'врховни заповедник све војне силе'. Првобитна власт монархова и ограничавала се на заповедање војском, све друге власти он је доцније и постепено развијао; све оне имају свој извор у неограниченом праву заповедања над војском, а преко ове над лицима која она држи под својом влашћу. Зато и данас још монарси носе редовно војничку униформу чак и у приликама кад се они не појављују ни мало у војној функцији (нпр. приликом читања престоне беседе у парламенту, приликом акредитовања посланик страних држава итд.). Врховно заповедништво над војском обухвата: командовање, управу и организацију војне силе".²⁴⁸ Из наведеног се јасно сагледава православно монархистичко разумевање поменутог стратократског елемента краљевске власти, као и њено происхођење из сфере оностраног и божанског. Тај, веома битни, стратократски и духовни тон српске монархије јасно презентује и сам Његово Величанства краљ Петар I Карађорђевић, кад говори: "Моја Династија се истакла у Народу Српском својим војничким врлинама, а у борби за крст часни и слободу златну, и спојила се нераздвојним везама са витешком војском српском. Мој јуначки дед, бесмртни Карађорђе, прославио је српско оружје у почетку прошлог века, а Мој блаженопокојни отац положио је темељ не само расаднику милога Ми и вернога официрског кора, него и оружници, сталном кадру и у опште војсци, тој узданици српској. Мени, потомку њиховом, показан је, дакле, пут којим Ми ваља ићи. И ја изјављујем у овоме по Мене најсвечанијем тренутку да ћу, остајући веран традицијама славних Ми предака, најозбиљнију бригу поклањати драгој Ми војсци".²⁴⁹ Наиме, Његово Величанство не говори о пукој употреби војне силе, већ о њеној употреби у циљу заштите религијских вредности, користећи се традиционалном синтагмом о *Крсту часном и слободи златној*. Дакле, иделно схваћено, Петар I није ништа мање бранилац вере по преимућству, него што је то био било који од средњовековних српских владара. Реч је, дакле, о извесној политиколошко-религиолошкој и идеолошкој константи у хришћанској монархистичкој идеологији кроз векове. Интересантно је, а можда и недовољно познато, да је на сличним идеолошким позицијама био и славни Никола Пашић, упркос чињеници да се деценијама

²⁴⁸ Марковић Бора, "Монархизам у Краљевини Југосавији од 1921. и 1931. године", *Српске органске студије* год. I бр. 2/1999 св. 1, Преображај о.д., Београд, 1999, стр. 76-77.

²⁴⁹ Карађорђевић Петар I, "Официри у Двору", у: Зечевић Милош Л. (ур.), *Краљевске речи : збирка говора краља Петра I*, Штампарија "Скерлић", Београд, 1924, стр. 20.

налазио у отвореном политичком сукобу са последњим владарима из дома Обреновића. Судећи, ипак, по налазима релевантних истраживача, рекло би се да то није допринело да Пашић промени своја политичка убеђења, која су, између осталог, била монархистичка, а садржала су и елементе идеје саборности и органског (или *органицистичког*) схватања друштва. Дакле, Пашићева политичка идеологија је изузетан значај поклањала религијској компоненти државе: "Пашић је у једну целину спајао словенску културу и Православну цркву, уверен да се обе ослањају на истоветне темељне принципе. Саборно православље, које носи мир, љубав и праведност, 'Христову науку' о једнакости и братству, било је, по његовом убеђењу, органски повезано са словенским народима, који су од памтивека исповедали те исте вредности као темељне норме живота и људске заједнице. Управо због тога је он, да подсетимо, нарочито истицао да је 'уопште црква – народна црква', да је она 'срасла с народом' и да је, уопште узев, 'саборна црква – народ који исповеда Исусову веру...' Па ако се црква раствара у народу, ако су црква и народ као неке супстанције које се узајамно прожимају, цементирају једна другу (што је одобито важно у условима 'епидемије' опасне 'западне заразе'), онда је унутрашње устројство Православне цркве – бића које организовано и прецизно функционише – морало, према Пашићевој логици (како је ми видимо), постати узор и за њој сродну супстанцију, за процес државне самоорганизације, који се још налази у почетној фази (древно 'спасоносно' уређење сачувало се практично нетакнуто на нивоу општине, а око тога како ће да изгледа држава вођена је непрекидна жестока борба током две последње деценије XIX века). Утолико пре што су се у оба случаја и субјектне категорије типолошки подудариле: јединствени дух народа – целовити дух цркве; народна воља – све-саборно 'јединство у мноштву', које стоји изнад сваке 'спољне организације'. Према томе, темељни принцип, принцип саборности, који почива у основи Православне цркве, требало би да буде заједнички за обе супстанције – како за цркву тако и за народ".²⁵⁰ Елем, позната је чињеница да је краља Александра Карађорђевића од младих дана тешко било видети у цивилном оделу, што довољно говори о његовом односу према војсци и сопственом владарском стратократском назначењу. С друге стране, иако му се не оспорава православност (макар не она номинална и традиционална), често се истиче да није био нарочито ревносан верник у смислу похађања богослужења или држања постова.

²⁵⁰ Шемјакин Андреј Л., *Идеологија Николе Пашића*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр.262-263.

Ктиторску активност му, међутим, не оспоравају ни најупорнији критизери, као ни чињеницу да се јесте, у извесној мери, држао прописа своје вере на нивоу тзв. *народне побожности*. Но, ипак, могли би да покушамо да суду данашњих критизера супротставимо непосредно искуство човека, власног, те довољно *поткованог* и непосредно упућеног, да о овим стварима изнесе мериторну оцену: "Дворски протојереј и председник Београдског Духовног суда, један од најугледнијих свештеника прве половине двадесетог века у престоници – Михаило Поповић, својевремено је писао: - Краљ Александар, син Петра, унук Александра и праунук Вожда Карађорђа, није, руку на срце, могао бити ништа друго, у погледу вере, него што су били славни му преци. У дому Карађорђевића, којима је вера у Бога и нада у његову правду, била она снага која их је крепила и одржавала у најтеже дане народа српскога, развијала веру и наду, државу и династију, а особито у ратовима за коначно ослобођење од 1912. до 1918. године. С вером у Бога, Карађорђевићи су ратовали на челу јуначке српске војске – која је беспримерним јунаштвом и огромним жртвама задивила свет. Може се, дакле, рећи: Карађорђевићи су деца Бога и родитељи Србије!"²⁵¹ Протојереј Михаило Поповић, као да је у свом сведочанству пред очима имао гесло са династичког грба Карађорђевића, које је, опет, снажно религијски надахнуто: *Spes mihi prima Deus*. Можда се зато и данас, толико времена након укидања српске монархије, у понеком српском храму и са понеког амвона, још може зачути: "Ускликнимо вери, нади и љубави и ми са првом и најизабранијом породицом српском, која прославља управо Првозваног Андреја! Приковавши сами себе на андрејевски крст саможртвене непоколебивости и ревности за Љубав, ускликнимо, дакле, једногласно са српским краљевским Домом Карађорђевића: БОГ МИ ЈЕ ПРВА НАДА!"²⁵² Наравно, истини за вољу, међу српским ауторима националне провенијенције има и оних, који изражавају, из ових или оних разлога, снажне резерве у могућност и сврсисходност обнове православне, саборне, самодржавне и стратократске монархије у

²⁵¹ Мариновић Н.Ј., "С вером у Бога на челу народа и војске!", *Православље* год. XXXVIII бр. 901, Српска патријаршија, Београд, 1. октобар 2004, стр. 38.

²⁵² Јовановић Ненад М., "Светоандрејевска нада", *Православни мисионар* бр. 5/2010, Информативно-издавачка установа Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве, Београд, 2010, стр. 59.

Србији. Такву зебњу осећамо, нпр, код Владимира Максимовића²⁵³: "Страх је у нама, да ли ће наш краљ моћи да испуњава своје дужности. Шта ако он буде обични паразит и уништитељ сопственог народа. Како да онда поступе поданици? Да ли да га ликвидирају и бирају другог или да трпе његове сулудости. Зато 'Двор' мора бити у средини, између 'Цркве' и 'Војске'. У тој средини се морају доносити одлуке о победи или поразу. Средина, тј. глава народа не може без цркве, која је народни сабор и без војске која је гарант моћи једног народа. Када монарх почне да греши или издаје сопствени народ црква и војска морају правити пуч, свргавање лошег монарха и на његово место устоличавање новог владара. У једној таквој хармонији духовности, саборности и војевања Срби су у својој историји били увек на врхунцу своје моћи. Народ од свог Двора мора тражити максимални национализам, од Цркве народну веру а од Војске победничку жртву, силу и моћ".²⁵⁴ Но, евидентно је, да су и изражене резерве снажно потакнуте мотивима политиколошко-религиолошке природе, што и јесте наша основна теза.

2. Светосавско схватање државе и монархије

"Видите, велика је књига Свети Сава. Њега треба да изучавају сви који раде на народним стварима. Он нека буде учитељ и будућем српском краљу."²⁵⁵ Горенаведене речи Његовог Краљевског Височанства кнеза Александра Павловог Карађорђевића могле су да послуже и као поднаслов овог сегмента нашег писанија, јер сведоче о Светом Сави као тзв. *политичком свецу*²⁵⁶, што је од важности за нашу основну тезу. Елаборирајући овај свој став, на другом месту, Његово Височанство додаје и поентира, повезујући нас са свиме о чему смо, већ, раније говорили: "Свети Сава је наше постојање засновао на шест

²⁵³ Публициста, писац и приређивач бројних књига из домена историје, етнографије, националне културе и теорије политичке деснице.

²⁵⁴ Максимовић Владимир, "Носталгија за српским главаром", *Траг истине* бр.1, Траг истине д.о., Бања Лука, јануар 1998, стр.45.

²⁵⁵ Карађорђевић Александар Павлов, *Сви под заставу*, Цивилни кабинет Њ.К.В. Кнеза Александра, Београд, 2002, стр.53.

²⁵⁶ Познановић Жељко И., *Српска идеја...* исто, стр.96.

стубова, који држе небо да нам не падне на главе. То су: народна црква, народна династија, народна држава, народна просвета, народна култура и народна одбрана".²⁵⁷ Његово Краљевско Височанство краљевић Андреј Карађорђевић, обраћајући се, 12. августа 1984, верном народу приликом освећења манастира Нова Грачаница код Чикага, као да се надовезује на свог старијег рођака: "Једино враћање напуштеном историјском путу Српског народа је Светосавље. Не заборавимо: садашњица нас учи да само ослањајући се на прошлост можемо се загледати у нову и срећнију будућност".²⁵⁸

Чини нам се да је подељено мишљење релевантних ауторитета о државотворној и политиколошко-религиолошкој улози Светог Саве и Цркве њиме утемељене. Тако и са самог трона Светог Саве, блаженопочивши Његова Светост архиепископ пећски, митрополит београдско-карловачки и патријарх српски Г.Г. Варнава сведочаше: "Политичку уједињеност српског народа под једним владоцем и лозом Немањића остварио је и највише учврстио Свети Сава. Јер он је својим силним моралним утицајем на српски народ и његову властелу учинио, да се у српској земљи развије и ојача дух нарнога јединства, чега пре њега није било; од инстинктивног и племенског просветом је саздао свесно и убеђено, државотворно родољубље. (...) Организација Светосавске Цркве била је постављена на принципу међусобне сарадње цркве и државе. Ово начело спроведено је до таквих танчина, да се мође рећи да су народни и црквени живот били скоро потпуно иденетификовани. Црква и народ били су у ствари једно биће. Сви важнији проблеми, не само црквени већ и државни, и опште народни, решавани су заједнички од стране црквених и световних претставника на црквено-народним саборима, којима је председавао архиепископ. (...) Поред мисије да буде заштитница чистога православља, она постаде бранилац српске државне мисли и моћан ослонац снажној држави Немањића и њихових наследника (...)"²⁵⁹.

²⁵⁷ Карађорђевић Александар Павлов, *Помоз' Бог Србију*, Цивилни кабинет Њ.К.В. Кнеза Александра, Париз, 2001, стр.53.

²⁵⁸ Карађорђевић Андреј, "Њ.К.В. принц Андреј Карађорђевић – Кум манастира Нове Грачанице", *Слобода или смрт* год.LXIII бр.259, Земаљска управа Удружења бораца Краљевске југословенске војске "Дража Михаиловић" за Велику Британију, Честерфилд, пролеће 2010, стр.6.

²⁵⁹ Росић Варнава ... исто, стр.8-9.

Допустимо, ипак, Светом Сави да процени у којој мери су патријарх Варнава, кнез Александар Павлов и други наведени аутори били на правом трагу. Наиме, Свети Сава, преносећи нам поруку свога оца Светог Симеона, поручује свом словесном стаду: "А он, блажени старац, посаветова их премудрим речима као отац да престану са ридањем и сузама; а Божјом вољом изабра благороднога и љубљенога сина Стефана Немању, зета боговенчаног кир Алексија, цара грчкога, и овога им предаде говорећи: - Овога имајте у место мене, добри корен који је изишао из моје утробе, и овога постављам на престо Христом дароване ми владавине! И сам га венча и благослови га изванредно, као што благослови Исак Јакова, сина свога, сваким благословом, и поче га учити да напредује у сваком добром делу у својој владавини, и да буде доброга срца према хришћанском свету, који му предаде, Богом пасену од њега паству, говорећи му: - Чедо моје љубљено, паси овај мој Израил, и пази на њега, водећи га као јагње Јосиф! Заповедаше му да се о црквама брине и о онима који служе у њима, светитеље у сласт да слуша, и црквене слуге, и јереје да поштује, и над црнорисцима да бди, 'да би се молили за тебе, и да ни у чем не будеш зазоран пред Богом и људима'"²⁶⁰. И даље наставља: "Мир буди вама, властело моја и бољари! Мир буди и вама млађи, које вас отхраних од рођења матера ваших! Мир буди вама свима, стадо Христово духовно, које ми Бог предаде, и напасавши вас сачувах неповређене, као добар пастир душу своју полагајући за вас. Зато вас молим, држите упутство моје, оца вашег. 'Бога се бојте, цара поштујте', просвећујући цркве, да и оне вас просвете, епископе слушајући, јереје имајући у части и према монашком чину имајући смерност, да се моле за вас. А ви међу собом правду и љубав имајући, не заборављајте милостиње. И 'благодат Господа нашега Исуса Христа и љубав Бога и Оца и заједница Светога Духа нека буде са свима вама'"²⁶¹.

Из наведених богомудрих речи Савиних издвајамо пар момената, који нам се чине од највеће важности за тему коју овде обделавамо. Пре свега, јасно је да Свети Сава заступа став о богоизабраности монарха, јер то потенцира, чак, на три места у овом кратком пасусу, истицањем владарског Божијег изабрања на власт, поменом *престола Христом дароване владавине* и уверењем да је *стадо Христово духовно* владару *Богом предато*.

²⁶⁰ Свети Сава, *Сабрана дела*, Политика, Народна књига, Београд, 2005, стр.170.

²⁶¹ Исто, стр.172.

Поред тога, он заснива, религијски инспирисану, идеју о светом родоначелнику светородне династије, када Стефана Првовенчаног назива *добрим кореном који је изашао из утробе* Светог Симеона. Такође, Сава се користи старозаветним и новозаветним паралелама и алегоријама, при поређењу српских владара са старозаветним патријарсима Исаком, Јаковом и Јосифом и са новозаветним *добрим пастиром*, тј. Христом. Значајно је и то да Сава, као једну од доминантних улога српског владара, препознаје једну која би данас била схваћена као чисто црквена. Наиме, по Сави, краљ није позван само да штити хришћански свет, већ и да буде онај који брине за *Богом пасену од њега паству*, чиме државном поглавару признаје и својеврсну пасторалну службу. Краљ је такође позван *да се о црквама брине, светитеље (архијереје) у сласт да слуша епископе слушајући, јереје имајући у части, над црнорисцима (свештенством и монаштвом) да бди и то све просвећујући цркве, да и оне вас просвете*. И, поред свега, Сава својој пастви упућује и једну заветну лозинку, којој је српски народ столећима следовао са истинским религиозним жаром: *Бога се бојте, цара поштујте!*

Све о чему смо говорили је најбоље видљиво управо у Савином *Житију Светог Симеона*: "Читав уводни део хагиографије посвећен је Божјем милосрђу и његовом деловању на земаљске господаре. Само рођење будућег родоначелника династије и светитеља писац доживљава као деловање Божје промисли, сматрајући да су вишњи план и помоћ у основи свих даљих Немањиних поступака. Сава назива оца господином и самодршцем на више места свог кратког дела, истичући да 'Бог... постави овога самодржавнога господина'".²⁶² Међутим, у наведеном смислу је, Савино *Законоправило*, можда, и још важније за нашу тему. Колико својим садржајем, толико и утицајем које је имало на развој правне и државотворне свести и столећима након свог настанка и нестанка државног оквира за који је састављено.

Није случајно да је војвода и протојереј Матеја Ненадовић, 1804, на самом почетку обновљене српске устаничке монархије, за основу њеног првог законодавства узео управо Савино *Законоправило*, које он назива *кормчијом* (од – *Крмчија*). Нама није без значаја да се прота Матеја, приликом доношења одлуке о стварању првог нуклеуса законодавства модерне Србије, угледао и позивао управо на Светог Саву, творца српске симфоније и на

²⁶² Марјановић-Душанић Смиља, *Владарска идеологија Немањића...* исто, стр.62-63.

Светог цара Јустинијана, као зачетника источноромејског државотворног концепта симфоније. Прота и сам о томе сведочи: "Сад требало је народу суд поставити. Ја сам имао кормчију и читао законе Јустинијанове и Мојсеову строгост над Јеврејима и испишем неколико параграфа из кормчије. (...) Сад ја пред народом прочитам оне пунктове које сам из кормчије преписао, како су стари цареви судили, бегенишу ли они и хоћемо ли овако. А они сваки пункт један по један саслушају и повичу: 'Тако, тако нек нам се суди, да нема глобе ни хатара'" ²⁶³.

После објашњења проф.др Зорана Милошевића ће нам бити много јасније због чега је баш тај светосавски спис оставио толиког трага на државно устројство српске средњовековне и нововековне монархије: "На начелу саборности развио се у Византији и принцип **симфоније**, којим се уређивао однос између Цркве и државе. 'Односи између Цркве и државе у Византији принципијелно су били одређени према типу симфоније, то јест узајамне сагласности уз независност сваке од области. Држава је за своје унутрашње руковођење признавала црквени закон, Црква је, пак, себе сматрала обавезном у повиновању држави.' Међу ретким познаваоцима православља на Западу је Елен Арвелер која у једном свом раду констатује да природа односа између византијске државе и цркве често ствара деликатне ситуације између двеју страна. Сложеност ових односа збуњује данашње духове, склоне да однос везе између државе и цркве осматрају под упрошћеним углом цезаропапизма. Суштина је, заправо у симфонији, јер 'цар је, као хришћанин, подређен патријарху, а патријарх је, као поданик државе, подређен цару.' Теорију **симфоније** развио је цар Јустинијан (527-565) у уводу VI-е новеле 535. г. Теорија симфоније је потом општеприхваћена у животу византијске царевине. Теорију симфоније Свети Сава је унео у *Законоправило*. У најстаријем сачуваном препису *Законоправила* из 1262. г. (Иловачки препис) она гласи: 'Највећи дарови Божији међу људима, дати човекољубљем одозго, јесу: свештенство и царство; прво да служи ономе што је божанско, а друго, да управља и да се стара о ономе што је људско. А оба, исходећи из једног и истог начела, украшавају људски живот, јер царевима не може бити ништа тако важно као част свештеника који се за њих саме увек моле Богу. Јер, ако су први у свему непорочни и ако пред Богом буду имали смелост, а други правилно и како доликује почну

²⁶³ Ненадовић Матеја, *Мемоари*, Политика, Народна књига, Београд, 2005, стр.101.

украшавати предате им градове и оне који су под њима, постаће некакав пријатан склад све што људском животу дарује добро. А то ће бити, верујемо, ако се сачува надзирање свештених правила која су апостоли – праведно хваљени и слављени, и очевици Божје Речи (Logosa) – Предали, а свети оци очували и казивали²⁶⁴."

Из наведеног би се, чини нам се, могао извући закључак да је кнез Александар Павлов сасвим исправно разумео суштину светосавске политичке философије. "Та идеологија највише политичке и црквене власти, утемељена на 'симфоничној дијархији' српске цркве и државе, проистиче из политичке философије која је коначно уобличена трудом првог српског архиепископа."²⁶⁵

Та идеологија постаје важним градивним елементом српског националног идентитета у оквиру којег је баштињена и чувана и идеална слика државе и државног владаоца, која се кроз векове преносила у оквиру Цркве и народног епског генија, којем имамо да благодаримо и на државотворној потентности, одговорној за обнову и васкрс српске монархије и државности почетком XIX века. То сведочи колико је та идентитетска компонента била снажна, жилава и витална, упркос чињеници да је српски народ тако дуго живео поробљен под иноврним царевинама, које нису жалиле труда да га тог идентитета и државно-националне идеје лише, те да народ претворе у духовно и политички јалову и неделотворну масу, подложну асимилацији и идентитетском прекомпоновању. Религијски је моменат, међутим, и ту одиграо кључну одбрамбену улогу, која се успешно одуипирала усуду *damnatio memoriae*, упркос непостојању народне државе и народне Цркве.

Све то, дакле, громогласно сведочи о политиколошко-религиолошкој потентности и делотворности светосавског државотворног концепта, јер су Срби вековима живели загледи у фреске својих светих владара, чували и целивали њихове свете мошти и слушали уз гусле о њиховим подвизима, благочешћу и државној величини. "Висока политичка и морална свест старих српских владалаца најверније је огледало српског националног идеализма. Како су Немањићи схватили и своје владалачке и човечанске дужности сведочи наша народна поезија. Њихов високи идеал, њихова друштвена

²⁶⁴ Милошевић Зоран... исто, стр.13-14.

²⁶⁵ Бојовић Бошко И., *Краљевство и светост : политичка философија средњовековне Србије...* исто, стр.41.

делатност, њихови хумани појмови изражени су нарочито јасно у народним стиховима посвећеним свечаној изјави Светог Саве – у тој вечној опомени српској госпоштини – да његов отац, Немања, није истрошио своје богатство на раскош и на уживање, него је – 'док је души место ухватио' – четири седмине свога блага потрошио – 'градећи многе задужбине', а три седмине – 'зидајући по калу калдрме и градећи по водама' ћуприје, **дијелећи кљаству и слијепу**'. Светосавско православље је морална подлога нашег националног мита. На темељима српске народне етике, хришћанске науке и грчко-византиског богословља, Свети Сава је остварио српску национално-верску синтезу и дао јој обележје народне духовне културе. Тај први српски просветитељ и творац српског национализма спојио је у народној души државу и цркву, народ и веру, земаљско и небеско."²⁶⁶ "Светосавска црква и православна духовност нису биле никад у сукобу ни са народним тежњама ни са српском државном идејом; кад није било државе, црква је носила и проносила и синонимност државе. Та црква никад није, у посленемањинском времену, имала од народа одвојени, привилегисани или феудално-аристократски карактер, као што није имала нарочитих заступника Христових на земљи из чијих руку се сливао благослов и искупљење греха по преимућству онога који је ближе Христу; Христ је кроз ту цркву био једнако близак и последњем вернику и првом слуги. Иако је дошло кроз Византију, и од ње узело много духа, српско православље светосавске цркве није се никада, ни у немањинској држави – где је црква ипак била властеоска, успело (или пало) до цезаропапизма или теократског карактера ма које врсте."²⁶⁷

Изнето тумачење и доживљај Савиног политичког генија, можемо да поткрепимо и мишљењем таквог српског аутора и ауторитета из ове области, којем се нема шта приметити и чије је налазе, заиста, веома тешко довести у питање. Наиме, таква величина, каква је био академик Димитрије Богдановић, на ову тему има да поручи: "Уместо да се поведе за постојећим номоканонским кодексима, у којима су извесни коментари нарушавали првобитну идеју о симфонији политичког и црквеног елемента, подређујући црквени елемент политичком, Сава је одабрао текстове који су у односу на актуелне идеје и односе у Византији ('цезаропапизам', доминација државе над црквом)

²⁶⁶ Спалајковић Мирослав, "Српски народни мит и Европа", *Српска конзервативна мисао...* исто, стр.94-95.

²⁶⁷ Велмар-Јанковић Владимир... исто, стр.105.

представљали повратак старом, аутентичном односу, што значи изворно православној, рановизантијској политичкој философији. Идеје које су Савином номоканону имплицитне, онако како су испитане и откривене у студијама Сергија Тројицког о Крмчији, значе у суштини такву политичку философију која је у опозицији према владајућим схватањима Византије, као рестаурација праоснова".²⁶⁸ Сава је, дакле, заточник изворне источноокејске државне идеје, коју пресађује на српско тле где она, његовим молитвама, доноси изобилног плода у свим областима друштвеног живота.

Међу врло бројним српским ауторима који су желели и имали шта да кажу на тему Савине политичке философије је и Жељко Познановић²⁶⁹: "У Светој Гори и у њеним манастирима влада кроз пост и молитву божански поредак. Светогорски монаси шире тај поредак на читав космос, молећи се за цео свет, на месту које чува пресвета Богородица. У доба Светог Саве такав поредак кроз органске феудалне монархије владао је на много већим просторима него данас, али је и онда Света Гора била узор небеског поретка. (...) Успостављањем аутокефалне цркве Свети Сава је заокружио и потврдио политички чин свога оца, који се састојао у стварању српске државе, давши том чину сакрални легитимитет. Тиме је српска нација добила коначну потврду зрелости која се даје кроз националну аутокефалну цркву. Бог је створио поједине народе, о чему сведочи на више места *Свето писмо*, и та чињеница добива своју историјску потврду кроз националну цркву која је хоризонтала крста, док је сама државна територија симболичка вертикала крста".²⁷⁰ Како видимо, Познановић светосавски модел монархије види као *органску монархију*, која је осмишљена по узору на *небески поредак* опскрбљен *сакралним легитимитетом*. По њему, такав поредак је у Србији настао под пресудним светогорским утицајем, о чему потврду имамо и у средњовековним изворима и чињеници да су, заиста, српски светогорски монаси у том периоду имали изузетно велики утицај на политичко-

²⁶⁸ Богдановић Димитрије, "Политичка философија средњовековне Србије", *Градац* год.20 бр.110, Дом културе Чачак, Чачак, 1993, стр.87.

²⁶⁹ Саветник у Сектору за информисање Министарства културе и информисања у Влади Србије, публициста, који говори за доброг познаваоца социологије религије, теологије, философије, геополитике и политикологије.

²⁷⁰ Познановић Жељко, "Геополитика Светог Саве", *Национална култура* год.IV бр.4, Слободна књига, Београд, 1998, стр.13,15.

идеолошка кретања у Србији. На крају крајева, дуго је важило као неписано правило да се предстојатељ српске Цркве бира из редаова хиландарских монаха. Такође, Познановић понавља добро познату чињеницу да је самостална српска држава могла да настане тек након формирања автокефалне помесне Цркве, која ту државу, у извесном смислу, рађа.

Помињани блаженопочивши кнез Александар Павлов Карађорђевић се у више наврата бавио темом светосавског државотворног обрасца, при чему је и код њега приметан јак утицај српских теолога и монархистичких мислилаца попут Светог владике Николаја, владике будимског Данила (Крстића) и других: "Српски грб нам то јасно казује: двоглави бели орао са круном Немањића јесте симболика идеалног склада између Цркве и Државе. Једна глава је Свети Сава, друга његов брат краљ Стефан Првовенчани. Отуда, не може бити сумње, српска држава се уопште не може замислити без Српске цркве. Свети Сава је, зна се, често обављао и дипломатске мисије за српску Краљевину, али главна преокупација нашег духовног оца била је хришћански подвиг са циљем откривања извора светлости и преображења, то јест сједињавања са Богом. А брат Његов, српски Краљ, ево како започиње деветнаесто поглавље својега Житија Светог Симеона: 'Милосрђем Господа Бога и Спаса нашега Исуса Христа и милошћу пречисте Богородице и увек деве Марије'... и нешто даље, у двадесетој глави, пише: 'Вратих се учитељу и наставнику мојему Сави јеромонаху, да се благословим од руке његове...' То брат пише о брату. А Свети Сава говораше: 'Мој Владика Христос.' Свети Сава је оставио правила према којима треба да се владају монаси, али није ни помишљао да напише правила према којима ће се у хармонији одржати Српска црква и Српска краљевина. Он и његов брат добро су знали да та правила постоје и дали су лични пример на којим основама може једино бити саздана српска Краљевина. На неогрешењу о Еванђеље".²⁷¹

Његово Височанство, заиста, ванредно дубоко созерцава тематику и његови увиди су од значаја за нашу намеру да покажемо религијску основу у самој бити српског монархијског поретка. Наиме, Његово Височанство говори о Светом Сави као о оснивачу српске автокефалне Цркве, али и као о некоме ко је на темељима православља осмислио нарочити тип српске симфоније, за коју смо раније, већ, видели да је имала извесне

²⁷¹ Карађорђевић Александар Павлов, *Свим Србима свуда*, Цивилни кабинет Њ.К.В. Кнеза Александра, Париз, 2001, стр.62.

особености и посебности, које су је разликовале и одликовале у односу на тадашњи источновизантијски државно-политички концепт, а још и више у односу на западни модел односа цркве и државе, мада је имао додирних тачака и са једним и са другим. Зато, Његово Височанство помиње *идеални склад између Цркве и државе*, те да се *српска држава се уопште не може замислити без Српске цркве*.

3. Немањинки период, као круна у врхунац српске крштене монархије

У овај део наше приче нас најбоље уводи владика будимски Данило (Крстић) кад каже: "Било је краљева међу Србима и пре Немањина, али они су значајни само за политички живот нације. Немања и његова лоза важни су и својим метаисторијским опредељењем за Небески Јерусалим, за божанствено Православље."²⁷² До које мере ова чињеница може да буде и политички релевантна у данашњем времену показују речи академика Матије Бећковића, који говори: "На питање Зашто монархија, могао бих одговорити: 'Питајте ме нешто теже', и додати: 'То питање је требало поставити раније, готово пре 1000 година, кад је било актуелно и кад су га решавали наши преци'".²⁷³

И, заиста, познато је да српска круна и државност предатирају Немању, али се од давнина уврежило схватање да је тек његовим зацаредњем настао прави и истински почетак веродостојне српске државности. Разлог за то је, засигурно, политиколошко-религиолошке природе, јер је тек резолутнијим опредељењем за православље Србија ступила на сигурне стазе формирања трајнијег државно-политичког концепта, који ће се доцније расцветети у државну форму која ће потрајати безмало три столећа (1166-1459). "Најизразитију национално-државну функцију испунила је међу Јужним Словенима српска православна црква. Религиозност и црквеност Немањина била је у исти мах и

²⁷² Крстић Данило, "Свети Родоначелник", *Православље* год.39 бр.940, Информативно-издавачка установа Српске православне цркве, Београд, 15. мај 2006, стр.14.

²⁷³ Бећковић Матија, "Код Краља без Краља", *Православље* год.XXXVIII бр.903, Српска патријаршија, Београд, 1. новембар 2004, стр.14.

њихова државотворност".²⁷⁴ Та монархијска форма ће, након дугог периода ропства, преживети значајне трансформације у модерној српској држави, али ће задржати и понешто од своје старе славе и идентитета, потрајавши безмало још један и по век (1804-1945). Основни предуслов такве државотворне стамености и упорности лежи у чињеници да је била религијски утемељена на православљу и поштовању старозаветног принципа народне династије. Тако су Срби, љубоморно чувајући своју веру, као крајеугаони камен свог духовног и националног идентитета, једнако љубоморно чували своју навику и потребу да, као своје наследне владоце, не прихватају људе који нису њихове крви и њихове вере. Корен таквом органском државотворном народном импулсу је у немањићком периоду, као што примећује и протонамесник Миодраг М. Андрић: "Крштењем средњовековног србског народа и његових владара образовала се још једна народна Црква и династија. Од тада су и Срби изабрани народ са својим местом у Царству Божијем али као национална и државотворна заједница са тежњом да као такви и васкрсну".²⁷⁵ Сигурни смо да није случајно да Миодраг Андрић спасење (васкрсење), које је се може посматрати као есхатолошки чин, који се превасходно односи на човека као личност, доводи у везу са спасењем народа или заједнице. Наиме, индивидуално спасење није ни могуће ван контекста заједнице, тј. Цркве. Кад је тако, онда је јасно да овај аутор, такође, народну монархију, како је назива Иван Лукјанович Солоњевич²⁷⁶, са народном Црквом, како је доживљава Никола Пашић²⁷⁷, посматра као државни оквир најподеснији за стварање оптималних услова за сотириолошку делатност Цркве. Зато он и доживљава народ као *лаос* (*λαός*) или *изабрани народ*, што је синоним за верни народ као *нови Израил*, о којем говори и Свети Сава и остала српска средњовековна литература после њега. Отац Миодраг Андрић не инсистира ни на појму народне династије, која је уједно и светородна, без доброг разлога, јер "у доба Уроша I замисао посвећене династије заокружена је проширивањем Симеоновог идеолошког обрасца на 'типичну' лествицу

²⁷⁴ Дворниковић Владимир, "Немањићи стари и слутња катастрофе", у: Јовановић Бојан (ур.), *Карактерологија Срба*, Научна књига, Београд, 1992, стр.199.

²⁷⁵ Андрић Миодраг М., "Геополитика изабраног народа", *Образ* бр.1-2/1996, Србски Образ, Београд, 1996, стр.96.

²⁷⁶ Солоњевич Иван Л., *Народна монархија*, Центар за изучавање традиције Укронија, Центар за истраживање православног монархизма, Београд, 2014.

²⁷⁷ Шемјакин Андреј Л. ...исто.

владар-монах-светитељ. Израз потреба које су истовремено религиозне и политичке, тростепени идеал постао је један од темеља немањићког концепте савршене власти. Из Немање – св. Симеона, негдашњег неопходног посредника између Рашке – земаљског Јерусалима и њеног небеског узора, постепено је израсла света лоза. Сакрализована династија постаје легитимни предводник Новог Израиља, а богоизабраност свих владара – монаха и светитеља из куће Немањића залога је спасења колектива схваћеног као 'изабрање Божје'. (...) На ширем плану, од индивидуалног спасења владара зависи и народно спасење".²⁷⁸ О поменутом нарочито сведочи симболика и иконографско-теолошка поука и порука знамените дечанске фреске Светородне лозе Немањића. "Та фреска показује владарску идеологију светородне династије Немањића и неодвојивост државне идеологије од њених сакралних корена. То је и основ националне идеологије, јер света династија представља и основ Богу посвећене српске нације. Свети владари лозе Немањића стекли су светост управо борбом за државу и њено уређење у складу са Божијом вољом, показујући тако да истинска хришћанска духовност не значи бежање од света, него преображење света божанском светлошћу."²⁷⁹

Може се, без зазора, рећи да је српска независна држава чедо српске автокефалне Цркве, јер је Свети Сава био властан да окруни свог брата, краља Стефана Првовенчаног (Светог Симона Монаха), тек након што је постао српски архиепископ и поглавар помесне Цркве. Примање круне, заправо, је било чин задобијања и признавања пуне државне независности те су тек од тада српски владари истински - самодржавни у међународно-правном смислу, тако да је улога Цркве у том смислу била пресудна. Ово је, мора се признати, чињеница од круцијале важности за област политикологије религије. Истина, велики жупан Стефан Немања је себе сматрао независним владаром и далеко пре тога, титулишући се *самодржавним господаром*, али то стање није имало оно што би смо данас назвали *међународним признањем*. Немањино разумевање сопствене власти, као независне (самодржавне) по источноромејском обрасцу, лако је уочљиво из текста његове Повеље манастиру Хиландару, где је прецизно одређено место и ранг српског владара, као самосталног у монархијском систему хришћанске икумене, којим је првенство части

²⁷⁸ Марјановић-Душанић Смиља, *Владарска идеологија Немањића...* исто, стр.283.

²⁷⁹ Познановић Жељко И., *Српска идеја ...* исто, стр.113.

признавано источноромејском василевсу. Такође, Немања свој ранг поставља испод ранга угарског краља, што сведочи о схватању да је тек краљевство државотворни оквир потпуне државне самосталности, али и политичко-теолошког схватања да у хришћанству може постојати само један василевс, који је својеврсни *fons honours* на васељенском нивоу. "У својој повељи манастиру Хиландару, Немања на два места каже да је постављен на великожупански престо Божијом милошћу. Божија милост је ту означена као општи извор монархијског суверенитета, независног од титуле коју ти владари тренутно имају (византијског цара, угарског краља или рашког великог жупана). Као што је већ речено, на ту суштинску једнакост свих земаљских владара спрема задатака које им одређује божанска премудрост указано је у више радова. Српског владара добијена небеска милост надахњује на љубав према отачаству. У тој се љубави остварује његова 'служба' доброг пастира, као предводника 'стада' и заштитника вере, чији се однос према цркви поставља на основама симфоније и дијархије. У Немањиној повељи Божија милост је извор управо 'унутрашњег суверенитета' који велики жупан има над земљом од Бога добијеном, било наслеђем, било 'по мачу'.²⁸⁰ Дакле, религијска начела и темељи пуне и потпуне православне монархијске матрице су постављена и утврђена, тек, од Немањиног времена и доцније су само допуњавани у статусном, али не и у суштинском, политиколошко-религиолошком, смислу. Таква идеолошке концепције није било у преднемањићком српском монархијском систему, иако је било њених зачетака, као што је крунисање краља Михаила Војислављевића (1077) и формирање култа Светог кнеза Јована Владимира. Но, ипак, за политиколошко-религиолошко заснивање потпуне и трајне националне монархијске организације, није било довољно имати легитимну круну и развијену и општеприхваћену легитимизацију у виду култа светог родоначелника или светородности династије. Недостајали су му елементи, као што је конфесионална монолитност (у смислу коначног и резолутног одређења између православља и римокатолицизма) и, са тим у вези, идеолошко одређење за тип монархијске власти (источноромејски или западни) на којем би се формирао читав државни апарат са одговарајућим институцијама (нпр. сабор српско-источног или западно-сталешког типа, елита источно-меритократског или западно-феудалног типа и др). Немањићка владарска идеологија, духовно се надахњујући са Истока, формира сопствени и особени државотворни концепт са извесним западњачким

²⁸⁰ Исто, стр.64-65.

елементима и ове недостатке попуњава неопходним и недостајућим духовним садржајем, чиме омогућава настанак трајнијег и стабилнијег државног устројства. "Поставши током XIII века један од најзначајнијих чинилаца дуготрајног институционалног и културног континуитета, политичка теологија династичке историографије одраз је дугогодишње интеракције и солидарности двеју власти. Имајући иза себе дијархичну 'симфонију' овоземаљске, државне, власти и духовног ауторитета, овај идеолошки систем ослања се на дело, искуство и високи углед два светитеља утемељивача: Стефана Немање, оснивача династије Немањића, и његовог сина Саве, утемељивача црквене аутономије. Друштвени консензус око управљања и централне власти заснива се знатним делом на династичкој аури владара чија легитимност почива на двострукој харизми: краљевског достојанства и светости његових предака и претходника. Ова идеја напајала се на култу оснивача династије, чији је лик одредио политичко и културно усмерење српске средњовековне монархије. Двојство култа Светог Симеона Немање и његовог сина Саве, по угледу на дијархију, представља сублимисану парадигму која обезбеђује склад једног поретка универзалне вредности који умногоме превазилази локалну аутархију, и то у доба процвата феудалне монархије у Европи."²⁸¹ Пре и изнад свега, српским монархијама из доба Властимировића, Војислављевића и Вукановића је недостао комплетирани елеменат политичке легитимизације у религијском смислу. Недостајала им је највиша потврда богоизабраности, која би била неусловљена спољним утицајима. Према томе, недостајала им је независна и самоглава црквена организација, као предуслов за међународно признање прокламованог самодржавног статуса. "Дубоко је црква деловала својим православљем; а много се укотвила у цивилни живот народа и својом присном везом кроз право. Немања је прекинуо са латинским и богумилским правцем, решио се коначно за православље и Византију. Св. Сава је увео правни ред Византије у своју цркву и појачао Немањино опредељење целом структуром хијерархијском и догматско-правном. По византијском схватању, владар је дужан да се у првом реду, и у пракси и у законодавству, држи прописа Св. писма, а ван тога и осталих правних прописа. 'Очевидно је како су закони, грађански исто тако и црквени, сматрани као саставни део вере и њених уредаба...' (Ст. Новаковић)."²⁸² То је, заправо, главна и највећа духовно-државотворна баштина и

²⁸¹ Бојовић Бошко И., *Византија – Балкан – Европа...* исто, стр.92.

²⁸² Велмар-Јанковић Владимир... исто.

достигнуће српске *немањићке свете тројице*, Симеона Мироточца, Саве Равноапостолног и Симона Монаха. "Начелно формулисана већ у Немањиној Хиландарској повељи, идеологија политичког полицентризма учи да је свака власт дата од Бога; из богодарованости сопственог положаја, српски владари XIII – XIV века изводе право на титулу самодршца, на издавање повеља у знаку 'владарске милости' и печатењем златним печатима, као и на ширење, кроз књижевност и званично сликарство, таквих општих схватања о свом положају која их суштински изједначају са василевсима у Константинопољу. Истовремено, према Византији, они строго поштују принципе хијерархије држава и владара, испољавајући на тај начин идеалну подређеност василевсу као врховном господару хришћанске оикумене."²⁸³ Овакав унутрашњи и спољнополитички поредак је, међутим, донекле, нарушен Душановим зацарењем и неканонским проласењем патријаршије, које је изазвало реакцију и Васељенске и Српске Цркве, као и црквено-политичке последице које се неће зацелити све до времена Светог кнеза Лазара Косовског,²⁸⁴ што јасно илуструје значај религијског момента за политичка кретања, како на унутрашњеполитичком, тако и на спољнополитичком плану. Ово је, уосталом, чињеница и констаната, која је лако уочљива и у савременом свету. *Nihil novi sub Sole...*

4. Православно једноначалије у доба Лазаревића, Бранковића и Котроманића

"Утицај Светог Саве, његовог личног живота, његовог духовног живота, његових главних замисли, цркве и државе трајале су неисцрпном снагом, све до доба цара Стефана Душана Силног, па и даље за време Лазаревића и Бранковића."²⁸⁵ Наведене речи нашег књижевног великана Милоша Црњанског нас, заиста, најбоље уводе у тему наставка српског монархистичког државног програма након нестанка светородне династије Немањића са повесне позорнице. Јер, заиста, тај освештани светосавски државни концепт

²⁸³ Марјановић-Душанић Смиља, *Владарска идеологија Немањића...* исто, стр.79-80.

²⁸⁴ Дворниковић Владимир... исто, стр.165.

²⁸⁵ Црњански Милош, "Наша хиљадугодишња култура", *Нове идеје* год.I бр.1, Бели орлови, Београд, децембар 1991, стр.20.

се продужио у идеолошком смислу још пуних осамдесет и осам година, доказујући своју оправданост и резистентност, упркос претешким повесним условима и правом националном удесу, који је на послетку довео и до коначног губитка државне самосталности. Дакле, тек са нестанком српске средњовековне државе је нестало и православног монархистичког поретка у Србији, да би његово делимично поновно васпостављање отпочело тек након дугих и тешких триста четрдесет и пет година ропства.

Проф.др Радомир Д. Ђорђевић²⁸⁶, размишљао је о овом повесном периоду и о поретку светосавске симфоније, који је остао његова основна политичко-идеолошка матрица: "Чинећи нераскидиву везу са државним врхом средњовековне Српске државе, српско православље се изборило и задобило елементе двоструке моћи: с једне стране, била је то све више утемељенија духовна и верска моћ, а с друге, упоредо, изграђена култна моћ своје вере преко истакнутих – чланова краљевске породице. Радило се заправо о својеврсној симбиози верског и државног. Иако је таква врста симбиозе за средњи век била веома позната и раширена, када се ради о српској држави она добија посве другачије видове. То није била само пука сврсисходност, већ много више: то је чин надахнућа и светости у коме се трасирао пут изласка из 'мрака' и анонимности. У Еропи не постоји држава која је у толикој мери успевала да сједини у суштини два опречна става: поље световног живота и поље верског и сакралног. И док се у Европи при крају средњег века увелико напуштала 'сарадња' и подела власти између државе и цркве, у српском етничком простору – све до његовог коначног распада (1459) – осећао се дух заједништва и коегзистенције између светости вере и светости државе".²⁸⁷ Горњи навод до те мере акуратно, али и надахнуто приближава тему добровољне синергијске сарадње концепата сакралног и световног у политичком животу Србије позног XIV и прве половине XV века, да би ваљало нешто подробније скренути пажњу на основне поликиколошко-религиолошке моменте његовог исказа. Наиме, проф.др Ђорђевић, као и многи други српски аутори, наглашава *нераскидиву везу православља са државним врхом*

²⁸⁶ Професор на Катедри за социологију Филозофског факултета Универзитета у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици.

²⁸⁷ Ђорђевић Радомир Д., "Српско православље – особености међу православљем", *Градина* год. XXVI бр. 10-11-12, Издавачко предузеће "Градина", Ниш, 1991, стр. 236.

средњовековне Српске државе, што би за нас могло да буде сасвим довољно у смислу поткрепљивања наше основне тезе. Међутим, др Ђорђевић се не зауставља на томе, па налази и да је *духовна и верска моћ* Цркве у то доба, у доброј мери, имала да захвали на свом постојању институционализованој подршци државе *преко истакнутих чланова краљевске породице*, што поткрепљује органско монархистичко схватање о узајамности круне и олтара, коју др Ђорђевић назива *својеврсном симбиозом верског и државног*. Занимљив је и, сасвим оправдани, став да је прихватање и развијање оваквог државотворног концепта представљало својеврсно *пунолетство* српске националне државе и њен *излазак из анонимности*, будући да је обезбедио коначну државну самосталност, што је био сан бројних претходних генерација и неодустајни политички програм и циљ свих српских монархија пренемањићког периода. Јасно је да га је се и Србија постнемањићке епохе тако чврсто држала из истих разлога, инспирисана политичким инстинктом самоодржања пред навалом и са Истока и са Запада, које су грозиле опстанку српске самосталности. Чак, иако Србија у том периоду није била формално независна, будући да је некада истовремено потпадала и под тростуки вазални однос, она се чврсто држала светосавске државотворне идеје, као залога неког будућег, потпуног и веродостојног самодржавља. Тај залог је, по речима др Ђорђевића, био суштински религиозно мотивисан и он га посмара као *чин надахнућа и светости*, који је инкорпорирао *поље световног живота и поље верског и сакралног...* Нови политиколошко-религиолошки моменат и садржај, који се тада придружује немањићкој политичкој философији у творењу старо-новог политичког идентитета лазаревићевске Србије, постаје оно што ће се доцније, у колективној свести српског народа, искристалисати у српски небоземни Косовски мит. Тај мит јесте синергично дело црквеног идеолошког програма, ширеног црквеним хагиографским и химнографским књижевним стваралаштвом, сликарским програмом фрескописа владарских задужбина, ширењем култова светих владара, поштовањем њихових светих моштију и сл. По речима др Мирослава Спалајковића: "Срби су изгубили битку на Косову али су спасли витештво и племенитост српског племена. Из пораза поникла је слава бесмртног јунаштва и тријумф народног вечног идеала. На Косову је епски запечаћено политичко јединство српског народа, а етички освештана заједница националног идеала који од тада постаје непресушни извор народне животне енергије и моралне величине. Из косовског пораза

родила се кумановска победа. У погледу духовном постоји несумњива веза историске узрочности између та два догађаја, иако у погледу временском пет векова растављају први историски тренутак од другог, пораз од победе, узрок од последице. Зато и поред све своје трагедије, српски народ треба и даље да остане веран своме косовском миту, јер ће га он духовно препородити. И тај препорођај биће утолико поузданији и бржи уколико српски народ буде у стању, не толико да проникне у нове идеје европског мита двадесетог века, колико да прозре у непроменљиву суштину фарисејског мита свих векова".²⁸⁸ А др Бојовић додаје и употпуњује: "Воља да се изнова оживи континуитет харизматског краљевства огледа се у традиционалном прибегавању светитељима оснивачима свог легитимитета, Симеону и Сави, док нова династија кује своју идеалну харизму на жртви искупљења новог светог кнеза оснивача. Текстови посвећени култу кнеза Лазара првенствено су дело црквених писаца, али овај нови владарски култ никада није нашао књижевни и концепцијски изражајни облик који би се могао поредити с династичким хагиографијама које је дала свештена историографија Немањића".²⁸⁹

Важно је истаћи да се и сама припрема будућег владара за своју високу дужност мало разликовала од немањићког до периода Лазаревића, јер је и идеолошка и религиолошка концепција његове власти остала истоветна. Већ смо видели на који начин Свети Данило II Пећки описује процес образовања и васпитања младога принца Драгутина (Светог преподобног Теоктиста), а на врло сличан начин и Свети Јустин Ћелијски говори о начину на који је за ти високу службу припреман млади кнез Стефан Лазаревић (Свети деспот Стефан Високи): "Осим Светога Писма млади Стефан је био научен и другим књигама благочешћа и мудрости Светих Отаца Цркве Православне и старих животописаца, историчара и философа, што се може видети из тога какве је све књиге имао у својим библиотекама, од којих су неке и до данас сачуване (у Светој Гори). Јер Константин Философ за њега каже: 'У државнога господара (Стефана) мноштво је књига по местима и манастирима и у дому'. Стефанови искрено побожни и строго православни родитељи веома су се бринули о томе да им се син, као будући владар Српски, добро научи Православљу да би после неотступно штитио веру отаца својих у народу своме од њених

²⁸⁸ Спалајковић Мирослав, "Српски народни мит и Европа", *Српска конзервативна мисао...* исто, стр.95.

²⁸⁹ Бојовић Бошко И., *Византија – Балкан – Европа...* исто, стр.97.

непријатеља с истока и са запада. И заиста, ни свети деспот Стефан нити ико од његових домаћих или његових поданика није напустио своју православну веру и прешао у латинску веру (римокатолицизам) или у мухамеданство. Православно васпитан и одгајен, Стефан је кроз цео живот свој то и остао, а као владар Српски посветио је посебну пажњу очувању православне вере у свом народу. Зато је у Новобрдском закону своме о рудницима (изданом 1412 г.) написао ово о 'Латинима и вери њиховој': 'Ко се од Латина и од грађана њихове вере нађе у месту да је обратио човека, било мужа или жену, од хришћанске вере у латинску веру, такав да откупи главу своју од казне давши господару 50 литри; затим да се изагна из предела градских, а о баштини и имању да нема ни речи. И поп латински, који се нађе да је крстио хришћанина (тј. обратио православца), да му се подсече нос'. О побожном васпитању Стефановом особито је бригу водила његова благочестива мати Милица. Позната је њена молитва за децу њену сачувана у Дечанској повељи (из 1397 године), где се она овако смирено моли Богу за њих: 'Умилостиви се на моје грехе, укрепи децу моју у благоверности (у доброј вери) и благоденствију, да у побожности послуже Теби, Богу своме'".²⁹⁰

Као што се може и очекивати, светородни дом Бранковића је наставио идеолошку матрицу Немањића и Хребелјановића-Лазаревића, што се може објаснити и живом свешћу о генеалошком проиштаку од Лазарева корена преко његове кћери Маре – супруге господара Стефана Вука Бранковића, мада постоје и посредне индиције да су Бранковићи, заправо, потекли од неке од кадетских (побочних) линија дома Немањића или да су са њима били у тазбинским односима, за шта историографија, још увек, нема необоривих и неоспорних доказа. Како било, они се придружују богатој плетеници српских канонизованих владара, што је имало битне последице на формирање и јачање снажне православне и државотворно потентне народне свести, која је преживела столећа у олтарима фрушкогорских манастира, одакле је обасјавала и класичне српске земље и одакле се, доцније, рађа и потпомаже ослободилачки и државотворни подвиг српског XIX века. О реченом понешто казује и покојни др Слободан Г. Милеуснић²⁹¹: "Свети Бранковићи: деспот Стефан Слепи, његова жена Ангелина као и њихови синови Ђорђе –

²⁹⁰ Поповић Јустин, *Животопис Св. Деспота Стефана Високог и Св. Евгеније – царице Милице*, Манастир Ћелије, Београд, 1975, стр.12.

²⁹¹ Управник Музеја Српске Православне Цркве и секретар Одељења за ликовне уметности Матице Српске.

потоњи владика Максим и Јован, такође деспоти српски свети, јесу личности чији је култ заживео и одржао се у Срему, односно на простору древне Карловачке митрополије. Њихов удео у животу православних Срба у тим пределима је огроман. Као прво, били су настављачи славне лозе Немањића, односно Лазаревића и Бранковића, а потом и потврда историјског трајања српског народа и, на крају, чувари националне свести. Култ дома Бранковића произашао је, пре свега из њиховог богоугодног живота. Исто тако, то је била и потреба да се покаже да су Срби имали и имају свете из свог благородног рода".²⁹²

Котроманићи, пак, иако генеалошки неоспорни наследници Немањића, нису стигли да развију своје државну идеју, као владари Србије. Мада се мора рећи да постоје индиције да је било таквих замисли, упркос чињеници да су они првенствено били босански владари, а у средњовековној Босни није било, ни изблиза, онакве конфесионалне хомогености, какве је било у Србији. То је, свакако, утицало и на немогућност формирања, иоле трајније, идеолошке базе и система у овој нашој средњовековној монархији. Можда је управо благодарећи таквој конструкционој неусавршености или недовршености (у политиколошко-религиолошком погледу) средњовековна Босна имала да заблагодари и чињеницу да она, за све време свог постојања, заправо, никада није успела да се ослободи вазалног односа према овој или оној суседног држави. Усудили би се да кажемо да, заправо, она никада није, у пуном смислу, ни достигла степен и достојанство самодржавља. Но, из политичких корака неких од владара из дома Котроманића, а посебно краља Стефана Твртака I Котроманића, јасно се назире траг настојања да се на темељима светосавске политичке философије редефинише смисао његовог владарског достојанства и природа његове монархијске власти. Уосталом, мора се рећи, да упркос снази и утицају, који је богумилска јерес имала у Босни, као и интересима Рима у тим областима, Црква православна је и пре Твртковог времена имала извесан утицај на политички живот Босне. Разлог за то можемо да наслутимо из нечега на шта нам скреће пажњу покојни генерал-мајор Влајко Беговић: "Босанска црква није била представљена на станку, као што су биле представљене православна и католичка црква на властелинским саборима суседних земаља, нити крунише краљеве као ове две цркве, није

²⁹² Милеуснић Слободан Г., "Свети Бранковићи", *Српски Сион* год.IV(XIX) бр.5/1995, Српска православна епархија сремска, Сремска Митровица – Сремски Карловци, 1995, стр.79.

уопште учествовала у државној управи и у власти".²⁹³ Дакле, ако су, након нестанка Немањића, Котроманићи желели да истакну своје законито право и на круну Србије, они су се морали ослонити на подршку Цркве, јер их том круном богумили нису могли окружити, а да то учине римокатолици (све да су и располагали довољном и реалном политичком снагом да то учине у том тренутку) било би сасвим илузорно и канонски немислииво. Бавио се тиме аргументовано и исцрпно академик Никола Радојчић, који о томе, између осталог, вели: "А да ли би српска православна црква могла пристати на то да учини што никад ниједна црква у средњем веку није урадила – да у свом верском чину крунисања владара шизматика или јеретика, и да тиме себе увуче у незаконити рад, од кога се и њен црквени углед не би могао никада опоравити? Кад Твртко I у доба свога крунисања не би био православни, он би могао бити римокатолик или богумил. А тешко је рећи који су од њих били православној цркви одвратнији. У доба крунисања Твртка I ми смо још у веку цара Душана, који је латинску јерес сматрао не само верском заблудом, него и опасношћу за државу. То исто важи и за богумилство. У Србији је била тада чврсто сједињена грчка оданост чистом православљу са српском оданошћу цркве држави. Политичка необавештеност заиста се не може пребацивати српској цркви, па се због тога не може ни помислити да би она у незнању и у неспособности да одмери последице свог рада учинила оно што је у пуној противности с њеном оданошћу вери и с њеном мудрошћу у ставу према држави".²⁹⁴

Сматрамо да су изразито *флуидне* религијске прилике у Босни лоше утицале и да нису погодивале остварењу замисли да се створи нова и снажнија српска држава, на темељима немањићког концепта самодржавља и једноначалија, која би била, каква-таква, брана османском војном надирању са Истока и прозелитским настојањима са Запада. Ово је ометало планове краља Стефана Твртка I, а половином XV века, деспот Србије и краљ Босне, Приморја, Хумске земље, Доњих Краја, Усоре, Соли, Подриња и Западних страна Стефан Томашевић Котроманић, за то више није имао ни геополитичких преуслова, ни реалне снаге, а ни времена. Али је неоспорно да је такав политички пројекат, заиста, постојао и да је подразумевао политиколошко-религиолошку компонентну монархије,

²⁹³ Беговић Влајко, *Из историје средњовековне Босне*, Службени гласник, Београд, 2011, стр.70.

²⁹⁴ Радојчић Никола, *Обред крунисања босанскога краља Твртка I...* исто, стр.72-73.

којом се овде бавимо, у чему нас утврђује и академик Владимир Ћоровић, када бележи: "После успеха постигнутих против Алтомановића и Балшића решио је Твртко да своје дело крунише и видно. У Милешеву, над гробом Св. Саве, вероватно на Митровдан 1377, крунисао се Твртко за краља "Србљемъ и Боснѣ и Поморию и Западнимъ Странамаъ". Крунисање није извршено у Жичи, по старој традицији Немањића, по свој прилици зато, што се она није налазила у Твртковој власти, али је Милешево, са гробом Св. Саве, чији је култ међу Србима био већ знатно развијен, и као задужбина Немањића изабрано намерно да се нагласи то везивање за старо наслеђе. Од тада, он се, по обичају српских владара, назива Стефан Твртко; на свој двор доводи посебног логотета из Рашке и с њим српске краљевске обичаје; од Дубровчана прима 2.000 перпера светодимитарског дохотка који су они дотле плаћали српским владарима".²⁹⁵

Чини нам се да се на ово виђење академика Ћоровића одлично надовезује и виђење академика Радојчића, које га надопуњује и закључује овај део наше приче: "Босна, лишена својих високих државних и црквених традиција, желела је да се сљуби са Србијом, да се ослони о њезине традиције и да се на њима испне до вишег схватања улоге државе у народном развоју, како га је Душан као краљ и као цар истицао. Без православља се то није могло ни замислити. Толико је оно било сљубљено с целим државним животом Србије. Зато је Твртко I и изабрао Милешево да се у њему крунише за српскога краља, који има права на рашки престо по крви Немањића, која је текла и његовим жилама, и који својим крунисањем доказује своје православље, преко којег се једино и могао скопчати с традицијама Србије, чије је краљевство ставио на прво место свог свечаног краљевског наслова. Сасвим тачним слутњама био је испуњен Твртко I када је овако поступао, јер Срби су тада чврсто веровали, да се у високу и пуну славе част српског краљевства улази само по крви Немањића и само по непоколебљивом православљу. Српске државне традиције заиста су биле једина могућна снажна серж трајније државне организације, за којом је први српски и босански краљ тежио. Но, да ли је Босна била способна да прихвати државне традиције Србије? Да ли су се оне уопште дале пресадити у земљу без чврстих државних и црквених традиција, која није била у себи повезана високим

²⁹⁵ Ћоровић Владимир, *Илустрована историја Срба : друга књига*, Политика, Народна књига, Београд, 2005, стр.156.

духовним вредностима, које су сједињавале Србију у једну складну целину и прожимале њено друштво високим идеалима, око којих се највише трудила православна црква? Твртко I је несумњиво веровао у ту могућност".²⁹⁶

V НОВОВЕКОВНЕ СРПСКЕ МОНАРХИЈЕ

1. Религијска компонента српског нововековног монархијског поретка

Поред припадности православној вери, једна од главних карактеристика српских нововековних монархија је, такође, била политиколошко-религиолошке природе, а то је, дословно спороведено, старозаветно начело које је у српској нововековној политичкој делотворности попримило дефиницију народне династије. Ова се чињеница не може довољно нагласити, те о томе говори чак и један од наших највећих књижевника, покојни Борислав Михајловић Михиз, који је, иначе, био и члан Крунског савета Његовог Краљевског Височанства престолонаследника Александра: "Када год је, у својој историји, српски народ био самосталан, када њиме нису владали освајачи и окупатори, Византинци, Турци, и Хабсбурговци и коминтерновци, на његовом челу су биле домаће српске династије. У том погледу он је поприличан европски изузетак. Наши суседи Бугари, Грци, Румуни, Мађари, па и многе западноевропске земље, Енглеска, Шпанија, Шведска, и не само оне, на своје престоле посађивале су владаре страног порекла, српски народ је стварао своје сопствене. Да споменем само четири наше велике династије: Немањиће, Карађорђевиће, Петровиће, Обреновиће. Све су европске династије владале средњовековном девизом 'по милости Божијој', српске су са пуно права додавале и 'по вољи народа', јер их је сам народ по сопственој вољи доводио на престо и скидао са њега. Од Карађорђа па до краља Петра II Карађорђевића, српском народу је само једном, изиграним споразумом два Хрвата, Тита и Шубашића, насилно и преварно одузето право

²⁹⁶ Радојчић Никола, *Обред крунисања босанскога краља Твртка I...* исто, стр.81-82.

да искаже своју вољу".²⁹⁷ Иначе, као мали екскурс, поменимо да је ову чињеницу наглашавао и познати француски монархистички мислилац, Шарл Морас, што сведочи о важности ове чињенице, као извесног спецификума српске монархије у европским оквирима. Богдан Радица нас упознаје са овим Морасовим становиштем: "У Европи постоје само два сличаја где монархија долази из народа, излази из нације и где она није вештачко уређење већ искључиво и чисто историска творевина. То је случај Француске и Србије. И Обреновићи и Карађорђевићи долазе из народа, извиру из народа и идентификују се историским смислом нације, народа и земље. На против, код осталих народа, монархије су туђег извора. Hohenzolerni су шпанског порекла, Хабзбурговци – француског, Савојска кућа такође – француског, док су рецимо, северне монархије, углавном, све немачког или француског порекла. Руска царска кућа била је, углавном, немачког порекла. Права монархија произилази из народских корена; није вештачка, већ чисто историска и национална творевина".²⁹⁸ Међутим, са становишта политикологије религије, још је важнија улога Цркве и религије у процесу обнове српске државности и монархије од краја XVII и почетка XIX, па до половине XX века. А да су верска компонента и сама Црква у томе имали врло важну (па и пресудну) улогу, јасно је из сведочанства патријарха Варнаве: "Под окриљем моћне Светосавске Цркве, упркос тешким искушењима, не подлеже ни вера православна, нити се изгуби српска национална свест. Обоје се очува у снази и хармонији, која задивљује, онако како из здружи Свети Сава, да једнога дана у исполинским прегнућима Карађорђа и његових јунака изазову васкрс нове Србије, која ће само један век касније са херојским пожртвовањем својих синова и њихове браће из тада још подјармљених крајева посвести епску борбу за ослобођење и уједињење целокупног нашег народа".²⁹⁹

Елем, из нашег досадашњег бављења овом темом би се могла извући теза да се повед нововековних српских монархија може грубо поделити на периоде њиховог: 1. васпостављања, 2. развоја, 3. зрелости и 4. опадања. Први период би се, у политиколошко-

²⁹⁷ Михајловић Михиз Борислав, "По милости Божијој и вољи народа", *Интервју* бр.280, Политика, Београд, 6. март 1992, стр.13.

²⁹⁸ Радица Богдан, *Агонија Европе*, Центар за изучавање традиције Укронија, Београд, 2003, стр.70.

²⁹⁹ Росић Варнава... исто, стр.9-10.

религиолошком погледу, одликовао извесном жељом да се монархијска власт успостави на темељима средњовековне српске државности и православља. У другом периоду су се неке од тих древних установа нашле у процесу васкрсавања и ревитализације, док неке нису. Трећи период је претстављао време постепеног удаљавања од својих свештених узора уз очување одређених рудиментарних елемената, док су у коначном и четвртом периоду они, готово сасвим, исчезли из видокруга српске политичке делотворности.

Народна вековна чежња и државотворни програм српских нововековних монархија у настајању, из нашег првог периода, су собом носиле темељне вредности које су подразумевале снажну религијску компоненту, оличену у православљу, као и неодустајну решеност да се монархијска власт поверава једино владарима из сопственог народа, за шта смо горе већ показали, да је, такође, потреба која је мотивисана религијским (тј. старозаветним) наслеђем и светоназором. Хаџи Ђорђе Ј. Јанић³⁰⁰ то формулише на следећи начин: "Породице Обреновића, Петровића и Карађорђевића биле су одгајене у традицији Косовског завета. А Косовски завет је у својој суштини носио православно опредељење Српског народа. У његовом формирању и трајању, православље је одиграло суштинску улогу јер сви елементи који га чине: свест о изабраном народу као жртви, греху, казни, испаштању и опроштају, уткани су у колективну свест народа. Сви ти елементи уткани су и у свести и понашању све три династије које су у својим оснивачима имали људе који су били 'народни и по крви и по духу'".³⁰¹ Мислимо да се овоме не би имало шта додати, осим да је монархијски облик државне власти тадашњим Србима био једини природан, примерен и могућан, јер је српска заветна свест Србију, као слободну државу, могла да замисли једино са њиховим народним владарима, онаквим о каквим их је учила Црква и о каквима су певали у својој епској поезији. "Историјски посматрано, институција монархије представља у колективној свести и историјском памћењу нација, још од доба Немањића, најтрајнију установу, која траје све до наших дана. У доба петвековне османлијске владавине, особена аристократска вертикала, свест о државној и народној династији, преточена у народну песму, али и канонизована у крилу Цркве, имала

³⁰⁰ Професор књижевности, књижевни критичар, лексикограф, есејиста и песник.

³⁰¹ Јанић Хаџи Ђорђе Ј., *Политика као теодулија : политичка мисао Владике Николаја*, Хришћанска мисао, Универзитетски образовани православни богослови, Задужбина "Николај Велимировић и Јустин Поповић", Хиландарски фонд, Београд, 2009, стр.349.

је овај логични и очекивани завршетак у израстању народне династије у 19. веку, и то не случајно, из редова виђенијих србијанских породица и старешина, који су стали на чело народне, ослободилачке буне за национално ослобођење и ослобођење од стега феудалног порека."³⁰² Осим тога, српска задруга, као и племенски³⁰³ систем у неким српским областима, била је устројена по монархијском начелу, а како су Срби одувек државу посматрали као своју проширену задругу, братство или племе, онда ни државу нису могли замислити другачије него са државним оцем – монархом на челу.³⁰⁴ Боље од нас то објашњава проф.др Марко Павловић³⁰⁵: "Аграрну Србију XIX века карактерисао је патријархалан однос према државном поглавару. (...) српски сељак је на нацију углавном гледао као на проширење породичне задруге, 'и као што су га традиција и искуство научили да цени и поштује ауторитет главе домаћинства, тако је он ценио и поштовао ауторитет главе нације'. С друге стране, и монарси су се понашали као очеви нације. Дакле, објашњење српске монархије лежи у патријархалном супстрату".³⁰⁶

С друге стране, пак, у уверењу да је почетни напор на стварању нововековних српских монархија собом носио и снажну религиозну мотивацију, учвршћује нас Његово Високопреосвештенство митрополит проф.др Амфилохије (Радовић): "Дакле, тај покрет на челу кога је био Свети Петар Цетињски је родио духовно вожда Карађорђа из 1804. године. Свети Петар, у духовном смислу, ишао је још много дубље обједињујући у себи духовну димензију као монах, као епископ, као подвижник, са том димензијом господара – човјека који се брине о елементарним људским потребама. Али Карађорђе и његов етос од самог почетка, његов однос и према слободи, према народу, његов однос према Богу је потпуно истовјетан са односом Светог Петра Цетињског. Зна се да је Карађорђе био човјек

³⁰² Суботић Драган, *Монархија у Србији (1990-2002) : књига прва*, Институт за политичке студије, Београд, 2004, стр.32-33.

³⁰³ Вукосављевић Сретен, "Племенски и сељачки менталитет", у: Јовановић Бојан (ур.), *Карактерологија Срба*, Научна књига, Београд, 1992, стр.147-152.

³⁰⁴ Цвијић Јован, "Динарски, централни и панонски тип", у: Јовановић Бојан (ур.), *Карактерологија Срба*, Научна књига, Београд, 1992, стр.35-37, 51-53.

³⁰⁵ Некадашњи народни посланик, редовни професор на предмету *Српска правна историја* на Катедри за еволуцију права Правног факултета Университета у Крагујевцу.

³⁰⁶ Павловић Марко, "Обнова Душановог царства", *Погледи специјал* бр.1, Новинско-издавачко предузеће "Погледи", Крагујевац, 31. јануар 1991, стр.15.

дубоке вјере. Зна се да је прије покретања устанка походио манастир Студеницу и узео благослов од Светога краља Стефана Првовјенчаног. Није ишао безглаво у рат као што се то догодило у ово новије вријеме, што ће рећи покојни владика Данило – да смо за вријеме Карађорђа ишли у рат са крстом часним, а у наше вријеме смо ишли у рат са таргетом".³⁰⁷ Посебно је важно да је овим установљено да су идеолошка матрица Србије и Црне Горе, као двају српских нововековних монархија у настајању, биле истоветне и до те мере испреплетане, да би се, у ствари, могло говорити о једној истој идеолошкој матрици. Она је верски надахнута, јер подразумева православну *духовну димензију, дубоку веру и војевање са крстом часним*.

Речено је оставило значајног трага и протегло се и кроз наш други и трећи период повести нововековних српских монархија, тако да је православна верска компонента наставила снажно да утиче и обликује политичке идеје и државотворну свест и у потпуно формираним српским монархијама, у другој половини XIX и почетком XX века, како у Србији, тако и у Црној Гори, што је тема којом се, са позиција политикологије религије, бавио и проф.др Милољуб Јевтић: "Какав је био однос цркве и државе најбоље се види нпр. из Устава краљевине Србије из 1901. У члану 3 се каже: Државна вера у Србији је источна православна. Православна Црква Краљевине по догматима једнака је са источном васељенском Црквом. Независна је и аутокефална. Чланом 7 се одређује да 'Краљ и његова деца морају бити вере источно православне'. Чланом 33 се даље вели 'Слобода је савести неограничена. Све признате вере под заштитом су закона, уколико вршење њихових обреда не вређа јавни ред или морал. Забрањује се сваки прозелитизам против државне вере. Српски грађани се не могу ослободити грађанских или војних дужности позивајући се на прописе своје вере.' Како видимо овде је православна вера одређена као вера државе што најбоље показује њихов однос. Суверен државе, краљ, може то бити само ако је православни. Ако није, не може вршити титулу монарха. Вера је, дакле, државна и привилегована, припадници других признатих вероисповести могу прелазити у православље, али је позивање православних у другу веру забрањено. Посебно је важан пропис да се српски грађани не могу ослободити грађанских или војних дужности због

³⁰⁷ Радовић Амфилохије, "Свети Петар Цетињски и Карађорђе", *Двери српске* бр.1-2/2004, Српски сабор Двери, Београд, Срећење 2004, стр.24.

прописа своје вере. Тиме се посебно доказује симбиоза државе и цркве. Контрола деловања других вероисповести, односно усклађивање са државном политиком која је имала православну црту, види се из члана 98 устава где стоји 'Све црквене власти у краљевини стоје под врховним надзором министарства црквених послова'. У Црној Гори је Уставом 1905. године у састав Народне скупштине, као посланик по положају, ушао поглавар Цркве, тј. митрополит чиме је јасно истакнута симбиоза са државом, јер ако је скупштина орган власти, а митрополит њен члан, све док је на тој функцији онда је та веза државе и Цркве више него видљива".³⁰⁸ До које су мере изречени ставови проф.др Јевтића, заправо, ноторне чињенице, верујемо, да није неопходно посебно доказивати. Скрећемо, једино, пажњу да проф.др Јевтић овде, на чак два места, говори о *симбиози државе и цркве*, што је, заправо, реликт древног принципа симфоније, иако се *симбиоза* нововековне српске монархије и симфонија српске средњовековне монархије никако не могу у свему изједначити.

Други период развоја монархијског начела у Србији и Црној Гори, који се најчешће пореди или поистовећује са западњачким концептом апсолутне монархије или просвећеног апсолутизма, такође, није био лишен религијске димензије. "Т. зв. апсолутна монархија била је мешавина теократије и аутократије: по милости Божјој самодржац. Идеологију модерне уставне монархије сачињавају сједињење теократије и демократије: по милости Божјој и вољи народној."³⁰⁹ У Србији би се почетак тог периода могао персонификовати личностима и владавином Његове Светлости кнеза Милоша Теодоровића-Обреновића и Његове Светлости кнеза Михаила Обреновића II, а у Црној Гори личностима Његове Светлости кнеза Данила I Петровића-Његоша и Његове Светлости кнеза Николе I Петровића-Његоша. Конац тога периода, који поприма обресе или зrelu форму уставне монархије, би се у Србији најпре могао персонификовати личношћу и владавином Његовог Величанства краља Петра I Карађорђевића, док би то у Црној Гори био период владавине Његовог Величанства краља Николе I Петровића-Његоша. У Црној Гори тај процес никада није довршен, али у Србији је процес преласка из апсолутистичког (преко просвећеног апсолутизма) у уставни и, доцније, парламентарни

³⁰⁸ Јевтић Милољуб, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009, стр.456-457.

³⁰⁹ Спекторски Евгеније В. ... исто, стр.65.

облик монархијске владавине у доброј мери изменио монархијску матрицу наслеђену са почетка XIX века и, у извесној мери, из средњег века. Резултат је био не само ограничавање краљевске власти, већ и настојање да се тој власти одузму њени главни и древни прерогативи, тако да је миропомазани монарх сведен на символ јединства, који јесте имао извесне религијске алегоријске конотације, али је имао и све мање стварних државно-политичких ингеренција и реалне власти. Као што објашњава и проф.др Павле Николић³¹⁰: "На тај начин чланови владе учествују у доношењу монархових аката и преузимају на себе одговорност за те акте. Другим речима, премапотпис је инструмент којим се извршило, фактички, преношење власти монарха на владу која је, међутим, одговорна и пред парламентом. То онда и чини актуелном и оправданом једну стару изреку према којој 'Краљ влада, али не управља' (*Rex regnat, sed non gubernat*). Отуда, има истине у једном још старијем схватању које, додуше, за ондашње време (XVI век) није било нимало реално, а односи се на власти и прерогативе монарха: 'Non honos, sed onus, non vocatio, sed vocatio non immunitas, sed munus' (не част, него терет, не доколица, него позив, не повластица, него служба)".³¹¹

1. Од православне теократије до Краљевине Црне Горе

"Ободско-цетињска печатња и њено дјело потврђују нам да су тада држава и Црква, владар и митрополит, били двоједно срце и двоједна душа, двоједан организам. Зато је оно што је она изњедрила плод тог несебичног и христољубивог заједништва и сагласја, симболисаног у двоглавом орлу Црнојевића, заштитном знаку не само Црнојевића печатње, него и свједоку црнојевићко-зетског континуитета немањићке државности."³¹² Из цитираних речи митрополита црногорско-приморског Амфилохија се да назрети и

³¹⁰ Бивши продекан и шеф Катедре политичких наука Правног факултета Университета у Београду, директор Института правних и друштвених наука истог факултета, судија Уставног суда Србије и члан Крунског Савета престолонаследника Александра Карађорђевића.

³¹¹ Николић Павле, "Демократија и монархија", у: Тркуља Јовица (ур.), *О демократији : зборник радова*, Службени гласник, Београд, 2005, стр.106.

³¹² Радовић Амфилохије, *Цетињски источник*, Октоих, Београд, 2002, стр.149.

навестити траг симфоније у особеном државно-политичком систему Црне Горе од владиката нерешеног и нејасног међународно-правног статуса до међународно признате и суверене Краљевине Црне Горе.

Бројни српски аутори су размишљали и писали осврћући се на ову тему, али се нама, свакако, као један од најмериторнијих и најплоднијих, чини један који се издваја колосалним опусом своје писане заоставштине, али и чињеницом да је и сам био Србин из ових српских крајева, што му даје на додатном легитимитету за бављење овом темом. Реч је о најплоднијем научном перу српске политичке емиграције XX века, покојном проф.др Лазу М. Костићу.³¹³ Елем, др Костић, између осталог, вели: "Не може се нпр. ни очекивати да Црногорци траже или одбацују теократију. Они не знају и не могу знати шта та реч значи (а тако мало и данашњих учених људи то зна). Али ако желе ове или оне органе, ако захтевају овакав или онакав основни државни став, стручњаци ће из тога извести да ли су Црногорци (или неки други 'милет') за теократију, или против ње, или индиферентни према њој. Као основну црту сваке државне организације у иностранству Црногорци су тражили и видели свуда монархиски елеменат. Изгледа да им је било тешко, или чак немогуће замислити државу која не би бола монархија".³¹⁴

И заиста, већина људи који о овој теми пишу и говоре, сматрају уређење Црне Горе из времена управе цетињских митрополита – теократијом, као некаквим видом свештеничке монархије, али се у Црној Гори тога доба, ипак, не би могло говорити о некаквој клерикалној држави или ентитету, будући да је једини елеменат клерикализма, који је она имала била чињеница да је њен државни и црквени поглавар био иста личност. С друге стране, у Црној Гори ни тада ни касније клир није био издвојен у некакав засебан staleж са привилегисаним положајем, којим би, силом саме припадности тој класи, био назначен за обављање функција које излазе из оквира верског живота и мисије Цркве. Наиме, међу српским свештенством у Црној Гори јесте било и војних старешина и народне аристократије са одређеним управним функцијама на нивоу племена, нахија или (доцније)

³¹³ Бивши декан Економско-комерцијалне високе школе и декан Правног факултета Университета у Београду, професор Правног факултета у Љубљани и Правног факултета у Суботици и др.

³¹⁴ Костић Лазо М., *Правни институти у Његошевим песмама*, Добрица књига, Србиње – Нови Сад, 2000, стр.13-14.

капетанија или који су били чланови Сената, судије и сл, али их за обављање тих функција није квалификовала чињеница припадности клиру, већ наследна аристократска вертикала или, пак, личне заслуге по меритократској основи. Уосталом, исте те функције су обављале и старешне из реда лаиката, као што је било и доста припадника клира који их нису обнашали. Но, остаје чињеница да се власт на државном нивоу вековима наслеђивала у архијерејском звању и служби и то међу припадницима једне фамилије, што јесте особеност монархијског облика власти, али са одређеним теократским призвуком. Но, колико год такав поредак био производ нужности (након пропасти *остатка остатака* српске државности на том тлу и нестанка локалних династа из породица Балшића и Црнојевића), и колико год он био спецификум који изврдава строгој класификацији (јер има елементе теократије, наследне или изборне монархије и аристократске републике), он јесте имао извесну дозу религијске јустификације: "Од избора Саула за цара, па кроз сву доцнију историју старозаветног, а нарочито новозаветног Израила, за вођу народа биће бирани лаици – помазаници Божји, а не пророци или свештеници. Тако је, дакле, извршена подела власти на духовну и државну. Биће и примера подражавања првобитног односа Бога са верним Израилом у Старом Завету, који су имали од Бога изабрани људи, пророци: Самуил, Илија, Мојсеј и др. Њиховом завету Богу највише су се приближили Срби у Црној Гори, у време Светог Петра Цетињског, који није био световни владар, него духовни поглавар једне ослобођене територије у турској царевини. Задржавши братоубилачки мач, он је духовним ауторитетом спречио рат између главара у Црној Гори. Црногорски владика до кнеза Данила није био шеф државе, јер канони Православне Цркве забрањују да онај који је хиротонисан буде истовремено и поглавар државе".³¹⁵

Свети владика Николај, чак, пориче да је тадашњи поредак у Црној Горио био прави теократски, јер би то значило да је он био исте природе какав је, нпр, онај у Ватикану. А, ми би додали и, нпр, у некадашњем Тибету или савременом Ирану, а у извесном смислу и у Великој Британији и Јапану, што, једноставно не одговара истини. Верујемо да чињеница да над неком државом световну управу обнаша црквени поглавар није довољна да би се тај систем неизоставно морао оквалификовати и сматрати теократским. Добар

³¹⁵ Пено Зрдавко М., "Богословље монархије", *Двери српске* бр.28, Српски сабор Двери, Београд, 30. децембар 2005, стр.63.

пример је Кипар за владавине Његовог Високопреосвештенства архиепископа кипарског Г.Г. Макариоса III (Мускоса), који је уједно био и председник Кипра (1960-1977), али Кипар, упркос томе, нико није сматрао некаквом теократском републиком. Донекле сличан овом је и пример бившег председника Парагваја, Фернанда Арминда Луга Мендеза, који је, истина, предходно одступио са дужности бискупа Сан Педро и добио рашчињење на сопствени захтев, али би се читава та ствар, донекле, могла посматрати и као упитна, ако у обзир узмемо римокатолички догмат *character indelebilis*.³¹⁶ Можда би се, ипак, колико се год неке такво поређење могло учинити неумесним или неподесним, државни поредак у тадашњој Црној Гори, понајпре, могао упоредити са поретком у Османском Царству, где је султан уједно био и исламски халиф, баш као што је и монарх Уједињеног Краљевства уједно и номинални поглавар Англиканске цркве, а јапански цар поглавар шинтоистичке религије. Јер, не заборавмо да је, нпр, сам митрополит Петар II Петровић-Његош себе титулисао и као световног господара и кнеза црногорског. Истина, он је био и први и последњи међу владарима ове светородне српске династије који је то чинио, те се, због недостатка континуитета и довољног протока времена, ту не може говорити о некаквом добро утемељеном и временом освештаном теократском државном поретку. Но, за тему политикологије религије није без значаја да један православни архијереј једну своју повељу (из 1835), којом кнезу Николи Васојевићу од Холмије признаје племство и право на грб, потписује титулишући се као: *Петар Петровић књаз Његош православни владар и господар Црне Горе и Брда*³¹⁷. Као да се у личности овог митрополита и кнеза обједињују обе гране симфонијске дијархије, али се њихове надлежности, по моделу симфоније, не потиру и не поништавају. Јер, Петар II не престајући да буде архијереј, један свој, чисто световни, акт потписује у свом капацитету световног поглавара, а не као црквени поглавар. Дакле, као да у тој истој владарској и архипастирској личности, по симфонијском моделу, не долази до потирања и мешања надлежности двају власти и задирања једне у послове друге. "Вера и народ, црква и

³¹⁶ Мрђеновић Немања С., "Извори ауторитета хијерархије у православном монархизму", IntRes: <https://www.czipm.org/autoritet-hijerarhije.html>, 2014, посећено 23.9. 2019. г.

³¹⁷ Губеринић Радомир П., *Кнез Никола Васојевић*, Ступови, Андријевица, 1997, стр.29.

држава нису биле једно другом средство, ни подвлашћена ни наметнута сила, но једна јединствена заједница."³¹⁸

Ево како о томе расуђује Свети владика Николај: "Па и сви патријарси србски, као и владике црногорске, били су мученичке слуге Христа Бога. По невољи и сили околности они су примали на своју грбачу не светску власт над народом, слично римским клерикалцима, него бригу о народу и о свим народним пословима у недостатку световних кнежева и вођа. Због тога се нигде у историјама о србском народу не спомиње теократија из оног горког времена кад су пећски патријарси и црногорске владике стајали на челу народа. Јер не само да то није била никаква теократија него баш сугуба (двострука) теодулија. Слободне државе је било нестало, остала је само црква. Световне старешине су биле изчезле, остале су само духовне вође. Један во је био убијен и други је морао сам да носи јарам и вуче цела кола".³¹⁹ Дакле, као и српски патријарси у тим временима, цетињске владике су, на локалном нивоу и у условима одсечености и изолације од главнине свог етничког корпуса, на себе били принуђени да преузму и улогу етнарха или *милет баше*, по османском принципу. У том смислу може да буде интереснтно и резонување једног актуелног српског полтичара, који говори о времену владавине родоначелника црногорске владарске куће, митрополита цетињског Данила I Петровића-Његоша: "(...) Данило је поред звања цетињског владике имао и титулу војводе српске земље. Власт којом је располагао била је утемељена на моралном ауторитету Српске православне цркве и његовом личном угледу (...)".³²⁰ Позната је ствар да се владика Данило потисивао и као *воеводич србској земљи*, али то није значило да је он себе титулисао и секуларном војводском титулом, већ је реч о патронимичном називу, из којег се да закључити да је његов отац Шћепац био војвода. Зато се исти владика потписивао и као Шћепчевић. Дакле, овде није исти случај као када Петар II себе титулише секуларном владарском титулом. Уосталом, за разлику од кнежевске, војводска титула код Срба никада није била владарска. Дакле, данас би смо рекли да је владика Данило био *Војводић*, а не да је био војвода. Но, поменути политичар јесте у праву када примећује да је владарски ауторитет у тадашњој Црној Гори био утемељен на *ауторитету Српске*

³¹⁸ Велмар-Јанковић Владимир... исто, стр.106.

³¹⁹ Велимировић Николај, "Србска теодулија", *Образ* бр.1-2/1996, Србски Образ, Београд, 1996, стр.4.

³²⁰ Шешел Војислав... исто, стр.204.

православне цркве, што је чињеница од велике важности из угла, којим се овом темом бави политикологија религије.

Зато је за нас, ипак, далеко битније шта на ту тему има да каже утемељитељ ове политиколошке научне дисциплине, проф.др Мирољуб Јевтић: "По нашем мишљењу, постоје три личности које су међаш српске историје, културе, државног и друштвеног живота. То су Свети Сава, Карађорђе и Његош. Свети Сава као утемељивач српске државе заједно са својим оцем Стефаном Немањом, Карађорђе 'бич тирјанах' који 'из мртвијех Србе дозва, дуну живот српској души' и на крају Његош, Ловћенски тајновидац. Он је по мишљењу аутора ових редова сублимација свега оног што су Свети Сава и Карађорђе. Сублимација свега оног што је српство, православље, хришћанство и човекољубље. Целокупно Његошево дело је ода борби за правду, пре свега за правду па тек онда за слободу, јер слободе нема без правде. Његош је борац не само зато што је владар теократске српске Црне Горе него зато што се без борбе неки људи и неке идеје не могу довести: 'к познанију права а то је људска дужност најсветија'. Он је владар али и свештеник, монах, владика ратничке српске православне хришћанске заједнице која је приморана на борбу. Креатор политике која се инспирише православљем, дакле религијом. Зато је његов живот сав уткан у предмет проучавања политикологије религије и зато овај рад припада тој научној области".³²¹ Интересантно је да и референтни *Almanach de Gotha* говори у прилог схватању владавине митрополита из дома Петровића-Његоша, као теократске. Наиме, доворећи о овој владарској кући, он казивање почиње истичући њихову верску припадност и описује настанак њихове власти на следећи начин: "Православни: Основана од стране Данила Петровића-Његоша који је задобио наследно достојанство Владике (Епископа) Црне Горе 1711. (теократија)..."³²² И, заиста, чињеница да је шеф државе уједно и црквени великодостојник указује на елементе теократског уређења, док наследност ове власти указује на њен монархијски карактер. Објашњава то и наш знаменити географ, етнограф, антрополог и историчар, академик Јован Цвијић³²³, који овај особени тип уређења, такође, препознаје као теократски, али са елементима и тежњом

³²¹ Јевтић Мирољуб, *Његош и ислам*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2015, стр.15.

³²² *Almanach de Gotha Vol.I*, Almanach de Gotha LTD, London, 2003, pg.266.

³²³ Председник Српске краљевске академије, ректор Университета у Београду и др.

ка монархијском: "Мала катунска племена су се удружила и признала за општег старешину цетињског владика из племена Његуша, из братства Ераковића а из рода Петровића, од којих је водила порекло и последња црногорска династија. Они од владиних рођака који би се истакли у ратовима постајали су војне старешине. Мала теократска држава трајала је тако више од 150 година, и тек је доцније постала цивилна монархија".³²⁴

Такође, за нас је занимљиво и то шта сам Његош има да каже о православној монархији. Он, нпр, у својој песми "Нова пјесна црногорска о војни Русах и Тураках" пева: "и нек знаде грдни Османлија, да каурка може родит цара, тер уз цара и божијег дара"³²⁵, а у песми "Ода ступљења на престол Фердинанда I": "Рука Зевса цару вјенац дава, царска рука људма срећу сије".³²⁶ Дакле, владика Његош царску власт доживљава као *Божији дар*. Указивање на богоустановљеност монархијске власти је јасна, а може се разумети и као да постојање царске власти у једној држави поданицима доноси божанске дарове, тј. напредак, просперитет или, чак, спасење заједнице. То се види из ова два понуђена стиха, што јасно сврстава Његошево поимање монархије у домен политикологије религије.

Његошев наследник на дужности световног поглавара Црне Горе се одрекао наслеђа духовне власти и владао је искључиво као мирјанин и световни монарх. И, опет је за политикологију религије интересантно да ту ствар најбоље објашњава један српски аутор који је, уједно, клирик Митрополије црногорско-приморске и доктор правних наука. Наиме, протојереј-ставрофор др Велибор Џомић о томе казује: "Књаз Данило је у члану 66. Законика прописао да је 'сваки свештеник у нашој земљи дужан сваке нећеље у цркву ходити, цркву чисто држати, правила Свете Цркве точно извршавати и народ колико се више може на добро поучавати, и свету вјеру у њему утврђивати; који ли ово не би чинио биће лишен свештеничког чина'. Када су одредбе овога члана у питању, с обзиром да се тичу чисто унтрашњих црквених ствари, а богослужење је једна од њих, мора се имати на уму чињеница да је у току владавине Књаза Данила трон митрополита црногорског био

³²⁴ Цвијић Јован, "Динарски, централни и панонски тип", у: Јовановић Бојан (ур.), *Карактерологија Срба*, Научна књига, Београд, 1992, стр.64.

³²⁵ Петровић Његош Петар II, *Мање Пјесме Владике Црногорскога Петра Пога Петровића Његоша*, Српска књижевна задруга, Београд, 1911, стр.22.

³²⁶ Исто, стр.89.

упражњен од 1851. до 1858. године. И црквеним и државним пословима је управљао Књаз Данило као свјетовни владар. Очевидно је да је кроз ове одредбе он себи ставио у надлежност и право да суди свештеницима за духовне кривице и црквену недисциплину с обзиром да, кад није било митрополита, није било ни црквеног суда који је, заједно са надлежним архијерејем, надлежан за такве случајеве".³²⁷ Природно, политиколошко-религиолошку димензију црногорске монархије примећује и проф. др Мирољуб Јевтић: "Посебно карактеристична веза између државе и православља види се из Устава кнежевине Црне Горе из 1905. Устав је дефинисао да је по функцији поглавар православне цркве у Црној Гори обавезно и члан Народне скупштине".³²⁸ Мора се, дакле, признати да је у доба кнеза Данила дошло до неканонског мешања световне власти у ингеренције духовне и да то може асоцирати на цезаропапизам далеко више неголи на симфонију. Но, будући да владар није дирао, нити се сматрао позваним да дира у догматско учење Цркве, већ једино у организациона и питања црквене дисциплине, онда се ни ту не може говорити о правом цезаропапизму. Ту спора нема. Спора би могло бити једино око питања мотивације и разлога за овакво стање. Или је реч о свесно створеном нередовном стању у црквеној јерерхији, како би се задржала државна контрола и власт над Црквом (што не би био неки епохални изузетак, ако се само сетимо, нпр, царевања руског императора Петра I Романова) или је и то био производ нужности. Јасно је, наиме, да је до оваквог нарушавања црквеног поретка, очигледно, дошло због тадашњег нередовног стања на тлу јурисдикције ове древне светосавске дијецезе. Што се другог примера, пак, тиче мора се рећи да ни ту не може бити речи о некаквом клерикализму, јер је слично било и у многим другим европским државама тога доба. Уосталом, у једној моћној Великој Британији³²⁹ је и данас тако (чак и наглашеније), па још нисмо чули никога да се усудио да ову *узорну демократију* оптужује за клерикализацију, клерофашизам и проч прочитаја...

³²⁷ Цомић Велибор, *Црква и држава у Црној Гори*, Светигора, Октоих, Цетиње-Подгорица-Београд, 2013, стр.56-57.

³²⁸ Јевтић Мирољуб, *Проблеми политикологије религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2012, стр.173.

³²⁹ Јевтић Мирољуб, "Политичке институције не могу да се одвоје од вере", *Збиља* год.XIII бр.91-92, Rivel Со, Београд, јануар-фебруар 2002, стр.26-27.

Природно је и то што се међу савременим српским ауторима и мислиоцима, најчешће овим доменом бави, више пута навођени, владика Амфилохије, који као духовник и богослов сагледава и православну ноту владавине последњег владара из светородне династије Петровића-Његоша, краља Николе: "Краљ Никола ће се памтити као краљ, витез и творац савремене Црне Горе, као носилац мисли свестраног ослобођења и чувар косовске идеје и завичаја. Такав је укратко био краљ Црне Горе и Брда, Никола I Петровић, такви су били свих седам Петровића, који су красили небо Црне Горе, небо нашега Српскога рода и небо читавог словенства. И зато се, с правом, Петровићи називају светородном лозом. Светородна лоза је она лоза која рађа, не само чојство и јунаштво, из које се рађају, не само витези и јунаци, него из које се рађају свеци".³³⁰ Високопреосвећени наставља на другом месту: "Књаз Милош Обреновић у Србији и краљ Никола Петровић у Црној Гори, то су два најзначајнија задужбинара од времена Немањића. И било би вријеме да се неко тим питањем позабави. Поред осталих великих заслуга краља Николе, ријетко је ко истакао ту његову огромну заслугу, подизање храмова по читавој Црној Гори, нарочито у оним крајевима новоослобођеним Црне Горе. Гдје год је дошао, краљ Никола је подигао нови храм, јер је знао и био је свјестан да је храм мјесто сабирања, надахнућа, преображења духовног препорода народа и да тамо гдје нема храмова и гдје су храмови угрожени, угрожени су и сами људи".³³¹

Над овим питањем се надноси и академик Коста Чавошки³³²: "Монархијски облик владавине, поред осталог, био је један од обележја српског националног идентитета. Срби су одвајкада живели под монархијском влашћу. Оволико колико смо покушали данас да изложимо у чему се огледа српски идентитет, могли бисмо рећи да он обухвата најпре српски језик, језик који ми говоримо. Но, тим језиком говоре и други народи који нису Срби, било да су друге вере или другог националног саморазумевања. Отуда, други елемент који је такође важан је источно православље, или још тачније Светосавље, које је само наше. Отуда је битан елемент идентитета. Трећи елемент идентитета је косовски мит.

³³⁰ Радовић Амфилохије, *Цетињски источник...* исто, стр.199.

³³¹ Радовић Амфилохије према: Маркуш Јован, "Од мора до гора, васкрсавао је олтар до олтара!", IntRes: http://www.spc.rs/sr/od_mora_do_gora_vaskrsavao_je_oltar_do_oltara, 2016, посећено 23.9. 2019. г.

³³² Редовни професор Правног факултета Университета у Београду и Правног факултета Университета у Источном Сарајеву и члан Крунског савета престолонаследника Александра.

То се посебно треба нагласити у овом тренутку када има међу нашим главарима доста оних који би олако да се одрекну Косова, а да задрже целу Босну и Херцеговину, не доводећи у питање њен интегритет и право Републике Српске да спроведе плебисцит и да се отцепи и припоји Србији, у случају да се не дај Боже Косово и Метохија отцпе од Србије. Дакле, косовски мит, то опредељење за царство небеско уместо царства земаљског, је битан елемент нашег националног саморазумевања. То је оно што је највећма под турским ропством сачувало наш идентитет. Уосталом, и књаз, односно краљ Никола у оној песми 'Онам, онамо' управо је то истицао, што данашњи такозвани Црногорци итекако заборављају. Дакле, Срби су увек живели под својим краљевима и то је била успешна држава".³³³ Из свега неведеног и реченог је јасно да су и у доба владиката и у доба кнежевине и краљевине, под влашћу светородне династије Петровића-Његоша у Црној Гори, гајене и љубоморно чуване хришћанске основе монархије као државног уређења. Због тога се Високопреосвећени митрополит црногорско-приморски проф.др Амфилохије (Радовић) никада није либио да се отворено, као предстојатељ Српске Православне Цркве у Црној Гори, изјасни у прилог обнављања монархијског поретка и то у условима врло неповољне политичке климе по интересе Цркве и српског народа у тој земљи. Његови ставови, по природи ствари, јесу религијски мотивисани и логично је да производе конкретне политичке последице и покрећу питања политичке природе иако су, опет понављамо, надахнути религијским светоназором и духовним надахнућем. Тако он отворено позива и сведочи: "Неопходно је обновити Краљевину Црну Гору, јер онда када је нестало краљевине, Црна Гора се нашла на распећу, и 1918, и када је убијен унук краља Николе, син Зоркин Александар Карађорђевић у Марсељу. Од тада је кренуло низ брдо и Црној Гори и ондашњој Краљевини Југославији, да би послје уништења Краљевине 1945. године безбожници и невјерници заузели власт, а плодови тога видимо који су и какви су".³³⁴

³³³ Чавошки Коста према: Николић Павле и др. (ур.), *Без краља не ваља*, Српска либерална странка, Београд, 2006, стр.145-146.

³³⁴ Радовић Амфилохије према: Р.В., "Позив митрополита Амфилохија на троструку обнову Црне Горе", IntRes: http://www.spc.rs/sr/poziv_mitropolita_amfilohija_na_trostruku_obnovu_crne_gore, 2012, посећено 23.9. 2019. г.

2. Одсјај православне монархије од Карађорђа до Милоша Великог

Отварајући овај сегмент наше приче, подсетимо се на речи Вождовог чукунунука, Његовог Краљевског Височанства краљевића Андреја Карађорђевића, најмлађег сина Витешког краља Ујединитеља Александра, које добро илуструју чињеницу да је религијски аспект био пресудно важан за процесе који су довели до формирања нововековне српске монархије: "После изгубљене Косовске битке Српска Црква остала је фактор борбе и наде. Српски народ је сачувао душу и веру. На основу те душевне снаге дошло је до Карађорђевог устанка, када је Србија опет постала слободна земља".³³⁵ Познати српски политичар, др Војислав Коштуница³³⁶, проширује ову тезу и државну идеју устаничке Србије доводи у везу са освештаним немањићким темељима и мистеријом Косовског завета: "Постављена на здраве националне и духовне темеље од стране Немањића, српска држава је могла после скоро пет векова чамовања у турском ропству да буде обновљена, да доживи свој васкрс. Политички и војни порази у нашој дугој и тегобној историји нису истовремено били и духовни и морални порази. Војни порази били су по правилу подстицај за каснија уздигнућа, победе, 'звездане часове' наше повести".³³⁷

Илустрација тачности увида покојног краљевића Андреја је и сам начин на који је подигнут Први српски устанак и како је вожд Карађорђе, заправо, ступио на власт у тој својеврсној стратократској монархији у повоју. Веродостојно сведочанство о том повесном догађају нам је оставио први и најзначајнији хроничар Устанка и устаничке државе: "Карађорђе, кад је саслушао овакав повољан и одважан одговор, одмах је свему сабору, поред осталог препоручио, да сад одмах, предводитеља, који ће уједно и старешина бити, изабери, који ће са свима управљати, свима заповедати, и око кога ће се

³³⁵ Карађорђевић Андреј, "Говор принца Андрије Карађорђевића Србима – новембра 1984.г. у Аустралији", *Слобода или смрт* год.LVIII бр.250, Земаљска управа Удружења бораца Краљевске југословенске војске "Дража Михаиловић" за Велику Британију, Честерфилд, Митровдан 2006, стр.4.

³³⁶ Доктор правних наука и некадашњи председник Савезне Републике Југославије, Владе Србије и Демократске странке Србије.

³³⁷ Коштуница Војислав, "Српски народ на раскршћу", *Образ* бр.3-4/1996, Србски Образ, Београд, 1996, стр.10.

цела ствар устанка вिति, казавши им: да без оваквог једног не ће бити фајде, ништа ни започињати.« На ово предложeње Карађорђево, Атанасије прота буковички, једно као свештено лице, а друго као седамдесетогодишњи старац, покривен белином, и почитован од свију овде сабраних, стојећи у прочељу свега сабора, одговори: 'Ми, брате Ђорђе, тебе хоћемо, да си нам ти и предводитeљ и старешина'. Сав је сабор на ове протине речи пристао и повикао: 'И ми сви то исто велимо и желимо.' (...) Сад више споменуто свештено лице, Атанасије прота буковички, у тишини ноћној, у шуми села Орашца, према ватри и пред свим сабором, чита овој светој намери сходну молитву, с њим заједно, с преклоњеним коленима, сав сабор позове свемогућег Бога у помоћ; освети водицу, сабор покропи, и све поборнике, на частном и светом јевангелију, да ће своме предводитeљу верни и послушни бити, закуне; а тако исто и сам предводитeљ веру, пред свом скупштином, на више наведеним светињама опет учини, да народ, браћу своју никад до последње капље крви своје, издати, и изневерити не ће".³³⁸ Специфичну тежину овом сведочанству даје чињеница да је горње редове прибележио Лазар Арсенијевић-Баталака, синовац поменутог буковичког прота Атанасија Антонијевића, који је и заклео устаничке старешине, па и самог Вожда. Дакле, могло би се рећи да је Баталака располагао сазнањима из *прве руке*, а она нас уверавају да је, већ на самом почетку Устанка, религијска компонента имала пресудно важну улогу. Процесом избора и проглашења устаничког старешине (заправо – владара) руководи свештено лице, које својим благословом и молитвом потврђује његов легитимитет и, заправо, установљава принцип богоизабраности нове монархијске структуре. Значи, по узору на ондашњу перцепцију средњовековне српске монархијске државотворности, одлука о устанку и установљавању монархијског типа власти се доноси саборно и уз духовну санкцију, благослов и чинодејство представника Цркве. Православност је, дакле, био неопходни политиколошко-религиолошки предуслов за ступање Карађорђево на чело народа. Овом је помогла и жива српска народна вера и национална свест, као и древна предања, која су у религијску форму заодевала и појаве чисто политичке, па и војне природе. Тако нас и проф. Павле Софрић Нишевљанин³³⁹ подсећа да су, у народној свести и веровањима, чак и Орашачки луг и Таковски грм, као места подизања двају српских устанака и родна места

³³⁸ Арсенијевић-Баталака Лазар, *Историја српског устанка : књига I*, Просвета, Београд, 1988, стр.54-55.

³³⁹ Историچار, етнолог, професор гимназије и први библиотекар Народне библиотеке у Нишу.

легитимитета династија Карађорђевића и Обреновића, остали препознати као – *свети*³⁴⁰, док се овај потоњи симболички, чак, доводи и у везу са Мојсијевом несагоривом купином (Изл.3,2-22).³⁴¹ Управо због свега наведеног и други Карађорђев чукунунук, кнез Александар Павлов, пита и кличе: "Зар треба подсећати да је Србија православна земља? Рећи да је Карађорђе био дубоко верујући? Као српски Кнез, жеља ми је да учествујем у великом послу духовне обнове који је пред нама. ВЈЕРУЈУ нас је одржало на Балкану. Моја девиза је 'Бог ми је прва узданица'".³⁴² Уосталом, као и у случају Петровића-Његоша, поменути *Almanach de Gotha* наглашава православност дома Карађорђевића...³⁴³

Многи су писали о Карађорђевом православљу и о утицају вере на његову личност и формирање политичке идеје. Можда најлепше од свију – Свети Владика Николај. "Сматрајући да се до политичког напретка не може доћи кроз грех, владика Николај је истицао да је свако стварање државне заједнице без Бога и Краља на њеном врху, осуђена на пропаст. Идеални владари су за њега били Немања и Карађорђе. У Карађорђу је он видео жртвено јагње принесено за слободу српског народа. Вожа Првог српског устанка ценио је због његове побожности, речитости, скромности и поседовања ратног морала."³⁴⁴ Николајевом поређењу Карађорђа са Немањом, владика Амфилохије додаје и духовно поређење са другим светим династичким родоначелником – Светим кнезом Лазаром: "Жртвена глава цара Лазара на свежртвеном пољу Косову и жртвена глава вожа Карађорђа у Радовањском лугу, двоједан су симбол и свједок најдубљег опредјељења српског народа – опредјељења за Царство Небеско".³⁴⁵ Но, ми бисмо се овде могли осврнути и на исказ покојне новинарке Сузана Радосављевић, која пише: "Као први владалац обновљене Србије постаје ктитор многих цркава и манастира. Обнавља манастир Манасију и Раваницу, цркву у Поречу. Звона цркве св. Богородице, коју је Карађорђе подигао као своју задужбину, била су прва која су се после више векова слободно

³⁴⁰ Софрић Нишевљанин Павле, *Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба*, БИГЗ, Београд, 1990, стр.93.

³⁴¹ Познановић Жељко И., *Српска идеја...* исто, стр.80.

³⁴² Карађорђевић Александар П., *Помоз' Бог Србију...* исто, стр.58.

³⁴³ *Almanach de Gotha Vol.I...* исто, 350.

³⁴⁴ Гајић Добрица... исто, стр.278-279.

³⁴⁵ Радовић Амфилохије, *Цетињски источник...* исто, стр.235.

огласила у Србији. (...) У човеку који је у себи носио дубоко укорееен патријархални морал, хришћанску побожност и слободну државу Срба као свој најузвишенији циљ, нашле су се особине великог војсковође и државника".³⁴⁶ И заста, овај српски аутор зналачки указује на ту политиколошко-религиолошку матрицу, која политички циљ српске државе у настајању и њеног *првог владоаца*, види као *хришћанску побожност и слободну државу*...

Као што смо, већ, навестили, сматрамо да је Свети владика Николај уложио нарочити напор, у оквиру његове православне *политичке теологије*, на теолошком сагледавању природе Карађорђевог владавине и идеолошке матрице. По Светом Николају, та политиколошко-религиолошка концепција је происходила из Карађорђевог религијског осећања и верског живота самог вожда и његове религиозно-националне заједнице – православних Срба: "Карађорђе је био добар и веран син Српске православне цркве", пише наш историчар др Страњаковић. Још на почетку Устанка руски цар Александар I послао му је сабљу са натписом: 'браниоцу православне вере и отечества'. Кад год би устао изјутра, Карађорђе се Богу молио. Увек је говорио 'ако Бог да и Боже помози'. Постио је све посте, и мале и велике, и у његовој кући пост је строго одржаван. Чак и о његовој слави св. Клименту, који спада уз Божићни пост, 25. новембра по старом календару. Били гости или не били, морало се постити. У шанчевима пред борбу, по Вождовој заповести, свештеници су вршили молитве, а после борбе — благодарење Богу. Једном свом војводи писао је Карађорђе 'да свештеници свуда чине молитве и бденија на умоленије Бога да нас укрепи против душмана, да би га с Божијом помоћи победили и сатрили'. (...) У време Устанка народ је говорио да се бори 'за крст часни и слободу златну'. И сам Карађорђе употребљавао је те речи. У једном писму црногорском владици Петру I Светом, каже он, како је српски народ устао у борбу за 'своју слободу, своје светиње и манастире'. На другом месту он вели, 'боље је у својој вери умрети него веру своју погазити, зашто се у Светом Евангелију говори: ако праву веру имаш то и спасен будеш — дакле, боље је у својој вери умрети него пред Богом и пред народом осуђен бити, а Свемогући Бог хоће нам помоћи'. Своју прокламацију народу 1813. године завршава овом

³⁴⁶ Радосављевић Сузана, "Човек коме се Наполеон дивео", *Погледи* специјал бр.1, Новинско-издавачко предузеће "Погледи", Крагујевац, 31. јануар 1991, стр.46.

молитвом Богу: *'Боже помилуј и охрабри народ србски и сердца синова србских. Амин. Боже свемогући разори и победи силу турску, која је наумила разорити благочествије твоје. Амин.'* У једној другој прокламацији Карађорђе прети смртном казном 'ко не буде хтео онди гди је нађен бијући се умрети за своју веру и закон, за свој род и отечество, за своју славу и царство небеско, што ће га народ и његови потомци славити и благосиљати и свеће му палити'. Свештеницима и калуђерима Карађорђе је одавао велико поштовање. Много је волео проту Атанасија из Орашца, проту Матеју, попа Луку Лазаревића, попа Смиљанића, проту Милутина из Гуче и остале, код којих је наилазио на разумевање и подршку. Али ко би се од свештеника огрешлио, кажњавао их је исто као и световњаке".³⁴⁷

Николајев став о томе да је православље било амалгам сакрално-световне, државотворне и нациолане идеје Карађорђеве Србије, рекло би се, дели и потврђује познати академик Васа Чубриловић³⁴⁸. Он, наиме (иако, идеолошки врло удаљен од владице Николаја), инсистира управо на верској компоненти, као главном елементу, који је утицао на државну идеју младе српске устаничке монархије. Дакле, он вели: "(...) желимо да подвучемо уско-српски, православни карактер ратних циљева Србије за време Револуције 1804. У њима се говори само о обнови старе српске државе, о уједињењу српског народа и српских земаља. Овај уско-српски и православни карактер националних тежња Србије за време револуције проистиче из њеног кулурног и политичког развитака последњих векова. Стара Немањинка држава је била српска држава, државна традиција код Срба уско-српска државна традиција, исто тако и национална свест. Културно-верско опредељивање народа у то доба у правцу верске искључивости појачавало је и уско-верско православно опредељивање српског човека у почетку XIX века. Велики утицај на овакво његово опредељивање имале су и две иноверне државе које су владале над њим: исламска Турска и католичка Аустрија. И једна и друга биле су верски нетрпељиве према Србима као православном народу, зато он, опет, има тако уско-православно културно

³⁴⁷ Велимировић Николај, "Вожд Карађорђе – Православни витез", *Православни мисионар* год.XLI бр.3/1998. св.241, Српска православна црква, Београд, 1998, стр.32-33.

³⁴⁸ Редовни професор на Катедри за националну историју Филозофског факултета Университета у Београду, декан истог факултета, иницијатор и први директор Балканолошког института Српске академије наука и уметности и др.

опредељивање. Све ће то имати утицаја на његове тежње у правцу стварања једне српске, православне државе, кад је 1804 почела борба против Османског Царства".³⁴⁹

На трагу истог разумевања ове области, какво срећемо и код Светог владике Николаја, био је и познати наш црквени научник и теолог, блаженопочивши протојереј-ставрофор проф.др Душан Љ. Кашић³⁵⁰, јер и он наглашава присан однос сарадње Цркве и световне власти у периоду српске устаничке монархије: "Устаничка војска боравила је, 1804. године, у Чокешини. У манастиру Грабовцу духовник Јеремија чува устаничку архиву. Седиште Врховног совјета било је прво у манастиру Вољавчи, затим у Боговађи, па тек онда у Смедереву. Манастири су били и устанички магацини и складишта. Тако се барут чувао у Благовештењу, потом у Новацима, а касније у Вољавчи. У манастирима су одржавани сви они скупови за које се желело да се оно о чему се на њима радило што дубље уреже у народну душу, да добије максимални публицитет, морални ауторитет, готово, свештени карактер. Када Карађорђе хоће да се разреши греха што је дао да се убије његов очух, он, по причању Јанићија Ђурића, долази у манастир Благовештење под Рудником, да 'на Благовести, када манастир слави, гди се много народа купи, учини један опроштај са народом (...) Када је архимандрит опроштај читао, народ је сав викао велегласно: 'Амин, и да му Бог опрости'. Када устаници желе да се Карађорђе миропомаже за законитог владара, спремају велику свечаност у манастиру Боговађи. На Велику Госпојину, 1812. године, сазвао је Карађорђе народну скупштину у манастиру Враћевшници, у коме су тада чуване мошти српског краља Стефана Првовечаног, на којој је, у присуству руског изасланика прочитан и објашњен осми члан Букурештанског уговора. Због свега тога устаници цене манастире и брину о њиховом опстанку, како због њиховог верског и националног значаја, тако и због практичних разлога у овом ратном времену. Зато Карађорђе, већ 1. септембра 1804. године, са Јанком Катићем наређује да сељаци из околине појединих манастира обрађују манастирска имања и дају манастиру десети део плодова. Наређен је и обављен попис свих манастира у Србији. Прота Матеја је свакако био тумач схватања својих савременика и сабораца када је у својим 'Мемоарима'

³⁴⁹ Чубриловић Васа, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Просвета, Београд, 1958, стр.89.

³⁵⁰ Ректор Српске православне богословије Светог Саве у Београду и професор *Историје Српске Цркве* на Богословском факултету Српске Православне Цркве у Београду.

записао да 'треба нашим калуђерима благодарити што су нам манастире сачували, где се наше свештенство учило и нашу веру и обичаје сачувало, те се нисмо истурчили или пошокчили као у Босни'. (...) Карађорђе је, 17. јула 1807. године посебно издао заповест селима која су од давнина припадала манастиру Студеници и била као манастирски 'поданици и служитељи' да и даље тако остане и сваком препоручују 'да се не би ко усудио и од именовати села илити речени свештеника што узимао'".³⁵¹ Према томе, тражена је и добијана религијска потврда ауторитета власти јер се *желело да се што дубље урезе у народну душу, да добије максимални публицитет, морални ауторитет, готово, свештени карактер*. Политикологија религије, у свом најеклатантнијем примеру и облику...

Да је стари прота Кашић био у праву, као и да је сам Карађорђе имао, макар рудиментарну, представу о симфонијској природи идеалног односа Цркве и државе (иако га је осећао по свом политичком инстинкту и није га тако називао), видимо и из самих историјских извора из тог времена. Наиме, нпр, у војводској дипломи војводе шабачког Поп-Луке Лазаревића, *утврђеној* у Београду 11. јануара 1811. од стране војводе Карађорђа и Правитељствујушег Совјета, између осталог, стоји и заповеда се војводи, као представнику локалне мирске власти: "(...) и да се не мешате у свештенички и духовни чин, којим имаде митрополит да суди. А калуђери и свјаштеници да се у мирски и војени посао не мешају".³⁵² Не подсећа ли ово неодољиво на, већ помињану и цитирану, одредбу Душановог законика (чл. 66)? Наиме, овим се штити, чисто духовна ингеренција црквене јерархије, али је владар ипак имао уплива у одређене црквене ствари, баш као што је то био случај и у немањинском периоду. Чак би се могло рећи да су доцније одређени државни органи имали надлежност и у извесним областима црквеног права, што је чињеница која је, како смо већ помињали, могла да изазове оптужбе за цезаропапистичке амбиције световне власти. Нпр, Душан Ђ. Алимпић нас обавештава: "Интересантно је, да су и у обновљеној Србији управни органи у прво време вршили и чисто судску власт. Тако је било и под Карађорђем и под Милошем све до образовања нахијских судова. Главни кнезови после другог устанка били су надлежни, као управни органи за суђење свију

³⁵¹ Кашић Душан Љ., "Прота тумач схватања својих сабораца", *Православље* год. XXXVIII бр. 891, Српска патријаршија, Београд, 1. мај 2004, стр. 21.

³⁵² *Војводска диплома војводе шабачког Поп-Луке Лазаревића* према: Арсенијевић-Баталака Лазар, *Историја српског устанка : књига II*, Просвета, Београд, 1988, стр. 958.

кривичних и грађанских ствари *'кромје случаја где се глава тиче'*. Поред овога, они су имали власт и над свештенством у својим нахијама, па су још судили и брачне спорове".³⁵³ Из овога, посебно ако упоредимо са цитираним одељком из војводске дипломе Поп-Луке Лазаревића, можемо да приметимо да је, након почетног угледања на симфонију за Карађорђево владу, већ у време прве владе кнеза Милоша, дошло до извесног одступања од те идеалне матрице и да се постепено, али сигурно, кренуло у смеру редефинисања традиционалног српског монархијског поретка у смеру тзв. апсолутистичке монархије, која је, очигледно, имала снажну потребу да и Цркву стави под своју потпуну контролу. Могло би се рећи, да је то, мање-више, била извесна карактеристика црквено-државних односа за време владавине свих монарха из династије Обреновића. "Под Карађорђем, Милошем и Михаилом владар је био тај који се мешао у послове цркве. Под Миланом Обреновићем, и министар црквених послова сматрао се позваним да се директно меша у послове цркве. (...) Након смене митрополита Михаила држава је и формално увела цезаропапистички поредак. (...) Тако су краљ Милан и Стојан Новаковић званично увели цезаропапизам у Србију, тј. потпуну власт и мешање државе у послове цркве. (...) У Србији XIX века нема ни трага од клерикализације. Напротив, од њеног настанка до прерастања у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца однос државе према цркви остао је однос надређене световне власти према подређеној духовној власти. (...) Чак ни церемонијално уздизање патријарха на трон пећки није могло да прође без мешања државе. Овај чин је обавио, 1924, лично краљ Александар."³⁵⁴ Видели смо, такође, да је слично стање било и у Црној Гори за време владавине кнеза Данила, али се овакав однос власти у Србији, ипак, није могао правдати непостојањем епископата, тј. нередовним стањем црквеног поретка. Међутим, чини нам се, ипак, да је овакав приступ овом питању, ипак, донекле претеран и недовољно кохерентан, јер је учешће владара у устоличењу новог поглавара помесне Цркве била ствар нарочите владарске привилегије литургијске природе, која је сведочила о нарочитој улози владара као првог верника, покровитеља и заштитника Цркве, а не слика његове доминације над Црквом. Таква симфонијска улога монарха Цркви није наметнута, нити је она икада имала било шта против тога. Напротив!

³⁵³ Алимпиић Душан Ђ. ... исто, стр.75-76.

³⁵⁴ Марковић Слободан Г., "Клерикализам у Србији: мит или стварност?", *Нова српска политичка мисао - Анализе* год.1 бр.4, ИИЦ Нова српска политичка мисао, Београд, 2005, стр.20-21.

Уосталом, у нашој помесној Цркви то није била једина слична традиција, јер је, нпр, краљ у игумански трон уводио и новозабране настојатеље Студеничке обитељи, као главне Немањине задужбине и *мајке српских цркава*. Овиме је древној владарској лаври одавана почаст и обнављано је владарско покровитељство и ктиторство над њом, а није значило да се краљ уплитао у питање избора игумана. Ако би се овај детаљ узимао као доказ цезаропапистичке доминације круне над олтаром, онда би се и чињеница да самог монарха миропомазује на власт и крунише црвени поглавар, морала узети као пројава некаквог папоцезаризма. Но, пошто не можемо појмити истовремено сапостојање две тако опречне и међусобно искључујуће супротности у односу исте Цркве и исте државе, јасно нам је да ту није реч ни о једном од понуђених застрађења у црквено-државним односима, већ о икони симфоније. Све нам је ово сасвим јасно из речи Свјатјејшег патријарха Варнаве: "Велике свечаности устоличења првог патријарха успостављене Српске Патријаршије, као архиепископа и патријарха пећког, обављене су у Пећи 28 августа 1924 године у присуству огромне масе народа из свих крајева наше уједињене Отаџбине. Њ. В. Краљ увео је првог патријарха у престо древних патријараха и предао му скупоцену панагију, са ликом Светитеља Саве, као знак народног признања. Тиме је васкрснута стара, импозантна слава Немањића и овај триумф Српске Православне Цркве био је последњи чин свечаног успостављења Српске Патријаршије".³⁵⁵ Мишљења смо, дакле, да је изнета перцепција неких савремених српских аутора, о цезаропапистичкој природи српске монархијске власти, често резултат неразумевања, истог оног неразумевања, које је својевремено изазвало и лавину негодовања одређених кругова у јавности, када је, приликом устоличење новоизабраног патријарха српског Иринеја, у београдској Саборној цркви 23. јануара 2010. године, престолонаследнику Александру одређено да седи на карљевском престолу, тј. на истом оном месту где су седели и његови отац, деда, прадеда и њихови предходници у последња готово два века.³⁵⁶

Са становишта политикологије религије нам је интересантно како је овај проблем сагледавао покојни Момир Николић, поготово што би његово виђење ствари православнима могло да оставља извешан горак укус у устима, али и да их позове на

³⁵⁵ Росић Варнава... исто, стр.39-40.

³⁵⁶ "За цркву Србија је монархија", IntRes: <http://www.pressonline.rs/info/politika/97642/za-crkvu-srbija-je-monarhija.html>, 2010, посећено 30.10. 2019. г.

својеврсну искрену и објективну интроспекцију, без обзира колико се слагали са његовим закључцима: "Православље, лишено непогрешиве и сталне власти једнога шефа, није одржало јединство и није светска установа. Тако оно није успело да одржи, насупрот римским прохтевима световне власти, поделу на световно и духовно, потпало је под световну власт, и шефови држава били су и шефови појединих православних цркава. Овде је римски утицај, сав источњачки какво је било Царство у последње доба, допуњавао преко Византије и Русије азијатизам из прве руке. Исти случај је и с црквама које су се кроз Реформу одвојиле од непогрешиве у сталне власти папе. И ту је шеф државе успео да постане и шеф цркве. Несумњиво да подела између световнога и духовнога није увек била довољно јасна, и да је католицизам, поред одбране својих духовних права, показивао, повремено и местимично, и тежње да закорачи у световно, и успевао у томе".³⁵⁷ Међутим, овде као да се заборавља једна чињеница, а то је да, за разлику од Ватикана, Црква Православна никада није имала папоцезаристичке претензије, што не мора имати везе са узроцима које наводи Николић, већ са начелом симфоније, којег на Западу није било. Уосталом, ако, за тренутак, занемаримо васељенско Православље и сагледавамо га само на нивоу наше помесне Цркве, онда се мора признати да је она одувек имала и има *сталну власт једног шефа* (истина, по начелу *primus inter pares*), па се, ипак, није непозвано паштила у послове државне власти. "Црква у Србији није имала претензија на саветовну власт, па се и њен положај према владару, представнику државе, разликује од положаја цркве на западу".³⁵⁸ Разјашњава то и митрополит Амфилохије (Радовић): "Познато је да је на Западу, нарочито у Средњем вијеку владао тзв. папоцезаризам, заснован на теорији о 'два кључа' и апсолутном папском примату. Хришћанском истоку тог времена се приговара цезаропапизам, то јест, инструментализација Цркве од стране државе. Но, православни Исток је темељио однос државе и Цркве на 'Симфонији' односно сагласју између њих, сличном сагласју и узајамности душе и тијела у човјеку. Наравно, то сагласје је било идеал али не увијек и историјска стварност".³⁵⁹

³⁵⁷ Николић Момир према: Керчуљ Томица (прир.), "Момир Николић и критика демократије", *Српске органске студије* год.V бр.3/2003 св.2, Д.О.О. "Задруга", Београд, 2003, стр.285.

³⁵⁸ Марковић Биљана, "Предговор", у: *Душанов законик*, Српска књижевна задруга, Београд, 1986, стр.23.

³⁵⁹ Радовић Амфилохије, "Искушења лаичког 'клерикализма'", *ЛИМЕС*плус бр.1-2007, Hesperia, Београд, 2007, стр.162.

Елем, могло би се рећи да је, већ, пред крај Милошеве прве владавине Црква била до те мере под упливом световне власти, да се никако није могло говорити макар о неком одблеску симфоније, већ да се у апсолутистичком монархијском поретку кретало, у најбољем случају, ка типу односа Цркве и државе који би се могао поредити са правним начелом тзв. државне Цркве, чиме је она, апсурдно, губила на самосталности и слободи деловања. Или, како рече патријарх Варнава (Росић): "Архиепископа београдског и митрополита Србије бирао је кнез и народ са свештенством, а потврђивао га само формално цариградски патријарх. Епископе је бирао кнез са митрополитом и духовништвом без тражења сагласности патријарха".³⁶⁰ О томе понешто бележи и др Драган Шљивић³⁶¹, са Университета у Ерфурту: "У Србији, према Сретењском уставу из 1835. године, књаз Србије није могао бити друге вероисповести до православне. Држављанство Србије су могли да добију само хришћани. Аутокефалност помесне – националне Цркве постала је неодвојив сегмент осамостаљења нације. Национални простор је изједначен с простором на коме делује Црква. По мишљењу појединих аутора, оваква сарадња, у којој Црква држави даје политички легитимитет у замену за малу финансијску подршку, ослабила је Цркву".³⁶² Државни органи (*читај – кнез Милош лично*) имали су, заправо, прву и задњу реч у свим сегментима друштвеног и државног живота, тако да ни Црква није избегла таквој општој друштвеној и политичкој клими, што је у оштрој и суштинској супротности са идеално схваћеним начелом симфоније. Но, што је било и још опасније, тиме су нарушавани црквено-правни и канонски поредак и организациона структура Цркве, која је била на добром путу да се претвори у пуки инфериорни орган државне власти, додуше, са одређеном улогом у обредном, културно-просветном и моралном смислу, али без икакве суштинске и стварне слободе у својој основној мисији и призивању. Такву климу нам зналачки одсликава, нпр, проф.др Радош Љушић, редовни професор на Катедри за српску историју у Новом веку Филозофског факултета Университета у Београду, члан Одбора за проучавање Српске револуције и Одбора за XIX век Српске академије наука и уметности и др: "*Новине србске* објавиле су у свом првом

³⁶⁰ Росић Варнава... исто, стр.9-10.

³⁶¹ Члан Центра за хришћанско-демократске студије.

³⁶² Шљивић Драган, "Православље и политика у Србији", *Црква у плуралистичком друштву : зборник радова...* исто, стр.63.

броју црквени програм који су имали да остваре митрополит и кнез. Тај програм истовремено приказује ондашње стање српске цркве, па га стога наводимо у целини. Митрополит 'ће сазидати српску цркву, пасти стадо Христово по достојанију и по примеру предшественика свога, и просветити србско свештенство, које су бедна обстојатељства, а особито немање митрополита од свог рода, на ниском степену изображенија и просвештенија оставила. Заведеније богословске школе и консисторије, нерукополагање ни читати незнајући лица за свештенике, одучавање досад постављени свештеника од неки непоредака у наравствености'. Сама чињеница да је овај програм везан за две личности, врховну свештену – митрополита и врховну световну – кнеза, довољно сведочи да односи између државе и цркве нису били уређени. Црква није била независна од државне власти. Без кнежевог знања ништа се није смело радити у цркви, од најобичнијег увођења у свештенички чин до доношења најважнијих црквених прописа".³⁶³

Но, то не значи да се, на неком рудиментарнијем религијском нивоу, није и Милош, попут Карађорђа, угледао на извесне примере средњовековних српских владара. Особито у његовој, заиста, замашној ктиторској делатности, по којом би се са Милошем, међу српским монарсима могао поредити само још Свети краљ Милутин. У својој урођеној политичкој виспренности, кнез Милош је, свакако, у том свом дивовском задужбинарском подухвату, током читаве своје владавине препознавао и придавао велику важност и у духовном и у политичком смислу. Др Владимир Дворниковић³⁶⁴ нам то поближе објашњава на овај начин: "Зидање задужбина приказује народна песма као припрему и духовну имунизацију за ропску епоху која ће наићи. 'Што бијаху Немањићи стари'. – Цареваше па и преминуше. – Не трпаше на гомиле благо. – Но градише с њима задужбине...' Овде се већ чује глас народа који постаје нацијом и осећа своју државотворну и хришћанско-културну мисију на Балкану".³⁶⁵ Сличност између двојице родоначелника нововековних србијанских краљевских династија, у религиолошком смислу, постоји и на нивоу неке свакодневне, народне или *практичне* побожности, како

³⁶³ Љушић Радош, *Кнежевина Србија 1830-1839*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004, стр.445-446.

³⁶⁴ Философ, историчар философије, етнопсихолог и бивши министар просвете.

³⁶⁵ Дворниковић Владимир... исто, стр.164.

примећује и протојереј-ставрофор др Александар Д. Средојевић: "Краљ Драгутин је – због греха према оцу – подигао седам манастира, а касније се закаљуђерио и – посветио. Карађорђе се отворено пред народом покајао за зло које је учинио своме оцу, а кнез Милош је подигао Покајницу – за зло које је учинио Карађорђу".³⁶⁶ Истина, манастир Покајницу је подигао војвода Вујица Вулићевић, но, по Милошевом наређењу, тако да то значајно не мења поенту коју је Александар Средојевић овде желео да нагласи. Могло би се, дакле, рећи да је, поред свих одступања и разлика, у младој српској нововековној монархији средњовековна српска монархија узимана као својевсни пример за угледање, а у том смислу је религијски фактор био од највећег значаја. На ту тему пише и др Игор Борозан³⁶⁷: "Младе династије Обреновића и Карађорђевића су од почетка 19. века свој статус потврђивале везивањем за освештано наслеђе средњовековне прошлости. Средњи век, као врхунац српске државе у историји, постао је изграђени модел колективног сећања. *Златно доба* средњовековне државе пренесено је у актуелни живот савремене српске, националне монархије".³⁶⁸

Елем, осим што је признавао црквену ингеренцију у духовним питањима, Карађорђе је, очигледно, добро разумео и да Црква не би смела да има надлежност над чисто државним питањима. Његовом народном политичком инстинкту је, очигледно било потпуно јасно да сарадње двеју власти и на духовном и на световном пољу може и мора бити, али да се ингеренције двају власти морају строго поштовати и доследно спроводити. Ово јасно разазнајемо из живописног описа једног догађаја, из пера Стојана Новаковића³⁶⁹: "У почетку саветског рада, кад се Савет преместио у Смедерево, прота Ненадовић, Божо Грујовић и митрополит Леонтије били су склонили Карађорђа да се у Смедереву сазове Скупштина, и да она савет *потврди и призна за највећу власт у земљи*.

³⁶⁶ Средојевић Александар Д., "Некада и сада – Бог дјела стално", *Православни мисионар* бр.4/2010, Информативно-издавачка установа Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве, Београд, 2010, стр.9.

³⁶⁷ Ванредни професор на Одељењу историје уметности Филозофског факултета Университета у Београду.

³⁶⁸ Борозан Игор, "Произвођење традиције: Хиландар и српски монарси крајем 19. века", у: Фотић Александар, Ракић Зоран (ур.), *Осма казивања о Светој Гори*, Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Задужбина Светог манастира Хиландара, Београд, 2013, стр.257.

³⁶⁹ Знаменити историчар књижевности, филолог, дипломата и председник Владе Краљевине Србије.

То је могло бити приликом скупштине што је држана око половине децембра 1805. Кад Карађорђе осети да се тим новим законом тежи на то да се власт узме од њега и преда Савету, изађе напоље, опколи скупштину својим оружаним момцима, и тако прекине сваки разговор о томе, показавши да не допушта да му се неограничено врховно старешинство смањује".³⁷⁰ Дакле, ауторитет Цркве није тада био довољан да би се владалац приморао да доноси одлуке из чисто политичке сфере. Разумљиво је да Карађорђу, из познатих разлога, није особито ни морало импоновати мишљење и политичке комбинације митрополита београдског Леонтија (Ламбровића), али ни проте Матије, чији је политички и духовни ауторитет у устаничким круговима и државном врху био, куд и камо, значајнији. Но, исти онај Карађорђе који световним властима не дозвољава мешање у црквене ствари, очигледно, није расположен ни да црквеним старешнама допусти да се упусте у чисто државно-политичку проблематику и да се стављају на ову или ону страну у унутрашње-политичкој борби. Он штити и помаже Цркву. Он сарађује са њом на задацима од интереса за читав народни организам, али он као да савршено познаје и синергијско начело несливене симфоније олтара и круне, као двају глава орла, који је красио и његов велики печат. Тај исти печат, који је настао пре 1806. (дакле, отприлике у доба када се овај догађај и збио) јасно је симболизовао образац монархије којем се тада стремило. Не само упошљавањем двоглавог орла, већ и чињеницом да је потенцирао богоизабраност Војда, као монарха. На њему је, наиме, изрезана скраћена владарска Карађорђева интитулација: НА ВС СЕ I БОС БЖ МЛ ГЕ ПЕ, тј: *Све Србије и Босне, Божијом милошћу Георгије Петровић*.³⁷¹ Карађорђу је, очигледно, све ово било сасвим јасно, а некима у Цркви и Совјету није преостало ништа друго, него да и они, на овај или онај начин – науче. "Христоверни и поштени Карађорђе није имао сва ситна и ситничарска знања модерних Срба, али је имао сва велика знања. По тим својим великим знањима, које сам Бог дарује онима који су верни и поштени ма и без икакве школе, Карађорђе није имао у свом плану ову и овакву Југославију какву су створили његови крунисани потомци, него хетерију (друштво, заједницу) православних народа Балкана. За ту идеју и тај план свој, Карађорђе је мученички пострадао. Но његова

³⁷⁰ Новаковић Стојан, *Васкрс државе српске*, Просвета, Београд, 1954, стр.145.

³⁷¹ Јовановић Ненад М., *Грбови, заставе и химне у историји Србије*, Светигора, Београд-Цетиње, 2010, стр.43-44.

идеја, онда одбачена, сада долази на дневни ред. После свих перипетија и свих лутања, Срби се морају вратити на идеју свога великог Вожда: Савез свих православних народа на Балкану с наслоним на православну Русију. И то све не ради царства земаљског него Небеског, не ради славе и величине државне него ради служења Христу Богу. Теодулија једноверних народа био би смисао и програм те историје."³⁷²

Његово Преосвештенство епископ аустројско-швајцарски и италијанско-малтешки Г.Г. Андреј (Ћилерцић), слично Светом владици Николају и епископу будимском Данилу (Крстићу), беседи и поучава: "Докле год смо ми Срби имали Краља, имали смо и државу, за разлику од времена када смо били робови. У доба петовековног турског ропства, свест о државној и народној династији била је преточена у народну песму, надахнута прослављањем светих Немањића у крилу Цркве, што је све крунисано у израстању народне династије у XIX веку. Срби су били верни Краљу, јер је он застава народног јединства и симбол народне слободе. Династије Карађорђевић и Обреновић су произашле из народа, извиру из народа и идентификују се са историјским смислом народа и земље. Тамо где су монархије туђег извора, близу је вештачка владавина. Међутим, права православна монархија произилази из народног корена; она је историјска и национална творевина; то је власт Богом установљена".³⁷³ За нас је важно да владика Андреј не беседи о тек било каквој монархији, већ о православној монархији. Та монархистичка идеја је *надахнута прослављањем светих Немањића у крилу Цркве*. Подразумева династије које су *произашле из народа, извиру из народа* и, као последица свега тога произилази благословена чињеница да је то *власт Богом установљена*. Горње громко сведочи да је идеја православног монархизма жива и у XXI веку, али и да за своју актуелност и виталност и данас има да заблагодари религијским мотивима, јер се чува и баштини у крилу Цркве.

Има, међутим, савремених српских аутора, међу којима има и таквих који се сматрају поборницима идеје обнове монархије, а који у идеолошким темељима монархизма као да не распознају његову сакралну димензију. То нам се чини посебно интересантним, јер је

³⁷² Велимировић Николај, "Србско богољубље и родољубље", *Образ* бр.3-4/1996, Србски Образ, Београд, 1996, стр.6.

³⁷³ Ћилерцић Андреј... исто.

ту, понекад, реч и о високим интелектуалцима, који су истински благонаклони према монархистичкој идеји, али је ипак, некако, лишавају њене основне, тј. духовне, садржине. Приликом једног округлог стола у организацији Српске либералне странке, који је 30. јуна 2006. окупио већи број врло значајних српских интелектуалаца, како би дискутовали на тему обнове српске монархије, сабранима се обратио, врло запаженим, излагањем и проф.др Павле Николић. Међутим, њему је реплицирао Драгољуб Којчић³⁷⁴: "Он је рекао да у уставним монархијама је сам устав извор власти монарха. Не, није, устав само врши ограничавање примордијалне власти монарха. При томе, позива се на сер Роберта Филмера, човека који је у неких 24 аргумената образложио још пре 400 година да је монархија у ствари власт дата од Бога, дата прво Адаму, а онда сукцесивно и прослеђује се даље његовим синовима итд. (...) Дакле, монархија која јесте од Бога. Још нешто, ми не можемо по сукцесији да кажемо да је монархија, која је после Првог српског устанка успостављена, односно после 500 година под Турцима, да је она од Бога, али то је појављивање Бога кроз историјску вољу народа. Дакле, то није она сукцесија која би била династичког типа, али јесте са становишта историјске промисли. Извините, можда то неке може да делује као нека врста историјског мистицизма, али то је тако".³⁷⁵ На ово се надовезује проф.др Здравко Пено, који истиче, насупрот уверењу Слободана Јовановића, Павла Николића и сличних аутора, да власт монарха проистиче из слова Устава, а не из воље Божије: "(...) Монарх не заснива свој идентитет превасходно ни на основу закона једне државе. Закони јесу средства да Монарх иде преко њих и оствари своју личност служећи народу. Кад би они сами по себи били довољни, не би био ни потребан Монарх. Али да нису потребни не би ни Бог дао Мојсеју **закон о цару** (5. Мојс. 17.19,20). И у случају када закони не функционишу Монарх мора бити у стању да преусмери кормило државног живота. За ту највишу одговорност се и крунише православни Монарх, и из ње црпи сва права".³⁷⁶ Уосталом, на сличну улогу монарха, чак и у савременим европским монархијама, у којима је власт монарха (мање-више) церемонијална, нас подсећа њихово

³⁷⁴ Политички филозоф, један од оснивача Института за геополитичке студије и некадашњи председник Српске демократске странке за Србију, заменик министра за везе са Србима ван Србије и народни посланик.

³⁷⁵ Којчић Драгољуб према: Николић Павле и др. (ур.), *Без краља не ваља*, Српска либерална странка, Београд, 2006, стр.155-156.

³⁷⁶ Пено Здравко М., *О монархији...* исто, стр.24.

деловање и улога у озбиљним политичким кризама у каквим се нашла Белгија између 2007. и 2011. или Велика Британија 2019. године...

Дакле, Којичић препознаје, као извесни недостатак, занемаривање сакралних димензија монархије у савременом монархистичком политичком дискурсу и, чак, има потребу да елаборира своју тезу о богоустановљености, не намо српске средњовековне, већ и Карађорђево монархијске власти, што је за нашу тему веома интересно.

Међу српским ауторима има и оних који у државном поретку Карађорђево Србије препознају јасне обресе средњовековне монархије са њеним симфонијским устројством. Наравно, будући да у то доба у Србији није било автокефалне српске Цркве, тој симфонијској једначини са два чиниоца је недостајао један. Због тога није ни могло бити веродостојне и истинске симфоније између духовне и световне власти, али је њеног извесног одсјаја, засигурно, могло бити, јер су ниже свештенство и монаштво били одани и надахнути овим идеалом, колико год то фанариотски епископат није могао бити. Српско свештенство, као и читав народ, били су надахнути етиком и епиком Косовског завета и чежњом за обновом Душановог царства на освештаним темељима старог српског краљевства и царства. То је постало делом националног менталитета и националне идеје, која је израза свог морала наћи и у политичким и државотворним стремљењима те епохе.³⁷⁷ "Косовски завет јесте завет чувања и обнове свести о небеском призивању нашем, и у исто време, отаџбински завет којим је обновљена државотворна свест наша. Тај двоједини завет о свештеном и царском достојанству Срба биће предуслов за каснију симфонију Цркве и државе коју ће Србија остварити са Карађорђевићим устанком 1804. г. Обнова државности у Срба увек је дакле, претпостављала на првом месту духовно рођење народа у Цркви, његов повратак Богу који 'по милости својој утврђује царства'. По мери служења Монарха и верног народа Богу, духовно узраста и Монарх и народ, чиме се стичу основе за јаку државност. Не говори ли пророк Самуил: *'Ако се будете бојали Господа и њему узаслужите и узаслушате глас његов и неуспротивите се заповјести Господњој тада ћете и ви и цар ваш који царује над вама ићи за Господом Богом својим.'* (1. Сам. 12.14). Губитак царства неизоставно је повезан са отпадништвом од Бога и чињењем зла.

³⁷⁷ Дворниковић Владимир... исто, стр.164.

Зато опомиње Пророк: *'Ако ли зло учините пропаићете и ви и цар ваш'* (1. Сам. 12.2). У наведеним речима треба тражити кључ обнове Монархије почетком XIX века у Србији као и њено помрачење у новије време."³⁷⁸ На ово тумечење проф.др Пена, одлично се настављају речи Небојше М. Крстића, који каже: "Ми смо у 19. веку остварењем државности, на жалост, пропустили јединствену прилику да васпоставимо друштвени живот по начелима оног богомблагословеног Поредака који је био обилно плодотворан у славном периоду наше крстоносне историје, а то је благообразни Поредак *православне саборне сталешке монархије*. Али, авај, уместо саборног човекољубља, од друге половине прошлог века србски политички простор запоседа све до данас злодејствујуће партијско распарчавање и черечење државотворног ткива српске отачаствене заједнице. Ововековни педесетогодишњи компартијски црвени тоталитаризам јесте само најмалигнији облик партитократије као такве. (Када кажемо да смо у прошлом веку пропустили да васпоставимо предањски живот у свим доменима народне заједнице (политичком, културном, језичком), то нипошто не значи да тада није било снажних покушаја у том правцу. Пре свега, мислимо на Карађорђевог устанак који је све до непотребног и штетног уласка Србије у руско-турски рат био у правом смислу покушај успостављања Србске заветне заједнице чији црквено-државни симфонијски одсек представљаху прота Матија Ненадовић и Вожд Карађорђе".³⁷⁹ Иако смо за симфонију већ приметили да је реч о идеално схваћеном односу између олтара и круне, мора се приметити да је тај константни процес уподобљавања делатности и интереса духовних и световних власти у Србији Карађорђевог времена производио сасвим конкретне политичке последице. Видели смо да је у том иницијалном поретку симфоније у настајању, место више јерархије, на неки начин, заузимало ниже – народно свештентво. То се види из поменутог примера са протојерејем буковичким Атанасијем Антонијевићем, али нарочито са протојерејем и војводом Матејом Ненадовићем и са војводом соколским и игуманом рачанским, архимандритом Хади-Мелентијем (Стефановићем), архимандритом Манастира Боговађе архимандритом Хади-Рувимом (Нешковићем), архимандритом и игуманом Манастира Моравци Хади-Герасимом (Георгијевићем) и др. Истина, било је, чак, и међу неким од

³⁷⁸ Пено Здравко М., *О монархији...* исто, стр.15-16.

³⁷⁹ Крстић Небојша М., "Безнађе партијашења", *Образ* бр.1/1995, Србски Образ, Београд, 1995, стр.16.

припадника фанариотског епископата извесне спремности и разумевања за устаничку државну идеју, којој су покушавали да дају, чак, и неку врсту подршке у виду светотајинске легитимизације новоустановљене монархијске власти. Такав је, нпр, случај са Његовим Преосвештенством епископом ужичко-шабачким Антимом (Зеповићем), о чему је сведочанство из прве руке оставио прота Матеја: "Пишемо Карађорђу, да нам 14. августа дође у Боговађу увочи Велике Госпође. Наредимо и разрежемо од ваљевске, београдске и рудничке нахије да оближњи крајеви, за 1000 за скупштину, сву потребу донесу у манастир Боговађу, и оближњи крајева буљубаше да доведу 700-800 момака с пушкама дугим, и то да буде све увочи Госпође у Боговађи. Довеземо оба топа, који ће на црквене возгласе пуцати и плотуне палити. Дозовемо ваљевскога владику Антима (истина да је био Грк, али света душа), који ће на светој тајни Карађорђа помазати светим миром. Божа је спремио једно слово врло возбудително за слободу и трогателно, које ће прочитати у цркви при помазанију Карађорђа, и шта је његова дужност, и шта на заклетви на себе прима; друго пак слово народу и војницима, напољу, шта је сав народ дужан и проча - и да онде људе за синод изберемо. Ми смо довели кмета Весу Велимировића из Љубинића за ваљевску, Коју Ивановића из Свилеуве за шабачку. Све је то у приправности било, и са радостију чекамо, да нам дође господар Ђорђе, да сутра на Велику Госпођу чинимо параде и церемоније. Истина биле би просте, али би нас Србе здраво веселиле; док пред мрак 14. августа дође Татарин, донесе нам од Карађорђа писмо, да он у Боговађу не може доћи, но да је он наредио да буде скупштина у Борку код кнеза-Симине куће, но ми тамо да идемо. (Тога узрока нисмо дознали, зашто нам не дође; може бити није хтео себе понизити на наш позив, но он хоће, како и гди он рекне.) Како нам је свима собратим жао било, што не могосмо чинити наше намерене церемоније на славу како Карађорђа тако и целог народа!"³⁸⁰ Питањем несудженог Карађорђевог владарског миропомазања се бави и др Мирослав Ђорђевић: "Матија Ненадовић бележи да је на скупштини у Боговађи требало 'миропомазати' Карађорђа. Чак и ако би на тој скупштини заиста Карађорђе био признат за врховног старешину, било би јасно да му то признање долази од скупштине коју је својим ауторитетом сазвао и организовао Јаков Ненадовић. На такав компромис указују вести стране штампе да Карађорђе као 'господар' са осталим старешинама сачињава владу, и Стратимировићеве препоруке Ненадовићима да Карађорђа признају као 'главу' и слушају

³⁸⁰ Ненадовић Матеја... исто, стр.179.

га у свему".³⁸¹ Из ове историјске епизоде, дакле, видимо да су у неким од врло битних политичких одлука и пројеката битну улогу имали представници клира са територије устаничке Србије, али и из Карловачке митрополије, јер је добро познато да је Његово Високопреосвештенство митрополит карловачки Г.Г. Стефан (пл. Стратимировић од Кулпина), као поглавар Српске Цркве у Аустријском Царству, итекако, узимао саветодавног и другог (у смислу политичког утицаја у Царевини и самој Србији, прикупљању новчане помоћи, наоружања и сл.) учешћа у формирању устаничке државе и учвршћивању њеног монархијског устројства. Наравно, није он био ни једини. Ваља се само сетити сличне улоге Његовог Преосвештенства епископа бачког Г.Г. Јована (Јовановића) и ствари ће нам бити много јасније.³⁸² Национални и верски мотиви за такво учешће представника Цркве у политичким, војним и дипломатским пословима српске државе у настајању, сасвим су неоспорни и подразумевају се, иако је реч о делатности коју би данас смарали као делатност сасвим секуларне природе. У том смислу је јасније због чега поједини српски аутори у Карађорђевој Србији назиру трагове свештеног принципа православне монархијске симфоније. Из једне интересантне популарне публикације, публиковане свакако пре 1934. године, јасно се види на који начин је ова питања сагледавала званична државна идеологија тог времена: "Треба имати и то на уму да је снага традиција огромна, већа него што се обично и мисли, а наша традиција је у свему Немањинска, дакле монархистична. Робовање под Турцима, дуго и тешко још је више народу показало вредност слободе, вредност слободног развитака под вођством народног владоца. Баш то тешко робовање, дани најсвирепијих мука и патњи, показали су народу шта је имао и шта је изгубио. Народна традиција, народна песма, помогнута народном црквом кроз векове је изграђивала националну свест а тиме припремала дело народног ослобођења и уједињења које смо ми данас дочекали. Немањини су учинили једну огромну услугу народу тиме што су подигли многобројне задужбине које су покољењима, у ропству рођеним, показивале некадашњу славу и величину. Ето, на тим црквеним саборима, на тим народним скуповима, поред гуслара формирала се наша

³⁸¹ Ђорђевић Мирослав, *Политичка историја Србије XIX и XX века I (1804-1813)*, Просвета, Београд, 1956, стр.121-122.

³⁸² Јанковић Живорад, "Топови за Карађорђево устанике", *Православље* год.XXXVIII бр.903, Српска патријаршија, Београд, 1. новембар 2004, стр.38-39.

национална свест и вера у васкрс наше државе, вера која је надјачала све муке и страдања која је наш народ у прошлости поднео и савладао. Наш народ је очекивао слободу, очекивао да га у бој за слободу поведе један човек, човек који ће бити у стању да од једном за свагда раскине ланце ропства. То народно очекивање није било узалудно, народна вера није била преварена, и народ је дочекао 'зедан када ваља војевати', дочекао је човека који ће, један, сам, примити на себе велико дело ослобођења народног. Народ је, као што се види, верујући у своју снагу, још више веровао у снагу једног човека, божјег изабраника, који ће га повести у бој, чијом ће заслугом бити ударен темељ народне слободе, народне независности, васкрса народног. Тај човек који је учинио велико, огромно, чудно и невероватно дело био је Карађорђе, 'бич тирана'. Народ је у њему одмах познао свога вожда, оца Србије, свога владоца, коме је поверио своју судбину, своју сутрашњицу. (...) Као што се види и овога пута наш народ није тражио туђе помоћи, већ је својом снагом извојевао своју победу под вођством Вожда Карађорђа. Шта Вожд Карађорђе значи за васкрс државе српске зна и најмање дете – али оно што у овом случају ваља истаћи, оно што се мора истаћи то је: да је Бог династији Карађорђевој доделио најглавнију улогу у ослобођавању и уједињењу васколиког народа нашег".³⁸³ Из овога видимо да је и у доба Краљевине Југославије било живо схатање о улози религије у државотворним и политичким процесима са почетка претходног века, јер је схватано да је тада *народна традиција, народна песма, помогнута народном црквом кроз векове изграђивала националну свест и припремала дело народног ослобођења*. Знало се да се на црквеним саборима формирала наша национална свест и вера у васкрс наше државе и да је Црква, тако, формирала веру која је надјачала све муке. Та црквена и народна вера је исповедала да је обнова народне слободе и државне самосталности могућна једино у монархијском државном оквиру, јер је тај заветни народни политички инстинкт неодступно веровао у снагу једног човека, Божјег изабраника, тј. монарха по милости Божијој. На основи тих и таквих политиколошко-религиолошких схватања је и званична идеологија јужнословенске Краљевине исповедала и проповедала државно-политички и идеолошки аксиом, да је управо сам Бог династији Карађорђевој доделио најглавнију улогу у ослобођавању и уједињењу васколиког народа нашег. Дакле, јасно је да је богоизабраност династије Карађорђевића извођена из богоизабраности родоначелника

³⁸³ *За велику Краљевину Југославију*, Четничко удружење у Београду, Београд, недатирано, стр.27-28.

породице, што је уобичајена монархијска константа, коју смо уочили и показали и у случају Немањића, Лазаревића, Бранковића, Котроманића и Петровића-Његоша, а такав идеолошко-духовни образац је изграђиван и у време владавине Обреновића.

Чињеница је, међутим, да је у доба владавине ових потоњих и то, готово, још од доба прве владавине њиховог родоначелника, дошло и до напуштања одређених константи српске монархистичке идеје. "У Србији, под влашћу кнеза Милоша, ојачао је такозвани "аристократски покрет". Неке од водећих српских личности су биле прилично гласне у заступању званичног успостављања племићког staleжа, оформљеног по узору на руски, влашки и молдавски бојарски систем и традицију. Те аристократске тежње су укључивале постојање титула по руском узору, али не обавезно и феудални систем. Ново племство би било додељивано члановима горњих слојева друштва, који су били укључени у државну службу унутар војске или државне управе, или у другим областима, достојним њиховог постојећег статуса. Српски национални полет током XIX века је, дакле, наговештавао обнову православне и аристократске монархије у Србији. Нажалост, то није пустило дубљег корена. Ове тежње и амбиције српске елите нису наишле на одобравање на самом врху државе."³⁸⁴

Милош је, свакако, био другачији тип личности и другачији тип владара него Карађорђе, те је он и политиколошко-религиолошка питања другачије сагледавао и појмио, а снажних и утемељених монархијских институција још није било у младој српској држави, па је и питање самог црквено-државног поретка, у највећој мери, зависило од личних афинитета, схватања и амбиција владара. Међутим, чини се да на плану неке личне побожности, међу њима није било велике разлике. Бавио се тиме и незаборављени и велики протојереј академик Радослав М. Грујић³⁸⁵: "Милош је био формално врло побожан, те нико није више од њега подигао црква по Србији. Он је већ 1820. изобичајио, да се за оправку црква тражи везирово допуштење. Захтевао је, да се црквени обреди и

³⁸⁴ Jovanovich Hadzi Nenad M., "A few notes about grants of titles of nobility by modern Serbian Monarchs", *Nobiltà* Vol.XXVI No.148, Famiglie Storiche d'Italia, Istituto Araldico Genealogico Italiano, Federazione delle Associazioni Italiane di Genealogia, Storia di Famiglia, Araldica e Scienze Documentarie, Milano, gennaio-febbraio 2019, pg.51-53.

³⁸⁵ Професор Православног богословског факултета Университета у Београду.

постови тачно држе, а сам није почињао никакав посао без молитве. У цркву је ишао сваке недеље и празника. Забранио је да богаташи седе у цркви под капама и да им се даје анафора већ о причасном. Забранио је даље, да се ни пушити не сме у црквеној улици; а одредио је: да и Грци, Бугари и други морају славити и српске светитеље, а нарочито Св. Саву и Св. Кнеза Лазара. Светог Саву прогласио је 1826. за школског заштитника".³⁸⁶ Заиста, познато је да је Милош дан увек почињао и завршавао молитвом. У сваком од његових конака је обавезно била устројена нарочита просторија за молитву (у функцији дворске капеле), а често је крај својих резиденција зидао и праве храмове који су, поред парохијске, имали и функцију придворних цркава. Такав је случај био, нпр, у Крагујевцу и Топчидеру, а није случајно ни да се београдска Саборна црква нашла тик крај некадашњег Милошевог старог конака. С друге стране, пак, Милош се није либио да удари и на поједине представнике свештенства, у оквиру политичке борбе, којој је био изразито склон и у којој се фантастично сналазио. Осетили су то на својој кожи и митрополит ужичко-ваљевски Мелентије (Симеонових Никшић) и архимандрит Глигорије (Радојичић), настојатељ манастира Благовештење³⁸⁷, али на други начин и епископ шабачки Герасим (Ђорђевић)³⁸⁸ и многи други. Читамо о томе и код проф.др Слободана Г. Марковића³⁸⁹: "Султан је могао по свом нахођењу да смени било ког званичника сваке од православних цркава које су деловале у Турској, па и да нареди њихово смакнуће. Књаз Милош Обреновић наставио је са оваквом праксом, не презајући ни од најоштријих мера према цркви ако би му се неко нашао на путу. На почетку његове фактичке управе над Србијом 1815. године, била су два архијереја на подручју Београдског пашалука, односно Смедеревског санцака, како су га називали Турци; митрополит београдски и епископ шабачки. Митрополити су традиционално били Грци, а за епископа шабачког изабран је један Србин, Меле(н)тије Никшић (1780-1816). Као човек близак Карађорђу, он се није свидео Милошу, и Милош је, чим је посумњао у његову оданост, наредио свом

³⁸⁶ Грујић Радослав М., *Православна српска црква*, Светлост, Каленић, Крагујевац, 1989, стр.151-152.

³⁸⁷ Караџић Вук, *Тајна историја Милошеве Србије*, Лагуна, Београд, 2017, стр.114-117

³⁸⁸ Исто, стр.93.

³⁸⁹ Историчар и политички антрополог, редовни професор Факултета политичких наука Университета у Београду, виши научни сарадник Института за европске студије, спољни сарадник Балканолошког института Српске академије наука и уметности и члан Крунског већа престолонаследника Александра Карађорђевића.

поузданику Марку Штитарцу да га задави, што је овај и учинио 16. јуна 1816. Тако је завршио први српски епископ обновљене Србије, задављен од вође Другог српског устанка".³⁹⁰ По природи практичар и реалполитичар, кнез Милош је у вери видео и практичну намену, о чему су писали многи српски аутори, али ништа од тога не потиरे основну нашу тезу да је и Милош био владар, у чијем политичком промишљању и делатности је религија била врло значајан фактор и која га је покретала и инспирисала на неке од његових политичких одлука, планова и тежњи. Са становишта политикологије религије, о томе нас сликовито, али и крајње мериторно пише проф.др Мирољуб Јевтић: "Инспирисани светим православним владарима из средњег века а подстакнути непосредним терором покренути су Први и Други српски устанак. Била је то борба за православне вредности. Борба за остварење онога што је у менталном склопу српског народа био циљ коме се тежи. А то је идеја да се обнови држава у којој ће звона на црквама моћи слободно да звоне. Колико је то била белодана чињеница види се у споменику који данас краси плато између владе Србије и Завода за статистику у Београду. То је дело првог вајара слободне Србије Петра Убавкића (1852-1910). Споменик представља две фигуре у бронзи: кнеза Милоша и проту Мелентија. Обојица стоје усправно и ка небу дижу: Милош сабљу знак борбе а Мелентије крст симбол због кога се борба води. Када неко погледа одело на Милошу видео би пред собом човека који је обучен исто као Османлије против којих је устанак био дигнут. Једина разлика између Османлија и Милоша је крст".³⁹¹ О важности религијске легитимизације своје наследне монархијске власти, која је била неопходна за формирање легитимне династије према српском народном осећању и српској монархијској политичкој философији, у Милошевом случају нарочито сведочи пажња коју је посветио свом владарском миропомазању, јер он и јесте први српски миропомазани нововековни монарх. "Пошто крунисање нису успели да остваре, Обреновићи су чину миропомазања придавали велик значај. Скоро сви владари из обе династије били су миропомазани. Не зна се да ли су свето миро примили Карађорђе и кнез Милан (1839). Сви остали су ступањем на престо миропомазани – примајући 'печат дара Духа Светог', ту премудрост, благодет, семе Божје и силу Божју!

³⁹⁰ Марковић Слободан Г. ... исто, стр.18.

³⁹¹ Јевтић Мирољуб, *Политички односи и религија*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2011, стр.183.

Кнез Милош је наш први миропомазани владар новог века. Сутрадан после читања Хатишерифа и Берата, Обреновића је у Београду миропомазао митрополит Мелентије³⁹², према нарочито припремљеном церемонијалу (13. децембар 1830). Чину миропомазања посветили су највише пажње и дали му већи значај последња два Обреновића. Кнез Милан је примио свето миро у саборној цркви у Београду, 5. јула 1868, а краљ Александар у Жичи, 2. јула 1889. године. (...) Кнез Михаило је први нововековни српски владар не само по вољи народној већ и по 'милости Божијој', чиме се знатно примакао средњовековним нормама. У томе су га следила последња два Обреновића."³⁹³ Већ смо више пута напоменули да до планираног Карађорђевог владарског миропомазања никада није ни дошло, мада је он био званично признати наследни владалац, што су највиши надлежни органи устаничке Србије у више наврата потврђивали и неопходним законским актима и одговарајућим заклетвама религиозне природе. Елем, чињеница да је Милош, као далековиди и мудри политички ум, замисао о свом миропомазању спровео у дело, била је усмерана ка задобијању сакралне димензије кнежевске власти, која би обезбедила, сасвим конкретни и неоспорни, ореол светости његовог владарског достојанства. Наравно, Милош је и без тога био несумњиви и апсолутни господар Србије (мада у вазалном односу према султану). Његовом владарском положају је, у формално-правном и спољнополитичком погледу, била сасвим довољна потврда наследне кнежевске власти путем султанског берата, али је за његову стварну унутрашњеполитичку и духовну легитимизацију, била неопходна и светотајинска потврда и благослов Цркве. Тек би тиме његов и положај његове династије био запечаћен силом и дејством Духа Светога, што је Милош, очигледно, посматрао и доживљавао и у реалполитичком и у религиозном смислу. То нам врло питорескно дочаравају Чедомил Митриновић и Милош Н. Брашић: "Уз звуке звона са београдске цркве и праћен хиљадама депутата и народа Милош се, огрнут царском харванијом и са хатишерифом и бератом задевеним за појас, упутио у цркву где га је дочекао митрополит Антим са многобројним свештенством. Пошто је Милош пољубио крст и јеванђеље предата му је једна бела воштана свећа, искићена

³⁹² Милоша је, заправо, миропомазао Његово Високопреосвештенство митрополит београдски Г.Г. Антим. Види: Вуковић Сава... исто, стр.19.

³⁹³ Љушић Радош, "Обреновићи", *Даница: српски народни илустровани календар за годину 1996.* год.ІІІ, Вукова задужбина, Београд, 1996, стр.132.

цвећем. Друга свећа дата је Наследнику Престола Милану, трећа Кнежевићу Михаилу, а затим су ушли у цркву и стали на амвон. Кад је свршено са обичним обредом, Кнез Милош је био доведен пред олтар, и ту је митрополит ставивши своју руку на Кнежеву главу прочитао молитву која се чита при освећивању влашких кнезова. Затим је митрополит мирносао Кнеза Милоша, скинуо му царску харванију, унео је у олтар и мирносао на светој трпези, па га је опет њом огрнуо. Цела та црквена свечаност, према описима који су сачувани, била је импозантна и дирљива. Свештеници су плакали од радости читајући молитве и одговарајући на јектенија. Церемонија је завршена певањем 'Тебе Бога хвалим', па је свештенство у одежама испратило Кнеза Милоша на пола пута до двора".³⁹⁴

Елем, у коликој мери је сама наша Црква чувала и сведочила свест о идеалној монархијској власти, наслеђеној из периода Немањића, сведочи чињеница да је негована вера да је владарска служба, на извештан начин, ако не продужетак Литургије, а оно, свакако, да има елементе и природу религијског служења. Видели смо да је такво разумевање краљевске власти постојало и у српском средњем веку, али је мање познато да оно није напуштено (макар у високим црквеном круговима) ни у нововековној Краљевини Србији. Ово, нпр, исчислямо из речи Његовог Високопреосвештенства митрополита српског Г.Г. Димитрија (*доцније, патријарха српског*), које је произнео у својој архипастирској беседи приликом освећења Цркве Светог великомученика и победоносца Георгија - краљевског маузолеја Карађорђевића, 23. септемба 1912, на Опленцу: "Онако исто, као што свештенство мора служити у овоме храму с прибраном духовном снагом, с ведром душом и мирном савешћу, тако се мора служити и у храму отаџбине. Њени синови којима је Промисао Божји поверио њену судбину нису ништа друго до њени свештеници, који морају приступити њеном олтару са страхопоштовањем и пуном преданошћу. Никаква људска слабост не сме их занети, те да забораве на светињу којој служе. Од тога, како они буду служили светињи олтара отаџбине зависи судбина нашег народа не само у нашој ужој отаџбини, него и у оним крајевима које је туђин поробио. Карађорђе са својим витезима служио је олтару отаџбине са необичним самопрегоревањем. Није било жртве на коју они нису били готови, да отаџбину васкрсну и да јој даду нов живот после

³⁹⁴ Митриновић Чедомил, Брашић Милош Н., *Југословенске народне скупштине и сабори*, Народна скупштина Краљевине Југославије, Београд, 1937, стр.36.

четривековног смртног мрака. А ми, њихови потомци, можемо ли другачије чинити?"³⁹⁵ Његове свештено-световне паралеле, заиста, одишу духом древне симфоније и засигурно су биле добро разумеване и обавезујуће у крилу тадашње српске Цркве, када узмемо у обзир да су долазиле са највишег места наше Свете Цркве, тј. са самог престола и из уста прејемника Светог Саве.

3. Од Кнежевине Србије до Краљевине Југославије - постепено удаљавање од древних државотворних образаца

У горњем нашем излагању и у наводима српских аутора смо се, већ, дотицали теме постепеног удаљавања српских нововековних државотворних монархијских образаца од својих средњовековних узора, који нису у свему и потпуно напуштени, али главни њихови религијско-идеолошки елементи, на крају тог процеса, јесу готово сасвим напуштени и замрли. "Можда и због тога што је наша нововековна држава настала у револуцији, ми нисмо имали нерава, воље и осећања да обновимо култ средњовековних владара. Нисмо обновили ни ону 'симфонију' која је постојала током средњег века између владара и цркве. Млађа поколења Срба су познатија по рушењу него по неговању владалачког ауторитета. У непрестаном трагању за бољим решењем политичког уређења земље, од војничке до парламентарне монархије, наши владари и народ нису успели да пронађу срећно решење, које би владалачком дому обезбедило сигурност и достојанство, а народу мир. Неоспорно је да смо круни морали поклањати више пажње, као што је и она требало да узвраћа истом мером."³⁹⁶ Иако би главнини, овде наведених, увида др Љушића морали поклонити поверење, једну би ствар морали да додатно разјаснимо. Посебно због тога што се ради о чисто политиколошко-религиолошком садржају српске монархистичке идеје. Наиме, нипошто се не би могло рећи да, током XIX века, *нисмо имали нерава, воље и осећања да*

³⁹⁵ Павловић Димитрије према: непотписано, "Приступ Господару вечности", *Каленић* год.XIX бр.5-6/1997, Српска православна епархија шумадијска, Крагујевац, 2004, стр.21.

³⁹⁶ Љушић Радош, *Династија Карађорђевић и утемељење модерне Србије*, Недељник, Београд, 2018, стр.56-57.

обновимо култ средњовековних владара. Јер, у оквиру Цркве (која је једино тај култ и могла да негује), он је био изразито *жив и здрав*, као и на нивоу народне побожности³⁹⁷, богослужбеног живота и религиозне праксе. То што су животи и политика средњовековних српских владара престали да буду главни политички узор и матрица за опонашање у новим повесним условима, ствар је чисто световне политичке праксе и идеологије, а не спада у домен духовног или култног.

У том смислу нам се умесним чини поновити питање и зебњу Владимира Велмар-Јанковића: "Имати своју средњовековну, потпуно суверену, никаквим оквирима и саживотом с другима неограничену државу, изгубити је, после стотинама година спрематости враћање, вратити је заиста, па одмах, у истом часу, наћи вишу идеју због које ће се резултати борбе жртвовати: то може бити циновска снага и претешки замор. Највећи доказ моћи прегнућа и кобна историјска промашеност. Да ли је у тим часовима човек најактивније београдске оријентације био са историјом или против ње? Победничко провиђење или болест воље?"³⁹⁸ И, заиста, приметно је да је постепена *европеизација*, у смислу продирању духа секуларизма, који није имао само политичке последице, већ је снажно утицао и на опадање истинске побожности, посебно у круговима српског грађанства, највише допринела одузимању духовних основа и садржаја српској нововековној монархији. "Насртај на духовне вредности проузроковао је нарушавање традиционалних вредности, на првом месту пад Монархије и распад породице, а обрнуто, падом Монархије отворен је пут рушењу духовних вредности."³⁹⁹ Примећује то и Леко Колашинац: "Да би се било добар човек мора се бити добар хришћанин; најбољи људи су они који су најпобожнији (побожан је ко живи по Богу). Византијски цареви су носили титулу 'најпобожнији' која их је обавезивала да то заиста и буду - најпобожнији. Једини закон који су морали да поштују је морални Закон Божји. Земаљски закони се на њих не односе (врховни законодавац у земљи је цар), обавезује их само Божји Закон, који је и најтеже испунити. Свакога, коме се поверава било каква власт, најпре треба проверити какав је човек (да ли је пoboжан - живи ли по Богу), па потом да ли је стручан за службу

³⁹⁷ Карић Владимир, "Народни дух и осећање", у: Јовановић Бојан (ур.), *Карактерологија Срба*, Научна књига, Београд, 1992, стр.30-31.

³⁹⁸ Велмар-Јанковић Владимир... исто, стр.114.

³⁹⁹ Пено Здравко М., *О монархији*... исто, стр.19.

управљања, руковођења и владања. Када је Карађорђе подигао Устанак, и када се на хоризонту наше политичке историје почело назирати ослобођење и васкрс Србске државе, постало је неопходно организовати и државна тела потребна за њено нормално функционисање. У 'Мемоарима' проте Матеје Ненадовића читамо како су се народни прваци састали у манастиру Боговађи одакле, како пише прота: 'Пишемо у сваку нахију да сакупе општу скупштину од нахије, војене поглаваре, попове, калуђере, буљубаше, и од села 3-4 и 6 људи и да између себе изаберу по три најразумнија и *најбогобојажљивија* и који су у народу као правдољупци познати, и да их закуне скупштина: да ће они у магистрату седети, и свакоме без разлике непристрасно и безлицемерно, по садашњем обичају, засад, и по чистој својој савести, судити'. Значи, у оно време, а и раније, све до тада, критеријум за бирање челника је била богобојажљивост јер су богобојажљиви људи најбољи и за владавину најспремнији. (Ми у овом чланку користимо реч 'побожни', сматрајући да су ова два значења блиска једно другом.) Времена после Првог устанка донела су неке нове системе вредности, па и нове критеријуме за одабир власти, тако да је власт у Новој Држави Србији постављена по другим основама. Најпре богобојажљивост и побожност престају да буду врлине, што је донео 'дух времена', а убрзо се губи и значај и улога племства".⁴⁰⁰

Но, можда нам још бољи антрфиле за овај део наше приче даје прерано преминули др Мирослав Свирчевић⁴⁰¹: "(...) да ли је историјска истина да у православној култури перманентно доминира образац по којем је 'Бог млађи Цезаров партнер'. Политичка еманципација и уставни развој Србије у модерној историји показују да то није тачно. Православна црква је одувек имала посебан значај у Србији, посебно за време ропства и ослободилачких ратова против Турског царства, када је представљала истински ослонац националне и духовне саборности која је била потребна за освајање толико жељене слободе. У времену кад се Србија изборила за одређени степен аутономије у односу на Порту и Цариград, или за саму независност, и у њој је питање одвајања духовног од

⁴⁰⁰ Колашинац Леко, "Монархизам, аристократија и богомољство", *Образ* бр.3-4/1996, Србски Образ, Београд, 1996, стр.38.

⁴⁰¹ Историичар и научни сарадник Балканолошког института Српске академије наука и уметности.

световног ауторитета било стављено на дневни ред, упоредо с решавањем уставног питања".⁴⁰²

Посебно нам се интересантним чини да је и у крилу саме Краљевске Породице, нпр. код доајена Краљевског Дома, покојног кнеза Александра Павловог Карађорђевића, постојала жива свест о овим процесима, који неоспорно, могу ваљано да се сагледају и појме једино у кључу политикологије религије: "Када је реч о васпостављању монархије, то је за мене најпре духовно и морално питање, али у исто време, свакако, деловање у том правцу је политички акт. Видите, ми нисмо имали довољно времена да модерну српску краљевину обновимо на темељима које су нам оставили Свети Немањићи. Већ у време Карађорђевог устанка били смо под утицајем атеистичких западних идеја. (...) Морам да кажем да се и наша краљевина више обнављала, успостављала, у XIX и првој половини XX века, по западним узорима, него што је своју инспирацију црпала на узорима Светих Немањића. Они су се једно време чинили као неки апстрактни, беживотни мит. Данас је друга ситуација. Данас много више знамо о том баснословном периоду у коме је, паметно вођен, српски народ створио своју цивилизацију. Ако буде воља Божија, а Бог ми је прва узданица, сви наши будући напори треба да буду усмерени према оживљавању тог великог српског иметка. Дакле, то је најпре духовни подухват, а онда, захтеваће се једна нова врлина, која се постиже само моралном обновом. Ако се озбиљно не приступи успостављању додиром са тим славним периодом, неће се моћи спречити даља секуларизација. Српска држава неће опстати ако се не облагороди својом великом немањићком традицијом. Само у прожимању саврамених двовековних искустава (одбацујући заблуде и непотребна угледања) са онима које су нам оставили Свети Немањићи, може се приступити обнови краљевине. Ту сложену замисао називам 'интегрални монархизам'. Стреми се ка православној перспективи, живом контакту прошлости и садашњости, у непроменљивој, централној тачки вечности, у живоме Богу, васкрсломе Господу Исусу Христу. Сећањем на Голготски завет, истицањем на највише место врлине херојства, 'чојства и јунаштва', у мужевном братству живих, почивших и будућих Срба, ојачаћемо ослабеле друштвене везе – непрестано имајући на уму да смо

⁴⁰² Свирчевић Мирослав, "Западноевропска цивилизација на Балкану", *Нова српска политичка мисао* год.XI бр.1-4, ИИЦ Нова српска политичка мисао, Београд, 2004, стр.232-233.

савез, сабор људских Икона Божијих. Како каже владика Данило: засновати монархију на 'Литургијском магнету братољубија'. Досегнути пуноћу истинске заједнице хришћана. Да најбоље не буде више на маргини, већ у центру. Ето, због свега тога стално говорим о саборности, угледању на Светог Саву, обнови на златном државном темељу, који је он саздао својом жичком 'Беседом о правој вери'".⁴⁰³

Нама, пак, делује да се српским политичким елитама редефинисање црквено-државних односа, у смеру удаљавање (одвајања) с једне и у смеру утапања (инкорпорације од стране државе) с друге стране, учинила као реалполитичка потреба сразмерно рано. "Српска интелигенција је одиграла велику улогу у формирању српског националног бића. Она је пресудно утицала на јавно мњење и на политичке програме у XIX веку"⁴⁰⁴, вели проф.др Мирољуб Јевтић. Неки од представника те интелигенције су, сходно политичким пројектима ширих интеграција на јужнословенском простору, под српском круном, а у склопу настојања на *европеизацији* српског друштва, очигледно препознавали немогућност одржавања симфоничног односа блиске и органске црквено-државне синергије, што је отворило врата секуларизацији и постепеној атеизацији српског друштва. Ово је, опет, водило постепеном поткопавању монархистичког поретка, чија главна легитимација је била, управо религијског (тј. сакралног) карактера. Примећује то и проф.др Александар Петровић⁴⁰⁵: "То је битна специфичност атеизма у Србији: он није био ствар револуције, већ еволуције коју је покретао покушај да се ослобођена Србија, у првим деценијама XIX века тек изашла из сенке полумесеца, синхронизује са европским идеологијама ослобођења. То свакако не значи да је атеизам био идеолошки програм Краљевине Србије, далеко од тога. Држава је иза тога стајала само посредно, јер је потпуно усвојила културу просвећености, недовољно свесна да је атеизам њен битан део".⁴⁰⁶ Воља да се, зарад политичких интереса и циљева, начини извесна релативизација или дистанца од наслеђеног црквено-државног поретка се може уочити, већ, код чувеног

⁴⁰³ Сви под заставу... исто, стр.106-107.

⁴⁰⁴ Јевтић Мирољуб, *Религија – изазов политичкој науци*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2010, стр.213.

⁴⁰⁵ Редовни професор Филолошког факултета Университета у Београду на предметима *Теорија културе и цивилизације*, *Културна антропологија* и др.

⁴⁰⁶ Петровић Александар, "Религија атеизма", *ЛИМЕСплус бр.2/3-2006*, Hesperia, Београд, 2006, стр.131-132.

Илије Хаџи-Милутиновића Гарашанина, којег, верујемо, није посебно представљати. Елем, само четири деценије након почетка борбе за ослобођење и васпостављање нововековне српске државности и монархије, у свом познатом *Начертанију*, он пројектује: "Треба на то ићи да се два народа, источно православни и римокатолически међу собом о својој народној политици разумеду и сложе, јер само тако може се са добрим успехом сва политика следовати. Србије је дужност да главне основе ове политике обадвема частима народа ондашњих предложи, јер она у овом делу може са важношћу поступати, које она по праву дипломатически признати и по многогодишњем искуству чинити је дужна. Једна од главних основа назначава се: начело пуне *верозаконске слободе*. Ово начело мораће свима християнима, а ко зна да по времену и неким мухамеданцима, допасти се и задовољити их. Но као најглавнији и основни закон државни мора се представити и утврдити у томе да књажевско достојинство мора бити наследствено. Без овога начела, које сачињава јединство у највишем државном достојинству, не може се сталан и постојан државни сојуз међу Србијом и осталим суседима Србима ни помислити. Ако Бошњаци не би ово примили, то би отуда као сигурно следовало раскомадање Срба на провинцијална, мала књажевства, под особитим владајућим фамилијама које би се непремерно туђем у страном упливу предале; јер би оне међу собом суревновале и једна другој завиделе. Ове фамилије никад се не би дале више до тога довести да интерес своје користи какој другој фамилији на жртву принесу, па баш ни онда кад би од таквог пожртвовања напредак свију ових народа зависео".⁴⁰⁷ Тај пројекат је, дакле, подразумевао законско изједначавање свих вера, што је концепт који се постепено развијао и у другим оновременим модерним европским правним системима. У српском средњем веку, пак, постојао је законски принцип толерисања инославних вера, али је православна имала првенство и нарочиту заштиту, будући да је био забрањен прозелитизам на њен уштрб. Овај концепт се проширио и доцније, у нововековним српским монархијама, у којима је православна Црква имала статус државне. То видимо, нпр, у уставним одредбама Устава Краљевине Србије из 1913. године. Трећи члан тог устава то изричито прокламује: "Државна је вера у Србији источно-православна. Српска је Црква афтокефална. Она не зависи ни од које стране Цркве; али одржава јединство у догмама с Источном

⁴⁰⁷ Гарашанин Илија, *Начертаније*, Стхос, Београд, 2016, стр.42-43.

Васељенском Црквом".⁴⁰⁸ Члан деветнаест, пак, гласи: "Забрањује се свака радња управљена против источно-православне вере у Србији (прозелитизам)".⁴⁰⁹, а члан четрдесет и један се односи на самог владооца и чланове Краљевског Дома и каже: "Краљ и Његов Дом морају бити источно-православне вере".⁴¹⁰ Ова материја је уставно била слично формулисана и у ранијим српским највишим правним актима. Нпр, покојни др Драган Суботић говори о одредбама Устава из 1835: "Владалац мора бити источноправославне вере: духовно и телесно способан".⁴¹¹ Из овога видимо да је принцип државне цркве задржао неке елементе немањихког поликолошко-религиолошког црквено-државног поретка, али смо видели да је он, уједно, подразумевао и извесна одступања од истог. Штавише, могло би се рећи да је, након формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и губљења статуса државне Цркве, она потпала под још снажнију државну контролу, а при том је изгубила свој пређашњи привилеговани положај. "Из свега се може закључити да је у међуратном раздобљу цезаропапизам остао званична политика Краљевине СХС/Југославије према СПЦ, као и према другим верским заједницама све до нестанка ове државе."⁴¹² Но, као што смо већ негде констатовали, нисмо сугурни колико би било оправдано ово називати цезаропапизмом, када узмемо у обзир да се држава, ипак, није мешала у догматско учење Цркве и у њен унутрашњи црквено-правни поредак. Иначе, ваља рећи да међу Србима, готово да и није било спора око тога какав ће бити облик државне власти након окончања Првог светског рата и формирања нове југословенске државе. Таква неупитност монархијског уређења у том тренутку је имала и своју мотивацију у колективној религијској и државотворној свести српског народа, чија држава је била на страни сила побеница у том рату, што је давало и извесну дозу легитимитета њеним политичким приоритетима, међу које је, свакако, спадало и очување постојећег државног поретка. Међутим, ту је, свакако, било и других елемената, који су снажили монархијски поредак, а од којих су неки били, управо, повезани са религијским

⁴⁰⁸ *Зборник закона и уредаба – пречишћено и систематски уређено издање I. књига: Устав, органски закони и општи административни закони*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1913, стр.1.

⁴⁰⁹ Исто, стр.3.

⁴¹⁰ Исто, стр.4.

⁴¹¹ Суботић Драган, "Уставно-правни положај монархије у Србији до 1941. године", *Српске органске студије* год.I бр.2/1999 св.1, Преображај о.д., Београд, 1999, стр.56.

⁴¹² Марковић Слободан Г. ... исто, стр.23.

веровањима и навикама српског народа. У том смислу пише проф.др Љубинка Трговчевић-Митровић⁴¹³: "Централистичке концепције које срећемо код српских научника, биле су истовремено и монархистичке, иако то по правилу нису морале да буду. Такво схватање је проистицало из постојања Србије као монархије и династије Карађорђевића као владајуће куће, што су становници Србије углавном прихватили као константу и нису налазили јаке разлоге да се постојећи облик владавине измени. Томе су свакако допринели и присутан епитет 'народне династије' и ратне одисеје владара и регента, што је побуђивало симпатије с обзиром на истоветност њихових судбина и судбина осталих избеглица. Помињање монархије у Крфској декларацији и њено прихватање од Југословенског одбора такође је допринело да се ретко јавља недоумица да ли монархија или република, него је прихватано да монархистички облик уређења буде једно од питања о коме не треба расправљати".⁴¹⁴ Као што смо већ видели, поменути политиколошко-религиолошки конструктивни елементи српске монархије, као што су *народна династија* и њена стратократска природа, јасно сведоче до које мере је изнето релевантно за ово наше бављење.

Дубоко религијске узроке опадања ауторитета и реалне моћи краљевске власти у нас, јасно је созерцавао и дијагностификовао и, блажене успомене достојни, Светомир Р. Пауновић⁴¹⁵: "Оно што је Бог људима, то је отац деци; то је – како је доцније тумачено – и император народу. Бог влада космосом, цар управља државом и народом, отац руководи породицом. Вредности тога друштвеног система, заснованог на устројству у космосу и породици, односно заједници су 'апсолутне и недопустиво је сумњати у њих'. Ако човек

⁴¹³ Редовни професор Факултета политичких наука Университета у Београду за предмете: *Друштвена историја Србије, Савремена политичка историја, Културе Балкана, Историја САД, Политика родне равноправности* и *Политичка и историјска антропологија модерног Балкана*, професор на Одсеку за историју и филозофију природних наука у Центру за мултидисциплинарне студије Университета у Београду и др.

⁴¹⁴ Трговчевић-Митровић Љубинка, *Научници Србије и стварање југословенске државе : 1914-1920*, Народна књига, Српска књижевна задруга, Београд, 1987, стр.251.

⁴¹⁵ Публициста, афористичар и дугогодишњи уредник знаменитог емигрантског политичког часописа *Искра* из њеног минхенског периода. Види: "Упокојио се Светомир Пауновић", IntRes: <http://www.novo-videlo.com/upokojio-se-svetomir-paunovic/>, 2012, посећено 23.9. 2019. г.

верује у божанско уређење света, он ће га разумом прихватити; ако се пак разум одвоји од вере, онда се јављају сумње, па и конфликт између јединке и друштва".⁴¹⁶ Сумња у Бога породила је, дакле, и сумњу у неопходност и ауторитет монархијске власти, или, како рече теолог Ђуро Матковић: "Сила Монарха је у верности Богу, сила државе је у верности своме Монарху".⁴¹⁷ Овиме се, у религиолошком смислу, објашњава не само пропаст наше монархије, већ и саме државе. Наиме, како је опала *верност Богу*, опала је и *верност монарху*, те је опала и *сила државе*. Овакав политиколошко-религиолошки каузалитет, као да је уочавао и Свети владика Николај: "Не сме нико ружити краља, још мање Бога и Светиње Божије. Ако краљ не спречи ружење Бога, слободно ће бити грађанима да руже њега. Јер је краљ нижи од Бога. У бившој југословенској држави нико није смео ружити краља, иначе би ишао на робију, а Бог се ружио по свим местима и свакога дана некажњено. Југословенски закони стављали су краља изнад Бога. А краљ се са тиме саглашавао. Зато је дошло до катастрофалне пропасти и краља и краљевских пигмејских законодаваца и југословенске државе. Увређени Бог је ударио својом десницом..."⁴¹⁸ Елем, из горњег се закључује да су и остале признате верске заједнице имале истоветан статус у држави, мада су мислимани уживали засебне шеријатске правне и институционалне привилегије, а римокатолици то настојали да амортизују нарочитим конкордатом, што је засебна тема. Како било, "Одвајање Цркве од државе најтеже је, међу свим религијама, погодило православље, већ и зато што је ситуација отуђености и одвојености од државе била директно супротна бићу источног хришћанства, које је управо са државом историјски увек развијало некакав однос, било однос слагања, сарадње и међусобног подупирања (симфонија), било однос служења и вршења многобројних социјалних функција"⁴¹⁹, као што примећује др Мирко Благојевић⁴²⁰. Он, дакако, овом питању

⁴¹⁶ Пауновић Светомир Р., "Данашњи свет и људи у њему", *Образ* бр.1/1995, Србски Образ, Београд, стр.28.

⁴¹⁷ Матковић Ђуро, "Православна суштина Монархије", *Погледи* бр.144, Новинско издавачко предузеће "Погледи", Крагујевац, 17.-31. децембар 1993, стр.6.

⁴¹⁸ Велимировић Николај, "Три највеће вредности српског народа"... исто, стр.10.

⁴¹⁹ Благојевић Мирко, "Неке друштвене функције ревитализованог православља у Србији и Русији", у: Јеротић Владета, Ивановић Мирослав (ур.), *Религија између истине и друштвене улоге*, Дерета, Београд, 2009, стр.176.

⁴²⁰ Научни саветник Института друштвених наука у Београду, руководилац Форума за религијска питања истог Института, ванредни професор на Филозофском факултету Университета Црне Горе у Никшићу,

приступа са позиција социологије религије, док га, нпр, једна теолошка и философска величина, какава је, неоспорно, био протојереј-ставрофор др Димитрије Најдановић, посматра и тумачи са позиција богословља. Спојене уједно, те две позиције, приближавају нас методу и гледишту полтикологије религије. Дакле, чувени прота Најдановић вели: "Православна црква је на крсту аутократске државности, аутоетатизма, безверског самодржавља. Некад је била народна црква са народном државом у духовној и моралној сливености. Некако мистично, несливено и неразделно. То је било доба црквенодржавности и државоцрквености, пуног политичко-културног и религиозно-животног јединства народ-цркве са народ-државом: доба црквено-државне саборности. Светосавско-немањихка класика! Црква је државу религиозним млеком питала, освећивала, осмишљавала. Путем неба на земљи руководила. Крст часни и косовски божури запечатали су тај савез. И тај завет. Све до Устанка и Пијемонта. Сад је православна Црква *in ponto*. Држава се одваја, одалечује, чини аутархију. Неки злодах и злодух руске великопетровске реформе гнезди се. Од двоглавог орла у телу цркве су само – канце и кљун. Лета Господње 1937. можемо поновити речи Илариона Тројицког из 1917: 'Орао самодржавља, устројен по западњачком обрасцу, искључувао је срце православља'".⁴²¹ Међутим, остаје чињеница да је у истом периоду, међу значајним представницима српске (тада и југословенске) елите, постојала жива свест о значају религије за државни, друштвени, па и политички живот, посебно када је реч о монархијском систему. Тако, нпр, министар војни, дивизијски ђенерал Милош М. Васић, сматра да управо религија *одржава права краљева и поданика* и наглашава: "Вера је најчвршћи ослонац друштву и услов за његов напредак. Све почива на вери, она штити друштво и осигурава му благостање и цветање. Она одржава права краљева и поданика, свакога чини Богу одговорним за своја дела и вршење своје дужности. Она осигурава правичност власти и закона. Она ујемчава верност народа. Све што је велико и важно има корена у вери. Она је моћан ослонац и светињи брака и породице и светињи заклетве и сигурности имања и уговора и нади на

предавач предмета *Основи социолошког приступа религији* на мастер програму *Религија у друштву, култури и европским интеграцијама* на Университету у Београду, виши научни сарадник Института за философију и друштвену теорију у Београду и др.

⁴²¹ Најдановић Димитрије, *Философија историје Имануела Хермана Фихтеа и други списи из философије, богословља и књижевности*, Јасен, Фонд истине о Србима, Београд, 2003, стр.378.

помоћ у беди и невољи, највећој нужди и опасности".⁴²² Тако је перцепција ђенерала Васића прилично далеко од теолошких увида проте Најдановића о *безверском самодржављу*, што не мора да значи да су њихови опити супротстављени, већ да се разликује њихов угао гледања, тј. да ли разматрају идеално или стварно стање политиколошко-религиолошке материје оног времена.

Овом истом материјом се, историографском методом, нарочито и зналачки позабавио Бојан М. Митић, историчар и сарадник Одбора за историографију Центра за истраживање православног монархизма: "Из свега реченог проистиче јасан закључак да су односи државних власти и Српске православне цркве у југословенској краљевини били далеко од идиличних, супротно идеализованим представама које су постале нарочито раширене током последње деценије XX века. Црква је имала увек исти однос према Владару, у смислу поштовања и подршке ономе од кога се очекивао брижан, заштитнички однос према православној вери, свештенству и верном народу. Међутим, однос владара из дома Карађорђевића према Цркви није био једнозначан. Тадашњи владика жички Николај, године 1936. сажео је православно схватање о сакралном ауторитету монарха и његовој улози у хришћанском државном поретку следећим речима: *Краљ је миропомазаник Божији. Он је главни носилац власти у држави. Као слуга Божији он влада по милости Божијој. Он је јемство јединства државног. Он је јемство правде и правде за све грађане своје. Он је симбол реда и поретка и сугурности у земаљском царству, које је школа вежбања у свим хришћанским врлинама, које су услов за грађанство у Царству Божијем, небесном и вечном.* Ово схватање представља исходиште праксе миропомазања, као саставног дела церемоније крунисања владара, која у српској државотворној традицији започиње са крунисањем Стефана Првовенчаног. Уследио је дуги низ српских средњовековних владара који су, приступајући православној обреду крунисања и миропомазања, потврђивали своју оданост православној вери и Цркви, као и програму сакралног утемељења српске државе. Традицију владарског миропомазања, прекинуту османским освајањима, наставили су кнежеви из династије Обреновића, са изузетком кнеза Милана Обреновића II који је био већ тешко болестан кад је ступио на престо.

⁴²² Васић Милош М. према: Јовановић Платон, *Српско православље и нација*, Друштво Нова искра, Београд, 2010, стр.36.

Миропомазаник Божији био је и краљ Александар Обреновић, који је 1903. године убијен у завери својих официра, припадника 'Црне руке'. Са становишта Православне цркве, краљеубиство представља тежак преступ заповести Божије: 'Не дирајте у помазанике моје' (1. Дн. 16,22). Та чињеница очито није сметала завереницима против последњег Обреновића, али је сметала новом српском владару. Иако је њиховом заслугом постао краљ, Петар I Карађорђевић није волео 'црнорукце'. Није желео да се солидарише са њиховим чином и од почетка је настојао да их удаљи од себе и Двора. Краљевић Ђорђе у својим мемоарима бележи: *Сила и терор били су непознати његовој природи чак и онда када су потицали из племените љубави према домовини, а прекршај заклетве коју су официри положили краљу Александру чинио их је одговорним у његовим очима. Краљ је желео престо, али се борио за њега војнички и дипломатски – преко својих пријатеља у земљи и иностранству, - а средства као што су завере и атентати нису били његово оруђе*. Отуда се одлука да приликом крунисања приступи и Светој тајни миропомазања, може тумачити жељом Петра I да сопствени успон на престо, као и наследно право на краљевско достојанство у своме роду, потврди и учврсти веома битним чином црквеног посвећења и пријема благодати Божије".⁴²³ Регицид је, дакле, нарочитом и изричитом религијском санкцијом одвојен и учињен суштински различитим од било ког другог убиства или, чак, неког другог политички мотивисаног атентата⁴²⁴, што сведочи о још једном аспекту сакрализације хришћанске краљевске власти⁴²⁵.

Оно што је, пак, одржано из древног православно-монархистичког поретка јесте и оно што је најважније за област политикологије-религије. Наиме, љубоморно је чувано и исповедано веровање у богоизабраност краљевске власти, као и њено сакрално порекло, мада је, још од времена кнеза Михаила, средњовековној владарској титулацији *по милости Божијој*, додавано и: *по вољи народној*. "Монархизам, као што рекох, своју моћ заснива на чистој духовности, без обзира што се то у многим монархијама није увек

⁴²³ Митић Бојан М., *Српска црква у југословенској Краљевини*, Центар за истраживање православног монархизма, Београд, 2018, стр.97-98.

⁴²⁴ Гроздић Борислав Д., "О хришћанском схватању политичког убиства у српским средњовековним списима", *Јустин* бр.2006/1, Удружење студената "Свети Јустин Философ", Центар за политичке студије, Београд, 2006, стр.46-50.

⁴²⁵ Познановић Жељко И., *Српска идеја...* исто, стр.32.

примећивало или се у периоду декаденце губило. У ствари, почетак декаденце монархијске свести очитује се у губљењу вере у сакрално порекло и улогу владара. Монарх јесте отеловљени символ и нације и државе. Он даје осећање заједништва свим становницима своје државе без обзира којем народу или којој верској заједници припадају, јер за сваког од њих он означава симболичну везу, сакралности власти, која се очитује како за народе тако и за вере. Владар, кроз обе функције – сакралну и социјалну – уједињује и државотворни народ и иноверне становнике државе, и верне и иноверне. Док народ из кога монарх потиче уједињује и кроз веру и кроз нацију, дотле инородне и иноверне становнике уједињује кроз своју функцију символа државе. Монарх је антропоморфна Држава."⁴²⁶ Зато и краљ Петар I, у свом одговору министру председнику Јовану Ђ. Авакумовићу, приликом ступања на Престо, говори: "Захваљујем из дубине српске Ми душе Провиђењу које ми је досудило, да по милости Божјој и вољи народа заузмем престо славних ми предака."⁴²⁷ Исти тај Јован Авакумовић, пак, дели ово краљево уверење, што се види и из речи његове честитке, поводом краљевог педест и деветог рођендана, у којој, између осталог, поручује: "Свемогући Господ, који штити слабе и нејаке, а и моћне помаже, није заборавио Србију ни у њеним најтежим данима. Њему се ми молимо, да вашем Величанству подари дуг живот, срећну и благословљену владавину".⁴²⁸ Дакле, овај политиколошко-религиолошки моменат је био важећи и у доба уставно-парламентарне монархије Петра I, упркос чињеници да је тада често наглашавана и понављана, већ поменута, идеја да краљевски ауторитет и власт проистичу из слова Устава. Суштински, пак, њено порекло је, ипак, било сакрално, јер владар није владао *по милости Устава*, нити *по милости Скупштине*, већ *по милости Божијој*. По вољи народној је, пак, заиста, владао и у том смислу да је имао потврду Парламента (или народног представништва) и у метафизичком смислу, о којем ћемо доцније нешто више рећи. "Монарх је по нашем мишљењу, од 1903. до 1914. године, у 'фасадном

⁴²⁶ Јанић Ђорђе Ј., "Држава са Божијим благословом", *Двери српске* бр.28, Српски сабор Двери, Београд, 30. децембар 2005, стр.49-50.

⁴²⁷ Карађорђевић Петар I, "Краљев одговор", у: Зечевић Милош Л. (ур.), *Краљевске речи : збирка говора краља Петра I*, Штампарија "Скерлић", Београд, 1924, стр.6-7.

⁴²⁸ Авакумовић Јован Ђ., "Прва прослава Краљева рођендана (1903) : Говор Јована Ђ. Авакумовића", у: исто, стр.29.

парламентаризму', у виду ограничене, односно – криптопарламентарне монархије, немајући другог избора, притиснут чак и неком врстом 'цивилне клике на двору', био домаћин куће свога народа. Као религиозни владар, који је приликом крунисања у Жичи, 1903. године, високо вредновао чин миропомазања, сврстао се у ред византијских владара, прихватајући тријадну: Бог-Краљ-Домаћин, која је чинила суштину његове владавине. Значи, Бог као домаћин у Вациони, Краљ у држави, а Домаћин у породици. Зашто наглашавамо хришћански карактер владања овог уставног (парламентарног) владарца? Зато што у чину миропомазања у светој Жичи, где су крунисани средњовековни српски владари, Краљ Петар I Карађорђевић, 26. септембра 1903. године, није пропустио да нагласи овај континуитет са светом и канонизованом династијом Немањића (...).⁴²⁹ Такође, оно што је владавину краља Петра I, иако је она имала наглашени карактер уставне и парламентарне монархије, повезивало са традиционалним поимањем православне и органске монаршке власти, био је доживљај владарца као домаћина народног дома, по древном српском патријархалном обрасцу. На овај начин то посматра и покојни др Слободан М. Драшковић⁴³⁰, једно од најоштријих пера српске антикомунистичке емиграције⁴³¹, који бележи, бавећи се српском демократијом за време владавине краља Петра I: "Поука коју она пружа јесте: удубити се у невоље и потребе, у душу и срце свога народа, без предрасуда, без мутних лекција туђих идеолога прићи извору народном, уочити и упознати његове најдубље жеље и тежње, одредити његове циљеве, и према двома вечитим особинама српскога народа: српској државној мисли и српском слободарском духу, изградити једно ново српско уређење, које ће бити онако наше, српско, домаћинско, као што је у предратној Србији демократија била наша рођена, домаћинска, српска."⁴³² Дакле, извор домаћинске краљевске власти је ствар Божије промисли, а народ (у овом случају преко својих изабраних представника), вођен својим

⁴²⁹ Суботић Драган, *Органска мисао Срба у XIX и XX веку : књига I*, Преображај, Београд, 1999, стр.254.

⁴³⁰ Један од оснивача и генерални секретар легендарног Српског културног клуба, ванредни професор економске политике на Правном факултету Университета у Београду, члан Института земаљске одбране, а доцније и председник Српског културног клуба "Свети Сава" у Сједињеним Америчким Државама.

⁴³¹ Јовановић Ненад М., "Др Слободан М. Драшковић и његова мисао", *Српска борба* год.LVII бр.1598, Српски културни клуб "Свети Сава", Чикаго, новембар-децембар 2003, стр.4-9.

⁴³² Драшковић Слободан М., "Српска демократија", *Култура полиса* год.III бр.4-5, Удружење за политичке науке Србије – Огранак у Новом Саду, Stylos издаваштво, Нови Сад, 2006, стр.570.

политичким инстинктом и задружним и религијским традицијама, само тај провиденцијални Божији избор потврђује или, пак, не потврђује. Зато, управо у том историјском периоду, Димитрије В. Љотић⁴³³, изражава следећи политички, али и духовни став: "Ми заиста верујемо да је истинита реч 'по милости Божјој' коју наши краљеви стављају пред својом титулом, и зато као народ таквог Краља хоћемо, па је зато сасвим на своме месту и допуна те речи 'по вољи народној'. Ми верујемо да нам милост Божија даје Краља као заставу слободе и штит јединства, - и да нам га даје у одређеној личности да нас ова представља, заступа и води, - зато га примамо као народ свом душом својом".⁴³⁴ Мислимо да је неоспорно да је Љотић своје хришћанско-монархистичко политичко и идеолошко убеђење изградио на сопственом верским уверењима, о чему пише и ђакон Игор Димитријевић⁴³⁵ и многи други аутори. Религијску мотивацију за стварање Љотићевог монархистичког политичког програма не оспоравају ни његови политичко-идеолошки истомишљеници, нити они, који се таквима никада и ни по којем основу не би могли сматрати. Тако, нпр, познати емигрантски историчар, историчар књижевности и изузетно плодни аутор, покојни Боривоје М. Карапанџић, сведочи: "Био је дубоко верујући човек. Из те вере је произашло и његово руководеће гесло: БОГ – ДОМАЋИН ВАСЕЛЕНЕ; КРАЉ – ДОМАЋИН ДРЖАВЕ; ДОМАЋИН У ДОМУ СВОМЕ".⁴³⁶ С друге стране, опет, Мирко Ђорђевић признаје: "Љотићев систем идеја је хришћански обојен и он је на свој начин доследан хришћански националиста (...)".⁴³⁷ На тим основама почива и залагање за домаћинску монархију, како код Љотића, тако и код др Слободана М. Драшковића, иако је овај други био изразито демократски настројен и велики критичар Љотићеве делатности, нарочито из периода 1941-1945. Како, међутим, то није тема овог нашег рада, само ћемо напоменути да је Љотић, чак и у том преиоду, наставио да исповеда свој монархистички политички став и да је он био заснован и надахнут на његовим

⁴³³ Адвокат, предводник Југословенског народног покрета "Збор" и бивши министар правде у Влади Краљевине Југославије.

⁴³⁴ Љотић Димитрије В., "Ми смо за Краља", *Образ* бр.1/1995, Србски Образ, Београд, стр.7.

⁴³⁵ Димитријевић Игор, "Катихетика Димитрија В. Љотића", *Српске органске студије* год.IV бр.2/2002 св.3, Д.О.О. "Задруга", Београд, 2002,стр.509-511.

⁴³⁶ Карапанџић Боривоје М., "Сећање на Димитрија Љотића", *Национална култура* год.IV бр.4, Слободна књига, Београд, 1998, стр.8.

⁴³⁷ Ђорђевић Мирко... исто, стр.13.

верским убеђењима. Примећују то и врло оштри критичари и идеолошки опоненти његове политичке делатности и историјске улоге уопште.⁴³⁸ Због свега наведеног је и његово схватање српске монархијске идеје, итекако, интересно за политикологију религије. У овом уверењу нас утврђује и проф.др Борис С. Стојковски⁴³⁹: "Покрет је био за већу власт Краља, а његови чланови посебну пажњу поклањали су вери и духовној страни живота уопште. Тако је, нпр. добар део чланова ЗБОР-а, међу њима је било доста свештеника и монаха, као и лаика, био истовремено и у Богомољачком покрету, који је основан под патронатом и са благословом тадашњег епископа жичког др Николаја".⁴⁴⁰ Иначе, мора се признати да помињана монархистичка вертикала, о којој говоре и Свети владика Николај, владика Данило, Љотић, Карапанџић, Крстић и многи други, не наилази увек на тако једногласно одобравање и прихватање у високим интелектуалним круговима Српске Цркве и њене јерархије, па Његово Преосвештенство умировљени епископ захумско-херцеговачки Г.Г. проф.др Атанасије (Јевтић) говори у једном свом предавању: "Дакле, православно домаћинство је да човек буде у дому Божијем, да осећа Бога, не само као домаћина. Љотићевци имају ту једну једноставну формулу: 'Бог на небу, краљ на земљи, домаћин у дому'. То је доста јефтина формула. Наизглед је правилна али уствари неправилна. Наш Бог је Света Тројица. Бог Који је Сабор. Позива нас у сабор, у заједницу. Зато су Три Личности Свете Тројице. И немојте никада рећи: 'Свето Тројство'. То је латинско и једнострано. Није тројство Тројица. Њих Тројица: Отац, Син и Дух Свети у заједници вечнога бића, живота, радости, љубави, свега. Из те заједнице, из тога сабора предвечнога, из те прве Цркве, настао је свет као Црква. И људи и анђели као заједница. Наш Бог је Тројица. Ми идемо на Сабор".⁴⁴¹

⁴³⁸ Гавриловић Дарко, *Мит о непријатељу : антисемитизам Димитрија Љотића*, Службени гласник, Београд, 2018, стр.101.

⁴³⁹ Ванредни професор медијевистике, заменик шефа Одсека за историју Филозофског факултета Университета у Новом Саду и председник Одбора за историографију Центра за истраживање православног монархизма.

⁴⁴⁰ Стојковски Борис, "Лист *Отаџбина* о Шпанском грађанском рату", *Култура полиса* год.II бр.2/3, Удружење за политичке науке СЦГ, Stylos доо издаваштво, Нови Сад, 2005, стр.90-91.

⁴⁴¹ Јевтић Атанасије, "Домострој и домаћинство код Срба", *Православни пут* год.X-XII бр.18, Светосавска омладинска заједница при храму Светог Ахилија у Ариљу, Ариље, октобар-децембар 2002, стр.19.

Елем, концепт краљевске владавине по вољи народној, такође није био лишен своје духовне компоненте и значења, као што је примећивао и адвокат Момир Николић, који је идеолошки био близак Димитрију Љотићу. Наиме, у том истом повесном периоду, он записује: "Монархија се не заснива на народном изјашњењу за њу. Она није поникла из избора већ из историје. Ако се каже да владалац влада и по вољи народној, народну вољу овде треба разумети другојачије но у случају изабране власти. Када се тиче монархије, народна воља није воља бирачког тела. То је воља народа у историјском развоју његову, народа не као скупа савременика већ као ланца нараштаја, народа као једне одређене прошлости и будућности. Стога за монархију нема нико да се изјашњава у име народа, јер нико више од ње не представља народ у поменутом смислу".⁴⁴² Или, по схватању покојног Добрице Гајића: "Државна и монархистичка размишљања владике Николаја, подсећа Јанић, питање монархије своде на једну једину мисао која порекло те власти изводи из чина Божије милости. 'Краљ је владар по милости Божијој. На томе ће владика инсистирати. Тиме ће му дати ореол сакралности. Уздићи ће владарев положај изван и изнад сваког дневног утицаја. Као и изван покушаја контроле или парализе краљевских суверених права од стране парламента или неке политичке странке' (...), објашњава Јанић владикин став, потенцирајући његов принцип да оно што је божанског порекла не може да буде подређено праву које проистиче из народног избора, и као такво бити под контролом политичких странака и утицајем темпоралних сила. Колико је та димензија светости битна за разумевање монархистичких начела, Јанић показује цитирајући Николајев говор из Жиче (...), одржан 24. октобра 1940, а упућен као поздрав младом краљу Петру Другом. У том говору владика покреће питање Петровог скорог ступања на престо и потребе његовог крунисања и миропомазања у Жичи, чиме би постао првовенчани краљ Југославије из лозе Карађорђевића. Иако то није изричито рекао, сматра Јанић, владика је свакако имао у виду чињеницу да краљ Александар Први није био крунисан и да је једино био краљ по вољи народа. Отуда је саветовао младом Петру Другом да и по вољи Божијој постане владар, што је могуће само кроз религиозни чин крунисања у манастиру у коме су се, од Стефана Првовенчаног па до петра Првог, крунисали српски краљеви. 'Миропомазање јаче од сваког избора или детронизације, чини краља Краљем. Њиме се краљ извлачи из утицаја

⁴⁴² Николић Момир, *Грађанинов врт : политичко-социолошки есеји*, Друштво Нова Искра, Београд, 2009, стр.48-49.

дневне политике или историјских недаћа. Он постаје владар и то може да престане тек вољом Божијом. Губитак власти, земље, политичке моћи, за миропомазаног краља, што се тиче његовог легитимитета, и легитимитета његових потомака, нема никакав правни значај. Због тога је владика Николај и инсистирао на краљевом миропомазању. Тим инсистирањем је открио да је, кроз своју духовност, проникао у саму срж хришћанске монархијске мисли' (...)"⁴⁴³

На овој, светониколајевској политиколошко-религолошкој линији је и блаженопочивши Небојша М. Крстић, када вели да "парламентаризам и страначко партизанство били су, јесу и увек ће бити један непресушни извор крвавих српских неслога и смртних завада. Парламентаризам као партијски партикуларизам и индивидуализам, без којих нема демократије, нипошто не могу бити блиски **саборности Цркве** ('верујем у Једну, Свету, **Саборну** и Апостолску Цркву') нити пак православној личности, то јест достојанству човека као слободног и непоновљивог конкретног бића а не тек некакве апстрактне индивидуе зване грађанин. Откада се у прошлом веку појавио путем парламентарне монархије на српском политичко-државном простору, овдашњи парламентаризам је потпуно нефункционалан. (...) Срби су као отачаствена заједница политички делотворни, тј. државотворни једино кроз **саборну монархију** која се само на црквено-државним саборима потврђује. Дакле, ни парламентарна нити уставна већ – **саборна**, јер само у саборној монархији краљ није ни парламентарно-партијска лутка ни апсолутистички тиранин већ богомблагословени и миропомазани државни Домаћин. И зато, недопустиво је да православни Срби неупитно прихватају и заговарају опцију демократије по којој се у политичком смислу нипошто не могу потврдити као непоновиве боголике личности, већ једино редуковати на ниво апстрактних безличних грађанских индивидуа. Хришћанин, а поготову свештеник који то нема у свом теолошко-политичком видокругу, својим демократским пренемагањем још више позлеђује живе ране раскрвављеног ткива српског државотворног бића".⁴⁴⁴ Крстић овде, као да се посредно позива и на, горепоменути, духовни опит Светог Филарета Московског и своју идеју

⁴⁴³ Гајић Добрица... исто, стр.280-281.

⁴⁴⁴ Крстић Небојша М., "Образ и Отачство", *Погледи* год.XIII бр.149, Новинско – издавачко предузеће "Погледи", Крагујевац, 11.-25. март 1994, стр.39.

утемељује на религијском основама, јер се залаже за *саборну монархију која се само на црквено-државним саборима потврђује*. Његово поимање те монархијске саборности је *блиско саборности Цркве*, а горе смо видели да је таква била и генеза српских средњовековних сабора, којима има да председава *богомблагословени и миропомазани државни Домаћин*. Неоспорно је, дакле, да Крстић своју политичку мисао заснива на свом религијском идентитету и делатној вери.

Сличном темом се бави и проф.др Зоран Аврамовић.⁴⁴⁵ Он, дакле, пише: "Теоријски за традиционалисте се везују појмови монархизам, капитализам, либерализам, а за авангардисте, републиканизам, социјализам, прогресизам, марксизам. Обрадовићево истраживање (мисли се на рад Бошка Обрадовића, председника Српског покрета Двери: 'Црњански и нови национализам', *прим.аут.*) показује другачији распоред културолошких вредности у српској књижевности између два рата. Сви појмови се концентришу око подела на 'дух туђинштине', и 'поштовати своје' или 'против слепог преузимања страних духовних утицаја'. Тачније подела изгледа овако. Они писци који су за иностране културне вредности заступају вредности Запада, угледање, Европа, атеизам, рационализам. Они који су за културну самобитност бране вредности православља, нације, традиције, оригиналности. Видимо, да је културолошка подела на линији туђе – наше, док је политичка и идеолошка на линији државног и друштвеног поретка".⁴⁴⁶ Дакле, и проф.др Аврамовић нам даје материјала за политиколошко-религиолошко сагледавање српског монархистичког поретка, јер вели да се српски *традиционалисти* залажу за *монархизам* и да *бране вредности православља, нације, традиције, оригиналности*. Иако је могуће да монархиста буде и атеиста или инославни верник, као и да православца буде поборник републиканизма, проф.др Аврамовић то овако сагледава, што сведочи о дубоко укорењеном ставу одређених кругова у нашој етаблираној научној јавности по овом питању. Узгред, одређена виђења проф.др Аврамовића нам се чине, донекле, симплификованим, јер међу *традиционалистима*, у његовом и *конзервативцима* у

⁴⁴⁵ Редовни професор Факултета за културу и медије Университета "Мегатренд", ванредни професор Филозофског факултета Университета у Приштини, виши научни сарадник Института за педагошка истраживања, бивши истраживач у Заводу за проучавање културног развитка Србије и др.

⁴⁴⁶ Аврамовић Зоран, "Конзервативна мисао у српској књижевности", *Култура полиса* год.ІІ бр.2/3, Удружење за политичке науке СЦГ, Stylos доо издаваштво, Нови Сад, 2005, стр.38-37.

дискурсу покојног Мирка Ђорђевића, постоји и велики број оних који се у својим политичким визијама, без имало устежања, позивају и на стране ауторитете, што помало начиње изречено гледиште о *духу туђинштине*. Узмимо, само, за пример Александра Ђурђева, председника Српске лиге, који се у својим политичким разматрањима, поред наших аутора попут: Светог Саве, Светог Симеона Мироточивог, Светог владике Николаја, Светог авве Јустина, владике Петра II Петровића-Његоша, војводе Живојина Мишића, војводе Косте Војиновића, ђенерала Драгољуба – Драже Михаиловића, владике Данила (Крстића), Стевана Сремца, Драгоша Калајића, проф.др Дарка Танасковића, др Мише Ђурковића, Слободана Деспота и других, позива и на: Светог Филарета Московског, Вилема Шекспира, Александера Хамилтона, Едмунда Берка, сер Винстона Спенсера-Черчила, Теодора Рузвелта, Густава Малера, Пјотра Аркадјевича Столипина, Бертолда Брехта, Ендрјуа Џексона, Франческа Ђубилеија, императора Наполеона Бонапарту, Томаса Џеферсона, Никиту Михалкова, Карла Овеа Кнаусгарда, Александра Конузина, ђенерала Шарла Де Гола и др.⁴⁴⁷ Ипак, за перцепцију, која није ексклузивна својина проф.др Аврамовића, мора постојати неки разлог, а ми верујемо да га ваља тражити у сфери политикологије религије, тј. у њиховом доживљају православне државотворне мисли.

VI РАЗЛИЧИТА СХВАТАЊА СРПСКОГ ПРАВОСЛАВНОГ МОНАРХИСТИЧКОГ ИДЕАЛА ОД КРАЈА XIX ДО ПОЧЕТКА XXI ВЕКА

1. Златни период нововековне српске монархије или њена лабудова песма?

У овај сегмент наше приче ће нас, верујемо, најбоље увести речи покојног академика Педрага Палавестре⁴⁴⁸: "Круна је, ваљда, последња српска историјска тековина која није

⁴⁴⁷ Ђурђев Александар, *Успон нације – повратак државе : манифест српског конзервативизма 21. века*, Поредак, Београд, 2019.

⁴⁴⁸ Књижевник, историчар књижевности, редовни члан Српске академије наука и уметности и Академије наука и уметности Босне и Херцеговине, као и члан Крунског савета и Управног одбора Фонда Краљевског Дома Карађорђевића.

потрошена, уз цркву и породицу можда једно од последњих уточишта нашег моралног јединства".⁴⁴⁹

Његово Високопреосвештенство митрополит београдски Г.Г. Инокентије (Павловић), је изговорио следеће речи, након обављеног крунисања у београдској Саборној цркви, 8.(21) септембра 1904, обраћајући се Његовом Величанству краљу Петру I Карађорђевићу: "Богом венчани и превазнесени Краљу, Радуј се са побожним народом Српским, што је милосрдном Богу угодно да Српска круна заблиста на глави Краља обновљене независне Краљевине Српске. Радуј се, благоверни Краљу, јер вера Српског народа у неумитну правду правосудног Бога ево је на делу добила потврду своје истинитости. Радуј се, христољубиви Краљу, јер Српска Круна, која беше скривена у вековним облацима језовитих доживљаја Народа Српског, ево, препорођена огњем надчовечанских искушења, с Божјом помоћу поново заблиста на глави Првовенчаног Краља обновљене Краљевине Србије. Радуј се, родољубиви Краљу, јер та и таква Круна доликује Унуку неумрлог Карађорђа, као видни знак – символ увенчаних подвига његових. Љубав и оданост Богом повереног Ти Народа Српског подносе Ти узвишене знаке Краљевскога Ти достојанства, стога сјај те Круне дивно ће блистати све док је озарен љубављу народном. Скиптар Краљевства ти биће моћан да одоле супостатима све док је озарен љубављу народном. Шар државни, символ јединства и целине државе српске, имаће свој тајанствени прави значај све дотле, док сва српска срца једним откуцајем буду за Српство куцала и док све српске мишице буду посвећене само величини, добру и напретку драге нам свима мајке наше Србије. Као што Српски Народ у својој милошти заогрће Тебе Краљевским Ти порфиром, тако Ти, Божји Изабраниче, обгли Свој Народ свом топлином срца у чистоти и светињи истинске правде. У том циљу призивамо благодет Господа Нашега Исуса Христа, љубав Бога Оца, и заједница Светог Духа нека буде с Тобом и побожним Народом Српским ва век века!"⁴⁵⁰ И, заиста, ово кратко, али торжествено, обраћање настојатеља наше Свете Цркве представља прави је мали монархистички катихизис српски, крцат симболиком и религијским значењем, не само свештеног чина, током којег је беседа

⁴⁴⁹ Палавистра Предраг, "Последња непотрошена српска тековина", *Интервју* бр.280, Политика, Београд, 1992, стр.14.

⁴⁵⁰ Павловић Инокентије, "Крунисање Краља Петра I : Говор митрополита Инокентија", у: Зечевић Милош Л. (ур.), *Краљевске речи : збирка говора краља Петра I*, Штампарија "Скерлић", Београд, 1924, стр.115.

произнета, већ и саме идеје православне хришћанске монархије. Наиме, Високопреосвећени владика Инокентије краљу Петру даје мноштво религијских епитета, који нису тек китњаста форма протоколарног говора, већ изражавају истинску веру и очекивања Цркве, које она представља пред монарха, којем је пристала да, у име Божије, подари сакрални ауторитет и светотајинску потврду. Зато га он назива: *Богом венчаним, христољубивим Краљем, благоверним Краљем и Божијим Изабраником*. Сви ти свештени епитети, заправо, представљају више задатак и циљ, који Црква поставља пред онога кога миропомазује, него датост, којом он већ располаже или, тек, неку пуку куртоазну атрибуцију, којом га она почастује. Слично владици Данилу, много после њега, владика Инокентије, постојању краљевске освештане власти претпоставља постојање *Богом повереног и побожног народа, чија вера у неумитну правду правосудног Бога на делу добила потврду своје истинитости*, управо у чину миропомазања свог краља, тј. у васпостављању пуне и Црквом легитимисане монархијске власти по узору на њен есхатолошки прволик. А све то се збива само и једино по милости Божијој, јер је *милосрдном Богу угодно да Српска круна заблиста на глави Краља и само с Божјом помоћу поново заблиста на глави Првовенчаног Краља обновљене Краљевине*.

Да краљ добро разуме очекивања која Црква од њега има види се из његовог одговора након свештеног миропомазања у Жичи исте године: "Избор Мој за Краља Србије допуњен је данас важним црквеним чином којим је света црква наша видљиво пренела на Мене још једну одговорност. За дела Своја Ја ћу без сумње давати рачуна пред неумитним судом историје, али је одговорност Моја куд и камо већа пред судом Свемогућег. Пре него што сам у Жичи примио свето миро, сматрам за дужност Своју да одем и поклоним се гробу Првовенчаног. Традиција Миропомазања и Крунисања почиње од њега, и на владарима је да се сваком приликом покажу као достојни чувари и поштоваоци великих традиција народних. Ја сам срећан што се чин Миропомазања Мога извршио у Жичи, где су толики славни владари наши примали благослов црквени. (...) Веран традицији и тих старих владара и дома Карађорђевића, Ја ћу бити вазда најскромнији син свете цркве наше која је данас излила благослов свој на Мене. Црква је наша била вековима носилац и националног знамења и националне свести наше, а на владарима је да јој ту улогу историсјку признаду и по могућности и даље досуде. Одајмо пошту тој историјској улози

цркве наше и зажелимо јој успеха у националној мисији коју она још има да испуњава. Испијмо чаше за славу и величину свете цркве и народносне улоге њезине".⁴⁵¹ И, заиста, понуђени навод нам нуди најблиставију икону свештене симфоније у условима нововековне српске монархије, која се ослања на свештене примере немањићког самодржавља. Зато краљ Петар апострофира да се његова власт и његова улога, као првовенчаног владара из дома Карађорђевића, настављају на пример краља Стефана Првовечаног, чијим моштима се он побожно поклатио пре самог чина миропомазанја, узимајући од њега благослов за овај велики и свештени чин. Он у том наслеђу и у црквеном благослову налази снагу да се *сваком приликом покаже као достојни чувар и поштоваоц великих традиција народних*, јер је на њега овим *важним црквеним чином света црква наша видљиво пренела још једну одговорност*. У томе се види да и он, попут Немањића, суштину своје власти види као служење, а не као пуко господарење над Богом му повереним народом и државом. Утолико је његова *одговорност куд и камо већа пред судом Свемогућег*, што значи да је његова власт Богом дарована, те је краљ превасходно пред Њим има да полаже рачуне, а тек потом и пред народом. Отуда и логични след краљевске интитулације: *по милости Божијој и вољи народној*. Краља посебно духовно радује што се тај чин обавио баш у седмовратој Жичи, *где су толики славни владари наши примали благослов црквени*, јер је то снажни симболички доказ природе његове владавине, као оне која се наслања и наставља на те светле традиције. Због тога се Краљ обавезује да ће, као и велики његови предходници из његовог дома, али и као његови средњовековни узор, бити *вазда најскромнији син свете цркве наше која је излила благослов свој на њега*, што је, заправо, директан одговор на очекивања Свете Цркве, која она пред њега поставља и која видесмо формулисана у беседи Високопреосвећеног митрополита Инокентија. Зато Краљ препознаје улогу Цркве у легитимизацији своје власти, али и њену свеукупну улогу у историји свог народа и државе, а такође препознаје и своју краљевску улогу и одговорност према њој, јер *Црква је наша била вековима носилац и националног знамења и националне свести наше, а на владарима је да јој ту улогу историску признаду и по могућности и даље досуде*. Због тога суверен има потребу и обавезу да изрази нарочиту *пошту тој историјској улози цркве наше* и, као једну од својих главних обавеза види рад

⁴⁵¹ Карађорђевић Петар I, "Миропомазанје Краља Петра : Краљев говор", исто, стр.121-122.

за славу и величину свете цркве и народносне улоге њезине. Заиста, идеална слика идеално схваћеног идеала – монархијске и православне симфоније.

Та, идеално схваћена, улога православног монарха подразумева и његову и обавезу његове породице, да пружају морални пример за угледање својим поданицима у побожности, марљивом извршавању свих својих обавеза према држави и Цркви и у самом породичном животу. Ово посебно у српском народу тог времена, који је породицу и породичну задругу доживљавао, поштовао и чувао као основну градивну јединицу државе и друштва, те као домаћи образац државне задруге – монархије. То је органско начело, које је баштинио сав народ и према којем је желео да устроји и своју народну државу. Међутим, Слободан Јовановић није делио овакво виђење: "Противници Запада говорили су с одушевљењем и раније о задрузи, као да би та установа најбоље одговарала нашем националном карактеру. Али како онда објаснити да се та установа није могла одржати ни као чисто породична установа? Поред све претпостављене подударности с нашим националним карактером, она је стала пропадати у току XIX века. Уредити целу државу по обрасцу једне разгранатије сеоске породице, и водити њене послове по обичном здравом разуму једног сеоског домаћина, то је и раније, а камоли данас у доба тако многобројних и сложених државних задатака, била чиста утопија".⁴⁵² Питање је, међутим, колико вере се може поклонити овако поједностављеној перцепцији академика Јовановића, особити када узмемо у обзир да, нпр, председник Краљевске Владе, Јован Ђ. Авакумовић, у једном свом обраћању краљу Петру I Карађорђевићу, поручује: "За сав Српски Народ, породица је, Величанство, основа, почетак свега јавног и приватног живота, а Породица Краља Србије још је и узор који благотворно утиче на народно васпитање и обичаје народне. Ми се сви поносимо, Господару, што вас видимо окружена децом Вашом која представљају сјајну будућност српску. Осећамо сви да је најстарији представник народне династије и Краљ Србије српским духом задахнуо Своју Породицу и одгајио је у врлинама чисто српским народним. Ваше Величанство видело је одушевљење са којим је Српски Народ дочекао децу Вашу, осетило је љубав којом народ обасипа Вас и вашу Светлу Краљевску Задругу. У народу, као што је наш, Господару, предањима која

⁴⁵² Јовановић Слободан, "Српски национални карактер", у: Јовановић Бојан (ур.), *Карактерологија Срба*, Научна књига, Београд, 1992, стр.236.

прелазе са колена на колено, ништа није толико поштовано, као што је ничим непомућена чистота у Породици, која је сада пресађена у српски Краљевски Двор. То ће увек бити извор љубави народне; ту ћемо сви ми вазда налазити најлепши пример свега што је узвишено, идеално".⁴⁵³ Описани доживљај монарха и његове породице, као благотворног средства за народно угледање, није био својствен само монархистичкој мисли с краја XIX и почетка XX века, већ се протегao и до времена данашњег. Видимо то из речи Александра Станковића: "Без Краља никад нисмо имали ни народ ни државу, кад Краља нисмо имали – били смо робови. На сваком кораку притешњени богоборством, гњечењем личности појединаца, породице, народног бића и сваке врсте слободе, таму нашег ропства и данас осветљавају успомене на светле ликове наших Владара и Домаћина."⁴⁵⁴ Дакле, монархија је посматрана као пример *узвишеног и идеалног*, закона живота којем је и народ имао да следи својим домаћим, породичним и задружним животом, вођен *предањима која прелазе са колена на колено*, а која су баштиници и чували народна Црква и српска епска поезија, као израз националног мита. А, православна патријархална породица, као нуклеус тако конципиране државне и духовне заједнице, предуслов је за виталност и снагу саме државе, који су неопходни за њену заштиту и одржавање у постојању.

Елем, познато је и не треба посебно елаборирати да се краљ Петар I, од првог до последњег дана своје владавине, непрестано и неодустајно изјашњавао и опредељивао у корист свог стриктног и савесног поштовања Устава, на који се заклео и у складу са којим је владао. Но, то, ипак, није значило да се одрекао и сакралног дела идентитета своје монаршке власти и служења. Временом је, међутим, дошло до тога да је значајан број утицајних и важних личности из света политке и науке (махом образованих на Западу, а најбољи је пример за то је Слободан Јовановић) почео да обавезе и надлежности краља посматра у искључиво секуларном кључу, те је на тај начин краљевска власт у њиховим идеолошким концепцијама, постепено, десакрализована. Тиме је она лишавана своје суштине и темеља, а без темеља она је била рушевна и склона паду. Реална власт је

⁴⁵³ Авакумовић Јован Ђ., "Долазак Краљеве деце : Поздрав председника министарства", исто, стр.39-40.

⁴⁵⁴ Станковић Александар , "Политика јунаштва и мучеништва", *Образ* бр.2/1995, Србски Образ, Београд, новембар 1995, стр.14.

потпуно препуштена променљивој и поткупљивој вољи парламентарних котерија и влада, које су формиране из варљиве и нерепрезентативне партијашке скупштинске већине. То примећује још покојни проф.др Живојин М. Перић⁴⁵⁵, који каже да "владаоца аутократу уздржава, у извесној мери, у његовим акцијама бојазан од одговорности, док код народнога представништва које је приграбило све власти нема ни тога: пошто је народно представништво само једна, истина изабрана гомила, и пошто гомила није неко једноставно биће, то је код народнога представништва свест о његовој одговорности немогућа".⁴⁵⁶ Истина, идеално схваћени концепт православне монархије, међутим, не подразумева владара-аутократу, већ миропомазаног владара, као служитеља Божијег, државног домаћина и слугу народне заједнице. По узору на самога Господа, који, као Домаћин раздељује Тело и Крв своју својим ученицима, али им потом, као слуга, одмах и пере ноге (Мт.26,20-29; Мк.14,16-25; Лк.22,14-38; Јн.13,1-19). У том смислу, као да се на познату тезу Небојше М. Крстића, о монарху који није *ни парламентарно-партијска лутка ни апсолутистички тиранин*, већ државни домаћин, надовезује проф.др Драгослав Словић⁴⁵⁷, који пише: "Лидери који себе трансформишу у господаре направили су једнако велико зло и себи и народу којим господаре. Лидери који суде свом народу пре или касније ће осетити снагу његове осуде. Стога је велика мудрост савременог лидерства да никада не дођу у позицију да себе произведе у господара савог народа. Њих треба подсетити на садржај холандске декларације о независности из 1581. године по којој: *Бог није створио народе да робују свом владару, да слушају његове наредбе, било оне праве или криве, него је, пре свега, створио владара за вољу поданика, да управља њима у складу са правдом, да их воли и подржава као отац своју децу... И ако се он не понаша тако, него их чак угњетава... он није више владар него тиранин... А нарочито ако он то чини намерно, они не само могу с овлашћењем сталежа (ипак је то још сталешка држава 16 века) одбити послушност, него и предузети праве мере за избор новог владара ради своје*

⁴⁵⁵ Редовни професор грађанског права на Правном факултету Университета у Београду и дописни члан Српске краљевске академије наука.

⁴⁵⁶ Перић Живојин М., "Уставни владалац", *Српске органске студије* год.І бр.2/1999 св.1, Преображај о.д., Београд, 1999, стр.103.

⁴⁵⁷ Универзитетски професор са докторатима из области економије, права, психологије, математике и политичких наука.

заштите. Овом ставу би се могла упутити замерка у смислу да ни лабавост на врховима власти није решење баш због тога што она води у јавашлук. Не бити господар не значи бити лабав. То само значи да се власт не идентификује са господарењем. То значи да све институције функционишу и да једна другу контролишу, али не и да једна другу неутралишу".⁴⁵⁸ Јер, заиста, Господ каже: "Цареви народа господаре над њима и властодршци њихови називају се добротвори. Али ви немојте тако; него ко је међу вама већи, нека буде као млађи, и старешина као слуга. Јер ко је већи, који седи за трпезом или који служи? Није ли онај који седи за трпезом? А ја сам међу вама као слуга" (Лк.22,25-27), али каже и: "Заиста, заиста вам кажем: Није слуга већи од господара својега, нити је посланик већи од онога који га је послао. Кад ово знате, блажени сте ако то творите" (Јн.13.16-17). Стога је сам народ српски, сеоски и задружни и даље у краљу, а не у Скупштини или Уставу, гледао главни ауторитет и предмет народне љубави и поштовања, као народног оца и поглавара свеопште народне задруге и као слугу и чувара Цркве, државе и народа. Зато је на плећа смаог краља имала да падне сва одговорност за сва дешавања у држави, иако је су његове ингеренције све више сужаване у корист партијских олигархија, док је власт монарха, заправо, све више личила на какву церемонијалну улогу и пуку формалност. Но, сам народ краља није могао ни умео да посматра на тај начин, нити да његову улогу разуме на другачији начин, него што је своје владаре посматрао стотинама и стотинама година. Управо зато и један од значајнијих аутора српске политичке емиграције, покојни проф. Станиша Р. Влаховић⁴⁵⁹, подсећа да "народ је празновао дан Краљевог рођења, као симболику рођења личности која по Божијем допуштењу и милости а по вољи народној спаја, чува и спроводи народна стремљења. Краљ је личност која влада по земаљском уставу народном судбином и стоји као гарант слободе, јединства, правде и заштите свог народа".⁴⁶⁰

Тај народни сентимент и политички инстинкт није мотивисан разлозима неког усткостраначког политичког прагматизма, већ је религиозне природе и тиче се целокупног

⁴⁵⁸ Словић Драгослав, *Српски национални интереси*, Plato-books, Финекс, Београд, 2010, стр.37-38.

⁴⁵⁹ Професор историје, социологије и италијанског језика на Колеџу у Бирмингему.

⁴⁶⁰ Влаховић Станиша Р., "Монархија и народ", *Српске органске студије* год.І бр.2/1999 св.1, Преображај о.д., Београд, 1999, стр. 115.

народног организма, као благодатне христочежњиве Заједнице, тј. народа Божијег, а не некакве деперсонализоване *гласачке машине*. Као што је речено: "И зато је за Домаћина наш народ: у васељени, у држави и дому. Отуда му никакво мудровање људско не може поколебати веру у Бога. Гледа он сва пречудна дела око себе и ако хоћеш да осетиш бич његовог подсмешка покушај да му докажеш да су толика дела настала случајем или сама од себе, без поретка домаћинског и без Домаћина. Отуда је за Краља у држави, - ни тиранина ни лутку, већ Домаћина. Не можеш ту учинити својим мудровањем да се он поплаши Краља и његове власти, јер се он плаши изнад свега друштва људског без власти, или, што је још горе, с више власти или многоначалија. Он је за једноначалије, јер домаћински гледа на државу. (...) Краљ је у нашем животу као други члан тог домаћинског начела, првог и основног закона наше земље. Из првог добија одсјај величанства и неприкосновеност надлогичну. Из трећег добија он дубоку, доживљену и стално доживљавану потврду искуства. Сам се пак разуму не противи, док га живот непосредно потврђује".⁴⁶¹ Исти аутор своје тезе елаборира и у свом писму Његовом Краљевском Височанству кнезу-намеснику Павлу Карађорђевићу, од 30. августа 1940, где му поручује: "Краљ и Круна оптерећени су свега једном дужношћу: домаћинском. А домаћинска брига се огледа: у чувању духовне самосвојности; у спречавању резврежавања зла, порока, лењости, расула, расипања, непоштења; - у помагању развића добрих, честитих, врлих, радних, јуначких и нераспикућских снага; у помагању одбранбене снаге; у решењу свију свакодневних проблема које живот доноси заједници. Осети ли се код поједине од ових дужности, а тим пре код свију, да домаћин није хтео, смео или могао да дужности одговори, долази као последица веровање да је заједница као без домаћина, и да онај који ту дужност врши ма са ког разлога није на висини своје улоге. Одатле губитак угледа, а власт без угледа слаби".⁴⁶² И закључује на другом месту: "Нама Краљ треба баш зато што је штит на земљи, међу људима, по људском уређењу и милости Божијој, сваког Божијег дела: вере и Цркве, јединке и породице, народа и отаџбине и сваке слободе и правде".⁴⁶³ Дакле, аутор поставља своју идеолошку концепцију на сасвим религијске основе и, по светониколајевском обрасцу, формира српску државотворну *тријаду*: Бог-краљ-домаћин,

⁴⁶¹ Љотић Димитрије В., "Ми смо за Краља"... исто, стр.7-8.

⁴⁶² Љотић Димитрије В., *Сабрана дела : 1934-1940 : књига 6*, Задруга, Београд, 2001, стр.395-396.

⁴⁶³ Љотић Димитрије В., "Ми смо за Краља"... исто, стр.8.

или, како то дозвољава фина лингвистичка градијација нашег језика, на српско заветно и државотворно *тројство*: Господ-господар-господин. Етимолошки и значењски блиски и истозначни, ти изрази указују на предањски поредак света и људског друштва, као иконе Царства Небеског.

2. Тињање неугаслог пламена православне монархије на згаришту краљевине

Чак и у време најчвршће брозократске олигархије, наша Црква је, дубоко у себи, иза тврдих манастирских зидина и у дубини монашких келија и у сопственој организационој структури чувала сећање на такав монархијски поредак. Понегде, превасходно у заграничју, где није политички и идеолошки строго контролисана, сузбијана и спутавана, она је и сасвим отворено радила на одржавању те државотворне меморије, одржавајући живом и неугаслом наду у обнову поретка, којег је сматрала благословеним, најподеснијим и најближим нашем народном духу и предањима. Нека нам у том смислу, као подсетник послужи једно дирљиво сећање Његовог Преосвештенства епископа шабачког Г.Г. Лаврентија (Трифунковића): "Нашег престолонаследника Александра срео сам први пут у Дармштату 1969. као официра Британске војске стациониране у Немачкој. У Дармштату се тада, 6. јуна 1969, одржавао црквено-народни сабор и седница Епархијског савета наше, западноевропске и аустралијске епархије. Позвали смо и њега. Иако је већина наших радника тамо била с југословенским пасошима (гостујући радници), скуп је био више него величанствен. Престолонаследника су сви одушевљено поздравили. Многи су га тада по први пут видели и обрадовали му се детињом радошћу. Пробудила се сећања на златно доба Србије. Многи су се тискали само да га дотакну. На сабору је говорио и топло поздравио главног госта професор Теолошког факултета у Београду др Радмило Вучић, који је дошао за ту прилику. Славље је трајало до пред само вече. Немачки новинари су били збуњени па су нас питали како се то слажу монархија и комунизам. Одговорио сам им да је он Србин и верни члан Светосавске цркве, те нам је посебно драг. Крв није вода! Наши људи били би срећни да нам дође у отаџбину и замени

безбожни режим."⁴⁶⁴ Такву заветну топлину односа Цркве према круни осетио је и сам престолонаследник и оставио нам је сведочанство о томе присећајући се својих сусрета са блажене успомене Његовом Светошћу митрополитом београдско-карловачким, архиепископом пећским и патријархом српским Г.Г. Павлом: "Сваки пут кад се сретнем с патријархом Павлом он ме топло прими и пружи ми неку нову снагу и подршку. Ја се захваљујем нашем Патријарху на свему".⁴⁶⁵

Као што већ рекосмо, та је топлина и живо сећање на црквено-народну симфонију исијавала и столетних зидина и купола наших највећих светиња, сјајних и древних владарских задужбина, за шта имамо да заблагодаримо трпљењу, молитвама, труду и херојству одабраних витезова духа, какав је био и монах Митрофан (Мишулић) Хиландарац, незаборављени хиландарски старац и први епитроп Свете српске царске лавре манастира Хиландара, који нас и данас пита: "Зашто се не вратимо себи, у оно време кад смо били велики и славни. У доба Немањића. Животни принципи су тада били Домаћинство и Саборност. Први принцип је представљао вертикалу: Бог – Домаћин васионе; Монарх – домаћин у држави; отац – домаћин у дому. Други принцип је био хоризонтала која је повезивала народ кроз његове представнике у духовну и политичку заједницу која је била вођена договорно на Саборима".⁴⁶⁶ Због чега је отац Митрофан на овај начин разумевао српску монархију видимо из његових речи на другом месту, јер он пише: "Ево, најпре о владарима. Они су били заслужни за развој српске државе, али и брижни чувари вере праотаца - православља. Бранили су државу од непријатеља, а веру од јереси, од неверника. Па и животе своје давали, гинули мученичком смрћу... Градили су цркве, манастире, даривали им имања, богате метохе... Многи од њих остављали су сјај дворова и повлачили се у манастире, где су се као обични монаси подвизавали у посту и молитви... Своју светост доказивали су најпре животом и подвигом, а после смрти чудотворном неповређеношћу тела, течењем благоуханог мира и исцелитељним чудима својих моштију или гробова. Српска православна црква ценила је ова световна и духовна

⁴⁶⁴ Трифуновић Лаврентије, *Руковети са њиве Господње*, Евро-Ћунти, Београд, 2009, стр.273.

⁴⁶⁵ Карађорђевић Александар, "Вратићу Србију Европи!", *Српска реч* бр.50, Српски покрет обнове, Београд, 6. јул 1992, стр.21.

⁴⁶⁶ Мишулић Митрофан Хиландарац, "Домаћинство и саборност", *Образ* бр.1/1995, Србски Образ, Београд, 1995, стр.17.

дела својих владара, чудотворне објаве њихових моштију и канонизовала их - проглашавала их за светитеље".⁴⁶⁷ Духовне основе његовог монархистичког опредељења сасвим су беловидо јасне и неоспорне, тако да је неупитно зашто спадају у домен интересовања политикологије религије.

Наравно, нису црквени прелати и монаси које смо до сада поменули у овом раду, једини наши црквени великодостојници, који су у последња два века давали све од себе, како би, супротно духу времена, актуелизовали идеју православне монархије у политичком смислу, али и како би објаснили и приближили њену религијску суштину и порекло. "Пишући, у контексту идеја свога времена, о улози Српске цркве у народном животу, пакрачки владика Никанор Грујић вели да је црква "очувала свете остатке наши српски краљева и царева, и у њима као видним споменицима некадашњег политичкога нашега живота сачувала је народу оно средство, којим је он бранио од заборава политичку прошлост своју". У тим речима садржан је програм образоване српске елите 19. века којим се излаже порука о јединству народа и његове цркве и вере, заснована на идејама историзма. Шире посматране, ове речи сажимају развојни лук велике идеје светог краљевства, односно потврђују његово трајање у промењивим идејним и политичким оквирима."⁴⁶⁸

Један од најутицајнијих и најважнијих представника српске политичке антикомунистичке емиграције који је, у великој мери, обележио једну епоху и који је својим чврстим и неодустајним монархистичким опредељењем деценијама давао тон широким круговима српског изгнанства, био је, свакако, предратни свештеник и национални радник, четнички војвода Момчило Р. Ђујић. Његове поруке и поуке су пажљиво слагане у срца његових бивших бораца, њихових потомака и другог верног народа у *слободном свету* (како су то они често говорили), јер су изговаране најчешће у портама српских православних храмова и манастира, где се народ сабирао приликом великих црквених празника. Војвода Ђујић је, нпр, поручивао и научавао истој оној,

⁴⁶⁷ Мишулић Митрофан Хиландарац, *Оставићина за будућност*, издање пријатеља, Београд, 2009, стр.295-296.

⁴⁶⁸ Марјановић-Душанић Смиља, *Свети краљ : култ Стефана Дечанског*, Балканолошки институт САНУ, ИП Клио, Београд, 2007, стр.9.

светониколајевској, заветној и монархистичкој *тријади*: "Браћо ми смо краљевски народ, ми хоћемо краљевину, за њу се боримо. Бог је домаћин на небу. Краљ је домаћин у држави. Ми смо домаћински народ и остајемо уз Карађорђевиће. Ми се боримо да обновимо српску краљевину на Балкану (...)"⁴⁶⁹ Или, пак: "Сада је моменат да се некрштени, којих има много у српском народу, крсте, да се залутали врате на пут својих предака, они који су политички заблудели да се врате српској националној линији, у вјеру, за краља и отаџбину. И сада је време да наша српска црква, као и поп Лука Лазаревић, командант Карађорђевог коњице, стане у прве борбене редове, не вежући се ни за какву партију, ни за какве личности. Нека нам благосиља борбу српског народа за крст и слободу. То је сада улога наше српске цркве".⁴⁷⁰ У једном свом интервјуу, којег је дао у свом дому у Сан Маркосу у Калифорнији, 3.(16) априла 1998, војвода Ђујић је упозорио и подсетио: "Комунисти су против монархије, разумије се, против Династије Карађорђевића, поготово што је она славна и народна Династија. Нико никада није тако прљаве ријечи и тако гадно се бац'о блатом на Династију Карађорђевића и на престолонаследника Александра као Шешел, а бацање блата на Династију Карађорђевића значи бацање блата у образ цијелом српском народу. Ми смо краљевски народ. Ми нијесмо република. Владика Николај је рек'о и то је остало: 'Без Бога ни преко прага. Без краља ништа не ваља. Без дома све је Содом'. Дакле, то је закон живота српског народа и ту нема онога ко то може газити, а да не гази цео српски народ".⁴⁷¹

Својим монархистичким идеалима, за које се борио крстом, мачем и речју, војвода Ђујић је остао веран, са истинским религиозним жаром, до конца свог земаљског живота и неодустајно је свеочио: "На будућност народа и његову судбину – 99 одсто српских емиграната у слободним земљама свијета гледа овако: треба ликвидирати комунизам и југословенство, вратити се на прадједовске изворе српства и православља, и обновити

⁴⁶⁹ Ђујић Момчило Р., "Говор војводе Момчила Ђујића одржан у Лестеру, Енглеска, на прослави 300 година сеобе Срба, 2.9.1990. године", *Велика Србија* год. II бр.9, Издавачко предузеће "Савест", Београд, мај 1991, стр.28.

⁴⁷⁰ Ђујић Момчило Р. према: Самарџић Милослав, *Краљ је наш*, Новинско издавачко предузеће "Погледи", Крагујевац, 1992, стр.184.

⁴⁷¹ Ђујић Момчило Р., "О монархији", IntRes: <https://www.czipm.org/djujic-monarhija.html>, 1998, посећено 23.9.2019. г.

српску краљевину на Балкану са свим српским земљама – као Краљевину Србију са династијом Карађорђевића. Све што не може да у те оквире стане, Срби у слободним земљама свијета – одбацују. За ту мисао они чине све што је у њиховој моћи, национално-политички, морално, материјално, а и полагањем сопственог живота. (...) Ја знам да српски народ, као народ, жели монархију и краља из династије Карађорђевића. И кад се то питање буде постављало и решавало, српски народ ће стати уз законе монархије и уз династију Карађорђевића. Зато је тај народ казао и још увек каже: Без Бога ни преко прага – без краља ништа не ваља! Ми смо избили на позорницу света не као република него као краљевина и као такви ушли у историју свијета од Немањића до Петровића и Карађорђевића. Ја вјерујем да ће српски народ ићи тим путем у будућност. Наш народ каже: Бог – домаћин васионе, а краљ – домаћин једне државе и једног народа!"⁴⁷² Момчило Ђујић, негдашњи служитељ олтара и четнички војвода, дакле, о српској монархији не може да говори само као о политичком систему, већ и као о религиозном феномену, што значи да је то, уједно, и политиколошко-религиолошки феномен, те се једино тако може веродостојно сагледавати и објаснити.

Овакво одређење покојног војводе Ђујића је сасвим логично, ако узмемо у обзир сав његов предратни, ратни и поратни ангажман. Као припадник монархистичког и антикомунистичког српског покрета отпора, али и као свештеник, он није могао никако другачије ни резоновати, баш као ни остали његови саборци и истомишљеници, коју су се нашли у политичком изгнанству.⁴⁷³ Пише о томе и Милослав Самарцић⁴⁷⁴: "А управо то је суштина четничке идеологије: делати што је боље могуће у српском интрересу. Или, како је то војвода Јевђевић писао: 'Нама је једини циљ свесрпско груписање на свесрпском програму'. Односно: 'Организација српских четника постоји, да би својом снагом деловала да српска црква иде српским путем, да српска политика иде српским путем, да српска круна иде српским путем, да српска просвета иде српским путем'. У темељу четничке

⁴⁷² Ђујић Момчило Р., "Шешелј је моје разочарање", *Глас јавности* специјално издање бр.3, Н.И.П. Глас јавности, Београд, 24. септембар 1999, стр.45,47.

⁴⁷³ Милосављевић Иван М., "Краљевина Србија", *Српска застава* год. XXIX бр.42(120), Мирослав Панић, Честерфилд, април-јун 2004, стр.12.

⁴⁷⁴ Публициста, новинар и уредник некада врло познатог листа равногорске и монархистичке провенијенције – *Погледи*.

идеологије је национално осећање, то јест, осећање за своје и за одбрану свога".⁴⁷⁵ Дакле и војвода Доброслав Јевђевић је стављао акценат на улогу Цркве у сведочењу политичке идеје српског монархизма...

Још један пример из истих крајева, одакле је потицао војвода Ђујић, чини нам се занимљивим за нашу причу, посебно због тога што се ради о политичару, који се у временима тешким и одсудним за народ, нашао на истој, монархистичкој линији. Реч је о некадашњем председнику Републике Српске Крајине, Милану Бабићу, који је своје политичко залагање овако формулисао: "Краљ би у политичком и државном животу српског народа оснажио традицију, прије свега, православље као највећу кохезиону снагу Српства. Све то допринијело би успостављању државне стабилности и ојачало позиције и изгледе српског народа у Новом светском поретку. Повратак круне, међутим, не треба схватити само функционално, па макар била ријеч и о тако важној функцији као што је државно уједињење српског народа. Монархизам у српском народу има дубљи смисао. Он обезбеђује повратак трајним вриједностима на обновљеним духовним темељима који су данас полуразрушени вишедеценијском комунистичком разградњом. И не само то. Са српском круном на челу нећемо лутати и ићи стрампутицом".⁴⁷⁶ Колико је овакав његов политички ангажман релевантан за политикологију религије види се из чињенице да председник Бабић сматра да би монархија, *у политичком и државном животу српског народа, оснажила традицију, а пре свега, православље као највећу кохезиону снагу Српства*. Такође, интересантно је да он суштину монархије враћа њеним сакралним изворима и не види је само као какав симболични израз државне традиције. За њега монархија има *дубљи смисао, који обезбеђује повратак трајним вредностима на обновљеним духовним темељима*.

⁴⁷⁵ Самарџић Милослав, "Четничка идеологија у књизи војводе Јевђевића "У служби српском народу"", *Култура полиса* год. II бр. 2/3, Удружење за политичке науке СЦГ, Stylos доо издаваштво, Нови Сад, 2005, стр. 103.

⁴⁷⁶ Бабић Милан, "Монархија – спас за Српство", *Погледи* специјално издање бр. 4, Новинско издавачко предузеће "Погледи", Крагујевац, мај 1992, стр. 49.

3. Политички плурализам као позорница различитих перцепција монархије

У периоду обнове вишестраначја у Србији је, поред бројних политичких људи, било и мноштво представника интелектуалне елите, који су се залагали за ову идеју, али са позиција, које нису биле (дневно)политичке, већ начелне и суштинске природе. Таквих је било и у институцијама он највишег реномеа и ауторитета, као што је Српска академија наука и уметности. Нпр, чувени академик Димитрије Богдановић је подсећао на аутентични хришћански однос према државним властима из међуратног периода: "Однос према државној власти је у српских богомољаца (мисли се на припаднике Народне хришћанске заједнице или тзв. Богомољачког покрета, *прим.аут.*) хришћански лојалан и коректан; штавише, истиче се дуг молитвене љубави према свима, дакле и према онима који владају, али се чува интегритет личности којом доминира вера".⁴⁷⁷ Међутим, највокалнији и најистрајнији заговорник монархистичке идеје међу српским академицима, свакако је наш знаменити песник, академик Матија Бећковић, члан Крунског савета престолонаследника Александра Карађорђевића: "Постоје две Србије. Једну су основали Немања и Свети Сава, а другу Јосип Броз Тито. Једна је стара осам векова, друга педесет година. Ако Република Србија слави осам година своје државности не може славити осам векова Хиландара. Једно или друго. Република Србија нема никакве везе ни са Хиландаром ни са Светим Савом ни са Косовом ни са Видовданом ни са царем Лазаром. Она се против свега тога борила на челу с оним који ју је зато и основао".⁴⁷⁸ Значи, према Бећковићевом суду, монархија је саздана на освећеним и сакралним темељима, а република је, код Срба, искључиво секуларни и десакрализован државни концепт. То своје убеђење он потврђује и на другом месту: "У монархијама још од Византије, а поготово данас међу монархијама Европске уније, Круна је морална институција и зато је Црква као држач истине и чувар идентитета ових дана затражила да се комунистички указ

⁴⁷⁷ Богдановић Димитрије, "Православна духовност у искушењима нашег доба", *Градина* год. XXVI бр.10-11-12, Издавачко предузеће "Градина", Ниш, 1991, стр.40.

⁴⁷⁸ Бећковић Матија, "Срби су краљевски народ", у: Средојевић Милорад (ур.), *Монархија : зборник текстова : Устав Краљевине*, Хришћанска мисао, Универзитетски образовани православни богослови, Задужбина "Николај Велимировић и Јустин Поповић", Хиландарски фонд, Београд, 2002, стр.27.

о укидању монархије одмах укине. Црква је то учинила зато, и не само зато, што су света двојица, Свети Сава и Свети Симеон Мироточиви поставили темеље и Српској Цркви и српској држави, и оне су вршњакиње не само зато, али и зато што су српска круна и олтар неодвојиви, што су српски краљеви истовремено и свеци и мученици и највећи задужбинари Српске Цркве; и не само зато, али и зато што Краљ при ступању на престо прво одговара на питање: *Како верујеш*, како би се воља Божија и благослов Цркве нашли на њему. Али не само зато, али и зато што је краљ у древном обичају онај који уручује панагију и уводи Његову Светост Патријарха у трон Светога Саве у намастиру Патријаршије у Пећи; и не само зато, али и зато што су наши преци вековима живели у умирали *са вером у Бога за Краља и отаџбину*, и што се српским народом управљало по милости Божијој и вољи народној, а први пут у нашем полувеку и без милости Божије и мимо воље народа. Није случајно онај већ свети српски епископ казао: *Без краља не ваља*. На врху царске круне налазио се драгуљ звани орфамас, што значи сироче, јер је један и непоновљив и нема са чим да се пореди. Сија својим сјајем као начелом монархизма и показује да над њим нема никога до Бога".⁴⁷⁹ Ове и сличне идеје академик Бећковић неуморно понавља на разним местима, на културним светковинама у великим и репрезентативним дворанама, на политичким скуповима и на духовним сабрањима при српским храмовима и манастирима, настојећи да његова светосавска и светониколајевска порука, у срцима данашњих Срба, разгори љубав према поретку за који Бећковић верује да је освештан и благословен, те да је једини природан и целебан за наш народ и државу. По овом питању су нам интересантни и ставови неких других академика какав је, нпр, и наш знаменити историчар Василије Ђ. Крстић, који питању обнове монархије приступа нешто обазривије. Рекло би се да је, по том питању, мање – више, индиферентан или, чак, супротстављен тој идеји. Наиме, мада начелно нема ништа против монархије, он је својевремено иступао са ставом да тада није било време за такав потез, због ратних збивања и *ровите* опште политичке ситуације у земљи. Но, још нам се интересантијим чини његов став да монархију и не могу обновити бивши комунисти (при чему циља на поједине академике, чланове саветодавних тела Круне), што нас донекле подсећа на познату максиму владике Данила, према којој је *подножје трону краљевском поштен*

⁴⁷⁹ Бећковић Матија, "Зашто монархија", *Двери српске* бр.1-2/2004, Српски сабор Двери, Београд, Срећење 2004, стр.29.

народ хришћански. Дакле, академик Крестић се тада (1997) питао и констатовао: "Хоће ли сада ти бивши марксисти и комунисти, а данашње демократе, помоћи нашој династији да врати круну, велико је питање" и сматрао да: "било би природно да као заступници круне имају развијено и здраво српско национално и патриотско осећање".⁴⁸⁰ Из наведеног би се дало закључити да, као и код владике Данила, задатак обнове православне српске монархије претпоставља високи ниво, не само националне свести и одговорности, већ и завидну и неопходну дозу моралне исправности. Иако академик Крестић то изричито не говори, чини нам се јасним да је реч једном изричито – религиозном етичком императиву, без којег веродостојне православне монархије не може бити.

Наиме, тај поредак се идеално замишља као земаљска еманација Небеског поретка и Небеске стварности, али и као одраз црквеног унутрашњег и институционалног поретка, као што рече и покојни протојереј-ставрофор проф.др Радован Биговић⁴⁸¹: "У Цркви, условно речено, власт се простире 'одозго' на доле, а у демократији 'одоздо' на горе. Зато црквено уређење има извесну пирамидалну структуру и подсећа споља на полу - апсолутистичку монархију".⁴⁸² Наравно, овим речима се покојни Биговић не залаже за монархију као облик државне власти, али нам је интересантно, са становишта политикологије религије, његово теолошко поређење црквене структуре са монархијом, што може да објасни чињеницу да, у црквеним круговима, расположење према том облику државне власти није занемарљиво. На Радована Биговића као да се надовезује и учено размишљање проф.др Петра Јевремовића⁴⁸³, који бележи: "Оно што се, пре свега, да назрети јесте карактеристична идеолошка матрица. Једна је Црква, једна је истина. Једна је догма. Једна је вера. Један је обред. Никаква одступања од тог аксиома нису могућа. Чак

⁴⁸⁰ Крестић Василије Ђ., *Историјар у времену преломних и судбинских одлука*, Прометеј, Нови Сад, 2011, стр.303-304.

⁴⁸¹ Декан и редовни професор Православног богословског факултета Университета у Београду, оснивач и председник Хришћанског културног центра и др.

⁴⁸² Биговић Радован, "Црква и демократија", IntRes: <http://teologija.net/crkva-i-demokratija/>, 2010, посећено 23.9. 2019. г.

⁴⁸³ Клинички психолог, ванредни професор на Одељењу психологије Филозофског факултета Университета у Београду и бивши професор по позиву на Православном богословском факултету Университета у Београду.

и власт (власт Цркве) увек треба бити једна. Монархија бића се осликава у монархији поретка. Извесност поретка гарантује извесност вредности. Никаква релативизација поретка, са становишта такве свести, не може бити прихватљива".⁴⁸⁴

Из досадашњег нашег бављења овом темом лако је извући закључак да се, међу етаблираним и познатим српским православним теолозима млађе генерације, овом темом понајвише бавио и највише јој допринео проф.др Здравко М. Пено, који је много писао и говорио на ову тему и који, између осталог, у монархијском начелу симфоније види путоказ, који би ваљало следити на путу духовне обнове српског народа: "Данашње духовно слепило у нашем народу не даје наду за будућност. Свети Сава, Свети Симеон, Свети Цар Лазар су утврдили и својим животима посведочили 'правило живота' – којим је једино исправно по овој земљи ходити. Међутим, да ли је могуће, после свег нашег трагичног искуства и беспућа, говорити о верности србског народа својим Светим Родоначелницима? Њихова савременост је очигледна једино онима који имају духовне очи. Свети Немањићи су много више мислили на будућност, него Срби данас о својој прошлости. Путоказ се назире у начелу симфоније (сагласја) Цркве и државе. Узајамност и допуњавање у нашем црквеном и државотворном предању у историјској пракси значи, живот народа у сабрању у Цркви, где је Патријарх икона Христа, а Монарх први представник народа Божијег. Тако свеукупни живот народа има свој почетак и крај, смисао и циљ у Цркви".⁴⁸⁵ Нешто даље, др Пено наставља: "Имати династију значи имати велико духовно благо, које је (по речима Владике Данила Крстића) оваплоћено у племству нације, чему је предуслов повратак народа Богу, који ће својим поштењем држати трон. Уклониће се наша срамота међу народима и ми нећемо ићи ни лево ни десно него царским путем који води у Царство Небеско. Само тако, повратком евхаристијској истини Цркве, повратком царском достојанству народа Божијег – и у црквеном и државотворном смислу 'може заблистати светла идеја о свештеном карактеру политике, пророчком карактеру науке, човекољубивом карактеру економије и мистичком карактеру породице' (Х.Јанарас). На тај начин ће се променити историјска реалност, обновиће породица и Монархија, као заједнице које увиру у Цркву као сабрање верних. Наравно ово постоји као наш избор до

⁴⁸⁴ Јевремовић Петар, *Тело, фантазам, симбол*, Службени гласник, Београд, 2012, стр.84.

⁴⁸⁵ Пено Здравко М., *О монархији...* исто, стр.23.

краја садашњег века, а 'у Царству Божијем нити ће се женити нити удавати, него ће сви бити као Ангели Божији', нити ће се помазивати на царство, јер ће сви бити цареви, и тада ће 'скупа бити цареви и ништи'".⁴⁸⁶

Било би, међутим непоштено и непринципијелно не поменути да међу нашим значајним теолозима и свештенослужитељима млађе генерације има и оних, који монархију, као облик државне владавине, не сагледавају у овом кључу и који се никако не би могли сврстати у ред подржавалаца њене рестаурације, а још мање међу подржаоце њеног теолошког оправдавања. Дobar пример је, већ помињани, јереј др Вукашин Милићевић, са Православног богословског факултета у Београду, који износи сопствено виђење: "Опште је уверење да међу активним члановима СПЦ-а, а нарочито међу свештенством, преовладава мишљење које у повратку монархије види једини начин да у нашем народу дође до неопходне духовне обнове. Нисмо у могућности да емпиријски проверимо ову тврдњу, будући да нам није познато да ли су икада вршена истраживања о овом феномену. Ипак, поприлично смо сигурни да је монархија међу црквено активном популацијом много популарнија неголи уопште у српском друштву. Колики год да је проценат оних који подржавају монархију као идеално друштвено уређење, потпуно у складу с православном вером, верујемо да смо показали како сваки покушај да се исповедање вере повеже са заговарањем монархије не може имати дубоког теолошког темеља".⁴⁸⁷

Наравно, нису су само међу свештеницима и богословима тумачи монархијског државног поретка на религијским основама. Има интелектуалаца и универзитетских професора из других области, којима је та тема једнако важна и интересантна. Дobar пример је и, нпр, познати историчар и медијевиста млађе генерације, већ поменути, проф.др Борис С. Стојковски, који је својевремено писао: "Богољубиви Православни Владар (*Царь православный*, како је говорила стара химна Руске Империје) је Господар свих оних који живе у Православном Отачеству. Председник представља само оне који су гласали за њега. Циљ било које политичке странке је само **гола власт**, а никако интерес

⁴⁸⁶ Исто, стр.29.

⁴⁸⁷ Милићевић Вукашин... исто, стр.23.

народа. Партије деле народ и зато је **немогуће** да председник буде представник свих грађана, како то сви кандидати флоскулативно говоре. (...) Православни Монарх је изнад тих подела. Он је (или мора да буде) надпартијска личност, јер су саме странке антиправославног и антихришћанског карактера, а сама парламентарна демократија по речима Константина Побједоносцева – *велика лаж нашега времена*. У православном Краљевству или Царству нема места партијама, већ само органским деловима друштва чији је циљ добробит целог друштва, а над њима је богољубиви Владар. Изнад свих њих, природно – Господ Вседржитељ. Вера у Њега је темељ Православне Монархије, јединог правог државног уређења у коме је срећа и истинско благостање Народа. Зато у краљевској титули стоји: *По милости Божијој и вољи Народној*. Његова власт не извире из **дела** бирача. Зашто ово подвлачим? По већини изборних система, па и оном који овде важи, довољно је половина бирача па да се изабере председник. А победи онај који добије највише од изашлих. Негде је и та половина укинута. Тако добијамо да државом влада неко ко има 20-25% подршке у народу, а и мање. Насупрот је Монарх који увек иступа као представник целог народа, а не само неке идеологије, свеједно које, пошто су све из истог корена потекле – из индивидуалистичке и материјалистичке мисли, у корену безбожне и намењене да они који су је смислили лакше владају над народима. (...) Национални програм може да спроведе само Миропомазаник Божији, јер он не робује програмима странке. За Православног Монарха Програм је Свето Писмо и учења Светитеља, у нашем случају, превасходно Светог Саве, Светог Николаја Жичког и Преподобног Оца нашег Јустина Ћелиског. (...) Уколико би, дакле, Монархија почивала на погрешним принципима, нужно би скренула или у диктатуру или анархију. Али, зато, ако би се ослањала на Богољубље и родољубље, она би обезбедила несметан развој сваког појединца, али и развијала његову свест да је Заједница изнад индивидуалних интереса, јер, по премудрим речима Светог Владике Николаја, *човек је изнад свега, а изнад човека је Бог*. Колоквијално речено, и тај Владар би требао да испуњава неке услове. Он мора бити истински Православан, да душом созерцава веру Православну. Мора да зна, али и да примењује речи Господа Бога и Спаса нашега Исуса Христа који опомиње: "није слуга већи од господара својега, нити је посланик већи од онога који га је послао" (Јов. 13,16) и

да је Он 'пут, истина и живот' (Јов. 14,6). Мора да има на уму да је он ту да служи Богу, Отаџбини и Роду".⁴⁸⁸

Но, наравно, као и у случају православних богослова и универзитетских радника, тако и међу научним радницима и другим јавним делатницима, који се баве другим областима, има оних који промишљају о феномену православног монархизма, али су изразито критични према настојањима да се монархијски поредак објасни и оправда верским аргументима. Неки међу њима таква настојања доживљавају као злоупотребу религије, недозвољено уплитање Цркве у политичка питања, или пројаву клерикализма (чак – тзв. *клерофашизма* или *клеронационализма*⁴⁸⁹) и способни су да веродостојно, елоквентно и стамено образложе такве своје ставове. Но, чини нам се важним да нагласимо на овом месту да такво, олако, етикетирање и довођење монархистичке идеје у некакву везу са фашизмом или тзв. *клерофашизмом*, није ни сврсисходно, ни оправдано, јер је добро познато да су је у корпусу фашистичких идеолога постојао прилично амбивалентан став према монархији и Цркви⁴⁹⁰, што је нашло и своју политичку конкретизацију, нпр, у формирању Мусолинијеве Италијанске Социјалне Републике (1943-1945).⁴⁹¹ С друге стране, чињеница је да је, у време најчвршће фашистичке власти у Италији, Марио Мисироли писао: "Не могу а да не поновим, што сам стално говорио, да је Монархија још увек једино средство за осигурање јединства"⁴⁹², а нешто даље је помињао и: "(...) пристанак Фашизма, уз Монархију и уз религијозну политику једне Државе (...)"⁴⁹³... Елем, било да наши савремени критичари монархистичке идеје наступају са

⁴⁸⁸ Стојковски Борис, "О православној монархији", *Српска застава* год. XXIX бр.39(120), Мирослав Панић, Честерфилд, јули-септембар 2003, стр.12.

⁴⁸⁹ Ђурић Живојин, "Православна религија у Србији и савремена неолиберална економска политика", *Политикологија религије* год.1 бр.1(2007), Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2007, стр. 91-92.

⁴⁹⁰ Максић Вукашин, *Идеологија Љотићевог Збора и њени савремени појавни облици*, Креативна радионица Балкан, Београд, 2019, стр.16.

⁴⁹¹ Јовановић Хаци Ненад М., *Државна хералдика у служби формирања нових идентитета*, Поредак, Београд, 2019, стр.38.

⁴⁹² Мисироли Марио, "Монархија и Фашизам", *Нова Европа* књ. XIX бр.5, Нова Европа, Загреб, 11. март 1929, стр.141.

⁴⁹³ Исто, стр.145.

секуларистичких или атеистичких позиција, или из других побуда политичке и идеолошке природе, они препознају феномен православне монархистичке идеје као питање које се може посматрати и са религиолошке и са политиколошке стране, па су и њихови ставови веома важни за нашу тему. И то без обзира на то да ли испред имена овог политиколошко-религиолошког феномена стављају позитиван или негативан предзнак. Тако, нпр, бивши српски политички емигрант, један од оснивача Демократске странке и народни посланик, покојни Десимир Тошић, иако се изјашњавао као верујући православцац, није имао разумевања за јавно иступање више црквене јерархије у прилог монархије, па је о томе писао и то у прилично критичком и саркастичном тону: "Најзад смо добили нову политичку странку, монархистичку, коју предводи Синод Српске православне цркве с Патријархом на челу. (...) Оно што је занимљиво, то је да се Црква увек у начелу брани да се не 'бави политиком', да је изнад политике, и да је деведесетих година забранила нижем свештенству да учествује у политичким страначким активностима. Међутим, изгледа да питање монархије није за Синод и Патријарха политичко питање. (...) Његово изјашњавање и позив, заједно са Синодом, да ми будемо за монархију, то је чист политички потез. Они желе да докажу да је XXI век исто што и XIII или XVI. Ви можете да будете монархиста и епископ, али деведесетих година је од стране Цркве свештеницима забрањено да се активно ангажују у политици".⁴⁹⁴ Очигледно је познато писмо⁴⁹⁵ Његове Светости патријарха Павла престолонаследнику Александру, од 28. новембра 2003, било мотивација Десимиру Тошићу за овакву реакцију и критику самог врха наше Свете Цркве. Наиме, у поменутом писму, чији је садржај пренела сва тадашња српска штампа, Његова Светост поручује Престолонаследнику: "Сва историја Српског народа у знаку је наших владара и владајућих кућа. У новијој двестогодишњој историји посебну улогу је одиграла Династија Карађорђевића. Без Вожда Карађорђа је незамисливо ослобођење Српског народа од турског ропства, као што су личности Краља Петра I и Краља Александра Ослободиоца уграђене у биће државе и Српског народа у првој половини XX века. Отуда и народна изрека 'Без краља ништа не ваља', као што се и показало у послератном периоду друге половине XX века, када је под видом демократије,

⁴⁹⁴ Тошић Десимир, *Црква, држава и друштво*, Библиотека "Милан Грол", Београд, 2005, стр.30.

⁴⁹⁵ Стојчевић Павле, "Писмо патријарха Павла престолонаследнику Александру", *Искра* год.LVI бр.1112, *Iskra Periodical*, Бирмингем, 1. јануар 2004, стр.5.

под председником, завладала тиранија незапамћена у историји Српског народа. За разлику од тога, у исто време, европске државе које су сачувале парламентарну монархију представљају пример напредних и организованих држава и носилаца истинске демократије. Са тих разлога, Ваше Височанство, свима је јасно да Црква, која је по природи против насиља сваке врсте, стоји на становишту да је одлука о укидању монархије, као и многе друге одлуке (одузимање имовине и др.), из 1945. године, последица тираније и као такве треба да буду поништене од стране званичних установа сваког истински демократског система, у име Божје љубави и правде и сваког правог народног добра и слободе. Разуме се да то не спада у надлежност Цркве. Њено је да се моли и да подржи да они који су за то задужени донесу такву одлуку, како би се тиме створиле нормалне претпоставке за оздрављење нашег друштва и државе као и услови за владавину права и за коначну победу правде".⁴⁹⁶ Дакле, оно што Десимир Тошић пренебрегава јесте да Његова Светост изражава свој и монархистички став саме Цркве, али и да, исто тако, подвлачи да решавање по том питању не спада у надлежност Цркве. Она може и мора да сведочи истину, али не узима себи за право да доноси политичке одлуке уместо световних власти. То је, уосталом, сасвим у складу са принципом симфоније, који је наша Црква, још од средњег века, прихватила као идеалну слику односа између духовне и световне власти у једној држави. Тај се принцип и схватање нису променили, иако није мали број српских актера политичког и црквеног живота, који су на овакве иступе црквеног врха гледали са подозрењем, па и отвореним негодовањем. "Омиљена теза неких политичких и интелектуалних кругова јесте да је клерикализација наше државе реалност. Под овим се подразумева већ успостављена 'симфонија духовне и световне власти'. Унеколико заиста побољшани односи дела владе и црквеног врха у агресивној кампањи се пренадувавају и проглашавају крајем 'секуларне државе' и 'демократског поретка'. Реч је о спрези идеолошке нетрпељивости 'радикалних реформиста' према онима који поштују традицију (ма како је перципирали) са интересима неких политичких кругова. Преко напада на цркву и њених веза са делом владајуће коалиције етикетирају се одређене странке као 'клерофашистичке' партије које од Србије праве 'православну цамахирију'. Наметање медијске теме о клерикализацији део је шире

⁴⁹⁶ Стојчевић Павле према: Суботић Драган, *Монархија у Србији (1990-2002) : књига прва*, Институт за политичке студије, Београд, 2004, стр.29-30.

кампање против политичких и идеолошких противника, а црква је ту најчешће колатерална штета. Но има и оних којима су религија и црква главни противник, па у стилу који подсећа на нека прошла времена воде своје приватне 'крсташке походе'. Њима је непожељно свако ангажовање цркве у друштвеном животу, и као да настоје да је врате на маргину друштва."⁴⁹⁷ Иако Српска Православна Црква није агресивно наступала у том смислу, нити се често, у неком званичном капацитету, враћала на ову тему, те константно понављава своје несумњиво опредељење, она је упркос критикама, остала на свом почетном становишту, које баштини последњих осам векова, тј. од свог настанка под Светим Савом и Светим краљем Стефаном Првовенчаним. Уосталом, чини нам се да би било сасвим нереално очекивати тако нешто од небоземне институције, која је метаисторијска појава, што време не мери годинама, деценијама, вековима и миленијумима, већ – вечношћу. "Црква као духовна заједница, ако стоји чврсто на својим историјским темељима, увек тежи коегзистенцији и плодотворној сарадњи са државом, као и успостављању 'симфоније' (премда је овај термин кроз историју неретко постајао идеолошки темељ самодржавља 'освештаног' од јерархије под притисцима или због привилегија) – 'симфоније' као коегзистирања другачијих, али равноправних заједница. Где је то било немогуће, црква је ради очувања своје самобитности одбијала да се потчини 'политикама овога света' које су биле непријатељски усмерене ка духовним вредностима, чији је она баштиник."⁴⁹⁸ На овом месту нам се чини важним да наведемо и један став, сасвим опречан оном покојног Тошића, који је истим поводом, изнео, већ помињани, Бојан М. Митић: "Након писма које је прошле године Патријарх Павле, у име Светог Архијерејског Синода СПЦ, упутио принцу Александру II Карађорђевићу, поново су се могли чути позиви да се распише референдум на коме би народ наводно одлучио да ли је за монархију. Незналицама и злонамерницима, који ово предлажу, ми одговарамо: на вашем референдуму, нити на било каквом демократском гласању, народ не може да одлучи, јер бирачко тело не представља народ, нити је народна воља – воља бирачког тела. Ако се каже да владар влада и по вољи народној, то није воља простог скупа савременика, већ народа као ланца поколења. 'Са свима претцима и са свима

⁴⁹⁷ Радун Бранко, "Црква између Сциле и Харибде", *Нова српска политичка мисао - Анализе* год.1 бр.4, ИИЦ Нова српска политичка мисао, Београд, 2005, стр.41.

⁴⁹⁸ Гајић Саша, "Односи државе и цркве: нужности и границе 'политизације'", исто, стр.33.

савременицима једно смо – светосавским духом', каже авва Јустин. Монархија није поникла из избора и референдума, већ из историје, и нико више од ње не представља народ у поменутом смислу. Монархију не могу да васпоставе ни странке, јер оне Монарха не виде као истинског Оца народно–државног Дома, већ као лутку у њиховој партијско–парламентаристичкој борби за власт".⁴⁹⁹

Бранко Радун⁵⁰⁰, аутор којег смо цитирали, као да уједно и одговара и допуњује и одобрава и реплицира покојном Тошићу, али (као што ћемо нешто доцније видети) и проф.др Јову Бакићу и проф.др Владимиру Н. Цветковићу и другима, настојећи да очува неопходни ниво непристрасности, али и не скривајући сопствено расположење према политичким снагама које су (се) промовисале идеју обнове српске монархије: "На трагично искуство у тоталитарном окружењу црква реагује тако што почиње да негује тврди антикомунизам и носталгични монархизам. Религијски антикомунизам био је средство опстанка у непријатељском систему, а монархизам проистиче из сећања на једну 'бољу прошлост' из које се црпи снага. (...) Национално-демократске снаге су неретко манипулисале антикомунизмом и 'повратком краља', чиме су цркву и сентименте народа искоришћавале за своје циљеве. Иако се СПЦ није могла претворити у антикомунистичку и конзервативну политичку снагу, као Римокатоличка црква у Пољској, ризик од поистовећивања са једном 'политичком опцијом' је постојао. Но то везивање за једну 'страну', којем су прибегли неке владике и свештеници, брзо се завршило њиховим разочарењем, али и без велике штете по надстраничку и натполитичку позицију цркве. Постепено је дошло до сазревања и превазилажења идеолошког антикомунизма и носталгије за монархијом, иако они и даље постоје (...)".⁵⁰¹ Занимљиво је да Радун у залагању Цркве не препознаје њено учење или било какав религијски сарджај као мотивацију, већ га објашњава простом носталгијом за *бољом прошлошћу* и некаквим борбеним антикомунизмом Цркве, што нам се чини као скретање погледа са суштинских и стварних импулса, који су Цркву тада водили у реченом политичком смеру. Елем, мало ниже, Бранко Радун додаје: "Добар део црквеног врха био је, а и сада је, близак

⁴⁹⁹ Митић Бојан, "Теодулска монархија и како је васпоставити", *Ново Видело* бр. 21, Арт принт, Београд; новембар 2004, стр.46.

⁵⁰⁰ Историчар и политички аналитичар.

⁵⁰¹ Радун Бранко... исто, стр.36.

политичким снагама које бисмо могли назвати демократско-патриотским (за разлику од Милошевићевих 'патриота' и Ћинђићевих 'демократских снага', са којима је врх цркве правио само тактичке савезе). Они су се колебали између монархије и 'преображавања демократије', а код неких, који су идеализовали 'предратно уређење', није било дилеме – хтели су 'и једно и друго'. Овде се под обновом монархијског уређења подразумева 'парламентарна уставна монархија'. Монархија би требало да се успостави, али не онаква каква је некад постојала у Србији и Југославији, већ у облику у коме, на пример, данас постоји у Енглеској (уосталом, једини претендент на српски престо поданик је енглеске краљице). Практично, то је демократски поредак у коме власт има влада, а краљ је тек нешто више од церемонијал-мајстора. Такво краљевство остатак је остатака прошлости, живи музеј и туристичка атракција. Данашње монархије у Европи праве су демократске републике које су, из неких разлога, задржале средњовековна знамења. Борци за овакву монархију нису суштински већ формални традиционалисти. На тој линији дошло је до неспоразума јер је један маргиналан круг људи идеју повратка монархије схватио сасвим 'озбиљно'. Они су желели да краљ буде стварно краљ, 'домаћин у држави' и реални центар власти. Ти људи су у почетку подржавали монархијски симулакрум из тактичних разлога. По њиховом мишљењу, повратком монархијског симулакрума започео би процес повратка праве монархијске власти у Србији. Међу њима Александар Карађорђевић не фигурира као прототип 'правог караља', јер га доживљавају као странца који још није научио ни наш језик, а камоли као неко ко би прихватио њихове 'органске идеје'. Ове малобројне групе одвојиле су се од главне струје 'рестауратора монархизма' и прешле у конзервативне традиционалисте (ма шта то значило), а неретко су антидемократски оријентисане, попут присталица Образа. Један број њих близак је руским десним традиционалистима и неоцаристима који сањају обнову руског царства. Насупрот формалним или 'суштинским' монархистима, огроман број људи у српској цркви или нема мишљење о идеалном облику владавине или о томе размишља прагматично. То је у знатној мери видљиво код млађих урбаних генерација верника, а посебно оних "неовизантијског" опредељења. Они сваку власт третирају као божанску датост, која се мора поштовати и са којом треба сарађивати због општег добра. Није мали број оних који имају позитиван однос према републиканској демократији, или барем према оном што би она требало да буде као 'власт народа'. Некада ова модернистичка струјања иду дотле да неки теолози не виде битну разлику између

демократских и хришћанских начела, иако су то категорије које се никако не могу стављати у исти кош".⁵⁰² Заправо, овде није толико реч о персоналном питању и личности наследника Престола, већ о различитим монархистичким концепцијама, од којих је једна наглашено религијски надахнута, а друга је мање-више секуларна, те Милан Старчевић каже: "У постојећим европским монархијама, где су краљеви фигуре у рукама политичара и партија и немају никакву власт, иако би они требало на земљи да представљају Божије Царство. Што је најгоре, у већини тих европских монархија се не поштују Божији и морални закони, јер имамо случајеве да се хомосексуални бракови дозвољавају, дрога се легализује, абортуси нису противзаконити, као и низ других аспеката, који у једној православној монархији нису замисливи".⁵⁰³

Елем, иако не можемо да гарантујемо да је Бранко Радун, баш свугде, погодио суштину проблема, морали би да признамо да је ваљано приметио необичну појаву код појединих српских монархиста, а то је да се, заправо, не залажу за обнову легитимне монархије, што подразумева тачно утврђени и прописани ред престолонаслеђа. Неки од њих делују као да би они, а не Бог, требало да буду власни да бирају краља по својим афинитетима и схватањима. Тиме, заправо, негирају принцип богоизабраности и своје политичке визије, заправо, измештају изван оквира православног монархизма. Таквих је појава, из ових или оних разлога, било још од раних деведесетих година XX века. Нпр, Мирко Јовић⁵⁰⁴, износио је овакве ставове покушавајући да их поткрепи и да остави утисак да његова странка, ипак, не одустаје од идеје монархије, иако не подржава актуелног и легитимног наследника круне. С друге стране, пак, када се Српска радикална странка, која је настала као изразито монархистичка партија⁵⁰⁵, нашла пред истим проблемом, она се одрекла свог монархизма и почела ватрено да се залаже за

⁵⁰² Исто, стр.39-40.

⁵⁰³ Старчевић Милан, "Православна монархија", IntRes: <https://romanovisrbija.wordpress.com/историја/православна-монархија/>, посећено 30.10. 2019. г.

⁵⁰⁴ Председник прве монархистичке странке у Србији, Српске народне обнове. Претходно, оснивач и председник Друштва "Сава", а доцније и председник Извршног одбора Нове Србије...

⁵⁰⁵ Ђорђевић Станоје, Анђус Дејан, "Оснивачка скупштина Српске радикалне странке", *Велика Србија* год. II бр.9, Издавачко предузеће "Савест", Београд, мај 1991, стр.2-5.

републикански облик државне власти⁵⁰⁶, о чему је нешто писао и Александар Недић, генерални секретар Српског либералног савета.⁵⁰⁷ Узгред, видели смо да је, управо зато, покојни војвода Ђујић, након почетне подршке и изразите наклоности, према председнику те странке имао изразито негативан однос све до своје смрти. Елем, Мирко Јовић, не креће тим путем, већ номинално задржава монархистички дискурс: "Ми смо за српску круну, за Карађорђевиће, али ако нема некога ко је способан да је преузме, постоји српски патријарх, а нека се одреде регенти и изабере један од малих принчева и овде се десет-двадесет година васпитава за краља".⁵⁰⁸ Из овога следи, да се, чак и у таквој монархистичкој опцији, Цркви признаје нарочита улога и ставља јој се у задатак оно што, заправо, никада није било део њене мисије и призвања. Но, и ово је детаљ који нашу причу јасно сврстава у делокруг бављења политикологије религије. Веродостојни поборник православног једноначалија, попут Матеја Арсенијевића, на овакав Јовићев став би могао да одговори само овако: "(...) мислим о новој, обновљеној Србији, о јакој српској држави, о угледној, саборној монархији. Ако је престо заливен крвљу, има да се поново освети. Србија има легалног наследника круне. Ако то не буде могао или не буде хтео да прихвати легални престолонаследник принц Александар II Карађорђевић, ту су његови синови. Срби имају свој монархијски континуитет. Мислим да се ту као најважније поставља питање легитимитета. Најбитније је да схватимо да искање краља није сентиментална носталгија, већ динамичко прихватање Предања, овде на политичком плану: Срби морају у свом духу обновити монархијску свест као аспект интегралне предањске свести".⁵⁰⁹

Елем, верујемо да би се са покојним Тошићем и са Бранком Радуном сложио проф.др Александар Гајић⁵¹⁰, јер прилично опорим речником и јетким приступом, заступа тезу да "међу верницима постоје и идеолошки исполитизоване групице, нејчешће

⁵⁰⁶ Димовић Петар М., "Адио монархију", *Велика Србија* год.ІІІ бр.12, Војвода др Војислав Шешељ, Београд, фебруар 1992, стр.24-27.

⁵⁰⁷ Недић Александар, у: *Без краља не ваља...* исто, стр.9.

⁵⁰⁸ Јовић Мирко, "Ми смо државотворци", *Нове идеје* год.І бр.1, Бели орлови, Београд, децембар 1991, стр.68.

⁵⁰⁹ Арсенијевић Матеј, "Млада Србија", исто, стр.17.

⁵¹⁰ Виши научни сарадник Института за европске студије и професор на Факултету за правне и пословне студије "др Лазар Вркатић" на предметима *Теорије безбедности* и *Међународна безбедност*.

поборници маргиналних и ексклузивних политичких опција. Они своје идеолошко-теоретске поставке подижу готово на ниво црквених догми, иако су њихови политички ставови не само неоствариви него и такви да немају ни еклементарно утемељење у стварности, те егзистирају најчешће само у њиховим главама. Међу њима се могу наћи заиста 'егзотични' поборници 'Вечне Византије', интегралног југословенства, просвећене монархије или пак теократије."⁵¹¹ Др Гајић, очигледно, сматра савремену идеју православног монархизма за један јалов и неделотворан политички концепт, али је за нас овде најбитније да га и он доводи у директну везу са верским убеђењима, оних који такву идеју заступају и за коју се боре.

Међу многобројне и довољно вокалне заступнике грађанске идеологије, који делују на српским универзитетима и који се не либе да залагање за хришћански монархистички идеал идентификују као пројаву клерикализације српског груштва, спада и проф.др Јово Бакић⁵¹², који је релевантан и упућен у тему из угла своје струке, тако да његовим ставовима вреди поклонити дужну пажњу. Он, наиме, у деловању појединих српских политичких странака, које се залажу за обнову монархије у Србији види, управо, пројаву десног клерикализма, па вели: "Коалициони партнери ДСС-а у данашњој влади Србије, Нова Србија и Српски покрет обнове, овој општој клерикалној, антикомунистичкој и антијугословенској усмерености додају и монархистичко опредељење, чиме у идеолошкоме погледу стоје додатно десно".⁵¹³ У прилог оваквог виђења иде и мишљење Владимира Ћирића са Факултета политичких наука Университета у Београду, који вели: "И поред тога што је Црква себе видела као отаџбинску и патриотску институцију, а нипошто као политичку и/или страначку, не може се заборавити да је баш у том периоду, дакле током целих смутних деведесетих, најрадије подржавала програм и рад Српског покрета обнове (СПО), због тога што се поменута странка залагала за поновно

⁵¹¹ "Односи државе и цркве: нужности и границе "политизације"..." исто, стр.31.

⁵¹² Професор на Одељењу социологије Филозофског факултета Университета у Београду, где предаје предмете: *Идеја и идеологија југословенства: настанак, развој и функције*, *Идеологија југословенства*, *Социологија етничких група и нација*, *Социологија политике*, *Теорије о друштвеним променама*, *Друштво и политика* и *Политичка социологија*.

⁵¹³ Бакић Јово, "Политичке странке умерене и крајње деснице у Србији", *Нова српска политичка мисао* год.ХI бр.1-4, ИИЦ Нова српска политичка мисао, Београд, 2004, стр.108.

успостављање монархије. Било је доста свештеника, што активних, што будућих, који су се прикључили раду СПО-а".⁵¹⁴

Међутим, Милош Крстић би, вероватно, овако одговорио др Бакићу: "Прво, Краљева власт је од Бога дата. Легитимитет његове власти је ванразумски јер само Творац неке може допустити ауторитет власти. Од краја Средњег века наомамо се покушава доказати супротно, али ни један човек не може оборити ову тврдњу, јер је, једноставно, својим разумом ограничен. У традицији православних земаља, почев од Византије, налази се доктрина симфоније, односно сагласја између државе и Цркве. Она се, у најкраћем, састоји из следећег. Патријарх је црквени поглавар и Краљ је њему потчињен као верник, а Патријарх је становник државе и потчињен је Краљу као световном поглавару. Свако од њих двојице ради свој посао и не меша се у туђ. Из ове доктрине следи да је такозвана секуларизација државе од Цркве у православљу не само непотребна, већ крајње небитна и сувишна теза. Пошто Црква не обавља државне послове и обрнуто, држава црквене, Црква нема нити може имати аспирације ка вршењу државне власти".⁵¹⁵ Међутим, оно што не говори у прилог реалполитичке делотворности изнетих аргумената, јесте чињеница да са они могу созерцавати и прихватити једино са становишта православне религиозности, што ничиме не обавезује политичке актере атеистичког опредељења или инославне религиозне припадности.

Злоупотребу религије и заклањање иза ауторитета Цркве ради постизања, крајње профаних, политичких циљева, у залагању за православни концепт монархије у политичком животу Србије, препознаје и проф.др Радомир Ч. Ђорђевић⁵¹⁶. Дакле, по

⁵¹⁴ Ћирић Владимир, "Однос Српске православне цркве и власти у модерној Србији (1831-2010)", *Ком год. I* бр.1, Центар за религијске науке "Ком", Београд, 2012, стр.143-144.

⁵¹⁵ Крстић Милош, "Монархија као нужност", *Нова искра* год. XII бр.76, Иван Стојановић, Београд, октобар 2004, стр.5.

⁵¹⁶ Ванредни професор и шеф Катедре за методiku наставе физике и историју и философију физике Физичког факултета Университета у Београду, хонорарни професор Технолошко-металуршког факултета и Филолошког факултета Университета у Београду, Природно-математичког факултета Университета у Крагујевцу, Филозофског факултета Университета Црне Горе у Никшићу и Војној академији копнене војске у Београду, на којима је предавао предмете *Увод у философију*, *Философија природних наука* и др.

мишљењу др Ђорђевића, "од времена Француске револуције јављали су се разни 'рецидиви' (како је то неким изгледало), а у наше време запажамао и видне тенденције извесне ревизије епохалних историјских решења, снови о могућности неке нове теократске државе, примерене савременим условима. Испрва су ове тенденције пренебрегаване, међутим, истраживачи све чешће скрећу пажњу на те тенденције, а нарочито на ситуације када су извесне религије почеле да се намећу као идеологије, где је изворни верски чинилац потиснут, или је само маска за сасвим световне циљеве".⁵¹⁷ Др Ђорђевићу се придружује и његов презимењак, покојни Мирко Ђорђевић, који је доста мастила потрошио на ову тему и који је често иступао у српској јавности, у настојању да идеју органске и православне монархије покаже и докаже као анахрону или, чак, супротну хришћанском учењу, како га је он доживљавао: "По правилу, све се објашњава у смислу класичне органицистичке схеме о вечном и непроменљивом реду који је наводно постојао пре 'потреса' које је донела Француска револуција. И са Србима се, наглашавају савремени српски органицисти, догодило оно што се догодило с другим европским народима јер је револуција прокламовала опасно 'индивидуалистичко начело' које је угрозило органско биће српског народа. Све остале значењске 'тачке' се сасвим лако препознају, посебно када се изразе у облику конкретног политичког програма. Решење је у 'органско-православној монархији', која би се темељила на принципима старе патријархалне задруге – оне руралне заједнице о којој су размишљали француски мислиоци и немачки романтичари – и на идеолошкој основи *светосавља*".⁵¹⁸ Мора се признати да је покојни Ђорђевић пажљиво проучио тему којом се, тако радо, бавио и да ју је овде веродостојно представио, иако је био изразито критичан према појави покушаја да се овакве идеје политички спроведу у стварности. Узмимо за пример ставове једног, политички активног, православног монархисте, који су сасвим у складу са оним како и Ђорђевић поставља ствари. Дакле, Данило Тврдишић⁵¹⁹, каже: "Како се изборити са надлазећим антихришћанским таласом који прети да прегази Српски народ? 1) Свешћу о тој опасности и 2) Националном саборношћу. Свешћу, јер једино освешћен и будан народ може да спозна сву природу

⁵¹⁷ Ђорђевић Радомир Ч., "Религија, црква, држава – философски приступ", у: *Религија између истине и друштвене улоге...* исто, стр.239

⁵¹⁸ Ђорђевић Мирко... исто, стр.15.

⁵¹⁹ Економски аналитичар и један од оснивача Српског сабора Двери.

болести а када се успостави дијагноза да се против те болести бори. Како? Националном саборношћу. Она преставља обједињавање нације и усмеравање њене целокупне енергије и расположивог потенцијала ка заједничком циљу. То обједињавање се преплиће на три нивоа: - Обједињавање око вере православне, односно око тројичнога јединства Бога живог и истинитог, који је домаћин у васељени, чиме је покривен духовни ниво обједињавања; - Национално обједињавање око круне, односно око миропомазаног монарха, који представља домаћина отачаства, чиме се покрива световни ниво обједињавања; - Обједињавање око оца, домаћина у породици".⁵²⁰

Само донекле наликује мишљењу Мирка Ђорђевића, оно које заступа проф.др Тодор Куљић⁵²¹, стари марксистички кадар из епохе социјалистичког самоуправљања, који је са изразитим омаловажавањем наставио да се бави наслеђем српске монархије (нарочито нововековне), чије династије он назива *скоројевићким*, и то у загребачким интелектуалним и универзитетским круговима. Узгред, овакав дискурс није специјалност идкључиво др Куљића. Нама остаје запитаност због чега се од представника ове школе мишљења никада није чула квалификација, нпр: шведске, албанске, саудијске, оманске, занзибарске, тонганске, бахреинске, бутанске, кувајћанске и тајланђанске краљевске или француске, иранске и хаићанске царске династије као *скоројевићких*... Елем, др Куљић сматра: "Нема монархије без црквеног посвећења. Сакрално друштво тражи сакралног владара, а у мистичном склопу Кристова краљевства често је нејасно гдје престаје црквена, а гдје почиње свјетовна подложност. У монархији је видљива спрега овоземаљске правде и светог посланства, па је и правдање монарха трансцеденталне природе. Божја милост дуго је сузбијала свако право на отпор. Зато ни односи краљева с осталим моћним скупинама у правном смислу никада нису били јасно регулирани, па ни клаузура о одговорности монарха никада није могла стећи јасан и чврсти облик. Учење о власти по милости Божјој била је сложена и растезљива хијерократска или цезаропапистичка идејна творевина која се могла различито наглашавати и прилагођавати интересима конкретног владајућег класног савеза. Увијек је у Божјем мандату краља

⁵²⁰ Тврдишић Данило, "Мондијализам", *Нова искра* год. IX бр. 67, Иван Стојановић, Београд, април-јун 2001, стр. 11.

⁵²¹ Редовни професор на Одељењу за социологију Философског факултета Университета у Београду.

присутно вјечно независно право које се не може извести из воље подчињених. Иако је краљ смртан, његово достојанство и политичко биће су бесмртни. У крајњој инстанци теократско-монархијска легитимност не почива на вољи подчињених већ на ирационалном божанском мандату. Ни власт ни народ нису суверени, већ Бог. Владар и подчињени су у свим монархијама уклопљени у теократску замисао о суверенитету и подвргнути ирационалном и трансцеденталном божанском праву, које тумачи мање или више самостална вјерска установа. Дакле, при сваком правдању власти преко Божје милости, монарх се разликује од републиканског магистрата по томе што и његово субјективно владајуће право (а не само неотуђиве прерогативе монархије као установе) извире из Божјег хтијења и настаје без судјеловања људске воље. Најконкретнији израз ове идеологије је схваћање о урођеном владајућем праву династије".⁵²² Како било, иако је др Куљић доследан у стављању одређеног негативног предзнака пред појмом и идеалом хришћанског монархизма, из наведених редова се да закључити да му нису непознате основне идејне поставке те идеје, коју и он, јасно и недвосмислено, тумачи на начин који је сврстава у домен политикологије религије. Међу српске универзитетске професоре, који исту материју посматрају са дијаметрално супротних позиција и који афирмативно говоре о идеји хришћанске монархије, свакако, спада и проф.др Срђа Трифковић, са чијим идејама смо се, већ, сретали у овом нашем бављењу. Др Трифковић спада међу оне српске интелектуалце чија реч се чује и на домаћој и на међународној сцени, па нам се чини веома важним да се скрене пажња на чињеницу да он у српској круни види *како трансцедентни символ, тако и уставну и политичку институцију*, што његове ставове, такође, јасно сврстава у домен политикологије религије: "Тако су краљеви Србије, а потом и злосрећне заједничке јужнословенске државе, били владари 'милошћу Божјом и вољом народном' – као што се може видети из бројних докумената из тог периода. Прихватавши западни пут 'помирења' божанског права и народног суверенитета, српски монархизам је нашао и своју **практичну** формулу – која нипошто није у сукобу са **емотивном**, руско-византијском основом. На тај начин је могуће у круни видети како трансцедентни **символ**, тако и уставну и политичку **институцију**. Ово је важно истаћи, јер гледати монархистичку

⁵²² Куљић Тодор, "Монументализација српске монархије: о савременим дебатама око рестаурације монархије у Србији", *Часопис за савремену повјест* год.37 бр.2, Хрватски институт за повјест, Загреб, 2005, стр.360.

опцију искључиво кроз призму њене практичне улоге у текућој политици значи одузети јој веома битну афективну и метафизичку основу. Штавише, посматрана искључиво као практична, 'корисна' институција у обнови Србије после полувековних разарања њеног политичког и биолошког бића, Круна губи моћ зацељења која је могућа искључиво ако се спозна и њена улога **везе нације са Апсолутом**. Српска круна је историјски легитимисана и поистовећена са славном прошлошћу нашег народа, на којој почива његова национална свест. Краљ већ самим својим присуством, попут заставе, има улогу емотивног фокуса у који се слива колективна воља и енергија Нације. Изнад текуће политике и изнад политичких странака, Краљ у политичком процесу делује као неутрална сила. Међутим, Он има и право и дужност да постане активни политички чинилац у тренуцима кризе, рата, ванредног стања. Да управо такво стање данас влада у српским земљама – једва да је потребно посебно истицати".⁵²³ Проф.др Владимир Н. Цветковић⁵²⁴, нуди нам интересантан и концизан преглед савремене конзервативне политичке идеје, доводећи је у везу са одређеним *теолошким схватањима, монархистичким уређењем и улогом Цркве за хармоничан развој друштва*, али и са *идеалом органске заједнице*, што је све од круцијалне важности за наше бављење овом темом. Дакле, др Цветковић сматра: "Најстарија струја конзервативизма везана је уз теолошко схватање људске природе (исквареност као усуд првобитног греха). Утолико се овде првенствено инсистира на монархистичком уређењу и потенцирању улоге цркве за хармоничан развој заједнице (углавном француска конзервативна мисао). Слично важи и за другу реакцију на модерно доба и њене револуције, које се развило углавном у немачком културном простору, где се везује уз идеал тзв. органске заједнице. (...) Политичке артикулације данашњег конзервативизма појаљују се у широком спектру од монархистичких до различитих

⁵²³ Трифковић Срђа, "Зашто сам непоправљиви монархиста", *Дуга* бр.471, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 15.-28. март 1992, стр.48.

⁵²⁴ Редовни професор *Социологије* и *Социологије политике* на Факултету безбедности Университета у Београду, професор по позиву за предмет *Историја философије* на Филозофском факултету у Новом Саду, научни саветник Института за философију и друштвени теорију Университета у Београду и др.

народних партија. Оне своја начела изводе на темељима локалних традиција, с тим да у већини случајева подржавају демократски државни поредак и либералну економију".⁵²⁵

Усудићемо се да кажемо да је међу српским ауторима из круга саме Цркве, у последњим деценијама, ипак, било далеко више оних који су се афирмативно изјашњавали о идеји монархије и који су давали оређеног конкретног личног доприноса на сведочењу потребе да се монархија у Србији поново васпостави, а по узору на њен светосавски првоузор, за који сматрају да реални продужетак и политичку конкретизацију може имати под круном Карађорђевића. Тако је у том смислу јасно и јавно, недвосмислено и виšekратно иступао и протођакон др Љубомир Ранковић, мада се не можемо отети утиску да је у томе био склон извесној идеализацији: "Династија Карађорђевића је племенити изданак српског народног стабла. Чврста везаност за свој народ је основна карактеристика ове српске краљевске лозе. Та особина је изражена од њеног настанка, дакле, од самог Карађорђа до данашњих дана. Везаност за народ, за његове обичаје, традицију, српску народну душу, уједно је значило чврсту везаност и за Српску православну цркву, духовну мајку српског народа. Онај однос који је лоза Немањића имала према цркви, у новим историјским условима прихватила је и неговала династија Карађорђевића. Разуме се, другачије није ни могло бити, јер су Срби прихватили и до данашњег дана се држе тројичног домаћинског принципа и поретка у свом животу: Бог домаћин у Вациони, цар или краљ домаћин у држави, отац породице домаћин у кући. Не само да су потомци Карађорђеви били политички везани уз цркву, него су и живели једним честитим животом како приличи православним хришћанима који поштују и извршавају заповести и морал своје вере".⁵²⁶ Још вреднији пример за наш говор о српским ауторима - припадницима клира и универзитетским радницима, који се афирмативно односе и настоје да дубоко теолошки созерцавају нашу тему, јесте протонамесник мр Немања С. Мрђеновић⁵²⁷.

⁵²⁵ Цветковић Владимир Н., "Фашизам/нацизам", *Култура полиса* год. II бр. 2/3, Удружење за политичке науке СЦГ, Stylos доо издаваштво, Нови Сад, 2005, стр. 18, 19.

⁵²⁶ Ранковић Љубомир, "С вером у Бога за краља и отечество", *Погледи* специјал бр. 1, Новинско-издавачко предузеће "Погледи", Крагујевац, 31. јануар 1991, стр. 63.

⁵²⁷ Предавач на предмету *Хришћанско учеништво* на Православном институту Светих Кирила и Методија, вишем образовном институту Епархије аустралијско-новозеландске Руске Православне Заграничне Цркве у

Мрђеновић у својим научним радовима, чланцима и књигама, покреће бројне политиколошко-религиолошки релевантне теме из области православног монархизма. На једном месту он пише: "Убиство сопственог владара, нарочито ако се ради о миропомазаној глави народног монарха, носи са собом губитак Божије милости и благодати, као и националне части пред другим народима. Не може се пркосити Божијим законима, који нам стриктно забрањују подизање руке на његове помазанике, и очекивати Божија помоћ у било ком делу. Исто тако, не може се градити иоле међународно респектабилно друштво, док исто то друштво нема респекта према својим вођама. На страну то што је већина србских владара страдала управо од србске руке, грех је одузети живот и туђинском владару, чак и окупатору, осим у борби; у боју у којем се до победе може стићи само чојством и јунаштвом, без заседа и пуцања у леђа. Од тренутка када је Новаковић подигао секиру над главом Карађорђа Петровића могло се наслутити да Србство није на добром путу, што се касније показало апсолутно тачним. Након што су антиевропски револуционари у Француској 1792. посекли главу Лују XVI, изврнути систем вредности запљуснуо је Европу. Тај систем вредности, који је за циљ имао потпуно уништење органског, сталешког, друштва, ослањао се највећим делом на макијавелистичку тврдњу да циљ оправдава средства, што је главе коштало и србског Вожда. У том атентату није обезглављен само народни вођа, већ и сам народ. Човеку не треба диплома медицинског факултета да зна како је самоубиство обично последица тешког психичког поремећаја, исто тако му не треба диплома теолошког факултета да зна како је самоубиство једини грех без опроштаја. Психологија тврди да онај ко једном покуша извршити самоубиство обично тај покушај понавља док не успе у својој суманутој намери. Примери убистава србских владара, од стране србског народа, у суштини и нису збир неколико убистава већ једног, колективног, самоубиства. Србски народни организам константно пуца у сопствену главу, што је јасан показатељ опасног психичког поремећаја у том организму. (...) Кад неки организам, у овом случају наш народни, пати од психичког поремећаја, јасно је да треба лечити главу. Као што је својевремено упозоравао старац Митрофан Хиландарац, криза елите обавезно значи и криза нације. А пут исцељења је утабан. Након што се констатују симптоми и одреди о каквом се проблему ради, треба

Аделаиду, некадашњи директор Центра за истраживање православног монархизма и председник његовог Одбора за богословске студије.

применити одговарајућу терапију. Како смо већ раније установили да се у нашем случају ради о кризи елите, те да, као и већина европских народа, патимо од рецидива Француске револуције, решење може бити само стварање нове елите и поновна успостава здравог система вредности. Како је за реакционизам исувише касно намеће нам се решење унутрашње револуције, борбе за боље личности, а тиме и боље друштво. Решење лежи у појединачном преобрађењу сваког од нас, као и у колективном, народном преображењу. Обновом сталешког монархизма дошли бисмо до окружења у којем је могуће остварити здрав друштвени поредак, без самоубилачких нагона".⁵²⁸ Немања Мређеновић се овде показује као верни настављач и следбеник мисаоног тока великог, и већ поменутог, др Марка С. Марковића, који је писао: "А зар није био грех када је 1903. године, приликом атентата на краља Александра Обреновића, један официр сабљом распорио краљицу Драгу, пре но што ће је бацити кроз прозор, па касније тражио од регента Александра унапређење за свој јуначки подвиг. Ако се не варам, ни после скоро читавог века, нико од црквених или световних главара српских није тај чудовишни злочин осудио. Ваљда сви беху заборавили Шекспирове опомене да убиство владалаца повлачи за собом несрећу и проклетство народа ('Јулије Цезар') и ону страшну реч коју налазимо у 'Хамлету': 'Јер краљева смрт не долази сама, него као вртлог одвлачи собом све што јој је близу'".⁵²⁹ На сличном трагу су и поједини други српски аутори, попут Дејана Ристића⁵³⁰, који *мајски регицид миропомазаног владара* види као: *мучки и бруталан, стравичан, неразумљив и апсолутно неприхватљив*, као: *ирационалну мржњу, сурово и бестијално иживљавање, гнусан (зло)чин, непојмљиво злодело, крвави пир* и др.⁵³¹ И, заиста, убиство сваког шефа државе, иако је недвојбено и пре свега – злочин најгоре врсте, као и убиство било ког другог човека, има и производи озбиљне, али превасходно - политичке, импликације. С друге стране, пак, краљеубиство осим политичке има и наглашену духовну димензију, због сакралне природе власти миропомазаног монарха, каквом се власт једног изабраног

⁵²⁸ Мређеновић Немања С., *Збориште : изабрани чланци и студије*, Центар за истраживање православног монархизма, Београд, 2017, стр.38-40.

⁵²⁹ Марковић Марко С., *Православље и нови светски поредак*, Србски Образ, Београд, 1995, стр.10.

⁵³⁰ Истакнути историчар, преводилац и сценариста, бивши управник Народне библиотеке Србије и државни секретар за културу у Министарству културе и информисања Владе Србије.

⁵³¹ Ристић Дејан, *Митови српске историје*, Вукотић медиа, Београд, 2019, стр.137-149.

председника никада не може подичити. Као што смо видели, разлог томе и лежи у библијском схватању ове врсте злочина, али и у чињеници да је, управо, Црква била и јесте та која власти миропомазаног монарха дарује један виши степен легитимитета, што у републици није случај, колико год Црква имала блиске, добре и хармоничне односе са неким од републиканских режима или њиховим главним носиоцима власти. Легитимитет краљевске власти почива на трансценденту, док би легитимитет изабраног шефа државе требало да почива на вољи гласачког тела, те се, са религиолошког становишта, ни политичко убиство богоизабраног и изабраног шефа државе не могу посматрати на исти начин. Управо због тога и Његово Краљевско Височанство престолонаследник Александар Карађорђевић потписује следеће редове: "Убиство краља се увек сматрало за нешто више од обичног злочина, нешто више од одузимања људског живота. То је гест дубоке симболике, где се аспект истицања људске патње жртве и злочинца потискује у дубоку позадину. (...) Али постоји још једна врста убиства, која представља политички чин, са последицама које увелико надмашују било какву личну или правну одговорност, и изазивају многе жртве које нису нимало сразмерне претпостављеним или стварним неделима убијеног Краља. Таква смакнућа у себи носе предсказање великих историјских, друштвених и културних ломова. Веома често убиство краља не доводи до жељеног освита слободе и грађанских права, већ призива хаос и диктатуру. Убиство краља може бити наговештај велике несреће. Шекспир је написао: 'Када просјаци умиру не видимо комету; небеса запламте пред смрт принца'. (...) Када краљ падне као жртва, измешани политички, идеолошки, финансијски и верски интереси готово увек замагле људски бол и лични губитак, тугу породице и пријатеља. Чак и најразвијенија друштва у таквим ситуацијама, свесно или несвесно, заузму став који веома подсећа на античку перцепцију улоге и положаја краља, изабраног Божијом милошћу, који симболички и наследно отелотворује народ, његову историју, веру и судбину! Тако убиство краља постаје убиство народа! И што је најинтересантније, и не мање парадоксално, око овога се сви слажу! Републиканци и монархисти, традиционалисти и модернисти, конзервативци и либерали, властела и сељаци".⁵³²

⁵³² Карађорђевић Александар, "Убиство краља", у: Делорм Филип, *Краљеубиства*, Службени гласник, Београд, 2011, стр.7-8.

Отац Немања, своје бављење делом значајног руског монархистичког аутора Ивана Лукјановича Солоњевича, такође, користи за покретање друштвених и духовних питања, чије разрешење он, опет, види у васпостављању веродостојног православног монархистичког поретка, али не и у каквом козметичко-фолклорном и привидном повратку монархији. У томе је он истински следбеник Светог владике Николаја, владике Данила (Крстића), Небојше М. Крстића и других својих предшественика на истом делу: "Народи који геополитички не припадају ни Истоку ни Западу, а који имају дугу историју државности, више су него способни да изграде социјално праведно друштво, али само ако се држе природних, себи својствених законитости. То значи да је за неке народе, као што за неке и није, најприродније органско уређење друштва. Органско уређење значи и брисање вештачких партијских подела и формирање народног представништва кроз сталешко разврставање. Органско друштво порађа такво уређење у коме је све међусобно повезано, попут људског тела. Тако да се у овом систему друштво развија координисано, саборно, хијерархијски, равномерно и праведно. Оно се развија кроз сарадњу сталежа а не борбу класа. Управо због тога Солоњевич преводи бирократски израз политичке коректности- *Уставна демократска монархија*, на народни руски (а једнако и на српски језик) речима- *Саборна народна монархија*. Срби имају велику предност у ишчитавању идеолошких теза Ивана Солоњевича, јер је њима, за разлику од скоро свих других народа, осим донекле Француза, једина природна монархија управо *народна монархија*. Све наше династије, од Немањића до Карађорђевића, изашле су из народа па су тако и могле да служе народу уместо да над њиме врше диктаторску власт. Зато Србима на срцу лежи закон органског уређења друштва у коме је народ као породица окупљен око монарха као 'брижног оца' и 'народног домаћина' а није скуп индивидуа укљештен друштвеним уговором. У том смислу аутор неће Србима донети некакво револуционарно откриће у области философије монархизма, али су злата вредна његова запажања у вези са програмом и имплементацијом идеологије народног монархизма. Наиме, наши монархисти ламентирајући над недостатком нових Немањића, који би обновили аутентичну српску државност и завели ред у српском друштву, често као кључни проблем истичу личне недостатке савремених српских краљева и кнежева. Међутим, мерећи нашу монархистичку државопотентност, према идеалима *народне монархије* постаје јасно да проблем лежи у насилном калемљењу нама страног и неприродног облика западног

уставног и парламентарног псевдо монархизма у коме 'Краљ влада али не управља'. Ради се, дакле, о недостатку 'система установа' монархије који би органски уређеном друштву омогућио да народ изнедри свог *Цара-баћушку*, тј. *Краља-домаћина*".⁵³³ Или, како рече Свети свештеномученик Платон Бањалучки: "Хришћанин, пак, воли свој народ, своју земљу, јер припада њој, представља органски део народа".⁵³⁴

Поменути покојни Небојша М. Крстић, такође, монархију посматра као *богомблагословено устројство и производ црквено-државног предања или предања светосавске државотворности*. То државно иустројство, међутим није оствариво без *духовне зрелости* народа, као лаоса (*λαός*) – обоженог народа Божијег, насупрот демосу (*δῆμος*), као обезхристовљене скупине безличних индивидуа, којима је намењена једино улога радне снаге, потрошача и гласача. Није, дакле, могућно мимо и ван Цркве, као заједнице која исповеда Бога Господа као *Небеског Домаћина Сведржитеља*: "Српско политичко предање је, у ствари, наше црквено-државно предање или, најкраће речено, предање светосавске државотворности. Упоришна вертикала и стожер овог предања јесте богомблагословено устројство српске заједнице као српског отачаственог Дома. Притом, свакако, треба имати у виду да је без отачаствене свести српско политичко предање само мртво слово на папиру нашег актуалног политичког безнађа. Отачаствена свест је показатељ и доказ духовне зрелости једне државотворне заједнице која исповеда Бога Господа као Небеског Домаћина Сведржитеља, државотворног господара миропомазаног монарха као отачаственог домаћина, и хришћанског господина као породичног домаћина. Само светосавски државотворни домострој претпоставља и омогућује постојање српске заједнице која своју потпуну делотворност темељи на узајамној политичко-домаћинској одговорности господара и господе, као и њиховој верности и коначној одговорности пред Господом Сведржитељем, Јединим Истинским Владарем".⁵³⁵ На другом месту, он вели: "Само праведни и хришћански побожни владар који располаже полугама државне и државочуварне моћи јесте гарант правног и праведног поретка у држави у којој влада.

⁵³³ Мрђеновић Немања С., "Предговор српском издању", у: Солоњевич Иван Л., *Народна монархија*, Центар за изучавање Традиције-Укронија, Центар за истраживање православног монархизма, Београд, 2014, стр.7-8.

⁵³⁴ Јовановић Платон... исто, стр.13.

⁵³⁵ Крстић Небојша М., "Образ и Отачаство"... исто, стр.39.

Само владар који зна да је политика страшна и света служба народу и држави и да је власт страшно и свештено дело, само такав владар јесте истински истински **теодул – слуга Бога Живог и Истинитог**. Управо зато Свети Владика Николај Велимировић каже да нама Србима није потребна ни теократија ни аутократија нити пак западна демократија, већ – теодулија. Само у теодулији ми Срби можемо у потпуности артикулисати и остварити наше духовне, националне и државотворне посебности, то јест можемо милошћу Божијом бити своји на своме".⁵³⁶ Међутим, поједини српски аутори пренебрегавају чињеницу да се у овом идеолошком концепту монарх доживљава само као први слуга Божији у једној држави, те недопустиво банализују и изврћу значење, овако доживљене, монаршке власти, приписујући јој особине и аспирације које она, нити је када имала, нити је могла имати. Тако, нпр, они тумаче да се идеологија православног монархизма "залаже за православну монархију, на чијем челу би био монарх као божији изасланик на земљи"⁵³⁷, што сведочи о основном непознавању православног вероучења и политичке матрице на њему засноване, код оваквих аутора.

Како било, Небојша М. Крстић, који је, након своје неразјашњене погибије, од стране својих пријатеља и поштовалаца често називан *новим политичаром са крстом*, своју политичку идеју и делатност чврсто темељи на религијским основама, што сведочи да је и у времену садашњем могуће делатно формирати политичке идеје на верским основама, а да при томе оне не буду у међусобној колизији и да буду истински кохерентне и делотворне.

У атмосфери у којој је могло да делује да долази до већег и искреног повратка духовности у српском народу, могло је да делује и да би политичка идеја обнове монархије могла да има реалне изгледе на успех. "Јер, домаћин у кући тражиће домаћина на небу и у држави. Срби се неумешто враћају вери прадедовској, траже повратак Краља."⁵³⁸ Због тога је од почетка деведесетих година XX века до данас у Србији настајало и нестајало право мноштво политичких странака и покрета, који су се

⁵³⁶ Крстић Небојша М., "Србска патриотска одговорност", *Бели орао* бр.6, Српска светосавска странка, Београд, октобар 1998, стр.13.

⁵³⁷ Максић Вукашин... исто, стр.114.

⁵³⁸ П.И.С., "'Монарси' против домаћина", *Нова искра* год.II, бр.6, Иван Стојановић, Београд, мај 1994, стр.10

програмски изјашњавали за васпоставање монархије и који су се, истовремено, редовно залагали за духовну обнову народа на темељима православља. У народу је тада постојало и значајно расположење према тој идеји, највише благодарећи залагању Српског покрета обнове, као највеће опозиционе странке, која се, уједно, програмски залагаже за обнову монархије. Неке од таквих политичких организација су биле и парламентарне и владајуће у различитим коалицијама или политичким комбинацијама и на разним нивоима власти, али нису превише постигле у остваривању циља који су прокламовале. Ово може да делује, помало, необично ако, нпр, узмемо у обзир здраворазумско резонување књижевника, публицисте и некадашњег функционера (тада) забрањиваног и нерегистрованог Равногорског покрета, Слободана Ћировића, који вели: "Наиме, ако се Срби деценијама позивају на Светога Саву, на своју Православну цркву, ако је саставни део српског мита, српске државотворности, симбола слободе и опстанка, монархија, или још ближе – династија Карађорђевић потамака, нико од водећих држава у свету неће имати ништа против да се на чело борбе за мирне и демократске промене у Србији стави Круна и Црква".⁵³⁹ У обнови монархије могућност народне, државне и духовне обнове и ослобођења види и новинар Бранко Вучковић: "Круна и олтар су симболи државног јединства и народног трајања, а то је Србији, у овим тешким временима када се нашла на самом дну, изопштена и анатемисана од међународне заједнице, разбијена унутарполитичким сукобима и економски сломљена, потребно попут хлеба насушног. Повратак монархије вратио би елан посусталом народу и посрнулој држави и успоставио прекинуту комуникацију између народа и државе".⁵⁴⁰ Као и у Ћировићевом случају, Вучковићева мотивација за овакво резонување је религиозне природе, јер и он круну и олтар види као *симболе државног јединства и народног трајања*. Но, упркос тако бројним залагањима у реченом смислу, како у крилу Цркве, тако и у свету политике и уопште у јавности, до реалних помака у том смеру никада није дошло. Ово се може објаснити једино ако се пође од премисе да је комунистички период оставио (пре)предубоке трагове на српском политичком бићу. Понекад се истиче да многе од тих политичких организација, заправо, нису ни биле истински заинтересоване за обнову монархије, већ да

⁵³⁹ Ћировић Слободан, "Круна и Црква на челу Савета демократских снага Србије", *Српски погледи* год. II бр. 10, НИУП "Нови погледи", Крагујевац, 1. мај-1. јун 2000, стр. 16.

⁵⁴⁰ Вучковић Бранко, "Круна и олтар", *Српство* год. III бр. 13, ФСНБ, Шерервил, фебруар 2000, стр. 13.

су ту идеју само користиле ради добијања гласова монархистичког корпуса гласача или да би *разводниле* и пацификовале веродостојну монархистичку политичку делотворност. Други, пак, неуспех политичке идеје обнове монархије виде као духовни проблем, сматрајући да поменути повратак Срба својој вери није био искрен и истински, а то ће рећи – делатан и литургијски, а не само на нивоу обичајности и традиционализма. Владика Амфилохије, међутим, не верује у иреверзибилност духовних процеса и последица вишедеценијске комунистичке диктатуре на политичку свест српског народа. Високопреосвећени као да верује да је монархистичко одређење део *колективног несвесног* српског народа, те да су српско духовно оздрављење и државна обнова могући на темељу хришћанске монархије: "Срби, ипак, још увек нису толико обезглављени да би све морало да спадне на Цркву – децидирао је митрополит Амфилохије Радовић. Према његовом мишљењу, цитирамо: "не би било рђаво да се поново врати монархија и монарх, који би, као надстраничак личност, окупио и повео народ". Монархија није изашла из душе народа и поред свега што се дешавало у последих пола века комунистичке диктатуре".⁵⁴¹

У том погледу би могло да нам користи виђење дипл.маш.инж. Славка Никчевића, некадашњег председника Општинског одбора Српске народне обнове у Котору, главног и одговорног уредника часописа *Монархија* и одборника у Скупштини општине Котор: "Сви добро знамо, и били смо свједоци како је наш народ разграђиван и индоктриниран од комуниста који су не без разлога прво ударили на Бога и Краља па онда на домаћина породице. То су управо три највеће вриједности Српског народа које морају да опстану да би смо и ми опстали. Светосавска побожност, Краљ и домаћински поредак су основа и бит нашег народа јер без Бога, Краља и Дома Српство не може да буде усправно и снажно, здраво и јако. Циљ нашег залагања и рада мора да буде држава да Божијим благословом, политика са поштењем, војска са родољубљем и школа са вјером, како то каже владика Николај".⁵⁴²

⁵⁴¹ "Монархија за решење политичке кризе у Отаџбини", *Српство* год.ІІІ бр.10, Фронт српских националних бораца, Шерервил, септембар 1999, стр.8.

⁵⁴² Никчевић Славко, "За државу са Божијим благословом", *Српска народна обнова* бр.20/21, Општински одбор Српске народне обнове Бијело Поље, Бијело Поље, децембар 1995, стр.38.

Познати српски сликар, писац и новинар, Драгош Калајић, иако му није било својствено да идеолошки наступа са позиција православља, такође је у духовној сфери сагледавао монархистичко питање: "Савремени знаци жудње за обновом монархије заправо осведочавају велику кризу ауторитета. Реч је и о великој кризи система парламентарних демократија, изметнутих у такозвану "партитократију". Људи широм Европе, у већој или мањој мери, осећају да је ауторитет засниван на моћи капитала не само наказан већ и потенцијално погубан те надасве лажан, суштински против-људски! Тражећи обнову монархије – људи заправо траже појаву веродостојног ауторитета, у оригиналном смислу тог државничког појма, ауторитета заснованог на највишим људским врлинама и вредностима. У питању је жудња за рушењем наопаког поретка и за успостављањем природног поретка вредности, који обећава ослобађање моћи стварања доброте, лепоте и истине те сузбијање силе зла, ружноће и обмана. Ипак, жудње су још ивек преслабе. Дobar пример слабости пријају српски, сентименталистички, призови монархије, у којим нема ни трага вирилне свести о правом значају улоге монарха".⁵⁴³ И, заиста, нејвећи број пропагатора идеје обнове српске монархије није се, у својој политичкој арикулацији те идеје, мање-више, ни освртао на духовне елементе те идеје. Већина њихових политичких аргумената, у корист обнове монархије, се сводила на поређење са савременим европским монархијама и Јапаном, инсистирајући на претпостављеним спољнополитичким и економским бенефитима, које су очекивали од васпостављања монархије, као резолутног одклона од комунистичке и милошевићевске прошлости. Апсурдност овакве аргументације показује и доказује чињеница да су овакве *квалитете* евентуалне обнове монархије *препознавали* и поједини декларисани републиканци⁵⁴⁴, што довољно говори само за себе. Духовни садржај је третиран једино, евентуално, у узгредном и летимичном позивању на немањићку величину, сјај и моћ. Показало се да та профанизација једног, у суштини сакралног, политичког концепта није донела жељене ефекте. У том смислу говори и дипл.инж.арх. Драгомир М. Ацовић, председавајући Крунског већа престолонаследника Александра: "Српском монархизму се

⁵⁴³ Калајић Драгош, "Краљеви долазе!", *Дуга* бр.433, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 28. септембар – 12. октобар 1990, стр.46-47.

⁵⁴⁴ Драгаш Бранко, "Нема економског опоравка без моралног уздизања", *Ново видело* бр.19, Арт принт, Београд, април 2004, стр.25.

може прићи са више разних полазишта: теолошког, мистичког, филозофског, историјског, политичког, или прагматично и синкретично. Није неочекивано то што се сваки приступ, осим политичког и прагматичког, или прима са адулацијом или одбацује са индигнацијом, без озбиљног покушаја да се о главним темама разговара озбиљно и извуку нека вредна сазнања".⁵⁴⁵ Зато се монархистичка тема, ако се доживљава искључиво у категоријама православне духовности, није показала као погодна за дневнополитичку експлоатацију. Она се и не бави краткорочним политичким интересима, већ постојање једног крштеног народа настоји да посматра у нешто ширим оквирима, који нису увек привлачни нити разумљиви у контексту дневнополитичке утакмице, чији су интереси лукративне природе и подређени су могућностима тренутне употребљивости у смислу постизања темпоралних и профаних циљева. "Питање монархистичко је најмање страначко и политичко, а понајвише етичко, теолошко и метафизичко и оно поред земаљске има и своју небеску страну. Време је истекло и више нико нема право да ћути – ни матица, ни дијаспора, ни институције, ни појединци, а понајмање Српска црква. Као тврђава истине, симбол трајања и чувар духовних вредности и јединства српског народа Српска црква ово питање не може оставити без одговора. Нема никог ни дужнијег ни позванијег да на то питање одговори и да одговор на то судбоносно питање огласи на сва звона."⁵⁴⁶ С друге стране, пак, православни монархисти се, као што видимо из горњег навода академика Бећковића, ипак не могу одрећи настојања да своју, религијски инспирисану, тежњу одреде и учине политички делотворном. Они је виде актуелном и свеактуелном, посматрајући је у апсолутном смислу и кроз идеализовану слику богомблагословеног поретка, који итекако може да понуди реална решења на реалне политичке проблеме. Тако наступа у владика Данило Будимски, када вели: "Земљосна идеологија Новог светског поретка још може да буде демитологисана и долазак Антихриста одложен – ако успемо да обновимо наше традиционалне православне Монархије".⁵⁴⁷ Зато је увек било и таквих аутора, који су

⁵⁴⁵ Ацовић Драгомир М., "Српски монархизам", у: Суботић Драган, *Српски монархизам у прошлости и данас*, БИНА д.о.о., Београд, 1997, стр.V.

⁵⁴⁶ Бећковић Матија, "Уједињење Срба око Круне?", *Српски погледи* год.II бр.6, НИУП "Нови погледи", Крагујевац, 1. јануар-1. фебруар 2000, стр.19.

⁵⁴⁷ Крстић Данило, "Православни и Нови светски поредак", *Православље* год.39 бр.940, Информативно-издавачка установа Српске православне цркве, Београд, 2006, стр.19.

покушавали политички да делују у смеру обнове монархије (опет, без нарочитог успеха), а који нису пренебрегавали њену духовну димезију. Међутим, таква политичка опција, колико год искрена била, расцепкана на мноштво политичких организација без икакве реалне политичке моћи и утицаја, никада није била довољно делотворна и интересантна другим (моћнијим) политичким чиниоцима, како би била пожељна за полтикантске коалиционе комбинације и трговину. Самим тим, овакве монархистичке политичке опције нису имале ни неки конкретнији приступ полугама власти, које би им омогућиле делатнију монархистичку политичку акцију. У том смислу, као илустрација, може да послужи виђење српске монархије, како је доживљава др Мирослав К. Костић⁵⁴⁸: "Ми, српски монархисти, решење свих тегоба у овом 'свету без љубави' видимо у васпостављању Краљевине Србије. Сигрни смо да се политичка ситуација може изменити преко ноћи, да се економске и привредне прилике могу решити у року од године дана, сасвим смо свесни да једино за морално преваспитавање и уздизање, за културни напредак и просвећивање треба много више времена. Нећемо лицитирати колико, само ћемо рећи: почети што пре! (...) Ми православни хришћани добро знамо да 'разум надима, а љубав поправља' (Коринћанима I, 8-1) и зато се уздамо у Бога јединога, да ће спасити нашу Србију – *ако то заслужије*. Само за себе можемо рећи да смо испуњени наизмерном љ у б а в љ у, само такви могу о ч е к и в а т и милост Божију. Људи, а не звоници, позлаћена звона, прекрасна здања, јер људи чине Божију цркву (Коринћанима I, 3-16). Ако не данас, сутра, прекосутра доћи ће дан Божије славе и српског спасења, јер *свако дрво добро родове добре рађа, а зло дрво родове зле рађа* (Матеја, 7-17). Зато је епилог који следи за нас само разрешење оног нашег врзиног кола, један космички трен на путу нашег в а с к р с е њ а".⁵⁴⁹ Поменути Драгош Калајић, који је и за живота и данас, у одређеним круговима, бивао проказан због својих одређених идеја и ставова и који се нипошто не би могао сматрати класичним православним мислиоцем, био је (то му ни највећи критичари не могу оспорити) човек изузетне ерудиције и широког образовања. Бавио се политичким питањима без јавног залажења у сферу дневнополитичког надгорњавања, те нам се чини релевантним његов став о неким савременим аргументима за обнову монархије, у којима *нема ни трага вирилне свести о правом значају улоге монарха*. Иако се у начелу, као што

⁵⁴⁸ Председник Свесрпског савеза и Краљевског књижевног клуба "Карађорђевић".

⁵⁴⁹ Костић Мирослав К., *Три хиљаде дана борбе за монархију*, Свесрпски савез, Београд, 2000, стр.181-182.

рекосмо, Калајић није могао *per se* сматрати православним хришћанским мислиоцем, он је, у другој фази своје интелектуалне и јавне делатности, умео да износи и монархистичке ставове сасвим налик или, бар донекле, сагласне православној монархистичкој традицији. Тако, он вели: "У том божанском елементу човека – који га чини усправним и битно, вертикално различитим од свих животињских врста – почива најдубљи темељ веродостојног монархијског поретка. Ту почива и најдубљи смисао традиције да идеални монарх влада на основу божанског опуномоћења, по божанском праву. Зато европски народи кроз предања чувају сећање на божанско порекло древних династија. Зато су монарси витешке Европе били обавезни да се на попрштима историје, врлинама ума и срца, докажу као веродостојни потомци богова. Низ древнијих, индоевропских, традиција сведочи да је присутност божанске светлости у најбољим људима била видљива и голим очима. Знамење те присутности преузела је хришћанска традиција, у облику ореола око глава светаца. Истом поредку симболизма припада и круна, знамење уједињења људског и божанског. (...) Изостанак божанске светлости у монарху је огромна и ненадокнадива слабост. Ипак, у недостатку замене, таква слабост не може оправдавати свргавање и рушење монархијског поредка ако монарх уме бар формално играти своју улогу, симболисати путоказ ка *архији*, ка 'звезданом' завичају људске врсте. Присуство монарха бар истрајно подсећа људе да у себи садрже божански елемент те да га требају будити, чувати и развијати достојним мислима и делима. Присуство монарха на врху државе позива људе да буду слични Богу, јер су створени налик Богу. Рушење монархијског поредка отвара пут људског пада на коме човек прво стиче празноверје да потиче не од Бога већ од мајмуна а потом и постаје сасвим налик мајмуну".⁵⁵⁰ Калајић овде исповеда став да *најдубљи темељ веродостојног монархијског поретка почива на Божанском елементу*, а само постојање монарха *истрајно подсећа људе да у себи садрже божански елемент*, што је, заиста, налик православном монархистичком учењу, према коме монарх није онтолошки другачији и различит од својих поданика, али је Божијим изабрањем назначен да послужи и садејствује Цркви на делу привођења повереног им народа спасењу, тј. *божанском елементу*, како би то формулисао покојни Калајић. Због свега реченог, он ауторитет монархијске власти овде изводи из самог Бога. Наиме, по њему,

⁵⁵⁰ Калајић Драгош, "Нова аристократија на видику", *Погледи* специјал бр.1, Новинско-издавачко предузеће "Погледи", Крагујевац, 1991, стр.23.

идеални монарх влада на основу божанског опуномоћења, по божанском праву. За Калајића, као ликовног уметника и заљубљеника у свет симболике и скривеног значења различитог знамења, чак и симболика краљевских регалија носи одређену сотириолошку поруку, будићи да је круна знамење уједињења људског и божанског. Поред већ поменутог, Драгош Калајић је из појединих православних кругова разобличаван, као поборник паганског мистицизма, те није сматран мислиоцем православне провенијенције. То му, као што видимо, није сметало да тему монархије доводи у суштинску везу са духовним вредностима и изворима (најшире схваћено и ван конфесионалног контекста).

Ипак, мора се рећи да изворно српско монархистичко предање носи снажан православни белег, јер је источноромејске и светосавске провенијенције. То, наравно, не значи да свакоме није слободно да исто питање сагледава из било које дуге (не)духовне перспективе, али тада више не говоримо о хришћанским темељима монархије као државног облика власти. "Није могуће бити православни монархиста без еванђелске побожности, богословске писмености, политичке одговорности и државотворне образованости. Бити србски монархиста значи раскинути једном за свагда са богословско-политичком неозбиљношћу, државотворном инфантилношћу и 'престижним' доконим салонским политикантским кокетирањем. Србски монархисти данас немају важнији и одговорнији задатак од озбиљне политичко-образовне борбе за благообразни поредак богочовечанског Домостроја који стоји на тројственој једноначелности (то јест монархији) Небеског Господа, државног господара и хришћанске господе".⁵⁵¹ Тај и такав државотворни образац је трасиран, утврђен и сакрализован делом и жртвама светаца Божијих, те се не може посматрати ван домена православно схваћене политикологије религије. "То је Пут Светих Србских Владара и Владика, монарха и монаха, ратника и мученика, исповедника и испосника – то је Пут Светих Срба и Србкиња који су знали да је за земаљско за малена царство а Небеско увек и довека, и који су се определили за Небески Србију посветивши себе у крстоносној борби и труду за благообразност и

⁵⁵¹ Крстић Небојша М., "Образ и Отачаство"... исто, стр.39.

поредак Земаљске Србије коју својим побожним животима устројаваше као икону оне Небеске и Вековечне Србије у Царству Божијем."⁵⁵²

Један други српски аутор, Срђан Пољаковић, бавећи се, тада актуелним, политичким моментом, се пита: "Да ли је уопште могућа држава у којој народ слободно у бесконачност бира неког ко ће (известан период проведен на власти) свесрдно да се жртвује за тај исти народ и после тог периода том истом народу љубазно омогућити да поново бира? Демократија се пропагира као сама по себи довољна и савршена за вечност, а уистину је могућа само као прелазни период јер човекова слободна воља мора да пронађе свој објекат. На већ описан начин она је нужна, али само до тренутка када човек или народ Богу каже 'да' или 'не'. У случају да каже 'не', десе се комунисти, фашисти, социјалисти, радикали, либерали, ројалисти, реформисти, феминисти, сецесионисти и разне друге демократе. У случају да каже 'да' као што су Срби урадили у тринаестом веку, човек сам себе смирено лишава права избора у будућности јер зна да ће му Онај који се безмерно брине о њему увек изабрати најбоље и најпримереније. Тако се рађа православна монархија, а народ се 'моли за оне који су на власти'".⁵⁵³ Пољаковић примећује извенсну догматичну црту демократског републиканског поретка, који као да се намеће са становишта неке сурогат-религиозности, која захтева од својих реципијената да, здраво за готово, прихвате њене постулате, који се проглашавају за апсолутне вредности. С друге стране, рекло би се да, по Пољаковићу, монархија јесте поредак на реалним сакралним темељима, јер подразумева позитиван одговор човеков на Божије изабрање, а Бог се доживљава као Онај који, налик каквом небеском Оцу или небеском Цару (што и јесте хришћански концепт Божанства), најбоље зна потребе свог народа и најбоље се стара за њихово задовољење. "Први и највиши монарх света јесте Бог. На Њему се заснива сваки монархизам. Без Њега се не може замислити а камоли остварити јединство у свету".⁵⁵⁴

⁵⁵² Крстић Небојша М., "Млада Србија на политичком раскршћу", *Образ* бр.1-2/1996, Србски Образ, Београд, 1996, стр.14.

⁵⁵³ Пољаковић Срђан, "И даље даље од православне монархије", *Збиља* год.XII бр.78-79-80, Rivel Co, Београд, март-април 2002, стр.8.

⁵⁵⁴ Суботић Драган, *Монархија у Србији (1990-2002) : књига прва...* исто, стр.19.

Донекле је необична визија веродостојне монархије код спец. др мед. Сташка С. Стојковића, специјалисте педијатрије и истакнутог члана Српске радикалне странке. Наиме, по његовом схватању, свака државна власт је противна хришћанском учењу. Христа, Стојковић, заправо, доживљава као поборника својеврсне хилијастичке анархије, те зато сматра да и Црква мора бити опозитна било какавој државној власти. Ипак, он ту тему варира до момента када, помало изненађујуће, доспева до закључка да, у несавршеном свету, некаква државна структура и власт, ипак, морају постојати. Макар до испуњења назначења чојевог и целокуне творевине у есхатону: "Када нестане зло из нас самих, када свако од нас понаособ избаци зло из себе и постане истински хришћанин, који служи мотивима љубави у себи, потреба за државом тада ће нестати и настаће небеско царство на земљи. Док се то не догоди црква и људи који је представљају морају се принципијелно изјашњавати против сваког облика државе, јер је она суштински супротстављена хришћанству, али и објашњавати народу да, у међувремену, док не настане небеско царство љубави и слободе, држава мора постојати као нужно зло, као датост која се не може изменити, али се може променити њен карактер, тако да постане хуманија. Друштвени поредак за који се црква треба залагати и борити мора бити суштински другачији. Уместо да држава и народ служе богатим појединцима, мора се створити друштвено устројство у којем ће и богати појединци – власници капитала и држава служити народу, али не само формално и на папиру, већ истински. Само са тако устројеним људским друштвом, са таквом државом, црква може изградити хармоничан однос, а да не поништи основне принципе на којима почива. Да би се поменута намера могла реализовати морају се егоизам и зло које постоји у људима ставити у службу добра, а то се може постићи доношењем одговарајућих уставних промена које ће довести до стварања политичког система демократске монархије. У том политичком систему на непосредним и слободним изборима бирао би се парламент, који не би имао права да бира и смењује извршну власт, већ би само доносио законе, док би Владу која спроводи законе донесене у парламенту, бирао и смењивао монарх чији би месечни приходи за издржавање краљевске породице били управо сразмерни приходима обичног народа. Тако би најзад народ добио стручну и одговорну извршну власт која мора радити у његовом интересу, јер уколико то не чини монарх ће је одмах сменити, с обзиром да је његов лични интерес идентичан народном интересу. У таквом политичком систему монарх би био

бескомпромисни, ревносни заступник интереса обичног народа и по први пут од када постоји држава, заиста у служби сопственог народа".⁵⁵⁵ Иако ова, помало необична, монархијска визија др Стојковића подразумева и третира улогу Цркве у друштву, не би се могло рећи да је она сасвим утемељена у традицији српског православног монархизма, какву смо сретали код аутора, који свој државотворни концепт не могу ни да замисле ван контекста православља и који представља позив на "васпостављање истинске српске Монархије, што подразумева њену утемељеност у Православљу, њену саборност, њено органско устројство, домаћински поредак, њен национални карактер и њено неодустајно стремљење узорима православног монархијског саморжавља и једноначалија. Уосталом, све ово и јесте оно што битно карактерише српски и, уопште, православни монархизам. То је оно што га, као 'ножем', одваја и разликује од осталих монархија Европе!"⁵⁵⁶ Тим пре што: "Православни Србин у костима и, готово, на нивоу несвесног и архетипског, осећа чежњу за органским, стратократским и домаћинским поретком, који је једино могућан у оквиру саборне, националне, сталешке и Православне Монархије, која би била возглављена оним који сада зауставља зло у свету, тј. првим верником своје Цркве, правим браничем своје Вере и првим домаћином своје државе. Такво благословено државно устројство потребује владара: 'ни тиранина ни лутку, већ Домаћина', по заветним речима *Политичара са Крстом*. Описани државотворни идеал јесте могућан једино у случају постојања једног оца велике народне породице, чија владавина не би зависила ни од кога другог осим од Бога, а понајмање од периодичног исцрпљивања привидне 'слободе' на некаквим изборима, као ни од местимичне пројаве неодговорне гордости демоса. Зато су вековима народна мудрост и искуство, обликовани светосавским начелима живота, од увек јасно разликовали вољу демоса, као обезбожене руље, која узвикиваше: 'Распни га!' (Мк.15,13), од облагодаћене и преумљене свести лаоса, као дела Новог Израиља, који настоји, већ овде и сада, да ствара предуслове за спасавање читаве

⁵⁵⁵ Стојковић Сташко, "Црква и држава", *Збиља* год.XIII бр.91-92, Rivel Co, Београд, јануар-фебруар 2003, стр.21.

⁵⁵⁶ Јовановић Ненад М., "Шта је православни монархизам?", *Равногорска реч* год.XVI бр.107, Удружења бораца Краљевске југословенске војске "Дража Михаиловић" за Француску, Флери Мерожис, април-јун 2002, стр.4.

Заједнице у вечности".⁵⁵⁷ Православни монархисти, пак, иако за своје коначно и прижељковано обиталиште сматрају само есхатолошу пуноту Царства Небеског, никад се нису залагали за некакво световно безвлашће, баш као што то није чинио ни сам Господ, нити апостоли његови. "Од свију царстава у коначном смислу православне може задовољити само вечно Царство, Царство Божије. Али, то не значи да се земаљско Отачество може и сме препустити ђаволу; напротив! Борба побожних за православну монархију, вођена свагда часно и витешки, борба је за државу која ће бити штит православне вере и мач против слугу ђавољих, ма како се они звали. Наше је да свима сведочимо о могућностима изградње једног чистог и Богу драгог народнодржавног Дома, који ће имати већ поменућу домаћинску вертикалу (Бог – Монарх – Отац) у своме средишту."⁵⁵⁸ Следујући свом небеском Оснивачу и Глави, Црква се никада није постављала као антипод или противник држави као таквој, а особито не државним облицима, који су, макар декларативно, били засновани на њеном учењу и који су настојали да се, макар у идеалном облику, понашају као верни сарадник њен на делу евангелизације и спасења заједнице у овој привременој, али и у оној – есхатолошкој стварности. Уосталом, бројни су значајни црквени мислиоци, попут владике Данила (Крстића), који су управо хришћанску монархију желели да посматрају као такав државни облик: "Најзад, видимо смисао земних Монархија у томе да су оне педагогија и припрема за *Царство Божије*".⁵⁵⁹ Или, како каже Младен Станковић⁵⁶⁰: "Видећи на царском престолу богољубивог Господара, православни народ је узносио хвалу Цару над царевима, Богу (...)"⁵⁶¹

Неки од аутора млађе генерације, попут Владимира М. Трифуновића, су за своје сагледавања монархијског начела, поред православља, инспирацију понекад тражили и у дубљим индоевропским прапочетцима европске цивилизације, али и они у

⁵⁵⁷ Јовановић Ненад М., "Црпце о православној монархији – богомблагословени поредак овде и сада"... исто, стр.14.

⁵⁵⁸ Димитријевић Владимир Р., "Подвиг цара-мученика Николаја II – сведочење Христа"... исто, стр.2.

⁵⁵⁹ Крстић Данило, "О монархији Србије и њеном србијанству"... исто, стр.23.

⁵⁶⁰ Правник, књижевни преводилац, књижевник, издавач и оснивач Центра за православне предањске студије.

⁵⁶¹ Станковић Младен, *Цароставник*, Центар за православне предањске студије, Београд, 2006, стр.26.

конфесионалном кључу: "У личности владара сједињена је духовна превласт касте свештеника и световна моћ витешке касте. Идеална слика тог сједињења налази се у грбу ромејске империје - у двоглавом орлу који је символ смисла на врху недељивог организма - православног Хришћанства, којег су у том облику код нас васпоставили Свети Сава и Свети Стефан Првовенчани. Краљ је један - очитовање небеског смисла који је ван сваког људског смисла, који нема супротност и нема пандан. Краљ је сакрална личност и његов однос са државом је као однос Бога са светом. Као такав, краљ не дела, већ јесте. Он представља непокретну осу нације и налази се у самом средишту космичког циклуса где је, као у оку торнада, потпуно мирно и сигурно од деструктивних сила историје. (...) Није ни сувереност, ни ауторитет, ни знање, оно што чини краља способним да влада. Понизни владар који се боји и покорава само Богу и у Њему тражи извор свих својих врлина и способности, једини може имати истински ауторитет у народу и међу својим војводама. (...) Посвећење има пресудан знаћај у духовном и управљачком реду, и посредством посвећења човек се буди, не у чулном, него у натприродном, дакле правом човековом свету. Краљевско посвећење је од највећег значаја и почиње од детињства. Епови и историја упознају младог краља са делима и карактером својих великих предака. Временом све дубље види законе света, све ближе приступа светлости божанског смисла и све више разуме да се поданици не клањају и жртвују маленом и телесном Ја, већ божанском у њему, икони Божијој. 'За дело службе и сазидања тела Христовог' поред Цркве, постављен је и крунисани владар као божији слуга и 'осветник оном који зло чини' (Рим. 13,4). Као помазанику Господњем, од Бога је краљу дат не само да буде господар државе, већ много више: глава сакралног поретка света. Зато је краљ господар свештенику и војнику, судији и министру, земљи и води. Он је вођа на путу којим се човек враћа свом пореклу, божанском бивству".⁵⁶² Нека нам буде дозвољено да приметимо да нас наведено подсећа на призив извесне *мистичне* природе краљевске суверене власти над животима и самом твари у оквиру његовог доминиона, какав утисак оставља, нпр, пуна интитулација руандског *de iure* краља (у егзилу), која га титулише као: *По Милости Божијој, Поглавара Краљевског Дома Руанде, Законитог Наследника Суверенитета над Земљама, Језерима и*

⁵⁶² Трифуновић Владимир М., "Син неба", у: Ђорлука Александар (ур.), *Глас деснице*, Александар Ђорлука, Београд, 2004, стр.104-105.

Народима Руанде и Великог Господара Династичких Краљевских Ордена,⁵⁶³ што сведочи о неком дубљем, архетипском и готово примордијалном карактеру схватања краљевског суверенитета и ван контекста православног хришћанског и европског наслеђа. Елем, из горњег се поново да уочити колико су велики утицај на савремену српску монархистичку мисао оставили Свети владика Николај и блаженопочивши владика Данило (Крстић), јер и Трифуновић, као и толики други савремени српски монархистички аутори, објашњава суштину српске монархије символиком хералдичког симбола двоглавог орла. Осим тога, Трифуновић на оригиналан и надахнут начин, исповеда своје виђење да је јединство државног поглавара *очитовање небеског смисла*, што нас враћа на схватање монархије, као земаљске иконе небеског поретка – монархије Бога Оца. За њега је краљ, такође, сакрална фигура и кључни сарадник Цркве *за дело службе и сазидања тела Христовог*, тј. према речима Светог Апостола Павла: "За усавршавање светих у делу служења, за сазидање тела Христовог" (Еф.4,12). Када се монархија сагледава кроз духовну призму, често позивање на епско и митско (нпр. на Косовски мит, народну епику и сл) није никаква необичност у монархистичком дискурсу. Међутим, у смислу разматрања ставова савремених српских аутора, из данашње перспективе, заиста, делује необично да је Чедомир Јовановић, председник Либерално-демократске партије, некада политички наступао са изразито монархистичких позиција и да је управо митско у политици видео као највећу сметњу за повратак *круне као отелотворења парадигматичног репера врлине*. Залагање за одбацивање свега *митског* из домена политике, па и из самог српског културно-цивилизацијског идентитета, остало је и доцније једна од константи политичког дискурса овог политичара, али са нешто другачијих полазних позиција и побуда, са којих се више не може препознати некакво залагање за *поимање врлине чије би најприродније отелотворење била круна*: "Отклон од митског у политици и супротстављање њеној фетишизацији, што је нужност модерне српске државе, могуће је остварити успостављањем симбола који би значењски представљао парадигматични репер поимања врлине а чије би најприродније отелотворење била круна".⁵⁶⁴ С друге стране, интересантно

⁵⁶³ "Наши сарадници одликовани високим краљевским одликовањима", IntRes: <https://www.czipm.org/intare.html>, 2019, посећено 25.10.2019.

⁵⁶⁴ Јовановић Чедомир, "Студентски политички клуб", *Траг истине* бр.1, Траг истине д.о., Бања Лука, јануар 1998, стр.46.

је да доц.др Сава Аксић⁵⁶⁵, управо у митској и религијској компоненти препознаје једну од важнијих елемената монархијске идеје: "Формална разлика између идеје републике и монархије би била у томе што се често институцији монархије придаје митско, или чак и верско обележје. Ово обележје је у вези са чињеницом сталности и доживотности монарха, што се поистовећује са нечим вечним и непролазним. Уз то, у различитим фазама историје, крунисање монарха је често био, а и данас негде јесте, верски обред који се обавља уз благослов верских великодостојника, или је врло често у неким државама функција богослужења у најтешњој вези са положајем монарха. Свест о монархији као идеји, посебно ако она постоји, или је постојала дуже време у одређеној држави, може бити доста снажна, првенствено у смислу њеног значаја, порекла, везаности за традицију, утемељења у вери".⁵⁶⁶

Међу политички активним српским ауторима који су политички и теоријски покушавали да арикулишу своје залагање за монархију (са мање или више успеха у домену реалне политике), као хришћански политички феномен, издвајамо Михаила Војчунаса⁵⁶⁷: "Нећемо ми силом оружја, као они, већ силом права и Правде, по Божијем закону, како је Господ прописао и утврдио. Наш највећи допринос миру, и Божијем и људском, биће ако се неодустајно будемо борили управо за примену међународног права; у нашем случају, то значи сигуран повратак Монархије. Српска борба за Монархију покренуће и друге народе да себе траже и нађу у Богом благословеном поретку и свеукупном духовном – а самим тим и моралном – препороду и очишћењу".⁵⁶⁸ Сама по себи, чињеница постојања овакве политичке странке била је својеврсни политиколошко-религиолошки феномен, али је овог пута нама значајније да Војчунас инсистира на политичкој борби за остварење свог циља *по Божијем закону*. Монархија је за њега *Богом благословени поредак*, који води *свеукупном духовном и моралном препороду и очишћењу*. То значи, да Војчунас посматра монархију у традиционалном, светосавском кључу, јер

⁵⁶⁵ Доцент Правног факултета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

⁵⁶⁶ Аксић Сава, "Монархија или република", *Зборник радова Правног факултета у Нишу* год.LIV бр.69, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2015, стр.153-163.

⁵⁶⁷ Некадашњи функционер Српске светосавске странке.

⁵⁶⁸ Војчунас Михаило, "Србија се брани круном", *Српски завет* бр.4(1/2001), Српска светосавска странка, Београд, Савиндан 2001, стр.6.

верује да је то једини поредак који представља својеврсну земаљску педагогију и припрему за есхатолошко грађанство у Царству Небеском.

Наравно, није могуће у раду овакве врсте поменути и осврнути се на ставове свих српских политичара, који су били активни од тих, деведесетих, година, а који су иступали и залагали се за монархију или је, бар, изгледало да то чине. Такви политички делатници су били веома бројни, као и број политичких организација, које су прокламовале сличну идеју, тако да ћемо се подсетити само неких од њих. Међу поменутима је био и др Милан Парошки⁵⁶⁹, чија иступања у Скупштини и у медијима су била посебно запажена и, неретко, емотивно набијена. То је помагало да његове идеје буду лакше препознатљиве и да стигну до заинтересованих, али се не може рећи да су, на послетку, довеле до неке политичке конкретизације. Но, за нас је његово монархистичко гледиште занимљиво и због чињенице да је наслов његове докторске дисертације на Факултету политичких наука Университета у Београду био: "Идеја саборности и државни сабори у српској политичкој традицији". Како било, он је сматрао: "Како случајности у историји нема, објашњење за пропаст и немогућност уздицања српске државе види се једино у истини да су се Срби, ако не пре, а оно 1941. године – одричући се Краља, Владе у избеглиштву, Патријарха у логору и Војске у отаџбини, и идући за црвеном звездом и Титом – одрекли Господа. Сви порушени манастири, цркве, похарана национална, културна и сва друга блага, никада тако плачкана, чак ни под Турцима – прве су казне биле. И пут могућег избављења је сам пут обнове морала, самосвести, економије – националног програма. (...) Учећи од Св. Саве и Св. Симеона, верујући у њихову небеску молитву и појављивање пред српском војском (када она то постане), борећи се за блага којима ћемо позлаћивати наше цркве и манастире, за хлеб народа српског – ми савремени Срби, без иједног лицемерног разлога морамо се одрећи комунизма, јереси, заблуда. С Господом ћемо повратити крепост и ум ће нам се избистрити, а наук већ имамо код кога наћи. Тако ћемо створити Уједињено Српско Краљевство. С вером у Бога, за Краља и Отаџбину".⁵⁷⁰ За ширење православне монархистичке идеје и њену популаризацију у народу, међутим, били су важнији иступи јавних личности, које су делиле то политичко убеђење, али нису били активни у

⁵⁶⁹ Некадашњи народни посланик и председник Народне странке.

⁵⁷⁰ Парошки Милан, *Хроника за Уједуњено Српско Краљевство*, ауторско издање, Нови Сад, 1993, стр.13.

страначком политичком животу. Један од таквих је био и познати српски глумац, покојни Данило Лазовић, који рече: "Ми смо већ пола века у ванредном стању, то јест, у нечему у чему никада пре нисмо били. Увек смо били једна монархија у којој су Српска Црква и наш Патријарх били они код којих се иде по благослов за сваки чин који желите урадити. Постојао је један природан, Богу драги склад..."⁵⁷¹ Као какав прави политиколог религије, Лазовић дефинише монархијски систем у симфонијској форми у којој Црква и круна добровољно сарађују. Црква благосиља круну и све је усмерено према постизању једног идеализованог друштвеног, *Богу драгог склада*.

VII ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Чини нам се да смо, кроз излагање различити српских аутора, који су се бавили питањем монархије као облика владавине, бацили бар мало светла на питање хришћанских основа монархије и на њихову перцепцију и рецепцију код тих аутора, мада тему, нипошто, нисмо исцрпили. Било да су теми монархије приступали као поборници или противници, код великог броја њих је одувек постојала жива свест о њеној политиколошко-религиолошкој релевантности. Тачније, сматрамо да је код главнине њих постојала свест о хришћанским темељима монархијског државног устројства, било да су се политички залагали за обнову монархије у Србији или да су били против тога. Заправо, чињеница је да нам још Стари Завет нуди обиље доказа о библијски утемељеном схватању монархијске власти као богоустановљене и богомблагословене. Старозаветене слике и обрасци су обилато кориштени и обилато им се следовало приликом формирања идеалне слике владара од самих почетака крштене српске монархије и ти су праузори постали саставни део идеалне слике српског православног владара, кроз сву историју српског самодржавља. Очигледна је и чињеница да су, као врховни образац за угледање, приликом формирања владарске идеологије Немањића и свих њихових наследника на српском престолу, узимани начело угледања на Христа (*imitatio Christi*) и угледања на Светог цара

⁵⁷¹ Лазовић Данило, "За хајдучко васпитање!!!", *Двери српске* бр.1-2/2004, Српски сабор Двери, Београд, Сретење 2004, стр.33.

Константина (*imitatio Constantini*), а доцније и на Светог преподобног Симеона Мироточивог и Светог великомученика кнеза Лазара Косовског, као родоначелнике и зачетнике светородних династија, што све громогласно сведочи о важности наше теме за област политикологије религије. Овако конципирани духовно-државни поредак, као део државотворног наслеђа и баштине источноромејског порекла, али и са одређеним српским особеностима, преживео је доба османске владавине под окриљем Цркве, која и јесте његов осмислитељ и творац. Она га је усадила у срца и душе својих верника кроз столећа, учинивши га саставним делом српског духовног идентитета и колективног светоназора. Из њега је рођена и нововековна српска монархија, која је га је испрва васкрсла, а доцније и значајно модификовала, никада не губивши у потпуности свест о његовом сакралном пореклу. Чак и данас, идеја идеално схваћеног црквено-државног сагласја наставља да инспирише бројне српске ауторе, при чему инспирацију црпе из ризница српског духовног наслеђа, али и из афирмативног деловања одређених црквених кругова. Међутим, како Црква никада није, нити икада може, било коју политичку концепцију или програм пригрлити и признати за своју или обавезујућу, у њеном крилу има места за различита мишљења по овом питању, које не спада у домен њеног догматског вероучења или канонске регулативе. Ипак, чињеница да и данас, као и у далекој и у блиској прошлости, са Престола Светог Саве увек чујемо неподељено и истоветно мишљење по питању монархије, довољно говори сама за себе. Посебно у контексту политикологије религије. Нека нам, зато, буде дозвољено да закључимо подсећањем на речи Његове Светости архиепископа пећког, митрополита београдско-карловачког и патријарха српског Г.Г. Иринеја, којима је са највишег места и вишекратно потврдио став Српске Православне Цркве по питању хришћанских основа монархије, као *руковођења народом путем Божијим*.⁵⁷² Елем, приликом торжествених свечаности преноса посмртних остатака Његовог Величанства краља Петра II Карађорђевића из Сједињених Америчких Држава у Србију, 9.(22) јануара 2013, Његова Светост је изјавио за многобројне присутне медије: "Ја мислим овако, као што и Црква наша мисли: 'Бог на Небу, а Краљ на Земљи'. Србији недостаје Краљ, Цар или Краљ, у неком виду, као што данас имају Енглези Краљицу, неку

⁵⁷² "Даће Бог са Србија поново постане Краљевина! Патријарх Иринеј открио је своје жеље Карађорђевићима", IntRes: <https://www.espreso.rs/vesti/politika/480971/dace-bog-da-srbija-ponovo-postane-kraljevina-patrijarh-irinej-otkrio-je-svoje-zelje-karadjordjevicima-video>, 2013, посећено 15.12. 2019. г.

парламентарну Монархију, где ће Краљ бити ујединитељ народа, странака. Србија је све што је постигла велико и непролазно, постигла са Краљем, било са Немањићима, било од почетка Карађорђа. Све је то народ са својим Краљем учинио и постигао и навикао је он на то. То смо видели и за време Броза. Он је био не Краљ, него је био 'цар'. Дакле, нека парламентарна Монархија кад би се устројила, за Србију би било веома корисно. То је део њене традиције и њене историје и мислим да је то нешто веома корисно".⁵⁷³ Такође, Његова Светост је и приликом освећења славског колача и кољива у част Крсне Слава Краљевског Дома Карађорђевића, 30. новембра (12. децембра) 2018, поновио своје опредељење у име Цркве, обративши се престолонаследнику Александру: "Ми желимо Краљевској породици Карађорђевић да им Господ подари ону улогу и ону част коју су имали њихови велики преци. Наш народ је навикао да буде вођен од светих и честитих људи. Нека Господ благослови наш Краљевски Дом, нашу Краљевску династију, да наставе ону мисију коју је почео велики Карађорђе кога су наследили његови потомци - на чијем сте сада челу данас Ви Ваше Краљевско Височанство (Престолонаследник Александар) и нека би дао Господ да то не буде само данас него и у будућности. Наш народ добро каже: Бог на небу, Краљ на земљи. (...) Да Ваш дом и Ваша породица трају колико траје и наш народ. То је жеља нашега народа, то је жеља Цркве и молимо се Господу да то тако и буде".⁵⁷⁴ Истичући да је оно што он износи по питању монархије, уједно и *жеља Цркве*, као и да он по том питању мисли *као што и Црква наша мисли*, Његова Светост не само да даје дотадну тежину својим речима и ставовима, већ и изражава своје уверење да је хришћански монархијски поредак установљен у складу са вековним црквеним учењем и повесним искуством, те да је он за Цркву најпожељнији, упркос чињеници да она може да постоји и делује у било ком од облика државног уређења или државне владавине. Ова велика тема остаје, међутим, отворена и никада сасвим испричана, на радост политикологије религије, као научне дисциплине, која је најпозванија да, изнова и изнова, употпуњује своја сазнања и нуди нове одговоре на запитаност над хришћанским основама монархије као државног уређења.

⁵⁷³ Гавриловић Иринеј, "Добродошао Господару"... исто.

⁵⁷⁴ Гавриловић Иринеј, према: Ј.Ђ., "Славио славу са Карађорђевићима", IntRes: <http://admin.alo.rs/vesti/drustvo/patrijarh-zelimo-da-srbija-bude-kraljevina-bog-na-nebu-kralj-na-zemlji/201520/vest>, 2018, посећено 13.9. 2019. г.

Литература:

1. Аврамовић Зоран, "Конзервативна мисао у српској књижевности", *Култура полиса* год. II бр. 2/3, Удружење за политичке науке СЦГ, Stylos доо издаваштво, Нови Сад, 2005, стр. 35-48.
2. *Акатист Покрову Пресвете Богородице*, IntRes: <http://crkvasvetepetke.org.rs/sr/akatisti-posveceni-bogorodici/404-akatist-pokrovu-presvete-bogorodice.html>, посећено 1.10. 2019. г.
3. *Акатист Пресветој Богородици, Њеној чудотворној икони Пећској*, Глас Светих равноапостола Ћирила и Методија - Загреб, Београд, 1992.
4. Аксић Сава, "Монархија или република", *Зборник радова Правног факултета у Нишу* год. LIV бр. 69, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2015, стр. 153-163.
5. Алимпић Душан Ђ., *Управне власти у старој српској царевини*, Издавачка књижарница "Напредак", Београд, 1921.
6. Андрић Миодраг М., "Геополитика изабраног народа", *Образ* бр. 1-2/1996, Србски Образ, Београд, 1996, стр. 96.
7. Арсенијевић-Баталака Лазар, *Историја српског устанка : књига I*, Просвета, Београд, 1988.
8. Арсенијевић-Баталака Лазар, *Историја српског устанка : књига II*, Просвета, Београд, 1988.
9. Арсенијевић Матеј, "Млада Србија", *Нове идеје* год. I бр. 1, Бели орлови, Београд, 1991, стр. 16-18.
10. Ацовић Драгомир М., "Српски монархизам", у: Суботић Драган, *Српски монархизам у прошлости и данас*, БИНА д.о.о., Београд, 1997, стр. V.
11. БН, "Фотије: Не одричемо се светиња на КиМ", IntRes: <https://tvk3.info/fotije-ne-odricemo-se-svetinja-na-kim/>, 2018, посећено 26.9. 2019. г.
12. Бабић Милан, "Монархија – спас за Српство", *Погледи* специјално издање бр. 4, Новинско издавачко предузеће "Погледи", Крагујевац, мај 1992, стр. 48-49.
13. Бакић Јово, "Политичке странке умерене и крајње деснице у Србији", *Нова српска политичка мисао* год. XI бр. 1-4, ИИЦ Нова српска политичка мисао, Београд, 2004, стр. 105-121.
14. Беговић Влајко, *Из историје средњовековне Босне*, Службени гласник, Београд, 2011.
15. Бећковић Матија, "Уједињење Срба око Круне?", *Српски погледи* год. II бр. 6, НИУП "Нови погледи", Крагујевац, 1. јануар-1. фебруар 2000, стр. 18-19.
16. Бећковић Матија, "Срби су краљевски народ", у: Средојевић Милорад (ур.), *Монархија : зборник текстова : Устав Краљевине, Хришћанска мисао, Универзитетски образовани православни богослови, Задужбина "Николај Велимировић и Јустин Поповић"*, Хиландарски фонд, Београд, 2002, стр. 25-31.

17. Бећковић Матија, "Зашто монархија", *Двери српске* бр.1-2/2004, Српски сабор Двери, Београд, Срећење 2004, стр.26-30.
18. Бећковић Матија, "Код Краља без Краља", *Православље* год.XXXVIII бр.903, Српска патријаршија, Београд, 1. новембар 2004, стр.14.
19. Биговић Радован, "Црква и демократија", IntRes: <http://teologija.net/crkva-i-demokratija/>, 2010, посећено 23.9. 2019. г.
20. Благојевић Мирко, "Неке друштвене функције ревитализованог православља у Србији и Русији", у: Јеротић Владета, Ивановић Мирослав (ур.), *Религија између истине и друштвене улоге*, Дерета, Београд, 2009, стр.175-191.
21. Богдановић Димитрије, "Православна духовност у искушењима нашег доба", *Градина* год.XXVI бр.10-11-12, Издавачко предузеће "Градина", Ниш, 1991, стр.33-43.
22. Богдановић Димитрије, "Политичка философија средњовековне Србије", *Градац* год.20 бр.110, Дом културе Чачак, Чачак, 1993, стр.84-95.
23. Бојовић Бошко И., *Краљевство и светост : политичка философија средњовековне Србије*, Службени гласник, Београд, 1999.
24. Бојовић Бошко И., *Византија – Балкан - Европа*, Службени лист СРЈ, Београд, 2014.
25. Борозан Игор, "Произвођење традиције: Хиландар и српски монарси крајем 19. века", у: Фотић Александар, Ракић Зоран (ур.), *Осма казивања о Светој Гори*, Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Задужбина Светог манастира Хиландара, Београд, 2013, стр.255-305.
26. Буловић Иринеј, "Црква и политика", *Градац* год.20 бр.110, Дом културе Чачак, Чачак, 1993, стр.6-7.
27. *Велики требник*, Епархија рашко-призренска, Призрен, 1993.
28. Велимировић Николај, "Национализам Светога Саве", *Српска народна обнова* бр. 15/16, Општински одбор Српске народне обнове Бијело Поље, Бијело Поље, април 1995, стр.16.
29. Велимировић Николај, "Србска теодулија", *Образ* бр.1-2/1996, Србски Образ, Београд, 1996, стр.3-7.
30. Велимировић Николај, "Србско богољубље и родољубље", *Образ* бр.3-4/1996, Србски Образ, Београд, 1996, стр.4-7.
31. Велимировић Николај, "Вожд Карађорђе – Православни витез", *Православни мисионар* год.XLI бр.3/1998. св.241, Српска православна црква, Београд, 1998, стр.32-34.
32. Велимировић Николај, "Беседа о Краљу Мученику", *Српске органске студије* год.I бр.2/1999 св.1, Преображај о.д., Београд, 1999, стр.85-92.
33. Велимировић Николај, *Кроз тамнички прозор*, Евро, Невен, Београд, 2000.
34. Велимировић Николај, "Три највеће вредности српског народа", у: Сredoјевић Милорад (ур.), *Монархија : зборник текстова : Устав Краљевине*, Хришћанска

- мисао, Универзитетски образовани православни богослови, Задужбина "Николај Велимировић и Јустин Поповић", Хиландарски фонд, Београд, 2002, стр.7-8.
35. Велмар-Јанковић Владимир, "Поглед с Калемегдана", у: Ђорђевић Мирко (ур.), *Српска конзервативна мисао*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2003, стр.103-115.
36. Вићентић Бојан, "Црква и политика", *Нова искра* год.Х бр.69, Иван Стојановић, Београд, 2002, стр.12.
37. Вићентић Бојан, "Српски средњи век", *Двери српске* бр.1-2/2004, Српски сабор Двери, Београд, Срећење 2004, стр.52-53.
38. "Владика Григорије: Судбина Косова је у рукама Американаца, говорио ми је патријарх Павле", IntRes: <http://www.nspm.rs/hronika/vladika-grigorije-sudbina-kosova-je-u-rukama-amerikanaca-govorio-mi-je-patrijarh-pavle.html>, 2019, посећено 28.11.2019.г.
39. Влаховић Станиша Р., "Монархија и народ", *Српске органске студије* год.І бр.2/1999 св.1, Преображај о.д., Београд, 1999, стр. 115.
40. Војводић Драган, "'Обавијен земаљском сликом' о представама византијских и српских средњовековних владара у проскинези", *Црквене студије* год.ІV бр.4, Центар за црквене студије, Ниш, 2007, стр.379-401.
41. Војводић Драган, Поповић Даница (ур.), *Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, Српски комитет за византологију, ЈП Службени гласник, Византолошки институт САНУ, Београд, 2016.
42. Војиновић Мирослав, "Веродостојност виђења Св. цара Константина Великог", у: Озимих Небојша (ур.), *Војсковођа, цар, светац : избор текстова о лику Константина Великог*, Просвета - Ниш, Ниш, 2002, стр.137-138.
43. Војчунас Михаило, "Србија се брани круном", *Српски завет* бр.4(1/2001), Српска светосавска странка, Београд, Савиндан 2001, стр.2-3,6.
44. Вуковић Сава, *Српски јерарси : од деветог до двадесетог века*, Евро, Унирекс, Каленић, Београд-Подгорица-Крагујевац, 1996.
45. Вукосављевић Сретен, "Племенски и сељачки менталитет", у: Јовановић Бојан (ур.), *Карактерологија Срба*, Научна књига, Београд, 1992, стр.147-162.
46. Вучковић Бранко, "Круна и олтар", *Српство* год.ІІІ бр.13, ФСНБ, Шерервил, фебруар 2000, стр.13.
47. Гавриловић Дарко, *Мит о непријатељу : антисемитизам Димитрија Љотића*, Службени гласник, Београд, 2018.
48. Гавриловић Жарко, *Крсташки рат против српског народа*, Жарко Гавриловић, Београд, 1992.
49. Гајић Добрица, "Монархистички погледи владике Николаја Велимировића", *Нова српска политичка мисао* год.ХІ бр.1-4, ИИЦ Нова српска политичка мисао, Београд, 2004, стр.275-281.
50. Гарашанин Илија, *Начертаније*, Стхос, Београд, 2016.

51. Гроздић Борислав Д., "О хришћанском схватању политичког убиства у српским средњовековним списима", *Јустин* бр.2006/1, Удружење студената "Свети Јустин Философ", Центар за политичке студије, Београд, 2006, стр.46-50.
52. Грујић Радослав М., *Православна српска црква*, Светлост, Каленић, Крагујевац, 1989.
53. Губеринић Радомир П., *Кнез Никола Васојевић*, Ступови, Андријевица, 1997.
54. Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских*, Српска књижевна задруга, Београд, 1935.
55. "Даће Бог са Србија поново постане Краљевина! Патријарх Иринеј открио је своје жеље Карађорђевићима", IntRes: <https://www.espreso.rs/vesti/politika/480971/dace-bog-da-srbija-ponovo-postane-kraljevina-patrijarh-irinej-otkrio-je-svoje-zelje-karadjordjevicima-video>, 2013, посећено 15.12. 2019. г.
56. Дворниковић Владимир, "Немањићи стари и слутња катастрофе", у: Јовановић Бојан (ур.), *Карактерологија Срба*, Научна књига, Београд, 1992, стр.163-204.
57. Дечанац Сава, *Владалац и народ : кринисање и миропомазање владоца : дужности његове и народне*, Центар за истраживање православног монархизма, Београд, 2018.
58. Димитријевић Владимир Р., "Подвиг цара-мученика Николаја II – сведочење Христа", *Монархија* специјално издање, Српска народна обнова Котор, "Православна књижара" Богословског факултета СПЦ, Котор, 1993, стр.1-3.
59. Димитријевић Владимир Р., "Православна монархија и апокалипса", *Монархија* год.III бр.15, ООСНО - Котор, Котор, Васкрс 1995, стр.12-13.
60. Димитријевић Владимир Р., "Православни монархизам данас", *Образ* бр.2/1995, Србски Образ, Београд, новембар 1995, стр.8.
61. Димитријевић Владимир Р., "Са вером у Бога, за Краља и Отаџбину", *Двери српске* бр.28, Српски сабор Двери, Београд, 30. децембар 2005, стр.6-23.
62. Димитријевић Игор, "Катихетика Димитрија В. Љотића", *Српске органске студије* год.IV бр.2/2002 св.3, Д.О.О. "Задруга", Београд, 2002, стр.509-511.
63. Димовић Петар М., "Адио монархију", *Велика Србија* год.III бр.12, Војвода др Војислав Шешељ, Београд, фебруар 1992, стр.24-27.
64. Динић Ратко, "Кукавичије јаје", *Монархија* год.III бр.15, ООСНО - Котор, Котор, Васкрс 1995, стр.26.
65. Драгаш Бранко, "Нема економског опоравка без моралног уздизања", *Ново видело* бр.19, Арт принт, Београд, април 2004, стр.20-27.
66. Драшковић Слободан М., "Српска демократија", *Култура полиса* год.III бр.4-5, Удружење за политичке науке Србије – Огранак у Новом Саду, Stylos издаваштво, Нови Сад, 2006, стр.561-570.
67. *Душанов законик*, Етхос, Београд, 2002.
68. Ђаковац Александар, "Црква, држава и политика", у: Јабланов Максимовић Јелена, Крстић Андријана (ур.), *Црква у плуралистичком друштву : зборник радова*,

- Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2009, стр.9-17.
69. Ђорђевић Мирко, "Српска органицистичка мисао – извори и значења", у: Ђорђевић Мирко (ур.), *Српска конзервативна мисао*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2003.
 70. Ђорђевић Мирослав, *Политичка историја Србије XIX и XX века I (1804-1813)*, Просвета, Београд, 1956.
 71. Ђорђевић Радомир Д., "Српско православље – особености међу православљем", *Градина* год. XXVI бр.10-11-12, Издавачко предузеће "Градина", Ниш, 1991, стр.235-241.
 72. Ђорђевић Радомир Ч., "Религија, црква, држава – философски приступ", у: Јеротић Владета, Ивановић Мирослав (ур.), *Религија између истине и друштвене улоге*, Дерета, Београд, 2009, стр.239.
 73. Ђорђевић Станоје, Анђус Дејан, "Оснивачка скупштина Српске радикалне странке", *Велика Србија* год. II бр.9, Издавачко предузеће "Савест", Београд, мај 1991, стр.2-5.
 74. Ђујић Момчило Р., "Говор војводе Момчила Ђујића одржан у Лестеру, Енглеска, на прослави 300 година сеобе Срба, 2.9.1990. године", *Велика Србија* год. II бр.9, Издавачко предузеће "Савест", Београд, мај 1991, стр.27-29.
 75. Ђујић Момчило Р., "О монархији", IntRes: <https://www.czipm.org/djujic-monarhija.html>, 1998, посећено 23.9. 2019. г.
 76. Ђујић Момчило Р., "Шешел је моје разочарање", *Глас јавности* специјално издање бр.3, Н.И.П. Глас јавности, Београд, 24. септембар 1999, стр.45,47.
 77. Ђурђев Александар, *Успон нације – повратак државе : манифест српског конзервативизма 21. века*, Поредак, Београд, 2019.
 78. Ђурић Живојин, "Православна религија у Србији и савремена неолиберална економска политика", *Политикологија религије* год. I бр.1(2007), Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2007, стр.85-96.
 79. Ђурић Коста, *Црква и држава : поводом питања о одвајању цркве и државе*, Штампарија Св. Сава, Београд, 1923.
 80. Живковић Драгољуб, "Аристотелова рецепција монархије", *Српске органске студије* год. I бр.2/1999 св.1, Преображај о.д., Београд, 1999, стр.5-12.
 81. Живковић Ивица, "Ухваћен у таму рационализма", у: Озимић Небојша (ур.), *Војсковођа, цар, светац : избор текстова о лику Константина Великог*, Просвета - Ниш, Ниш, 2002, стр.169.
 82. *За велику Краљевину Југославију*, Четничко удружење у Београду, Београд, недатирано.
 83. "За цркву Србија је монархија", IntRes: <http://www.pressonline.rs/info/politika/97642/za-crkvu-srbija-je-monarhija.html>, 2010, посећено 30.10. 2019. г.

84. *Зборник закона и уредаба – пречишћено и систематски уређено издање I. књига: Устав, органски закони и општи административни закони*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1913.
85. Зечевић Милош Л. (ур.), *Краљевске речи : збирка говора краља Петра I*, Штампарија "Скерлић", Београд, 1924.
86. Идризовић Ненад, "Значај светог краља Милутина", *Равногорска реч* год.XVII бр.119-120, Удружење бораца Краљевске југословенске војске "Дража Михаиловић" за Француску, Флери Мерожис, октобар-децембар 2003, стр.5,20,23.
87. Илић Вељко, "Парламент или монархија", *Траг истине* бр.1, Траг истине д.о., Бања Лука, јануар 1998, стр.43-44.
88. Илић Ненад, "Видели смо и видећемо", IntRes: <https://www.czipm.org/videli-videcem.html>, 2018, посећено 13.9. 2019. г.
89. Илић Тихомир, *Духовни бисер – верске и моралне истине*, Црква Светог Великомученика и Победоносца Георгија-Чукарица, Београд, 1989.
90. Ј.Ђ., "Славио славу са Карађорђевићима", IntRes: <http://admin.alo.rs/vesti/drustvo/patrijarh-zelimo-da-srbija-bude-kraljevina-bog-na-nebu-kralj-na-zemlji/201520/vest>, 2018, посећено 13.9. 2019. г.
91. Јанић Ђорђе Ј., "Држава са Божијим благословом", *Двери српске* бр.28, Српски сабор Двери, Београд, 30. децембар 2005, стр.48-59.
92. Јанић Хаџи Ђорђе Ј., *Политика као теодулија : политичка мисао Владике Николаја*, Хришћанска мисао, Универзитетски образовани православни богослови, Задужбина "Николај Велимировић и Јустин Поповић", Хиландарски фонд, Београд, 2009.
93. Јанић Хаџи Ђорђе Ј., *Са надом чекајући*, Хаџи Ђорђе Ј. Јанић, Ненад Р. Рочкомановић, Београд, 2012.
94. Јанковић Живорад, "Топови за Карађорђеове устанике", *Православље* год.XXXVIII бр.903, Српска патријаршија, Београд, 1. новембар 2004, стр.38-39.
95. Јевтић Атанасије, "Домострој и домаћинство код Срба", *Православни пут* год.X-XII бр.18, Светосавска омладинска заједница при храму Светог Ахилија у Ариљу, Ариље, октобар-децембар 2002, стр.19.
96. Јевтић Мирољуб, "Политичке институције не могу да се одвоје од вере", *Збиља* год.XIII бр.91-92, Rivel Co, Београд, јануар-фебруар 2002, стр.26-27.
97. Јевтић Мирољуб, *Политикологија религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009.
98. Јевтић Мирољуб, *Религија – изазов политичкој науци*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2010.
99. Јевтић Мирољуб, *Политички односи и религија*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2011.
100. Јевтић Мирољуб, *Проблеми политикологије религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2012.

101. Јевтић Миролjub, *Искушења политикологије религије*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2014.
102. Јевтић Миролjub, *Његош и ислам*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2015.
103. Јевремовић Петар, *Тело, фантазам, симбол*, Службени гласник, Београд, 2012.
104. Јовановић Ненад М., "Шта је православни монархизам?", *Равногорска реч* год.XVI бр.107, Удружења бораца Краљевске југословенске војске "Дража Михаиловић" за Француску, Флери Мерожис, април-јун 2002, стр.4,22.
105. Јовановић Ненад М., "Др Слободан М. Драшковић и његова мисао", *Српска борба* год.LVII бр.1598, Српски културни клуб "Свети Сава", Чикаго, новембар-децембар 2003, стр.4-9.
106. Јовановић Ненад М., "Архијерејски благослов за грб братства Батуран", IntRes: <https://www.czipm.org/amfilohije04.html>, 2005, посећено 23.10. 2019. г.
107. Јовановић Ненад М., "Цртице о православној монархији – богомблагословени поредак овде и сада", *Српска застава* год.XXXIV бр.60(120), Мирослав Панић, Честерфилд, април-јун 2009, стр.14-15.
108. Јовановић Ненад М., *Грбови, заставе и химне у историји Србије*, Светигора, Београд-Цетиње, 2010.
109. Јовановић Ненад М., "Светоандрејевска нада", *Православни мисионар* бр.5/2010, Информативно-издавачка установа Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве, Београд, 2010, стр.58-59.
110. Јовановић Ненад М., "Добродошао Господару", IntRes: <https://www.czipm.org/gospodaru.html>, 2013, посећено 23.9. 2019. г.
111. Јовановић Хаци Ненад М., "Предговор", у: Митић Бојан М., *Српска црква у југословенској Краљевини*, Центар за истраживање православног монархизма, Београд, 2018, стр.5-9.
112. Јовановић Хаци Ненад М., *Државна хералдика у служби формирања нових идентитета*, Поредак, Београд, 2019.
113. Јовановић Платон, *Српско православље и нација*, Друштво Нова искра, Београд, 2010.
114. Јовановић С., "Црква и монархија", *Нова искра* год.XII бр.74, Иван Стојановић, Београд, децембар 2003, стр.4-5.
115. Јовановић Слободан, *О држави : основи једне правне теорије*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1922.
116. Јовановић Слободан, "Српски национални карактер", у: Јовановић Бојан (ур.), *Карактерологија Срба*, Научна књига, Београд, 1992, стр.229-242.
117. Јовановић Чедомир, "Студентски политички клуб", *Траг истине* бр.1, Траг истине д.о., Бања Лука, јануар 1998, стр.46.

118. Јовић Мирко, "Ми смо државотворци", *Нове идеје* год.І бр.1, Бели орлови, Београд, децембар 1991, стр.66-68.
119. Калајић Драгош, "Краљеви долазе!", *Дуга* бр.433, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 28. септембар – 12. октобар 1990, стр.42-47.
120. Калајић Драгош, "Нова аристократија на видику", *Погледи* специјал бр.1, Новинско-издавачко предузеће "Погледи", Крагујевац, 1991, стр.22-26.
121. Карађорђевић Андреј, "Говор принца Андрије Карађорђевића Србима – новембра 1984.г. у Аустралији", *Слобода или смрт* год.LVIII бр.250, Земаљска управа Удружења бораца Краљевске југословенске војске "Дража Михаиловић" за Велику Британију, Честерфилд, Митровдан 2006, стр.4.
122. Карађорђевић Андреј, "Њ.К.В. принц Андреј Карађорђевић – Кум манастира Нове Грачанице", *Слобода или смрт* год.LXIII бр.259, Земаљска управа Удружења бораца Краљевске југословенске војске "Дража Михаиловић" за Велику Британију, Честерфилд, пролеће 2010, стр.6.
123. Карађорђевић Александар, "Вратићу Србију Европи!", *Српска реч* бр.50, Српски покрет обнове, Београд, 6. јул 1992, стр.20-21.
124. Карађорђевић Александар, "Убиство краља", у: Делорм Филип, *Краљеубиства*, Службени гласник, Београд, 2011, стр.7-9.
125. Карађорђевић Александар Павлов, *Свим Србима свуда*, Цивилни кабинет Њ.К.В. Кнеза Александра, Париз, 2001.
126. Карађорђевић Александар Павлов, *Помоз' Бог Србију*, Цивилни кабинет Њ.К.В. Кнеза Александра, Париз, 2001.
127. Карађорђевић Александар Павлов, *Сви под заставу*, Цивилни кабинет Њ.К.В. Кнеза Александра, Београд, 2002.
128. Карапанџић Боривоје М., "Сећање на Димитрија Љотића", *Национална култура* год.IV бр.4, Слободна књига, Београд, 1998, стр.6-9.
129. Карацић Вук, *Тајна историја Милошеве Србије*, Лагуна, Београд, 2017.
130. Карић Владимир, "Народни дух и осећање", у: Јовановић Бојан (ур.), *Карактерологија Срба*, Научна књига, Београд, 1992, стр.23-32.
131. Кашић Душан Љ., "Прота тумач схватања својих сабораца", *Православље* год.XXXVIII бр.891, Српска патријаршија, Београд, 1. мај 2004, стр.20-21.
132. Керчуљ Томица (прир.), "Момир Николић и критика демократије", *Српске органске студије* год.V бр.3/2003 св.2, Д.О.О. "Задруга", Београд, 2003, стр.285.
133. Колашинац Леко, "Монархизам, аристократија и богомољство", *Образ* бр.3-4/1996, Србски Образ, Београд, 1996, стр.38-41.
134. Константин Философ, *Живот Стефана Лазаревића деспота српског*, Издавачки фонд Српске Православне Цркве, Београд, 2009.
135. Костић Лазо М., *Правни институти у Његошевим песмама*, Добрица књига, Србиње – Нови Сад, 2000.

136. Костић Мирослав К., *Три хиљаде дана борбе за монархију*, Свесрпски савез, Београд, 2000.
137. Коштуница Војислав, "Српски народ на раскршћу", *Образ* бр.3-4/1996, Србски Образ, Београд, 1996, стр.10-11.
138. Крстић Василије Ђ., *Историчар у времену преломних и судбинских одлука*, Прометеј, Нови Сад, 2011.
139. Крстић Данило, "О православној монархији", *Градац* год.20 бр.110, Дом културе Чачак, Чачак, 1993, стр.9-10.
140. Крстић Данило, "О монархији Србије и њеном србијанству", у: Сredoјевић Милорад (ур.), *Монархија : зборник текстова : Устав Краљевине*, Хришћанска мисао, Универзитетски образовани православни богослови, Задужбина "Николај Велимировић и Јустин Поповић", Хиландарски фонд, Београд, 2002, стр.15-23.
141. Крстић Данило, "Свети Родоначелник", *Православље* год.39 бр.940, Информативно-издавачка установа Српске православне цркве, Београд, 15. мај 2006, стр.14.
142. Крстић Данило, "За Русију христоносну", *Православље* год.39 бр.940, Информативно-издавачка установа Српске православне цркве, Београд, 15. мај 2006, стр.15-16.
143. Крстић Данило, "Православни и Нови светски поредак", *Православље* год.39 бр.940, Информативно-издавачка установа Српске православне цркве, Београд, 15. мај 2006, стр.18-19.
144. Крстић Милош, "Монархија као нужност", *Нова искра* год.ХII бр.76, Иван Стојановић, Београд, октобар 2004, стр.5.
145. Крстић Небојша М., *Политика и образ*, Издавачки дом Образ, Београд, 1993.
146. Крстић Небојша М., "Образ и Отачаство", *Погледи* год.ХIII бр.149, Новинско – издавачко предузеће "Погледи", Крагујевац, 11.-25. март 1994, стр.38-39.
147. Крстић Небојша М., "Безнађе партијашења", *Образ* бр.1/1995, Србски Образ, Београд, 1995, стр.15-17.
148. Крстић Небојша М., "Млада Србија на политичком раскршћу", *Образ* бр.1-2/1996, Србски Образ, Београд, 1996, стр.12-14.
149. Крстић Небојша М., "Србска патриотска одговорност", *Бели орао* бр.6, Српска светосавска странка, Београд, октобар 1998, стр.13.
150. Крстић Небојша М., "За србску Србију", *Бели орао* бр.7, Српска светосавска странка, Београд, децембар 1998, стр.8-9.
151. Крстић Небојша М., *Победити или нестати*, Ривел Ко, Београд, 2002.
152. Куљић Тодор, "Монументализација српске монархије: о сувременим дебатама око рестаурације монархије у Србији", *Часопис за сувремену повјест* год.37 бр.2, Хрватски институт за повјест, Загреб, 2005, стр.355-370.

153. Лазих Милорад, "Политичка философија и њена естетизација у Доментијановим житијима", *Градац* год.20 бр.110, Дом културе Чачак, Чачак, 1993, стр. 96-116.
154. Лазовић Данило, "За хајдучко васпитање!!!", *Двери српске* бр.1-2/2004, Српски сабор Двери, Београд, Сретење 2004, стр.31-34.
155. Лопандић Душко, *Династије које су владале Европом*, Мали Немо, Панчево, 2008.
156. Љотић Димитрије В., "Ми смо за Краља", *Образ* бр.1/1995, Србски Образ, Београд, стр.7-8.
157. Љотић Димитрије В., *Сабрана дела : 1934-1940 : књига 6*, Задруга, Београд, 2001.
158. Љушић Радош, "Обреновићи", *Даница: српски народни илустровани календар за годину 1996*. год.ІІІ, Вукова задужбина, Београд, 1996, стр.128-135.
159. Љушић Радош, *Кнежевина Србија 1830-1839*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004.
160. Љушић Радош, *Династија Карађорђевић и утемељење модерне Србије*, Недељник, Београд, 2018.
161. Максим Исповедник, *Изабрана дела*, Епархија рашко-призренска, Призрен, 1997.
162. Максимовић Владимир, "Носталгија за српским главаром", *Траг истине* бр.1, Траг истине д.о., Бања Лука, јануар 1998, стр.45.
163. Максиф Вукашин, *Идеологија Љотићевог Збора и њени савремени појавни облици*, Креативна радионица Балкан, Београд, 2019.
164. Маринковић Радмила, "Поговор", у: Маринковић Радмила (ур.), *Писах и потписах : аутобиографске изјаве средњег века*, Нолит, Београд, 1996, стр.245.
165. Мариновић Н.Ј., "С вером у Бога на челу народа и војске!", *Православље* год.ХХХVIII бр.901, Српска патријаршија, Београд, 1. октобар 2004, стр.38-39.
166. Марјановић-Душанић Смиља, *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од XIII до XV века*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1994.
167. Марјановић-Душанић Смиља, *Владарска идеологија Немањића*, Српска књижевна задруга, Свети архијерејски синод Српске Православне Цркве, Издавачко предузеће Сlio, Београд, 1997.
168. Марјановић-Душанић Смиља, *Свети краљ : култ Стефана Дечанског*, Балканолошки институт САНУ, ИП Клио, Београд, 2007.
169. Марјановић-Душанић Смиља, Војводић Драган, "Образац царства - идеја и слика власти у Србији (1299-1371)", у: Војводић Драган, Поповић Даница (ур.), *Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, Српски комитет за византологију, ЈП Службени гласник, Византолошки институт САНУ, Београд, 2016, стр.299-315.

170. Марковић Биљана, "Предговор", у: *Душанов законик*, Српска књижевна задруга, Београд, 1986, стр.23.
171. Марковић Бора, "Монархизам у Краљевини Југосавији од 1921. и 1931. године", *Српске органске студије* год.І бр.2/1999 св.1, Преображај о.д., Београд, 1999, стр.65-82.
172. Марковић Иван А., "Победа над смрћу Отачества – Оглед о православном монархизму", *Бели орао* бр.3/4, Српска светосавска странка, Београд, март 1999, стр.21-22.
173. Марковић Марко С., *Православље и нови светски поредак*, Србски Образ, Београд, 1995.
174. Марковић Марко С., *Истина о француској револуцији*, Србски Образ, Београд, 1995.
175. Марковић Слободан Г., "Клерикализам у Србији: мит или стварност?", *Нова српска политичка мисао - Анализе* год.1 бр.4, ИИЦ Нова српска политичка мисао, Београд, 2005, стр.15-27.
176. Маркуш Јован, "Од мора до гора, васкрсавао је олтар до олтара!", IntRes: http://www.spc.rs/sr/od_mora_do_gora_vaskrsavao_je_oltar_do_oltara, 2016, посећено 23.9.2019. г.
177. Матковић Ђуро, "Православна суштина Монархије", *Погледи* бр.144, Новинско издавачко предузеће "Погледи", Крагујевац, 17.-31. децембар 1993, стр.6.
178. Милеуснић Слободан Г., "Свети Бранковићи", *Српски Сион* год.IV(XIX) бр.5/1995, Српска православна епархија сремска, Сремска Митровица – Сремски Карловци, 1995, стр.79-82.
179. Милин Лазар, *Научно оправдање религије (Апологетика) : књига 2*, Православље, Београд, 1977.
180. Милићевић Вукашин, "Црква и монархија", у: Јабланов Максимовић Јелена, Крстић Андријана (ур.), *Црква у плуралистичком друштву : зборник радова*, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2009, стр.23-28.
181. Милосављевић Борис З., "Народ, држава и нација – Анализа основних појмова наше савремене политичке терминологије", *Образ* бр.1-2/1996, Србски Образ, Београд, 1996, стр.90-92.
182. Милосављевић Иван М., "Краљевина Србија", *Српска застава* год.XXIX бр.42(120), Мирослав Панић, Честерфилд, април-јун 2004, стр.12.
183. Милошевић Зоран, *Црква и политика*, Институт за политичке студије, Београд, 2002.
184. Мисироли Марио, "Монархија и Фашизам", *Нова Европа* књ.XIX бр.5, Нова Европа, Загреб, 11. март 1929, стр.141-145.
185. Митић Бојан, "Теодулска монархија и како је васпоставити", *Ново Видело* бр. 21, Арт принт, Београд; новембар 2004, стр.43-46.

186. Митић Бојан М., *Српска црква у југословенској Краљевини*, Центар за истраживање православног монархизма, Београд, 2018.
187. Митриновић Чедомил, Брашић Милош Н., *Југословенске народне скупштине и сабори*, Народна скупштина Краљевине Југославије, Београд, 1937.
188. Михајловић Михиз Борислав, "По милости Божијој и вољи народа", *Интервју* бр.280, Политика, Београд, 6. март 1992, стр.13.
189. Мишулић Митрофан Хиландарац, "Домаћинство и саборност", *Образ* бр.1/1995, Србски Образ, Београд, 1995, стр.17.
190. Мишулић Митрофан Хиландарац, *Оставиштина за будућност*, издање пријатеља, Београд, 2009.
191. "Монархија за решење политичке кризе у Отаџбини", *Српство* год.ІІІ бр.10, Фронт српских националних бораца, Шерервил, септембар 1999, стр.8.
192. Мрђеновић Немања С., "Предговор српском издању", у: Солоњевич Иван Л., *Народна монархија*, Центар за изучавање Традиције-Укронија, Центар за истраживање православног монархизма, Београд, 2014, стр.5-9.
193. Мрђеновић Немања С., "Извори ауторитета хијерархије у православном монархизму", IntRes: <https://www.czipm.org/autoritet-hijerarhije.html>, 2014, посећено 23.9.2019. г.
194. Мрђеновић Немања С., *Збориште : изабрани чланци и студије*, Центар за истраживање православног монархизма, Београд, 2017.
195. Н.Ј., "Краљ Александар је ушао у радост Господа свога", *Каленић* год.ХІХ бр.5-6/1997, Српска православна епархија шумадијска, Крагујевац, 1997, стр.17-18.
196. Најдановић Димитрије, *Философија историје Имануела Хермана Фихтеа и други списи из философије, богословља и књижевности*, Јасен, Фонд истине о Србима, Београд, 2001.
197. Настасијевић Славомир, *Стефан Душан*, Народна књига, Београд, 1981.
198. "Наши сарадници одликовани високим краљевским одликовањима", IntRes: <https://www.czipm.org/intare.html>, 2019, посећено 25.10.2019.
199. Ненадовић Матеја, *Мемоари*, Политика, Народна књига, Београд, 2005.
200. Николић Момир, *Грађанинов врт : политичко-социолошки есеји*, Друштво Нова Искра, Београд, 2009. *Нова српска политичка мисао* год.ХІ бр.1-4, ИИЦ Нова српска политичка мисао, Београд, 2004.
201. Николић Павле и др. (ур.), *Без краља не ваља*, Српска либерална странка, Београд, 2006.
202. Николић Павле, "Демократија и монархија", у: Тркуља Јовица (ур.), *О демократији : зборник радова*, Службени гласник, Београд, 2005, стр.106.
203. Николић Хаџи Братислав, "Противприродни карактер новог светског поретка", *Збиља* год.ХІІІ бр.91-92, Rivel Co, Београд, јануар-фебруар 2003, стр.7.

204. Никчевић Славко, "За државу са Божијим благословом", *Српска народна обнова* бр.20/21, Општински одбор Српске народне обнове Бијело Поље, Бијело Поље, децембар 1995, стр.37-40.
205. Нова С, "Утисак недеље: Владика Григорије, Вељко Лалић, Вукашин Милићевић", IntRes: <https://www.youtube.com/watch?v=Czw3J3-Xoyk>, 2019, посећено 28.11.2019.г.
206. Новаковић Стојан, *Васкрс државе српске*, Просвета, Београд, 1954.
207. Озимић Небојша, "Константин Велики у врквеним историјама Евсевија из Цезареје и Сократа Схоластика", у: Озимић Небојша (ур.), *Војсковођа, цар, светац : избор текстова о лику Константина Великог*, Просвета - Ниш, Ниш, 2002, стр.191.
208. Острогорски Георгије, *Историја Византије*, Народна књига, Београд, 1998.
209. Острогорски Георгије, "Историја Византије", у: Озимић Небојша (ур.), *Војсковођа, цар, светац : избор текстова о лику Константина Великог*, Просвета - Ниш, Ниш, 2002, стр.109.
210. П.И.С., "'Монарси' против домаћина", *Нова искра* год.II, бр.6, Иван Стојановић, Београд, мај 1994, стр.10.
211. Павловић Драгољуб, "О нашој књижевности феудалног доба", у: Павловић Драгољуб, Маринковић Радмила (ур.), *Из наше књижевности феудалног доба*, Просвета, Београд, 1975, стр.5-14.
212. Павловић Марко, "Обнова Душановог царства", *Погледи* специјал бр.1, Новинско-издавачко предузеће "Погледи", Крагујевац, 31. јануар 1991, стр.12-20.
213. Паић Гордана, "Српска православна црква и криза", *Градина* год.XXVI бр.10-11-12, Издавачко предузеће "Градина", Ниш, 1991, стр.156-174.
214. Пајкић Небојша, "О симболичном краљу и краљу као символу", *Траг истине* бр.1, Траг истине д.о., Бања Лука, јануар 1998, стр.50-51.
215. Пајовић Миливоје, *Владари српских земаља*, Граматик, Београд, 2004.
216. Палавестра Предраг, "Последња непотрошена српска тековина", *Интервју* бр.280, Политика, Београд, 1992, стр.14.
217. Парошки Милан, *Хроника за Уједуњено Српско Краљевство*, ауторско издање, Нови Сад, 1993.
218. Пауновић Светомир Р., "Данашњи свет и људи у њему", *Образ* бр.1/1995, Србски Образ, Београд, стр.27-29.
219. Пено Здравко М., *О монархији*, Πериστέρι, Београд-Θεσσαλονίκη, 1994.
220. Пено Здравко М., "Богословље монархије", *Двери српске* бр.28, Српски сабор Двери, Београд, 30. децембар 2005, стр.62-69.
221. Перић Димшо, "Црква и држава", у: Живковић Гордана (ур.), *Човек и црква у вртлогу кризе : шта нам нуди православље данас*, Градина, Ниш, 1993, стр.99-110.
222. Перић Живојин М., "Уставни владалац", *Српске органске студије* год.I бр.2/1999 св.1, Преображај о.д., Београд, 1999, стр.97-103.

223. Петровић Александар, "Религија атеизма", *ЛИМЕСплус бр.2/3-2006*, Nesperia, Београд, 2006, стр.131-132.
224. Петровић Миодраг, "Положај и права византијског цара у Цркви", *Теолошки погледи* год.IV бр.4., Архиепископија београдско-карловачка, Београд, 1971, стр. 307-315.
225. Петровић Његош Петар II, *Мање Пјесме Владике Црногорскога Петра Пога Петровића Његоша*, Српска књижевна задруга, Београд, 1911.
226. Пилиповић Радован, "Рах Romana, Рах Christiana et Carmen Saeculare", *Јустин* бр.2005/1, Удружење студената "Свети Јустин Философ", Београд, 2005, стр.32-33.
227. Плескоњић Војислав, "Круна или метафизика знамења", *Траг истине* бр.1, Траг истине д.о., Бања Лука, јануар 1998, стр.53-57.
228. Познановић Жељко И., "Геополитика Светог Саве", *Национална култура* год.IV бр.4, Слободна књига, Београд, 1998, стр.13,15.
229. Познановић Жељко И., *Српска идеја*, Слободна књига, Београд, 1999.
230. Пољакровић Срђан, "И даље даље од православне монархије", *Збиља* год.XII бр.78-79-80, Rivel Co, Београд, март-април 2002, стр.8.
231. Поповић Јустин, *Животопис Св. Деспота Стефана Високог и Св. Евгеније – царице Милице*, Манастир Ћелије, Београд, 1975.
232. Поповић Јустин, *Светосавље као философија живота*, Глас Цркве, Ваљево, 1993.
233. Поповић Јустин, "Црква и држава", *Градац* год.20 бр.110, Дом културе Чачак, Чачак, 1993, стр.11-13.
234. Поповић Јустин, "О односу Цркве према властима", *Православље* год.XXXVIII бр.905, Српска патријаршија, Београд, 1. децембар 2004, стр.27.
235. Поповић Јустин, "Светосавско свештенство и политичке партије", IntRes: <https://svetosavlje.org/svetosavsko-svestenstvo-i-politicke-partije/> 2012, посећено 13.9. 2019. г.
236. Поповић Јустин, "Житије Светог и равноапостолног оца нашег Фотија Великог, патријарха Цариградског, исповедника", IntRes: <https://svetosavlje.org/zitija-svetih-3/7/?pismo=cir>, 2016, посећено 26.9. 2019. г.
237. Поповић Никола, "Религија цара Константина", у: Озимих Небојша (ур.), *Војсковођа, цар, светац : избор текстова о лику Константина Великог*, Просвета - Ниш, Ниш, 2002, стр.128-129.
238. Поповић Радомир В., *Историјске књиге Старог Завета*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд, 1985.
239. "Приступ Господару вечности", *Каленић* год.XIX бр.5-6/1997, Српска православна епархија шумадијска, Крагујевац, 2004, стр.21.

240. Р.В., "Позив митрополита Амфилохија на троструку обнову Црне Горе", IntRes:http://www.spc.rs/sr/poziv_mitropolita_amfilohija_na_trostruku_obnovu_crne_gore, 2012, посећено 23.9. 2019. г.
241. Радица Богдан, *Агонија Европе*, Центар за изучавање традиције Укронија, Београд, 2003.
242. Радовић Амфилохије, *Цетињски источник*, Октоих, Београд, 2002.
243. Радовић Амфилохије, "Свети Петар Цетињски и Карађорђе", *Двери српске* бр.1-2/2004, Српски сабор Двери, Београд, Сретење 2004, стр.23-25.
244. Радовић Амфилохије, "Искушења лаичког 'клерикализма'", *ЛИМЕСплус* бр.1-2007, Hesperia, Београд, 2007, стр.162.
245. Радојчић Никола, *Теодосијеви погледи на друштвено и државно уређење Србије*, Znanstveno društvo v Ljubljani, Љубљана, 1931.
246. Радојчић Никола, *Српски државни сабори у средњем веку*, Задужбина Милана Кујунџића, Београд, 1940.
247. Радојчић Никола, *Обред крунисања босанског краља Твртка I*, Научна књига, Београд, 1948.
248. Радосављевић Сузана, "Човек коме се Наполеон дивио", *Погледи* специјал бр.1, Новинско-издавачко предузеће "Погледи", Крагујевац, 31. јануар 1991, стр.45-46.
249. Радошевић Нинослава, "Константин Велики у византијским царским говорима" у: Озимих Небојша (ур.), *Војсковођа, цар, светац : избор текстова о лику Константина Великог*, Просвета - Ниш, Ниш, 2002, стр.142.
250. Радун Бранко, "Црква између Сциле и Харибде", *Нова српска политичка мисао - Анализе* год.1 бр.4, ИИЦ Нова српска политичка мисао, Београд, 2005, стр.35-45.
251. Ранковић Љубомир, "С вером у Бога за краља и отечество", *Погледи* специјал бр.1, Новинско-издавачко предузеће "Погледи", Крагујевац, 31. јануар 1991, стр.63-65.
252. Ребић Чедомир, "Како се Стефан Првовенчани угледао на Давидове Псалме у свом литерарном казивању о догађајима из живота Светог Симеона", *Теолошки погледи* год.XLVI бр.3/2013, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд, 2013, стр.861-876.
253. Ристић Дејан, *Митови српске историје*, Вукотић медиа, Београд, 2019.
254. Росић Варнава, *Тријумф православља : Српска православна црква у прошлости и садашњости : њена улога и њен значај у историји нашег народа*, Друштво Нова искра, Београд, 2010.
255. Самарџић Милослав, *Краљ је наш*, Новинско издавачко предузеће "Погледи", Крагујевац, 1992.

256. Самарџић Милослав, "Четничка идеологија у књизи војводе Јевђевића 'У служби српском народу'", *Култура полиса* год. II бр. 2/3, Удружење за политичке науке СЦГ, Stylos доо издаваштво, Нови Сад, 2005, стр. 103.
257. Свети Максим Исповедник, *Изабрана дела*, Епархија рашко-призренска, Призрен, 1997.
258. Свети Сава, *Сабрана дела*, Политика, Народна књига, Београд, 2005.
259. Свирчевић Мирослав, "Западноевропска цивилизација на Балкану", *Нова српска политичка мисао* год. XI бр. 1-4, ИИЦ Нова српска политичка мисао, Београд, 2004, стр. 215-240.
260. Словић Драгослав, *Српски национални интереси*, Plato-books, Финекс, Београд, 2010.
261. Соловјев Александар В., "Постанак и значај Душанова законика", у: *Душанов законик*, Етхос, Београд, 2002, стр. 9-34.
262. Солоњевич Иван, *Народна монархија*, Центар за изучавање Традиције - Укронија, Центар за истраживање православног монархизма, Београд, 2014.
263. Софрић Нишевљанин Павле, *Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба*, БИГЗ, Београд, 1990.
264. *Служебник*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд, 2007.
265. Спалајковић Мирослав, "Српски народни мит и Европа", у: Ђорђевић Мирко (ур.), *Српска конзервативна мисао*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2003, стр. 90-97.
266. Спалајковић Мирослав, "Духовни темељи светосавске Србије", у: Ђорђевић Мирко (ур.), *Српска конзервативна мисао*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2003, стр. 98-102.
267. Спекторски Евгеније В., *Држава и њен живот*, Српска књижевна задруга, Београд, 1933.
268. Средојевић Александар Д., "Некада и сада – Бог дјела стално", *Православни мисионар* бр. 4/2010, Информативно-издавачка установа Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве, Београд, 2010, стр. 7-10.
269. Стакић Владислав Д., *Монархистичка доктрина Шарла Мораса*, Александар Жељко Јелић, Београд, 1990.
270. Станковић Александар, "Политика јунаштва и мучеништва", *Образ* бр. 2/1995, Србски Образ, Београд, новембар 1995, стр. 14.
271. Станковић Влада, *Цариградски патријарси и цареви Македонске династије*, Византолошки институт САНУ, Београд, 2003.
272. Станковић Младен, *Цароставник*, Центар за православне предањске студије, Београд, 2006.
273. Становчић Војислав, *Политичке идеје и религија I*, Удружење за политичке науке Југославије, Београд, 1999.

274. Становчић Војислав, *Политичке идеје и религија 2*, Удружење за политичке науке Југославије, Београд, 1999.
275. Станојевић Станоје, *Сви српски владари*, Отворена књига, Београд, 2015.
276. Старчевић Милан, "Православна монархија", IntRes: <https://romanovisrbija.wordpress.com/историја/православна-монархија/>, посећено 30.10. 2019. г.
277. Стојковић Сташко, "Црква и држава", *Збиља* год.XIII бр.91-92, Rivel Co, Београд, јануар-фебруар 2003, стр.20-21.
278. Стојковски Борис, "О православној монархији", *Српска застава* год.XXIX бр.39(120), Мирослав Панић, Честерфилд, јули-септембар 2003, стр.12.
279. Стојковски Борис, "Лист *Отаџбина* о Шпанском грађанском рату", *Култура полиса* год.II бр.2/3, Удружење за политичке науке СЦГ, Stylos доо издаваштво, Нови Сад, 2005, стр.89-100.
280. Стојчевић Павле, "Писмо патријарха Павла престолонаследнику Александру", *Искра* год.LVI бр.1112, Iskra Periodical, Бирмингем, 1. јануар 2004, стр.5.
281. Стефановски Мирјана, *Почеци српске државности и учење о држави латинске цркве*, Хришћанска мисао, Београд, 2006.
282. Стефановски Мирјана, *Средњовековна схватања узорне владавине*, Досије студио, Београд, 2018.
283. Суботић Драган, *Српски монархизам у прошлости и данас*, БИНА д.о.о., Београд, 1997.
284. Суботић Драган, *Органска мисао Срба у XIX и XX веку : књига I*, Преображај, Београд, 1999.
285. Суботић Драган, "Уставно-правни положај монархије у Србији до 1941. године", *Српске органске студије* год.I бр.2/1999 св.1, Преображај о.д., Београд, 1999, стр.49-64.
286. Суботић Драган, "За органску и домаћинску мисао", *Искра* год.LII бр.1073, Iskra Periodical, Бирмингем, 1. октобар 2000, стр.11-13.
287. Суботић Драган, *Монархија у Србији (1990-2002) : књига прва*, Институт за политичке студије, Београд, 2004.
288. Суботић Драган, *Монархија у Србији (1990-2002) : књига друга*, Институт за политичке студије, Београд, 2004.
289. Тарановски Теодор, "Српски средњовековни владоци као чувари вере православне", *Каленић* год.XXIII бр.2(135)/2001, Српска православна епархија шумадијска, Крагујевац, 2001, стр.24-25.
290. Тврдишић Данило, "Мондијализам", *Нова искра* год.IX бр.67, Иван Стојановић, Београд, април-јун 2001, стр.11.
291. Тодоровић-Шера Мирослав, *Заборављени српски владари и њихове земље*, Leo commerce, Београд, 2016.

292. Тошић Десимир, *Црква, држава и друштво*, Библиотека "Милан Грол", Београд, 2005.
293. Трговчевић Љубинка, *Научници Србије и стварање југословенске државе : 1914-1920*, Народна књига, Српска књижевна задруга, Београд, 1987.
294. Трифковић Срђа, "Зашто сам непоправљиви монархиста", *Дуга* бр.471, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 15.-28. март 1992, стр.47-48.
295. Трифковић Срђа, "Да живи Србија – живео краљ!", *Погледи* год.XI бр.107, Новинско издавачко предузеће "Погледи", Крагујевац, 24. април – 15. мај 1992, стр. 28-30.
296. Трифуновић Владимир М., "Син неба", у: Ћорлука Александар (ур.), *Глас деснице*, Александар Ћорлука, Београд, 2004, стр.103-105.
297. Трифуновић Лаврентије, *Руковети са њиве Господње*, Евро-Ћунти, Београд, 2009.
298. "Упокојио се Светомир Пауновић", IntRes: <http://www.novovidelo.com/upokojio-se-svetomir-paunovic/>, 2012, посећено 23.9. 2019. г.
299. Ћилерцић Андреј, "О православном монархизму", IntRes: <https://www.czipm.org/vladika-andrej-remezijanski.html>, 2013, посећено 13.9. 2019. г.
300. Ћирић Владимир, "Однос Српске православне цркве и власти у модерној Србији (1831-2010)", *Ком* год.I, бр.1, Центар за религијске науке "Ком", Београд, стр.129-153.
301. Ћировић Слободан, "Круна и Црква на челу Савета демократских снага Србије", *Српски погледи* год.II бр.10, НИУП "Нови погледи", Крагујевац, 1. мај-1. јун 2000, стр.14-17.
302. Ћоровић Владимир, *Илустрована историја Срба : друга књига*, Политика, Народна књига, Београд, 2005.
303. Цветковић Владимир Н., "Фашизам/нацизам", *Култура полиса* год.II бр.2/3, Удружење за политичке науке СЦГ, Stylos доо издаваштво, Нови Сад, 2005, стр.15-34.
304. Цвијић Јован, "Динарски, централни и панонски тип", у: Јовановић Бојан (ур.), *Карактерологија Срба*, Научна књига, Београд, 1992, стр.33-88.
305. Цвитковац Немања, "Верска политика Стефана Драгутина Немањића у светлу српске и хрватске историографије", *Теолошки погледи* год.L бр.1/2017, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд, 2017, стр.101-114.
306. Црњански Милош, "Наша хиљадугодишња култура", *Нове идеје* год.I бр.1, Бели орлови, Београд, децембар 1991, стр.20.
307. Чубриловић Васа, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Просвета, Београд, 1958.
308. Џомић Велибор, *Црква и држава у Црној Гори*, Светигора, Октоих, Цетиње-Подгорица-Београд, 2013.

309. Шемјакин Андреј Л., *Идеологија Николе Пашића*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.
310. Шешел Војислав, *Идеологија српског национализма*, Велика Србија, Београд, 2002.
311. Шљивић Драган, "Православље и политика у Србији", *Црква у плуралистичком друштву : зборник радова*, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2009, стр.60-87.
312. *Almanach de Gotha Vol.I*, Almanach de Gotha LTD, London, 2003.
313. Jevtić Miroljub, "25 Years of Politology of Religion", *Christianity, World, Politics* Nr 23(2019), Instytut Politologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa, 2019, pg.151-158.
314. Jovanovich Hadzi Nenad M., "A few notes about grants of titles of nobility by modern Serbian Monarchs", *Nobiltà* Vol.XXVI No.148, Famiglie Storiche d'Italia, Istituto Araldico Genealogico Italiano, Feredazione delle Associazioni Italiane di Genealogia, Storia di Famiglia, Araldica e Scienze Documentarie, Milano, gennaio-febbraio 2019, pg.43-60.
315. Jovanovich Hadzi Nenad M., "Development of heraldry in medieval Serbia", *Nobiltà* Vol.XXVI No.153, Famiglie Storiche d'Italia, Istituto Araldico Genealogico Italiano, Feredazione delle Associazioni Italiane di Genealogia, Storia di Famiglia, Araldica e Scienze Documentarie, Milano, novembre-dicembre 2019, pg. 111-132.
316. Šaranac Stamenković Jasmina, "Psellos' Epistle (Τοῦ αὐτοῦ) προς τον βασιλέα τον Δουκάν: The Byzantine basuleus archetype of God on Earth", *Црквене Студије* год.IV бр.14, Центар за црквене студије, Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије, Међународни центар за православне студије, Ниш, 2017, стр.272, 273.